

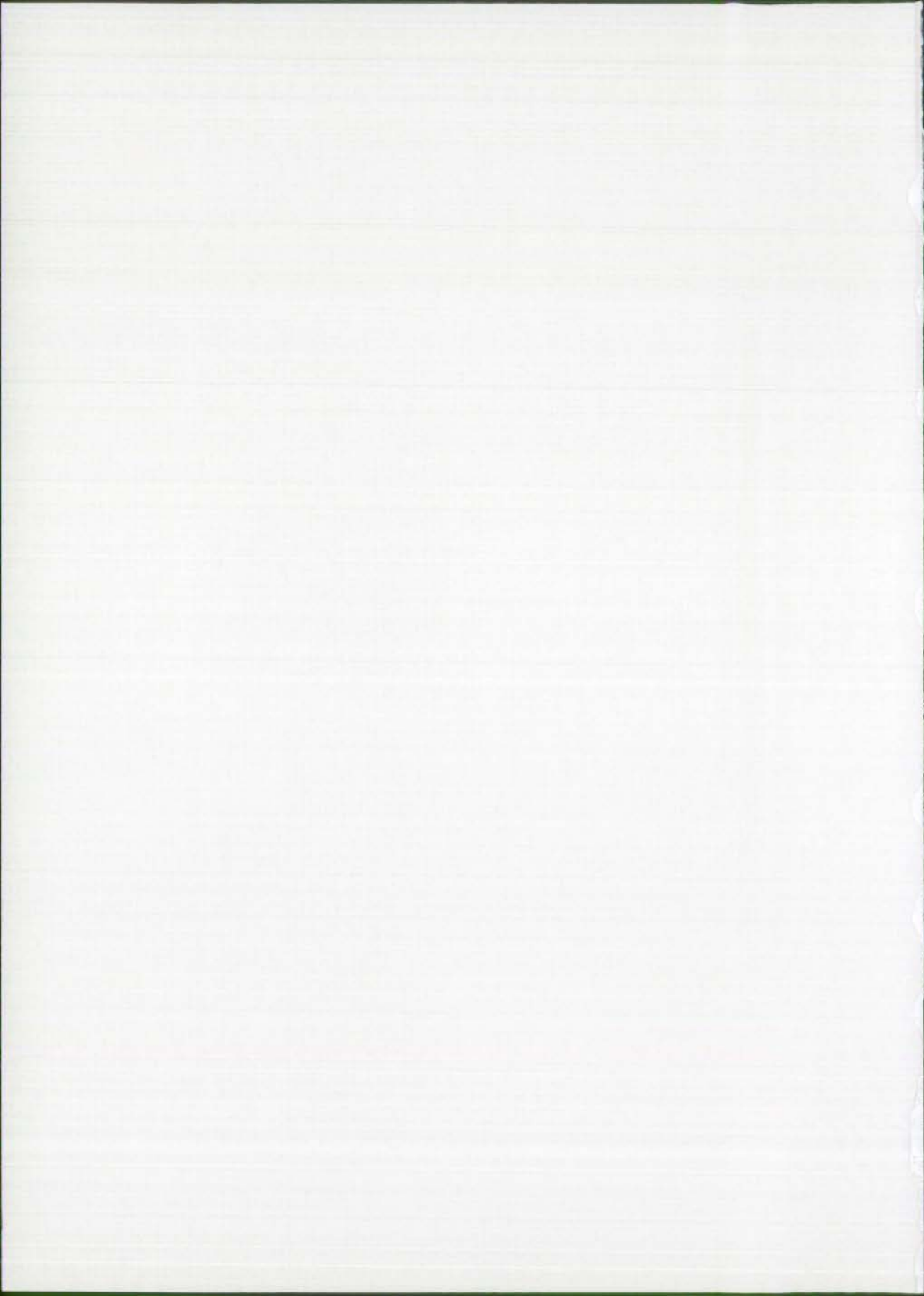
ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

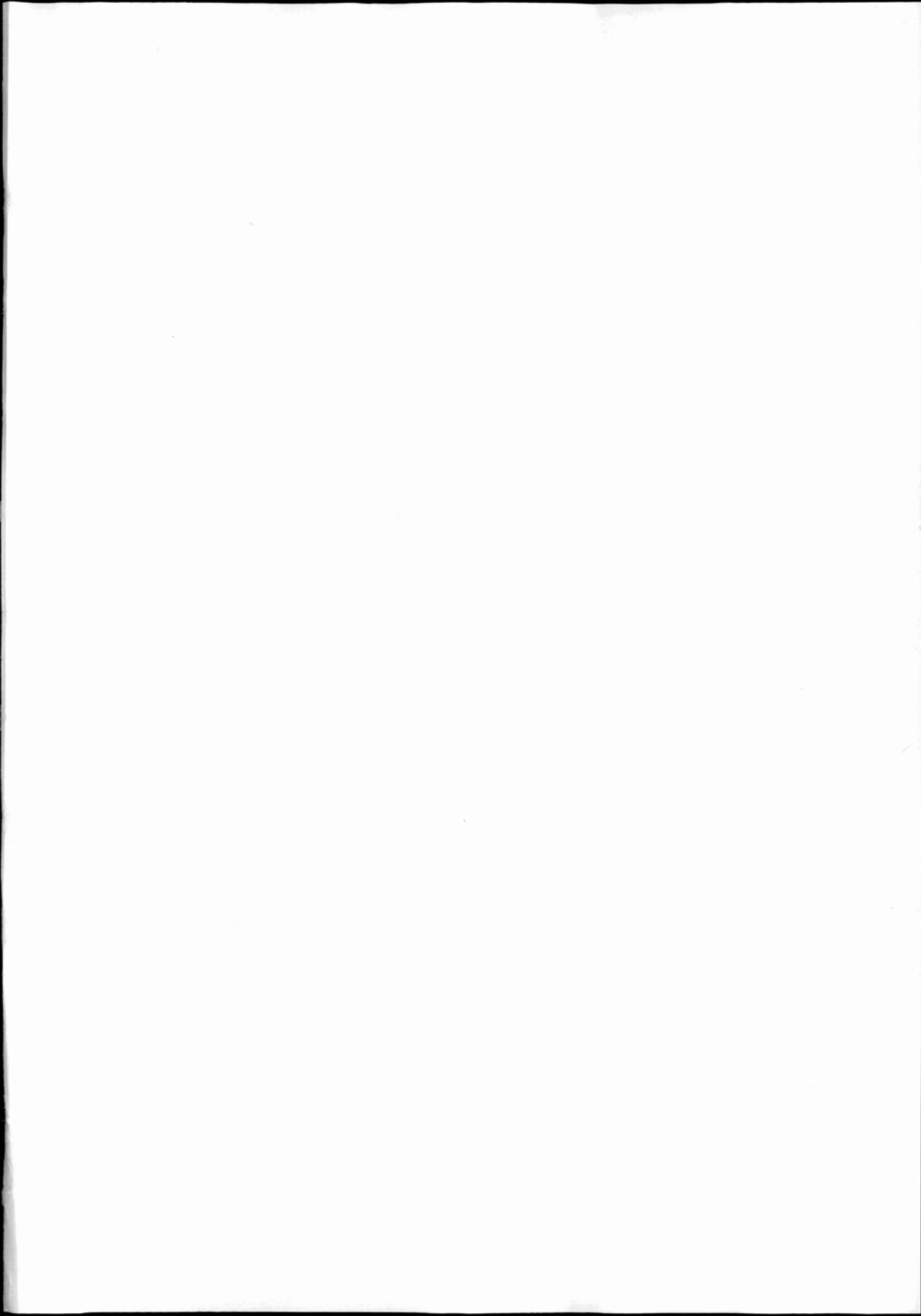
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2010

ΑΘΗΝΑΙ 2013

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2010

Απαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου, τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν σχεδίων
χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
Ἡ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως
τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ποὺ περιλαμβάνονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2010

ΑΘΗΝΑΙ 2013

TOMOS 165 (2010)

ISSN 1105-0969

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 10672

Τηλ. +30210 3609689, FAX +30210 3644996

secr@archetai.gr • www.archetai.gr

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης

Ἑλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διοικητικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν τριετίαν 2008-2011	θ'
Ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Βασιλείου Χ. Πετράκου γιὰ τὸ ἔργον τῆς κατὰ τὸ ἔτος 2010	ια' - ις'

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1.	ΛΙΜΑΝΙΑ ΤΟΥ ΡΑΜΝΟΥΓΤΟΣ		
	ὑπὸ David Blackman et al.		1 - 8
2.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ		
	ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη Αἰνιᾶνος	πίν. 1 - 6	9 - 18
3.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ		
	ὑπὸ Σπύρου Ε. Ἰακωβίδου	πίν. 7 - 13	19 - 25
4.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΘΟΥΡΙΑ		
	ὑπὸ Ξένης Ἀραπογιάννη	πίν. 14 - 22	27 - 31
5.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΚΛΑΙΝΑΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ		
	ὑπὸ Μιχ. Β. Κοσμάπουλου	πίν. 23 - 31	33 - 51
6.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ		
	ὑπὸ Πέτρου Θέμελη	πίν. 32 - 42	53 - 64
7.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟΝ ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ		
	ΛΑΚΩΝΙΑΣ		
	ὑπὸ Ἀδαμαντίας Βασιλογάμβρου	πίν. 43 - 52	65 - 80

8.	ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΓΛΑ ὑπὸ Χριστοφίλη Μαγγίδη		81 - 89
9.	ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ «ΝΤΙΚΙΑΙ ΤΑΣ» ὑπὸ Χάιδως Κουκούλη Χρυσανθάκη et al.	πίν. 53 - 57	91 - 111
10.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ ὑπὸ Μαρίζας Μαρθάρη	πίν. 58 - 64	113 - 118
11.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΡΟΦΙΑ ΑΝΔΡΟΥ ὑπὸ Χριστίνας Α. Τελεβάντου	πίν. 65 - 73	119 - 121
12.	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ ὑπὸ Γιάννη Σακελλαράκη καὶ Ἐφης Σαπουνᾶ Σακελλαράκη	πίν. 74 - 133	123 - 170
Β' ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ			
•	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΣΕΠΗ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ ὑπὸ Μαρίας Παντελίδου Γκόφα		171 - 175
•	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ ὑπὸ Χρίστου Γ. Ντούμα	πίν. 134 - 154	177 - 188
•	Ἔργασίες μελέτης καὶ συντήρησης εὐρημάτων ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ ὑπὸ Λευτέρη Νικ. Πλάτωνος	πίν. 155 - 158	189 - 193
Γ'	ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ		195 - 198
Δ'	ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ		199 - 202
	Σημείωμα Σύνταξης		203
ΠΙΝΑΚΕΣ			

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 2008-2011

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

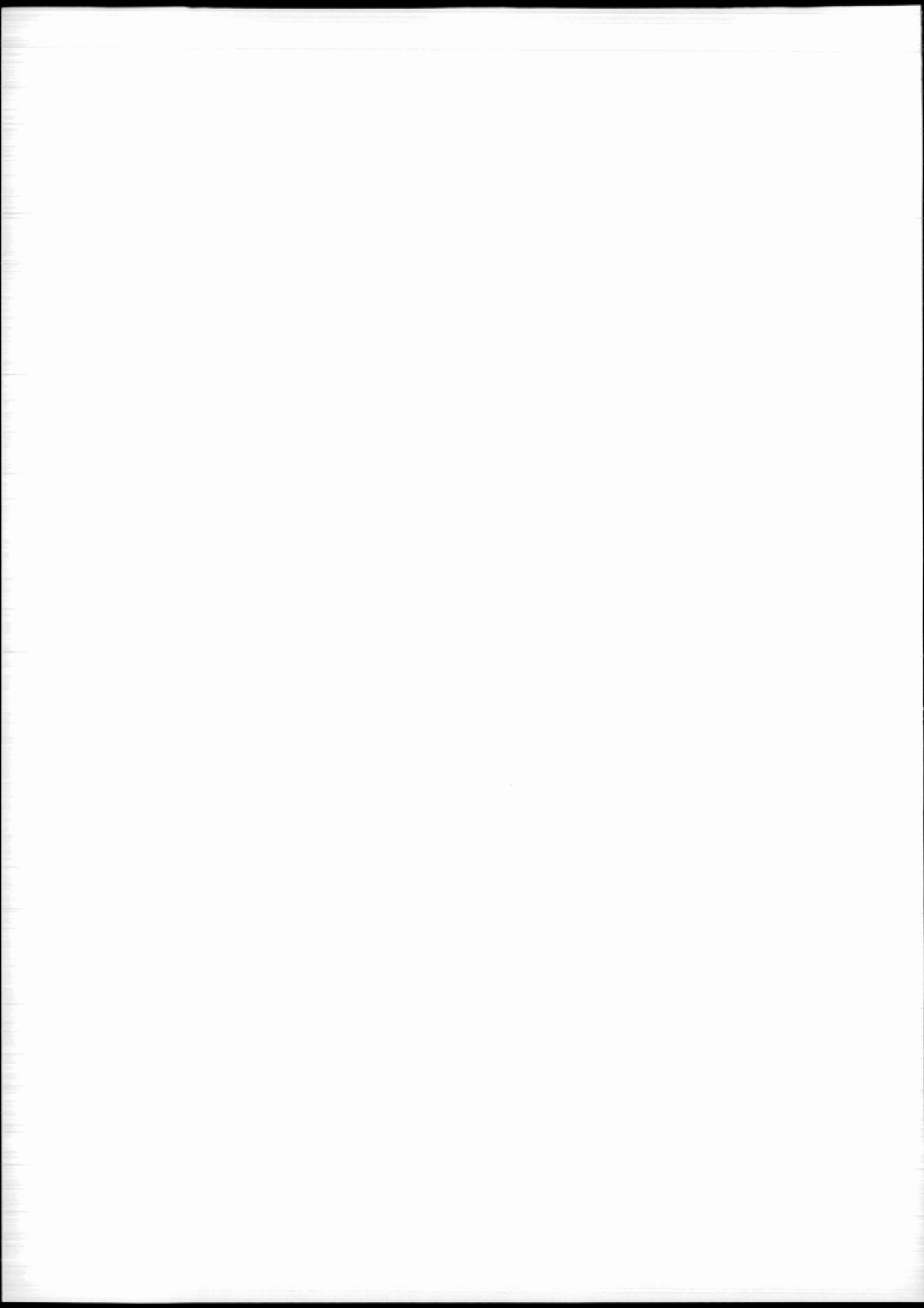
ΙΩΑΝΝΑ ΔΡΑΚΩΤΟΥ-ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

ΝΙΚΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΙΝΩΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΕΚΘΕΣΗ*

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ
ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2010

Ἡ χρονιά τὴν ὁποία ἀφορᾷ ὁ σημερινὸς ἀπολογισμὸς, τὸ 2010, ὑπῆρξε ἡ δυσμενέστερη ὅλων ἀπὸ ὅσες ζήσαμε μετὰ τὸν πόλεμο. Ἡ Ἑταιρεία δέχθηκε μεγάλο οἰκονομικὸ πλῆγμα ποῦ εἶχε ἄμεσες κακὲς συνέπειες γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ τῆς ἔργο. Καὶ τὸ πλέον δυσάρεστο καὶ σκοτεινὸ εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουμε πότε θὰ ἀρχίσουν νὰ βελτιώνονται τὰ πράγματα, ὅπωςδὴποτε μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, καὶ ἡ ὀπισθοδρόμηση ἡ ὁποία θὰ ἔχει συντελεστεῖ θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ διορθωθεῖ. Εἶναι φανερό σὲ ὅλους ὅτι πολλὲς μελέτες ματαιώνονται ἀπὸ ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων. Στὰ χαμένα χρόνια τῆς οἰκονομικῆς κρίσης πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ χρόνια τῆς χαμένης προόδου στὴν ἀρχαιολογία. Θὰ ἀφήσω ὅμως τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα καὶ θὰ σᾶς μιλήσω γιὰ τοὺς ἐταίρους ποὺ δὲν βρίσκονται πλέον μεταξὺ μας.

Ὁ Παναγιώτης Σιμωνῆς (1927 - 4 Ἰανουαρίου 2010) μετὰ ἀπὸ σπουδὲς στὴν Ἀθήνα, στὴν École Biblique τῆς Ἱερουσαλὴμ, στὴ Γερμανία καὶ στὸ Βέλγιο, ὑπηρέτησε σὲ πανεπιστημιακὲς θέσεις καὶ τὸ 1970 ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Δημοσίευσε μεγάλο ἀριθμὸ μελετῶν καὶ βιβλίων μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἔχει μεταφράσει ἀπὸ τὸ ἐβραϊκὸ κείμενο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τρία βιβλία τὰ ὁποῖα θὰ ἐκδοθοῦν ἀπὸ τὴν Βιβλικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος.

* Βλ. καὶ Ἔργον 2010, 7-11 καὶ 79-81.

Ὁ Δημήτριος Κωνστάντιος (1950 - 13 Φεβρουαρίου 2010) διετέλεσε μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὑπηρέτησε ὡς ἀρχαιολόγος στὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων, στὴν Κεντρικὴ Διεύθυνση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὡς Διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε συντελεστής τῆς ἐπέκτασης καὶ ἀνανέωσης καὶ ὁργανωτῆς τῆς νέας του ἐκθέσης.

Ὁ Giovanni Pugliese Carratelli (16 Ἀπριλίου 1911 - 12 Φεβρουαρίου 2010) ἔφυγε ἑκατονταετῆς. Ὑπῆρξε διαπρεπὴς ἱστορικὸς τῆς ἐλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, καθηγητὴς στὰ Πανεπιστήμια τῆς Πίζα καὶ τῆς Φλωρεντίας καὶ διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορικῶν Σπουδῶν πού εἶχε ἰδρύσει στὴ Νεάπολη ὁ Benedetto Croce. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Lincei καὶ ἄλλων Ἀκαδημιῶν δημοσίευσε περισπούδαστα ἔργα γιὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ Αἰγαίου στὰ προϊστορικὰ χρόνια καὶ τὸν ἐλληνικὸ ἀποικισμὸ παράλληλα πρὸς τίς μελέτες του γιὰ σπουδαῖες περιόδους τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Ὁ Διονύσιος Μαυρογιαννης (1931 - 7 Ἰουνίου 2010) γεννημένος στὴν Πάτρα εἶχε κάνει σπουδὲς Ἱστορίας καὶ Κοινωνιολογίας στὴ Γαλλία, εἶχε ὑπηρετήσει ὡς στέλεχος τοῦ Διεθνοῦς Γραφείου Ἑργασίας καὶ εἶχε φέρει σὲ πέρας πολλὰς ἀποστολὰς σὲ χώρες τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς καὶ τῆς ΒΑ Ἀσίας καὶ τῆς βόρειας Εὐρώπης. Δίδαξε Ἀγροτικὴ, Γενικὴ Κοινωνιολογία καὶ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου καὶ διετέλεσε Πρύτανης τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

Ὁ Κίμων (Μάκης) Βορίδης (1933 - 11 Ἰουλίου 2010) εἶχε γεννηθεῖ στὶς Σέρρες, σπούδασε νομικὰ στὴν Ἀθήνα καὶ ὑπηρέτησε ἐπὶ μακρὰ ἔτη στὴ Διεύθυνση Δικαστικοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς ὁποίας διετέλεσε καὶ Προϊστάμενος, ὡς ἐπίσης Πρόεδρος τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τῆς καὶ Δικαστικὸς Σύμβουλος. Προικισμένος μὲ βαθιὰ ἀνθρωπιστικὴ καὶ νομικὴ παιδεία εἶχε μεγάλο κύρος στὸν νομικὸ κόσμον.

Ὁ Ἰωάννης Νικ. Κουμανούδης (24 Μαΐου 1930 - 1 Σεπτεμβρίου 2010) ἦταν δισεγγονὸς τοῦ μεγάλου Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Στεφάνου Α. Κουμανούδη. Τὶς σπουδὲς του στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο συνέχισε στὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ὁλλανδία, εἰδικεύτηκε στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ δημοσίευσε σημαντικὰς μελέτες. Ἐξελέγη ὑφηγητῆς στὴν Ἑδρὰ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Ρυθμολογίας καὶ Μορφολογίας στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὴ σχεδίαση καὶ ἐπιβλέψη κατασκευῆς δημόσιων κτηρίων, ὅπως τὰ μουσεῖα

τῆς Θήρας καὶ τῆς Νεμέας, κτήρια Πανεπιστημίου Πατρῶν καὶ νέες ἐκκλησίες ὡς καὶ μὲ τὴν ἀποκατάστασιν νεοκλασικῶν καὶ παραδοσιακῶν κτηρίων.

Ὁ Νικόλαος Δεπάστας (17 Ὀκτωβρίου 1948 - 29 Ὀκτωβρίου 2010) εἶχε σπουδάσει ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία καὶ ὑπηρετοῦσε, ὡς Στρατιωτικὸς Ἱστοριογράφος, στὴ Διεύθυνση Ἱστορίας Στρατοῦ. Εἰδικευμένος μὲ ἀνάλογες σπουδὲς στὴ στρατιωτικὴ ἱστορία δημοσίευσε, ἐκτὸς ἀπὸ πλῆθος μικρῶν μελετῶν, τοὺς τόμους Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (1991) καὶ Στρατιωτικὴ Ὁργάνωσις καὶ πολεμικὴ Τέχνη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (1999), εὐρίσκεται δὲ ὑπὸ ἐκδόσιν καὶ τὸ ἄλλο τοῦ ἔργου Στρατιωτικὴ Ὁργάνωσις καὶ πολεμικὴ Τέχνη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Νικόλαος Δεπάστας ὑπῆρξε πολύτιμος καὶ ἀφοσιωμένος ἐταῖρος.

Ἡ Δόμνα Βισβίτση Δοντᾶ (1929 - 23 Ὀκτωβρίου 2010) γεννημένη στὴ Σπάρτη, σπούδασε στὴν Ἀθήνα, στὸ Λονδίνο, στὸ Παρίσι καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Harvard. Διετέλεσε διευθύντρια τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Ὑπηρεσιακοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν (1966-1977, 1982-1993) καὶ ὑπηρέτησε στὴν Unesco στὸ Παρίσι ὡς Ἀναπληρωτὴς Μόνιμος Ἀντιπρόσωπος (1977-1981). Τὸ 1993 ἐξελέγη τακτικὴ καθηγήτρια τῆς Νεώτερης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων ὅπου ἐδίδαξε ἕως τὸ 1997. Οἱ μελέτες τῆς καὶ τὰ αὐτοτελῆ ἔργα τῆς ἀφοροῦν τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ '21 καὶ τοὺς κατόπιν χρόνους, ὡς καὶ τὴ δημοσίευσιν διπλωματικῶν ἐγγράφων τῆς περιόδου 1919-1940.

Ὁ Γιάννης Σακελλαράκης (1936 - 28 Ὀκτωβρίου 2010) ὑπῆρξε βασικὸ στέλεχος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ μεγάλη του ἀνασκαφικὴ δράσις συμβάδιζε ἀρμονικὰ μὲ τὴ δημοσιευτικὴ. Μὲ σπουδὲς στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Χαϊδελεβέργη ὑπηρέτησε ὡς Ἐπιμελητὴς καὶ ὡς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων στὴν Κρήτη καὶ στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Πολὺ νωρὶς κλήθηκε νὰ διδάξῃ στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Ἀμβούργου καὶ τῆς Χαϊδελεβέργης καὶ ἐπὶ ἔτη δίδαξε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἔργο του ὅμως πού θὰ μένει εἶναι οἱ μεγάλες του ἀνασκαφὲς στὶς Ἀρχάνες, στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, στὴ Ζώμινθο καὶ στὸν ἅγιον Γεώργιον στὰ Κύθηρα. Τῆς τελευταίας αὐτῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πολυτομὴ δημοσίευσιν, τῆς ὁποίας εἶχε δεῖ τὰ δοκίμια τοῦ πρώτου τόμου ἐκδίδει τώρα ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ὁ Γιάννης Σακελλαράκης ὑπῆρξε μία ἰσχυρὴ προσωπικότητα, πού ὅσο περνᾷ ὁ χρόνος τόσο γίνονται καὶ σπανιότερες (Ὁ Μέντωρ 97, 2010, 130-134).

Ὁ Μιχάλης Λουλλουπῆς (1932 - 17 Δεκεμβρίου 2010) εἶχε γεννηθεῖ στὴν Κερύνεια τῆς Κύπρου καὶ εἶχε σπουδάσει στὴ Φιλοσοφικὴ τῆς Ἀθήνας. Ἀρχικὰ ὑπηρέτησε στὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο τῆς Κερύνειας καὶ κατόπιν στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἱπηρεσία τῆς Κύπρου τῆς ὁποίας διετέλεσε καὶ Διευθυντής. Οἱ μελέτες του ἀφοροῦν ὅλες σχεδὸν τὶς περιόδους τῆς κυπριακῆς ἀρχαιολογίας, μυκηναϊκὰ εὐρήματα, γεωμετρικὴ εἰκονογραφία, αἰγυπτιακὲς λατρεῖες στὴν Κύπρο, λαρευτικὲς ὁμοιότητες στὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο. Σημαντικὲς ἦταν οἱ ἀνασκαφὲς τὶς ὁποῖες ἔκανε στὴν Καρπασία καὶ στὸ Κούριο. Ὁ Μιχάλης Λουλλουπῆς ἔφυγε χωρὶς νὰ ἐκπληρωθεῖ τὸ ὄνειρό του, τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Κερύνεια καὶ τὴ Λάπηθο ἀπ' ὅπου, πρὶν ἀπὸ 37 σχεδὸν χρόνια εἶχε ξεριζωθεῖ.

Ἡ Εὐῆ Μελα (1930 - 28 Μαΐου 2010) δὲν ἦταν ἐταῖρος μας ἀλλὰ φίλη τῆς Ἑταιρείας. Καὶ ἡ φιλία της καὶ ἡ ἐκτίμησή της πρὸς τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖται ἐδῶ ἐκδηλώθηκε ἔμπρακτα μὲ τὴν τελευταία θέλησή της, ἕνα γενναῖο κληροδότημα τὸ ὁποῖο θὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸ δημοσιευτικὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας. Ἡ Εὐῆ Μελα εἶχε ἀξιόλογο συγγραφικὸ καὶ μεταφραστικὸ ἔργο καὶ ξεχωριστὸ λογοτεχνικὸ ἀλάντο (Ὁ Μέντωρ 96, 2010, 69-72).

* * *

Στὸν πρόλόγό μου εἶπα ὅτι τὸ 2010 δὲν ὑπῆρξε αἴσιο, διότι τὸ σύνολο τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ὑπέστη τὶς συνέπειες τῶν ἠθελήμενα κακῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀπὸ τοῦ 1974 κυβερνήσεων. Οἱ κακὲς αὐτὲς ἐνέργειες ἐπληξάν τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴν πρόοδο τοῦ ἔργου της, ἀνασκαφικοῦ καὶ δημοσιευτικοῦ, καὶ αὐτὸ εἶναι φανερό ἀπὸ τὸν μειωμένο, σὲ σχέση μὲ τὰ προηγούμενα χρόνια, ἀριθμὸ τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ ἔγιναν καὶ τῶν βιβλίων ποὺ ἐκδόθηκαν. Τὸ Συμβούλιο ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ δράσει μέσα στὰ νέα ὅρια ποὺ ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς Ἑταιρείας, κάτι κατανοητὸ καὶ ἀποδεκτό. Ὑπῆρξαν καὶ στὸ παρελθὸν δυσχερεῖς περιστάσεις γιὰ τὴν Ἑταιρεία. Μνημονεύω τὴν πλέον πρόσφατη κατὰ τὴν Κατοχή. Τότε τὸ Συμβούλιο γιὰ νὰ βοηθήσει τὸ προσωπικὸ της ἐκποίησε μέρος τῆς περιουσίας της. Τώρα, τὸ 2010 καὶ 2011, τὰ πράγματα εἶναι ὅπωςδήποτε διαφορετικὰ ἀλλὰ χρειάζεται σύνεση καὶ ὑπομονή. Κατὰ τὸν ἀρχαῖο βουκολικὸ θαρσεῖν χρή, - - τάχ' αὖριον ἔσσειτ' ἄμεινον (Θεοκρ. 4, 41).

Τὸ μεγαλύτερο ἀρχαιολογικὸ γεγονὸς τῆς χρονιάς τοῦ 2010, εἶναι χωρὶς

ἀμφιβολία ἢ ὁλοκλήρωση τῆς ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στήν Ἀκρόπολη. Ὅπως γνωρίζετε ὁ ναός τῆς Νίκης διαλύθηκε τὸ 1687 ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὰ μέλη του κτίστηκαν στὸν προμαχῶνα ποὺ ἔκλεινε τὴν εἴσοδο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀκρόπολης, τὸν χώρο ἀνάμεσα στὸ βᾶθρο τοῦ μνημείου τοῦ Ἀγρίππα καὶ τὸν πύργο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Τὸ 1835 κατὰ τὴ διάλυση τοῦ προμαχῶνα ἀπὸ τὸν Ross βρέθηκαν τὰ μέλη τοῦ ναοῦ ὅπως καὶ ἡ κρηπίδα τοῦ ναοῦ στὴ θέση της. Τὸν Δεκέμβριο τῆς ἰδίας χρονιᾶς ὁ Ross, με ἀρχιτέκτονες τὸν Eduard Schaubert, τὸν Christian Hansen καὶ τὸν Eduard Laurent ἀρχίζει τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ ἢ ὁποία ἕως τὴν ἀποχώρησή, με παραίτησή, τοῦ Ross ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία στίς 13 Σεπτεμβρίου 1836 εἶχε σχεδὸν συντελεστεῖ. Ὅ,τι ἔμεινε ἀτελείωτο ὁλοκληρώθηκε τὰ ἐπόμενα χρόνια ἀπὸ τὸν Κυριακὸ Πιττάκη. Κατὰ τὴν περίοδο 1935-1936, γιὰ λόγους στατικών, ὁ πύργος ἐπάνω στὸν ὁποῖο βρίσκεται ὁ ναός διαλύθηκε γιὰ νὰ ἀνακατασκευαστεῖ, ὅπως διαλύθηκε ξανά καὶ ὁ ναός. Ἔως τὸ 1940 ὁ ναός τῆς Νίκης εἶχε γιὰ δεύτερη φορὰ ἀναστηλωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ὁρλάνδο.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2000 γιὰ λόγους στατικών καὶ μεθοδολογικούς, ὁ ναός ἄρχισε νὰ διαλύεται καὶ τὸ 2004, μετὰ ἀπὸ νέα μελέτη τῶν μελῶν του ἄρχισε ἡ τρίτη κατὰ σειράν ἀναστήλωσή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Συντηρήσεως τῶν Μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως (ΥΨΜΑ), ἢ ὁποία συντελέστηκε ἕως τὸ 2010. Ἡ νέα ἀναστήλωση ἔγινε με πολλὴ ἐπιστημονικὴ καὶ προσοχή καὶ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα τῶν δύο προηγουμένων. Ὁ ναός σήμερα εἶναι πληρέστερος ἀπὸ πρὶν διότι προστέθηκε μεγάλο μέρος τοῦ αετώματος τῆς πρόσοψης, ἔστω ἀνακατασκευασμένο, καὶ περιμετρικῶς τὸ γεῖσο.

Ἐνας τόπος τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀττικῆς, τὸν ὁποῖο ἡ Ἑταιρεία προσπάθησε νὰ προστατεύσει κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας ποὺ πέρασε, ὁ Μαραθῶν, τιμήθηκε τὸ 2010 διότι πρὶν ἀπὸ 2500 χρόνια, τὸ 490 π.Χ. ἔγινε ἐκεῖ, στὴν πεδιάδα του, μεταξὺ Ἀθηναίων, Πλαταιέων καὶ Περσῶν, ἡ μεγάλη μάχη, ἡ ἐνδοξότερη τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ σύμβολο τῆς ἀγάπης γιὰ τὴν ἐλευθερία κατὰ τὰ νεώτερα χρόνια, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ Ἑταιρεία δὲν ἔλαβε μέρος στὸν ἑορτασμό, γιατί θεωρήθηκε ὅτι θὰ ἦταν ἀντίφαση αὐτὸ ποὺ θὰ συνέβαινε: οἱ ἄνθρωποι ποὺ συνετέλεσαν ἢ ἀνέχτηκαν τὴν βεβήλωση καὶ καταστροφὴ τοῦ πεδίου τῆς μάχης νὰ ἑορτάζουν καὶ τὴν ἐπέτειο τῆς μάχης. Αὐτὸ ποὺ πολλοὶ μπορεῖ νὰ τὸ θεωροῦν ἀνεξήγητο, ἐξηγεῖται εὐκόλα καὶ με πολλὴ σαφήνεια. Στὴν Ἑλλάδα,

σέ ζητήματα ἀρχῶν καὶ ἰδεολογιῶν, ἰσχύει ὁ νόμος τῆς «ἠθικῆς σχετικοκρατίας», σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο «οἱ ἠθικὲς ἀξίες δὲν εἶναι σταθερὲς καὶ ἀναλλοίωτες ἀλλὰ μεταβάλλονται ἀνάλογα μὲ τὶς διαθέσεις, τὶς πεποιθήσεις καὶ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ ὑποκειμένου». Αὐτὸ συνέβη τὸ 2002, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἑταιρεία πιστεύοντας στὴν ἀπόλυτη ἰσχὺ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν προσπάθησε νὰ ἀποτρέψει τοὺς ἀρμοδίους νὰ διαπράξουν ἓνα λάθος μὲ συνέπειες κακὲς καὶ μόνιμες.

Ὁ ἑορτασμὸς τῶν 2500 χρόνων ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. ἔγινε χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτός, δηλαδὴ χωρὶς νὰ συγκινήσῃ τοὺς πολλοὺς γιὰ τοὺς ὁποίους καὶ εἶχε ὀργανωθεῖ. Ἦταν στὸν τύπο τῶν ἐπιδεικτικῶν λόγων τῆς δεύτερης σοφιστικῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

1. AIMANIA TOY PAMNOYNTOS

Γεωμορφολογική και ενάλια αρχαιολογική έρευνα

Η έρευνα του 2010 διεξήχθη σε δύο περιόδους στην παράκτια ζώνη του ὄρμου Ραμνουῦντος καὶ στὴν εὐρύτερη θαλάσσια περιοχή με σκοπὸ τὸν ἀκριβή προσδιορισμὸ καὶ έρευνα τῶν δύο λιμενικῶν λεκανῶν.

Η πρώτη περίοδος πραγματοποιήθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 2010 καὶ ἡ δεύτερη τὸν Ὀκτώβριο. Κατὰ τὴν πρώτη περίοδο πραγματοποιήθηκε συστηματική θαλάσσια γεωμορφολογική έρευνα με ἡχοβολιστικά συστήματα σάρωσης καὶ βυθομετρία στὴν εὐρύτερη θαλάσσια περιοχή τοῦ Ραμνουῦντος ἀπὸ τὸ ΕΛΚΕΘΕ. Τὸν Ὀκτώβριο ὁλοκληρώθηκε ἡ βυθομετρία τῆς παράκτιας ζώνης, πραγματοποιήθηκε δειγματοληψία ἰζημάτων πυθμένα καὶ διενεργήθηκε ὑποθαλάσσια έρευνα. Γιά τὴν έρευνα τοῦ Ὀκτωβρίου, ἡ Ἐφορεία Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων με ἀπόφαση τῆς διευθύντριας κ. Σαμαρτζίδου, παρῆχε σκάφος, εἰδικευμένο τεχνικό προσωπικό καὶ καταδυτικό κλιμάκιο, γιά τὰ ὁποῖα τὴν εὐχαριστοῦμε θερμά.

Η έρευνα διεξήχθη ἀπὸ μέλη τῆς ομάδας ποὺ ἐργάσθηκε στὸ έρευνητικό πρόγραμμα τοῦ 2005, 2007 καὶ 2009 στὴν περιοχή, με ἐπικεφαλῆς τοὺς καθηγητὲς David Blackman (University of Oxford) καὶ Μιχαήλ Δ. Δερμιτζάκη (Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν) καὶ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Βασιλείου Πετράκου (Αρχαιολογική Ἐταιρεία). Ἐπόπτης ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ κ. Διονύσιος Εὐαγγελιστῆς (Ὀκτώβριος) καὶ ἡ κ. Κωνσταντίνα Βαφειάδου (Ἰούλιος), ἐνῶ ἀπὸ τὴ Β' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων ἡ κ. Ἐλένη Μπάνου.

Σύσταση έρευνητικῆς ομάδας 2010

Τὰ κύρια μέλη τῆς ενάλιας αρχαιολογικῆς καὶ γεωλογικῆς έρευνας ἦταν τὰ ἀκόλουθα:

- Βασίλης Καψιμάλης, Δρ. Γεωλόγος-ἰζηματολόγος, Ἐρευνητής, Ἰνστιτούτο Ὤκεανογραφίας, ΕΛΚΕΘΕ, ὑπεύθυνος τῆς βυθομετρίας.
- Καλλιόπη Μπάικα, ἀρχαιολόγος-δύτης, Λέκτορας Ἑνάλιας Ἀρχαιολογίας (Ν. 407/80), Τμήμα Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας καὶ Διαχείρισης Πολιτισμικῶν Ἀγαθῶν, Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, ὑπεύθυνη τῆς ἐνάλιας ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας.
- Stuart Heath, μηχανολόγος-μηχανικός, δύτης, M.A. Maritime Archaeology, University of Southampton.
- Γιάννης Παναγιωτόπουλος, Δρ. Γεωλόγος-ἰζηματολόγος, Ἰνστιτούτο Ὤκεανογραφίας, ΕΛΚΕΘΕ.
- Κοσμάς Παυλόπουλος, γεωλόγος-δύτης, Ἀναπλ. Καθηγητῆς Τμήματος Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, ὑπεύθυνος τῆς γεωμορφολογικῆς - δειγματοληπτικῆς ἔρευνας.
- Ἐρευνητικὴ ὁμάδα ΕΛΚΕΘΕ. Ἐρευνητικὸ καὶ τεχνικὸ προσωπικό: Π. Γεωργίου (γεωλόγος), Π. Μαντόπουλος (μηχανολόγος), Ἰ. Παμπίδης (Ἡλεκτρονικός), Δρ. Ἰ. Παναγιωτόπουλος (Γεωλόγος Ἰζηματολόγος), Δρ. Γ. Ρουσάκης (Γεωλόγος Ὤκεανογράφος).
- Κλιμάκιο τῆς Ἐφορείας Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων (ἐπόπτης Διονύσιος Εὐαγγελιστής, ἀρχαιολόγος-δύτης), Ἰορδάνης Ὀργαντζόγλου (καταδύομενος ἐργατοτεχνίτης), Βασίλειος Γλέζος (δύτης-χειριστὴς σκάφους).

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Θαλάσσια γεωμορφολογικὴ ἔρευνα

Τὸ 2010 διενεργήθηκε συστηματικὴ θαλάσσια γεωφυσικὴ ἔρευνα στὴν εὐρύτερη θαλάσσια περιοχὴ τοῦ ὅρμου τοῦ Ραμνοῦντος μὲ ἡχοβολιστικὰ συστήματα ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ὤκεανογραφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κέντρου Θαλασσίων Ἐρευνῶν (ΕΛΚΕΘΕ) ὑπὸ τὸν Δρ. Βασίλη Καψιμάλη.

Στόχος ἦταν ἡ γεωμορφολογικὴ ἀνάπλαση τοῦ θαλάσσιου πυθμένος γιὰ τὴν κατανόηση τῆς γεωλογικῆς ἐξέλιξης τῶν λιμενικῶν λεκανῶν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. Ἡ συλλογὴ τῶν δεδομένων πραγματοποιήθηκε μὲ ἡχοβολιστὴ πλευρικῆς σάρωσης (side-scan sonar), γιὰ τὴν καταγραφή τῆς ὑφῆς καὶ τοπογραφίας τοῦ θαλάσσιου πυθμένα καὶ μὲ τομογράφο ὑποδομῆς πυθμένα (sub-bottom profiler) μὲ στόχο τὴν ἡχοβολιστικὴ διασκόπηση γιὰ

σκληρά καὶ χοντρόκοκκα ἰζήματα καὶ λιθοσεισμικὲς τομὲς μὲ σκοπὸ τὴ μελέτῃ σύστασης καὶ δομῆς τοῦ θαλάσσιου πυθμένα.

Τὰ γεωλογικὰ δεδομένα ἀπὸ τὶς ἀκουστικὲς διασκοπήσεις (γεωμορφολογικά, σεισμικά, κ.ἄ.) ποὺ συλλέχθηκαν μὲ ἡχοβολιστὴ πλευρικῆς σάρωσης, τομογράφο ὑποδομῆς πυθμένα καὶ βαθύμετρο θὰ συνεκτιμηθοῦν μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δειγματοληψιῶν ποὺ πραγματοποιήθηκαν μὲ δονητικὸ δειγματολήπτη στὸ δυτικὸ λιμάνι τὸ 2009.

Βυθομετρία

Ἡ βυθομετρία τῆς εὐρύτερης περιοχῆς πραγματοποιήθηκε σὲ δύο χρόνους ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ὤκεανογραφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κέντρου Θαλασσίων Ἑρευνῶν (ΕΛΚΕΘΕ) καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Δρ. Βασίλη Καψιμᾶλη καὶ τοὺς συνεργάτες του. Ἡ βυθομετρία ἕως βάθος 100 μ. πραγματοποιήθηκε τὸν Ἰούλιο μὲ χρῆση 12 μ. ξύλινου σκάφους ποὺ χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ὤκεανογραφίας. Ἡ βυθομετρία στὴν παράκτια ζώνη διενεργήθηκε τὸν Ὀκτώβριο μὲ μικρότερο σκάφος τῆς Ἐφορείας Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων καὶ εἰδικευμένο τεχνικὸ προσωπικό.

Μελέτῃ ἀρχαιοπεριβάλλοντος

Ἀπὸ ὁμάδα τοῦ ΕΛΚΕΘΕ μὲ ὑπεύθυνο τὸν Δρ. Βασίλη Καψιμᾶλη καὶ μὲ τὴ βοήθεια δυτῶν κλιμακίου τῆς Ἐφορείας Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Πελοποννήσου πραγματοποιήθηκαν δειγματοληψίες ἐπιφανειακῶν ἰζημάτων τοῦ πυθμένα γιὰ κοκκομετρικὴ, χημικὴ καὶ ὀρυκτολογικὴ σύσταση μὲ στόχο τὴν ἀναγνώριση παλαιοπεριβάλλοντικῶν δεικτῶν γιὰ τὴ μελέτῃ τοῦ παλαιοπεριβάλλοντος τῆς περιοχῆς.

Τὰ δεδομένα εἶναι πρὸς μελέτῃ στὰ ἐργαστήρια τοῦ Ἑλληνικοῦ Κέντρου Θαλασσίων Ἑρευνῶν.

Ὑποθαλάσσια ἔρευνα

Λόγω δύσκολων καιρικῶν συνθηκῶν, ἡ ὑποθαλάσσια ἔρευνα περιορίστηκε στὴν ἀποσαφήνιση ζητημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ὑποθαλάσσια τοπογρα-

φία τῶν λιμενικῶν λεκανῶν καί τήν παλαιογεωγραφική εξέλιξή τους. Κατάδυση πού πραγματοποιήθηκε τόν Ὀκτώβριο (ΕΑΑ, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου) στό ἀνατολικό καί δυτικό λιμάνι συνδυάστηκε μέ τή διενέργεια λεπτομεροῦς βυθομετρίας τῆς θαλάσσιας περιοχῆς στήν παράκτια ζώνη σέ μικρά βάθη. Στόχος τῆς βυθομετρίας καί τῶν καταδύσεων ἦταν ἡ ἐξακρίβωση τῆς ἔκτασης, τῆς δομῆς καί τῆς ἐρμηνείας τῆς ὑποθαλάσσιας κατωφέρειας μέ μεγάλη κλίση πού παρατηρήθηκε τὸ 2009 καί 2010 σέ καταδύσεις μπροστά ἀπὸ τὰ δύο ἐπιχωμένα λιμάνια καί πρέπει νὰ ὀφείλονται σέ ὑψηλούς δείκτες ἰζηματογένεσης.

Τὸ 2009 ἡ διαφορετικὴ ὑποθαλάσσια τοπογραφία ἐρμηνεύτηκε πιθανότατα ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ χειμάρρου στό δυτικό λιμάνι καί τὴν ἀπόθεση μεγάλης ποσότητας ὕλης στὸν θαλάσσιο χῶρο μπροστά ἀπὸ τὸ λιμάνι. Ἐπίσης, ἡ ἐνεργὴ δράση τοῦ χειμάρρου, πού πιθανῶς ὑπῆρχε καί στήν ἀρχαιότητα, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα οἱ ἀλλουβιακὲς ἀποθέσεις νὰ ἔχουν συμβάλει στήν πρόσχωση τῆς λιμενικῆς λεκάνης μέ παράλληλη ἐπέκταση τῆς ἀκτογραμμῆς πρὸς τὴ θάλασσα. Ἀναμένεται ἡ μελέτη τῆς βυθομετρίας τοῦ ἀνατολικοῦ λιμανιοῦ.

Ἀναμένεται ὅτι ὅλα τὰ δεδομένα, ἀρχαιολογικά, γεωλογικά καί σεισμικά θὰ μελετηθοῦν συνδυαστικά μέ στόχο τὴν ἔρευνα τῆς γεωμορφολογικῆς εξέλιξης τῶν παλαιοακτῶν καί τὴν ἀναπαράσταση τῆς παράκτιας ζώνης στήν ἀρχαιότητα.

Οἰκονομικὸς ἀπολογισμὸς 2010

Τὰ ἐργαστήρια καί οἱ συνεργαζόμενοι φορεῖς κάλυψαν τὰ ἔξοδα ἐργαστηριακοῦ ἐξοπλισμοῦ, μεταφορᾶς καί χρήσης ἐιδικῶν ὀργάνων καί συσκευῶν, καθὼς καί τῶν ἀναλύσεων τῶν δειγμάτων. Ἐπίσης, κάλυψαν τὰ ἔξοδα τοῦ ἐξοπλισμοῦ γιὰ τὴν ὑποθαλάσσια ἐπιφανειακὴ ἔρευνα.

Ἡ Ἐφορεία Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς κ. Στ. Σαμαρτζίδου ἐγγυήθηκε τὴ χρήση σκάφους καί καταδυτικοῦ κλιμακίου τὴν περίοδο ἔρευνας τοῦ Ὀκτωβρίου.

ΒΓΘΟΜΕΤΡΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ*

Σκοπός

Ἡ καταγραφή τοῦ βάθους ἀποτελεῖ βασική προϋπόθεση γιὰ τὴν κατανόηση τῆς γεωμορφολογικῆς διάπλασης τοῦ Ὀρμου Ραμνοῦντος. Παρέχει σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ὑποθαλάσσιο ἀνάγλυφο καὶ τὰ γεωμετρικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς.

Μέθοδοι καὶ Ὀργανα

Γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ βαθυμετρικοῦ χάρτη χρησιμοποιήθηκε ἓνα ἡχοβολιστικὸ σύστημα ἀπλῆς δέσμης ὑψηλῆς εὐκρίνειας (ἀνάλυσης) καὶ ἀπόδοσης (LCX-15 MT Single Frequency Sonar, Lowrance Electronics Inc.) ἔχοντας λειτουργικὴ συχνότητα τῆς τάξης τῶν 50/200 kHz καὶ ἐνσωματωμένο ἓναν GPS+WAAS καταγραφέα. Τὸ σύστημα ἐκπέμπει ἡχητικὰ κύματα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας πρὸς τὸν πυθμένα καὶ μὲ βάση τὸν χρόνο ἐπιστροφῆς τους πίσω στὴν ἐπιφάνεια ἐκτιμᾶται τὸ ὑδάτινο βάθος.

Τὰ βαθυμετρικὰ δεδομένα βασίστηκαν σὲ δέκα κάθετες καὶ μία παράλληλη πρὸς τὴν ἀκτογραμμὴ διαδρομές, συνολικοῦ μήκους 30 χιλιομέτρων περίπου.

Συλλέχθηκαν 30.000 ἡχοβολιστικὲς καταγραφές, οἱ ὁποῖες διευθετήθηκαν στὸν χῶρο ἀνάλογα μὲ τὸ γεωγραφικὸ τους στίγμα. Μὲ τὴ χρῆση τοῦ Συστήματος Γεωγραφικῶν Πληροφοριῶν ArcGIS 9.3, παρήχθη κάρναβος μὲ διάσταση κελιοῦ 5 μέτρων. Τὸ γεωδαιτικὸ σύστημα ἀναφορᾶς εἶναι τὸ WGS84 μὲ προβολὴ στὸ UTM zone 34N.

* Ἐπιστημονικὸ καὶ τεχνικὸ προσωπικὸ ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ὠκεανογραφίας: Γεωργίου Π. Γεωλόγος, Μαντόπουλος Π. Μηχανολόγος, Παμπίδης Ἰ. Ἡλεκτρονικός, Παναγιωτόπουλος Ἰ. Γεωλόγος Ἱζηματολόγος (Δρ.), Ρουσάκης Γ. Γεωλόγος Ὠκεανογράφος (Δρ.).

Ἀποτελέσματα

Τὸ παράκτιο τμήμα τοῦ Ὀρμου, δηλαδή ἡ ὑποθαλάσσια περιοχή πού κείται ἀπὸ τὴν ἀκτογραμμὴ μέχρι τὴν ἀπόσταση τῶν 500-600 μέτρων πρὸς τὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονες κλίσεις (1/10 περίπου). Λίγο μικρότερες κλίσεις παρατηρήθηκαν στὴν περιοχή ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ραμνοῦντος, ὅπου ἡ μακροχρόνια δράση τοῦ χειμάρρου σχημάτισε ἓνα ὑποθαλάσσιο ριπίδιο.

Στὸ βαθύτερο καὶ πιὸ ἀπομακρυσμένο τμήμα τοῦ Ὀρμου τὸ βάθος φτάνει καὶ ξεπερνᾷ τὰ 60 μ. Οἱ κλίσεις εἶναι πολὺ ὀμαλές (<1/100) καὶ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ βυθοῦ ἀρκετὰ ἥπιο.

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΒΥΘΟΥ

Σκοπός

Ἡ «ὀπτική» ἀποτύπωση περιοχῶν τοῦ θαλάσσιου πυθμένα, καὶ πιὸ συγκεκριμένα, ὁ ἔντοπισμὸς καὶ ἡ ἀναγνώριση ὑποβρυχίων ἀντικειμένων (π.χ. ναυάγια, καλώδια, ἀγωγούς) καθὼς καὶ τὰ ἰδιαίτερα γεωμορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴ χρήση ἑνὸς ἡχοβολιστῆ πλευρικῆς σάρωσης (Side scan sonar). Ἐπιπρόσθετα, σὲ συνδυασμὸ μὲ πυθμιαῖες δειγματοληψίες, ἡ τεχνικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ συνεισφέρει σημαντικὰ στὴν κατανόηση τῆς πολυποικίλης μορφῆς τοῦ θαλάσσιου βυθοῦ. Ἐπίσης, ἡ καταγραφὴ πλευρικῆς σάρωσης εἶναι μία κοινὴ μέθοδος πού μπορεῖ νὰ βοηθήσει σημαντικὰ καὶ στὴν εὑρεση στοιχείων γιὰ παλιές ἀκτογραμμές καὶ γιὰ πιθανές προϊστορικές ἀνθρώπινες δραστηριότητες (π.χ. οἰκισμούς).

Μέθοδοι καὶ Ὅργανα

Τὸ σύστημα πλευρικῆς σάρωσης πού χρησιμοποιήθηκε γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς παρούσας μελέτης εἶναι τῆς Geoacoustics Ltd καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα πομποδέκτη τύπου SS941 τοποθετημένο στὸ κατάστρωμα τοῦ σκάφους, ἓνα ἡλεκτρονικὸ/ὕδραυλικὸ βίντσι μὲ καλώδιο ρυμούλκησης ἑνὸς αἰσθητήρα τύπου 159D, καὶ μία προηγμένη μονάδα συλλογῆς καὶ ἐπεξεργασίας δεδομένων (Triton Elics Int.). Τὸ λογισμικὸ τοῦ συστήματος κτήσης τῶν δεδομένων παρέχει μωσαϊκὰ πυθμένα ὑψηλῆς ποιότητος καὶ σὲ πραγματικὸ χρόνο. Τὸ παραπάνω

σύστημα λειτούργησε στη συχνότητα των 500 kHz και σε συνδυασμό με τη χαμηλή ταχύτητα πλεύσης του σκάφους (περίπου 2.5 κόμβους) έδωσε ανά-λυση <30 cm κατά μήκος των καταγραφικών πορειών.

Αποτελέσματα

Η αρχική έρμηνεία των δεδομένων δείχνει ότι το ό πυθμένας του ύποθα-λάσσιου τμήματος που γειτνιάζει με την ξηρά (βάθη 0-60 μ.) αποτελείται από εξάρσεις βραχωδών πετρωμάτων του ίδιου είδους και ηλικίας με αυτών της χέρσου. Ουσιαστικά, το τμήμα αυτό αποτελεί προέκταση της ξηράς. Ωστόσο, εντός μορφολογικών κυλωμάτων παρατηρούνται θύλακες χαλαρών ιζημάτων.

Ο πυθμένας του βαθύτερου τμήματος (βάθη >60 μ.) χαρακτηρίζεται από την παρουσία χαλαρών ιζημάτων, ενώ απουσιάζουν οι έντονες τεκτονικές δομές και μορφολογικές ιδιαιτερότητες.

Η σύνθεση όλων των καταγραφών του ήχοβολιστή πλευρικής σάρωσης οδήγησε στη δημιουργία ενός γεωαναφερόμενου μωσαϊκού χάρτη του Όρμου με τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά του πυθμένα. Επισημαίνεται ότι ο χάρτης αυτός δεν έχει διορθωθεί ως προς το πραγματικό στίγμα της συρόμε-νης τροπίλης και δεν έχει συρραφθεί κατά μήκος της πορείας του πλοίου.

ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ ΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΠΥΘΜΕΝΑ

Σκοπός

Η διάπλαση των υποθαλάσσιων στρωμάτων μπορεί να αποκαλύψει τις γεωλογικές διεργασίες που συνέβησαν σε μία περιοχή και έτσι να δώσει πολύ-τιμες πληροφορίες διαχρονικής εξέλιξης αυτής. Μία από τις πιο αξιόπιστες μεθόδους ανίχνευσης της εσωτερικής δομής ενός υποβάθρου είναι η γεωφυσική διασκόπηση με την ανάκτηση ακουστικών διατομών (σεισμικά προφίλ) υψηλής ανάλυσης.

Μέθοδοι και Όργανα

Για τη συλλογή των προφίλ χρησιμοποιήθηκε ένας τομογράφος τύπου Boomer. Αυτό το όργανο είναι ιδανικό για τη λεπτομερή αποτύπωση της στρωματογραφίας του πυθμένα λόγω της μεγάλης διεισδυτικής του ικανότη-

τας (μέχρι καὶ 80 μ.). Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα πλωτὸ μέσο ρυμούλκησης (catamaran), ἀπὸ μία κοντὴ (20 μ.) συστοιχία ὑδροφώνων (streamer), ἓνα δέκτη τοῦ ἀνακλώμενου ἀκουστικοῦ σήματος, καὶ μία μονάδα συλλογῆς δεδομένων καὶ ἐπεξεργασίας εἰκόνων (Delph Seismic, Triton Elics Int.).

Αὐτὸς ὁ ἐξοπλισμὸς εἶναι ἰδανικὸς γιὰ ἐπιχειρήσεις στὶς παράκτιες περιοχὲς λόγῳ τῆς διεισδυτικῆς του ἰκανότητος σὲ ἀμμο-χαλικώδεις πυθμένες. Τὸ Boomer λειτουργεῖ σὲ ἓνα εὖρος συχνοτήτων ἀπὸ 0.7 ἕως 15 kHz καὶ σὲ ἓνα ἐνεργειακὸ εὖρος ἀπὸ 90 ἕως 175 Joule. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐπιτρέπουν τὴν εὐχερῆ διάκριση τῶν ἀμμο-λασπωδῶν ὀριζόντων ἀπὸ τὶς χαλικιώδεις ἀποθέσεις καὶ δίνουν τὴ δυνατότητα γιὰ ὑψηλὴ ἀνάλυση παράλληλα μὲ ἀξιόλογη διείσδυση στὸν θαλάσσιο πυθμένα.

Ἀποτελέσματα

Ἡ διείσδυση τῆς ἡχητικῆς δέσμης ποὺ ἐξέπεμπε ὁ ἀκουστικὸς τομογράφος ὑποδομῆς πυθμένα ἦταν σχεδὸν μηδαμινὴ στὸ βραχῶδες ὑπόβαθρο τῶν ρηχῶν τμημάτων τῆς περιοχῆς μελέτης. Τὰ χαλαρὰ ἰζήματα, πιθανῶς ἀμμο-ἰλυοαργιλώδους σύστασης, ἐμφανίζονται στὶς ἀπομακρυσμένες περιοχὲς τοῦ Ὄρμου καὶ καλύπτουν τὰ ἀλπικὰ πετρώματα. Τὸ πάχος τους αὐξάνει πρὸς τὴν κεντρικὴ λεκάνη τοῦ Νότιου Εὐβοϊκοῦ. Διακρίνονται χαρακτηριστικὲς στρώσεις ἐπ'ἀλλήλων δελταϊκῶν ἀποθέσεων, ἐνδεχομένως Πλειστοκαινικῆς καὶ Ὀλοκαινικῆς ἡλικίας.

DAVID BLACKMAN

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ

(Πίν. 1-6)

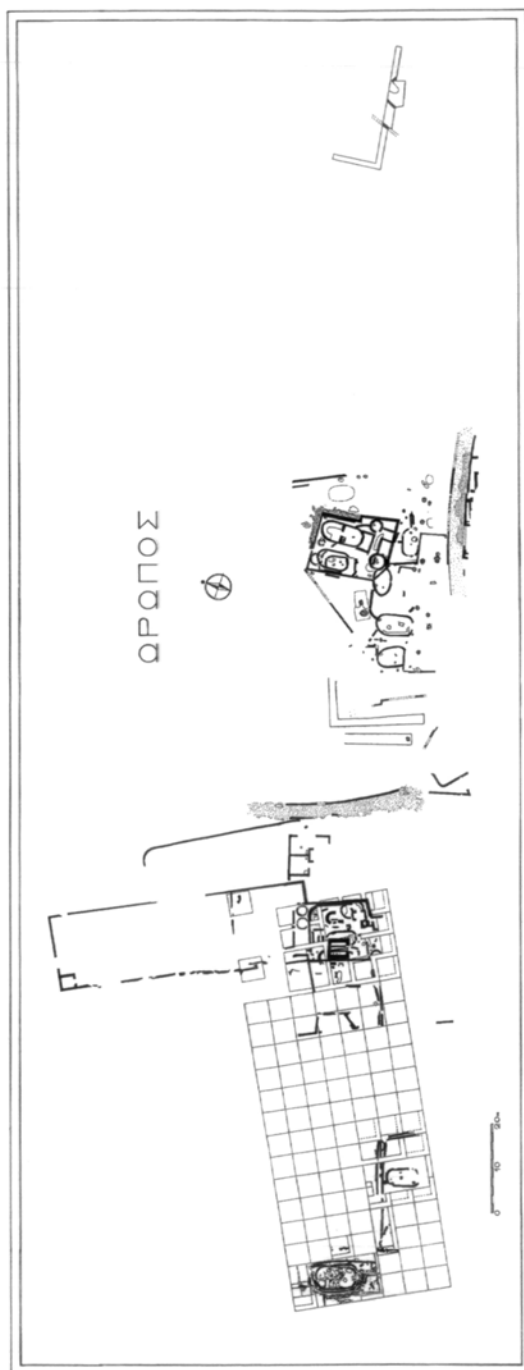
Κατά τὸ 2010 συνεχίστηκαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὸν Δυτικὸ Τομέα τοῦ οἰκοπέδου τοῦ ΟΣΚ Σκάλας Ὡρωποῦ, ὅπου ἐδῶ καὶ εἴκοσι πέντε περίπου χρόνια ἐρευνᾶται συστηματικὰ ὁ σημαντικὸς οἰκισμὸς τῶν Γεωμετρικῶν-Ἀρχαϊκῶν χρόνων, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸν προκλασικὸ Ὡρωπό, τὴν ὁμηρικὴ Γραία¹. Οἱ ἀνασκαφὲς διενεργήθηκαν ἀπὸ 19 Ἰουλίου ἕως 14 Αὐγούστου 2010. Βασικὸς στόχος μας ἦταν ἡ συνέχιση τῆς ἀποκάλυψης σὲ ἔκταση τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος τοῦ Γεωμετρικοῦ-Ἀρχαϊκοῦ οἰκισμοῦ, ἀνάμεσα στὰ οἰκοδομήματα ΛΒ - ΛΓ (στὰ ἀνατολικά) καὶ τὰ μνημειακὰ ἐλλειψοειδῆ οἰκοδομήματα ΛΔ-ΛΕ-ΛΣΤ. Οἱ ἐργασίες χρηματοδοτήθηκαν καὶ ἐφέτος γενναϊόδωρα ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Ψύχα, τὸ Institute for Aegean Prehistory (INSTAP), καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας².

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνας ὑπῆρξαν καὶ πάλι σημαντικά. Τὸ 2010 ἐρευνήθηκαν συστηματικὰ τρία νέα τετράγωνα, τὰ -Λ, -Μ, -Ν (-1) καὶ ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ στὰ Τετράγωνα -Ο1 καὶ -Ξ1 (εἰκ. 1).

1. Βλ. τελευταῖα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὁμηρικῆς Γραίας: D. KNOEPFLER, *La patrie de Narcisse* (Paris 2010) 81-90.

2. Στὶς ἐργασίες τόσο στὸ πεδίο ὅσο καὶ στὸ Μουσεῖο συμμετεῖχαν οἱ παλαιοὶ συνεργάτες διδάκτορες ἀρχαιολόγοι Βίκυ Βλάχου, Ξένια Χαλαμπίδου, Manuel Arjona-Perez καὶ Jean-Sebastien Gros. Ἡ Δρ Εὐη Μαργαρίτη, μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἀρχαιολόγου Τάσου Γεωργιοῦ, ἦταν ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς δειγματοληψίας καὶ τὴ διαδικασία τῆς ἐπίπλευσης ποὺ ἐφαρμόσαμε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ὡρωποῦ. Τὰ σχέδια

Εἰκ. 1. Κάτοψη τῶν ἀργιτεκτονικῶν καταλοίπων καὶ ἡ περιγῇ τῆς ἀνασκαφῆς (σχέδιο Α. Γούναρη, 2010).

Καὶ στὰ πέντε τετράγωνα ἀπαντήθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα τῶν Γεωμετρικῶν καὶ Ἀρχαϊκῶν χρόνων. Σημαντικὴ διαπίστωση καὶ τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἦταν ὅτι ὁ οἰκισμὸς τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων καταλαμβάνει μεγάλη ἔκταση, ἐνῶ τὰ κατάλοιπα, ἰδιαίτερα τῆς γεωμετρικῆς περιόδου, σώζονται, κατὰ κανόνα, σὲ ἄριστη κατάσταση.

Τετράγωνο -Ο1, -Ξ1 (εἰκ. 2)

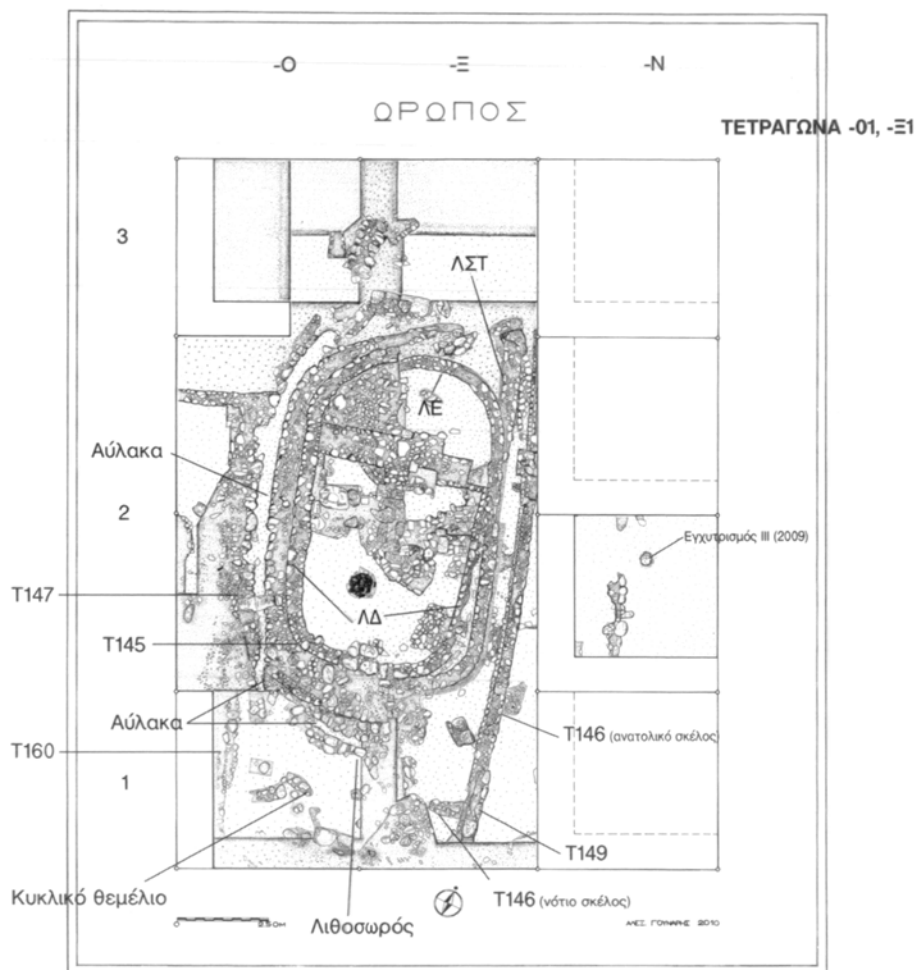
Τὰ δύο τετράγωνα βρίσκονται νότια τῶν ἐπάλληλων ἐλλειψοειδῶν κτιρίων ΛΔ, ΛΕ καὶ ΛΣΤ ποὺ ἀποκαλύφθηκαν τὸ 2008 καὶ 2009³. Ἡ ἔρευνα προχώρησε ἕως τὸν ὑδροφόρο ὀρίζοντα προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθοῦν οἱ ἐπάλληλοι ὀρίζοντες χρήσης ἐξωτερικὰ τῶν κτιρίων καὶ νὰ ἀποσαφηνιστοῦν ὀρισμένα ἐρωτήματα ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὶς ἔρευνες τῶν προηγούμενων ἐτῶν.

Τετράγωνο -Ο1 (εἰκ. 2)

Ἐνας αὐλῆος χώρος μὲ βοτσαλωτὸ δάπεδο εἶχε διαμορφωθεῖ νότια τῶν ἐλλειψοειδῶν κτιρίων, στὸ Τετράγωνο -Ο1 (πίν. 1α). Σχετίζεται μὲ τὶς ὕστερες (ἀρχαϊκὲς) φάσεις χρήσης τοῦ Κτιρίου ΛΔ. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία θραυσμάτων ἀπὸ μικρογραφικὲς κοτύλες ἐδῶ, κάτι ποὺ ἴσως ὑποδηλώνει λα-

πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Ἀ. Γούναρη σὲ συνεργασία μὲ τὸν τοπογράφον Ν. Μαστρονικόλα. Πῆραν μέρος στὴν ἀνασκαφὴ πολυάριθμοι προπτυχιακοὶ καὶ μεταπτυχιακοὶ φοιτητὲς τῆς ἀρχαιολογίας ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια Θεσσαλίας, Κρήτης, Καλαμάτας καὶ Γαλλίας. Μεταπτυχιακοί: Dromain Marietta, Κακλαμάνη Ὑλγα, Πράππα Ὑλγα, Sacco Arianna, Χιώτης Γιώργος. Προπτυχιακοί: Ἀδάμ Δ.Ε., Ἀναγνωστοπούλου Σ., Ἀντωνιάδη Γ., Ἀντωνίου Α.Α., Βιδάλη Μ., Γιάννα Α., Γλαμπεδάκη Μ.Ε., Εὐθυμέρου Μ., Ζησοπούλου Μ., Καραγιαννοπούλου Μ., Καρούζου Ε., Μακεδόνα Ε., Μανάτου Χ., Μιχελᾶκκη Ε., Μυτηλιναίου Β., Μαμουρέλη Εἰ., Μπουδράκη Μ., Νέσκοβιτς Α., Νικολετάτου Σ., Οἰκονόμου Ε., Παπαγεωργίου Θ., Παπαδημητρίου Ε., Πάτσικα Θ., Παπαδοπούλου Εὐγ., Περχλιβανίδου Ε., Ρεντίφη Μ., Σιελούλης Ν., Στεργιώτου Γ., Στεφάνου Τ., Σωτηρίου Τ., Στροπιάννα Ν., Τέγου Μ. καὶ Χαλκιᾶ Γ.

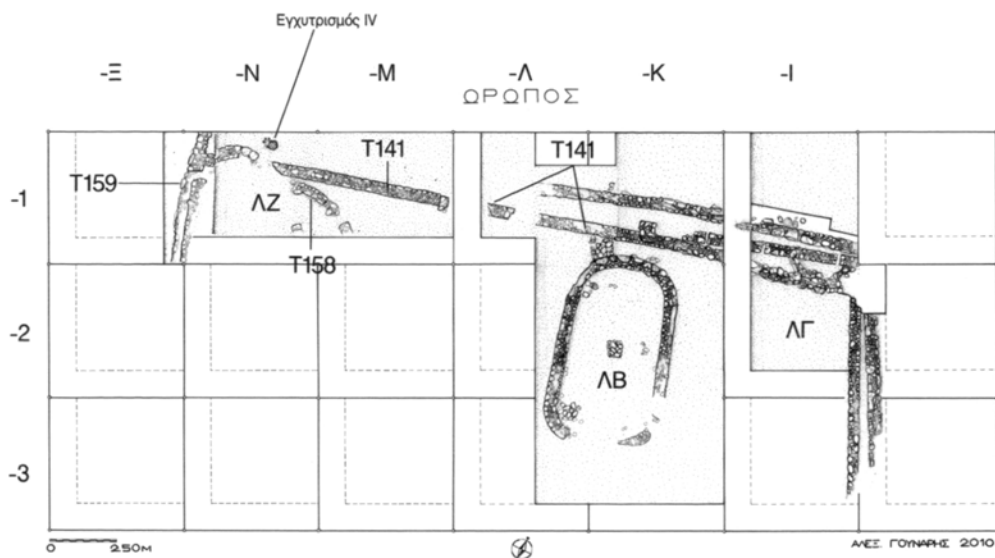
3. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ὤρωποῦ, ΠΑΕ 2008, 12-19. ΠΑΕ 2009, 33-37.

Εἰκ. 2. Κάτοψη τῶν Κτιρίων ΛΔ, ΛΕ, ΛΣΤ (σχέδιο Ἀ. Γούναρη, 2010).

τρευτικές δραστηριότητες κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους. Ἡ μακρὰ περίοδος χρήσης τοῦ σημαντικοῦ ἐλλειψοειδοῦς κτιρίου ΛΔ ἀποτελεῖ καὶ αὕτῃ ἔνδειξη γιὰ τὶς ἰδιαίτερες λειτουργίες τοῦ⁴.

4. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ὠρωποῦ, ΠΑΕ 2009, 35-36.

Εἰκ. 3. Κτίρια ΛΒ, ΛΓ καὶ ΛΖ καὶ περίβολοι (ἀνασκαφή 2007-2008, 2010).

Ἡ ἔρευνα ἀποσκοποῦσε κυρίως στὴν ἀποσαφήνιση τῆς λειτουργίας τοῦ μνημειακοῦ περιβόλου T147 καὶ τοῦ ἀνάλημματος T145. Τὸ δεύτερο (T145) βαίνει παράλληλα πρὸς τὸν Δ τοῖχο τοῦ οἰκοδομήματος ΛΔ καὶ χρησίμευε δίχως ἀμφιβολία ὡς προστατευτικὸ ἀνάλημμα τοῦ κτιρίου (ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ T145 δὲν εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη καὶ δὲν ἀναγνωρίστηκε δεύτερη παρειὰ στὰ ἀνατολικά). Δὲν εἶναι ἀκόμη ξεκάθαρο ἂν τὸ ἀνάλημμα κατασκευάστηκε ταυτόχρονα μὲ τὸ ἐλλειψοειδὲς κτίριο ΛΔ ἢ σὲ ἐλαφρῶς μεταγενέστερη περίοδο. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κατασκευὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι εἶχε ὡς προορισμὸ τὴ στήριξη καὶ προστασία τοῦ ἐλλειψοειδοῦς οἰκοδομήματος. Μάλιστα στὴ στενὴ αὐλάκα πού διαμορφώνεται ἀνάμεσα στὸ ἀνάλημμα καὶ τὴ μνημειακὴ κατασκευὴ T147 βρέθηκε κατὰ χώραν τὸ 2008, ὄρθια τοποθετημένο, μικρὸ ἀγγεῖο χοῆς τοῦ τέλους τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. μὲ διάτρητο πυθμένα πού θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς «θυσία θεμελίων»⁵. Ἐνα μικρογραφικὸ χειροποίητο ἀγγεῖο χοῆς βρέθηκε

5. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφή Σκάλας Ὠρωποῦ, ΠΑΕ 2008, 15, πίν. 17β, 18γ.

ἐφέτος λίγο νοτιότερα, ἐντὸς τῆς ἴδιας αὐλακος, ἐνισχύοντας περαιτέρω τὴν ὑπόθεση αὐτῇ (πίν. 1β).

Ὁ Τοῖχος T147 ἀκολουθεῖ B-N προσανατολισμὸ καὶ τὸ πλάτος του ξεπερνᾷ τὸ 1 μέτρο. Ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, μετὰ τῆς A του παρεῖας καὶ τοῦ ἀναλήμματος T145 καὶ τοῦ περιβόλου T147 διαμορφώνεται στενὴ αὐλακα πλ. 0.30 μ. κατὰ μέσο ὄρο περίπου. Περίβολοι μὲ τέτοιο πλάτος δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἔως σήμερα στὶς ἀνασκαφές τοῦ Ὁρωποῦ. Ἡ μορφή καὶ ὁ προσορισμὸς τοῦ τοῖχου δὲν ἀποσαφηνίστηκαν πλήρως, ὥστόσο ἀποκλείστηκε ἡ ὑπόθεση νὰ ἀντιπροσωπεύει τμῆμα ὀχυρωματικοῦ περιβόλου. Ἡ φετινὴ ἔρευνα στὴν πρὸς N προέκταση τοῦ T147 ἐπιβεβαίωσε ὅτι ὁ τοῖχος αὐτός, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται στοὺς ἀρχαίους χρόνους, εἶχε ὡς κύριο ρόλο τὴν προστασία τοῦ παρακείμενου ἐλλειψοειδοῦς οἰκοδομήματος ἀπὸ τὶς πλημμύρες. Στὴν περιοχὴ αὐτῇ, νότια τοῦ Κτιρίου ΛΔ, παρατηρήθηκε ἔντονη συγκέντρωση λίθων: ὁ λιθοσωρὸς αὐτός (πίν. 2α καὶ 2β, ἀριστερὰ) σχημάτιζε ἓνα εἶδος «ἀναχώματος» ποὺ ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν κατασκευάστηκε σὲ μία φάση ἀλλὰ ὅτι ἐνισχύθηκε σταδιακά, σὲ μία προσπάθεια νὰ προστατευθεῖ ἀποτελεσματικὰ ἡ πρόσοψη τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὶς πλημμύρες.

Φέτος, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε τὸ προαναφερθὲν βοτσαλωτὸ δάπεδο, ἡ ἔρευνα προχώρησε σὲ βάθος. Σὲ παλαιότερη φάση, δηλ. στὴ γεωμετρικὴ περίοδο, ἀνήκει εὐθύγραμμος τοῖχος εὐτελοῦς κατασκευῆς (T160) ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς παρεῖας τοῦ Τετραγώνου -O1 (πίν. 2α-β). Ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς φορὰ B-N. Στὸν ἴδιο στρωματογραφικὸ ὀρίζοντα ἀνήκει καὶ ἓνα μικρὸ, ἐπίσης εὐτελές, κυκλικὸ θεμελίον (πίν. 2α-β), τὸ ὁποῖο ὥστόσο δὲν εἶναι σαφές ἂν ἀντιπροσωπεύει κάποια κατασκευή. Ἐνδέχεται πάντως οἱ λίθοι ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς νὰ ἀνήκουν εἴτε σὲ κάποιο στεγασμένο οἰκοδόμημα, διαμέτρου περίπου 1.20 μ. ἢ κάποιο κυκλωτερὴ περίβολο⁶. Περιμετρικὰ τοῦ θεμελίου αὐτοῦ, ἰδιαίτερα στὴν ἐσωτερικὴ του πλευρά, τὰ χῶματα ἦταν ἀργιλώδη καὶ ἔντονα ἐρυθρὰ σὲ λωρίδα πλάτους 0.40 μ. περίπου (πλίνθινη κατασκευή, ἐνδεχομένως θρανίον).

6. Προσωρινὰ προτιμήσαμε νὰ μὴν ἀριθμήσουμε τὴν κατασκευὴ αὐτῇ, ἔως ὅτου ἀποσαφηνιστεῖ ἐὰν πρόκειται γιὰ τοιχοβάτη περίβολο ἢ κτιρίου.

Βαθύτερα ἀπαντήθηκε στρώμα πού περιείχε πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων τῆς Ὑστερης Γεωμετρικῆς περιόδου, καθὼς καὶ διάσπαρτους λίθους (πίν. 3α).

Τετράγωνο -Ξ1 (πίν. 3β)

Ἀνατολικά τοῦ αὐλείου χώρου (Τετράγωνο -Ξ1) εἶχαν ἔλθει στὸ φῶς τὸ 2009 ἀρχιτεκτονικά κατάλοιπα, κυρίως περίβολοι⁷. Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε στὴν ἔρευνα τοῦ περιβόλου T146 καὶ τῆς νεώτερης φάσης του, T149. Ὁ T149 ἔχει καταστραφεῖ στὸ μεγαλύτερο τμήμα του καὶ σχετίζεται μὲ τὴν ἀρχαϊκὴ φάση τοῦ Κτιρίου ΛΔ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἐδράζεται πάνω στὸν προγενέστερο περίβολο T146, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύφθηκε πλήρως φέτος στὸ νότιο ἄκρο του. Ὁ T146 στρέφεται πρὸς τὰ δυτικά σχηματίζοντας ὀρθὴ γωνία, περικλείοντας τὰ κτίρια τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ΛΣΤ καὶ ΛΕ. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ εὐθύγραμμος τοῖχος T146 ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 15 καὶ πλέον μέτρων (ἐντὸς τῶν Τετραγώνων -Ξ1, -Ξ2, -Ξ3). Ὁ τοῖχος αὐτὸς διαθέτει στὴ δυτικὴ (ἐσωτερικὴ) πλευρὰ «πατούρα», παρόμοια μὲ ἐκείνην τοῦ περιβόλου πού πλαισιώνει τὸ Κτίριο Θ στὸν Κεντρικὸ Τομέα⁸.

Τετράγωνα -Λ(-1), -Μ(-1), -Ν(-1)

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε στὰ τρία αὐτὰ τετράγωνα προκειμένου νὰ συνδεθεῖ ἡ περιοχὴ πού τὸ 2007-2008 εἶχαν ἔλθει στὸ φῶς τὰ ἐλλειψοειδῆ Κτίρια ΛΒ καὶ ΛΓ μὲ ἐκείνην τῶν Κτιρίων ΛΔ, ΛΕ καὶ ΛΣΤ, δυτικότερα (βλ. καὶ εἰκ. 1).

Ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια τοῦ Περιβόλου T141 πού εἶχε ἐν μέρει ἀνασκαφεῖ τὸ 2007-2008 (πίν. 4α-β)⁹. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ περίβολος αὐτός,

7. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ώρωποῦ, ΠΑΕ 2009, 34-35.

8. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ώρωποῦ, ΠΑΕ 1998, πίν. 26α, 28β.

9. Περίβολος T141: Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ώρωποῦ, ΠΑΕ 2007, 11, 13. ΠΑΕ 2008, 8-12.

φορᾶς Α-Δ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 15 μέτρων, συνεχίζει καὶ ἐντὸς τῶν Τετραγώνων -Α(-1), -Μ(-1), -Ν(-1) καὶ τὸ συνολικὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος του εἶναι περίπου 30 μέτρα. Ὁ περίβολος χρονολογεῖται στὴν Ὑστερη Γεωμετρικὴ περίοδο καὶ πλαισιώνει πρὸς Βορρὰν μία σειρὰ ἀπὸ καμπυλόγραμμα οἰκοδομήματα. Τὸ ἐλλειψοειδὲς ΑΒ εἶχε ἐρευνηθεῖ πλήρως τὸ 2007-2008¹⁰, καὶ ἐφέτος ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀψίδα ἐνὸς ἀκόμη καμπυλόγραμμου κτιρίου, τοῦ ΑΖ (Τ158) (πίν. 5α, ἀριστερά). Τὸ κτίριο αὐτὸ δυστυχῶς εἶναι ἀρκετὰ κατεστραμμένο ἀλλὰ ἡ μελλοντικὴ ἐρευνα νοτιότερα ἐνδέχεται νὰ ἀποσαφηνίσει τὴ μορφή καὶ τὸν προορισμὸ τοῦ οἰκοδομήματος.

Βόρεια τοῦ Περιβόλου Τ141 βρέθηκε ἓνας ἀκόμη παιδικὸς ἐγχυτρισμὸς (Τάφος IV) σὲ ἄβαφη χειροποίητη πρόχου, τοποθετημένη στὸ πλάι¹¹. Στὸ στόμιο τοῦ ταφικοῦ ἀγγείου εἶχε τοποθετηθεῖ μεγάλος γραπτὸς εὐβοϊκὸς σκύφος τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς περιόδου (πίν. 5β).

Ἕνας περίβολος (Τ159) τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, φορᾶς Β-Ν, βρέθηκε στὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ Τετραγώνου -Ν(-1) (πίν. 5α). Παρουσιάζει τουλάχιστον δύο ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις καὶ γωνιάζει μὲ τοῖχο πού κατευθύνεται πρὸς Ἀνατολὰς. Ὁ τελευταῖος πιθανὸν νὰ ἀντιπροσωπεύει τὴ δεύτερη φάση τοῦ Γεωμετρικοῦ περιβόλου Τ141, ἡ ὁποία ὅμως ἔχει καταστραφεῖ σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς περιοχῆς πού ἐρευνήθηκε, ἐνῶ σώζεται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάστασις στὰ Τετράγωνα -Κ(-1) καὶ -Ι(-1) πού εἶχαν ἐρευνηθεῖ τὸ 2007-2008.

10. Κτίριο ΑΒ: Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ὠρωποῦ, ΠΑΕ 2007, 11-14. ΠΑΕ 2008, 8-12.

11. Γιά τίς παιδικὲς ταφές τοῦ Ὠρωποῦ βλ. V. VLACHOU, Oropos: the Infant and Child Inhumations from the Settlement (Late 8th - Early 7th Centuries BC), στὸ Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ (ἐπιμ.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age. Acts of an International Round Table, University of Thessaly, June 18-20, 2004* (Volos 2007) 213-240. Βλ. ἐπίσης Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ, Tombes d'enfants à l'intérieur d'habitats au début de l'Âge du Fer dans le Monde Grec, στὸ Α. GUIMIER-SORBETS - Y. MORIZOT (ἐπιμ.), *L'enfant et la mort dans l'Antiquité, Nouvelles recherches dans les necropoles grecques : Le signalement des tombes d'enfants, Table ronde 1, Athènes, École française d'Athènes, 29-30 mai 2008* (Paris 2010) 67-95.

Συμπεράσματα

Οἱ φετινὲς ἀνασκαφὲς ἐπιβεβαίωσαν ὅτι ὑπάρχει πυκνὴ δόμηση σὲ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ. Τὸ ἐλάχιστο «μέτωπο» τοῦ οἰκισμοῦ πρὸς τὴ θάλασσα μπορεῖ τώρα νὰ ὑπολογιστεῖ στὰ 400 μέτρα περίπου. Ἐπίσης ἡ κοινωνικὴ διαστρωμάτωση ποὺ παρατηρήθηκε στὸν Κεντρικὸ Τομέα φαίνεται ὅτι ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸν Δυτικὸ. Αὐτὴ προκύπτει τόσο ἀπὸ τὶς διαστάσεις τῶν κτιρίων τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ ποικίλλουν, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὶς διαφορὲς κατασκευές. Τὰ Κτίρια ΛΔ, ΛΕ καὶ ΛΣΤ συγκαταλέγονταν ἀνάμεσα στὰ πιὸ σημαντικὰ τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι τόσο τὸ Κτίριο Θ στὸν Κεντρικὸ Τομέα, ὅσο καὶ τὰ ΛΔ-ΛΕ-ΛΣΤ στὸν Δυτικὸ ἔχουν ὑποστῇ πολυάριθμες μετασκευές καὶ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ μακρότερο διάστημα σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ μικρότερα κτίρια τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ συνήθως ἐγκαταλείπονταν καὶ στὴ θέση τους κτίζονταν ἄλλα. Ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου συνδυαστικὰ μὲ ἐκείνην τῆς στρωματογραφίας ἐπιτρέπει πλέον τὴ λεπτομερὴ διάκριση τῶν ἐπιμέρους φάσεων τοῦ οἰκισμοῦ¹².

Β. ΕΠΙΠΛΕΥΣΗ – ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Φέτος ἀποφασίστηκε ἡ χρῆση νεροκόσκινου προκειμένου νὰ συλλεχτοῦν μὲ πιὸ συστηματικὸ τρόπο τὰ παλαιοβοτανολογικὰ κατάλοιπα (πίν. 6α-β). Τὴν

12. Οἱ ἐνδεικτικὲς ἀπόλυτες χρονολογίες (βλ. ΠΑΕ 2009) βασιζοῦνται στὴ μελέτη τῆς κεραμεικῆς σὲ συνάρτησιν μὲ τὴ στρωματογραφία ποὺ πραγματοποιήσαν στὸ πλαίσιο τῶν διδακτορικῶν διατριβῶν τους ἡ Β. Βλάχου γιὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο (Γεωμετρικὸς Ὠρωπός. Ἡ τροχήλατη κεραμεικὴ καὶ οἱ φάσεις τῆς ἐγκατάστασης, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 2010) καὶ ἡ Π. Χαραλαμπίδου γιὰ τὴν ἀρχαίικὴ περίοδο (Ὠρωπὸς καὶ Εὐβοία κατὰ τὴν ἀρχαίικὴ ἐποχὴ (700 π.Χ. – ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), Ἡ μελέτη τῆς τροχήλατης κεραμεικῆς καὶ τῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων ἀπὸ τὸν Ὠρωπὸ, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 2008). Γιὰ τὶς φάσεις τοῦ οἰκισμοῦ βλ. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΑΙΝΙΑΝΟΣ, Ὁ Ὠρωπὸς κατὰ τοὺς Πρώιμους Ἱστορικοὺς Χρόνους, στὸ *Τὸ Αἶγαῖο στὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Σιδήρου, Ρόδος 1-4 Νοεμβρίου 2002*, ἐπιμ. Ν. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ & Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (Ἀθῆνα 2004) 369-389 καὶ τοῦ ἰδίου *I primi Greci d'Occidente? Scavi nella Graia Omerica (Oropos), Annali di archeologia e Storia antica*, Napoli, 13-14, 2006-2007, 81-110.

ὀργάνωση τῆς σχετικῆς διαδικασίας δειγματοληψίας καὶ ἐπίπλευσης τῶν χωμάτων ἀνέλαβε ἡ Δρ Εὐη Μαργαρίτη τοῦ Ἐργαστηρίου Fitch τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ἀρχαιολόγου Τάσου Γεωργοῦ. Παράλληλα, ἡ Ε. Μαργαρίτη μελέτησε ὅλα τὰ ὀργανικά κατάλοιπα πού ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς κατὰ τίς πολυετεῖς ἀνασκαφές στὸν οἰκισμό τῶν Γεωμετρικῶν καὶ Ἀρχαϊκῶν χρόνων στὸν Ὠρωπό.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ὁ ἀρχιτέκτων Δρ Ἀ. Γούναρης, μὲ τὴ συμβολή τοῦ τοπογράφου Ν. Μαστρονικόλα, ἀποτύπωσε τὰ ἀρχιτεκτονικά λείψανα σὲ κλ. 1:25 καὶ συμπλήρωσε τὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα (εἰκ. 1-3). Τὴν τελευταία ἐβδομάδα τοῦ Σεπτεμβρίου τὰ κατάλοιπα καλύφθηκαν μὲ γαιωύφασμα καὶ χῶμα γιὰ λόγους προστασίας καὶ μπαζώθηκαν ἐν μέρει τὰ ἀνασκαφικά τετράγωνα.

Παράλληλα πραγματοποιήθηκε συστηματικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ καθαρισμοὶ ὅλων τῶν τοίχων τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ.

Γ. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΛΕΤΗ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους, καὶ ἰδιαίτερα τοὺς καλοκαιρινούς μῆνες, συνεχίστηκε ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ προγράμματος ἡ καταγραφή καὶ μελέτη τοῦ ὕλικου στὸ ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ὠρωποῦ. Τὸ 2010 ὁλοκληρώθηκε καὶ ὑποστηρίχτηκε ἡ Μεταπτυχιακὴ Διπλωματικὴ Ἔργασία τῆς Ἀφροδίτης Βλάχου μὲ θέμα «Ἀνάδειξη τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ στὴ Σκάλα Ὠρωποῦ» (Διατμηματικὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν «Μουσειολογία». Ἐπόπτες τῆς ἐργασίας ἦταν ἡ Δρ. Μ. Μούλιου καὶ ὁ Καθηγητὴς Α. Μαζαράκης Αἰνιάν). Ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ μία σοβαρὴ πρόταση ἀνάδειξης τοῦ Κεντρικοῦ Τομέα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Σκάλας Ὠρωποῦ πού ἀξίζει νὰ τύχει τῆς προσοχῆς τῶν ἀρμόδιων φορέων πού θὰ μπορούσαν νὰ ἐξετάσουν τὸ ἐνδεχόμενο νὰ τὴν ὑλοποιήσουν ἔτσι ὥστε ὁ χώρος νὰ προστατευθεῖ, νὰ ἀναδειχτεῖ καὶ νὰ γίνεῖ ἐπισκέψιμος.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ

(Πίν. 7-13)

Τò 2010 ή άρχαιοιοιογική έρευνα στis Μυκήνες έπικεντρώθηκε στο πεδίο μέν σέ δύο σημεία, στην άνασκαφή δηλαδή της Άνατολικής Οικίας καί, σέ περιορισμένη έκταση, στην Κάτω Πόλη. Παράλληλα προχώρησε ή μελέτη τών εύρημάτων, άπό τίς άνασκαφές τών τελευταίων έτών στο Μουσείο τών Μυκηνών.

Άνατολική Οικία

Η Άνατολική Οικία εύρίσκεται άνατολικά του συγκροτήματος του Λαδερμού καί του δρόμου κατá μήκος του συγκροτήματος αυτού. Ένα μικρό τμήμα της έσκάφη τò 1962 καί 1963 άπό τόν Ν. Βερδελη. Τò 1999, στα πλαίσια του προγράμματος της Έπιτροπής Μυκηνών για την άνάπλαση του άρχαιοιολογικού χώρου τών Μυκηνών, ή άνασκαφή Βερδελη καί ó χώρος γύρω της έχóθηκαν κάτω άπό όγκώδεις σωρούς χωμάτων. Τα λιγοστά εύρήματα όμως της παλαιάς αυτής έρευνας άρκοΰσαν για νά δείξουν ότι ή συνέχιση καί επέκτασή της ήταν έπιβεβλημένη καί ως εκ τούτου ή Άρχαιοιολογική Έταιρεία την περιέλαβε στο πρόγραμμα τών άνασκαφών Μυκηνών υπό τή διεύθυνση του γράφοντος καί την έπίβλεψη της καθηγητριάς κ. Ίφιγένειας Τουρναβίτου. Οί έργασίες άρχισαν με την έπίπονη καί χρονοβόρα άποχωμάτωση της παλαιάς τομής ή όποία καθυστέρησε την έναρξη της κυρίως άνασκαφής καί άπερρόφησε σημαντικό μέρος τών διαθέσιμων πιστώσεων που προέρχονταν κυρίως άπό τò Ίνστιτούτο INSTAP καί άπό δύο μικρά ποσά ιδιωτικής προελεύσεως. Άκολούθησε ó προσεκτικός καθαρισμός τών άρχιτεκτονικών καταλοίπων που είχαν άποκαλυφθει, καί ή επέκταση της σκαφής προς Ν (είκ. 1). Ο Βερδελης είχε άποκαλύψει ένα τετράπλευρο δωμάτιο (τοιχοι Δ, β καί, έν μέρει, Γ), τò όποιο έχει μία άνεξερεύνητη επέκταση προς Β (τοιχοι Μ, Ν), ένα χτιστό θρανίο (γ) καί δάπεδο

Εἰκ. 1. Μυκῆνες. Ἡ Ἀνατολική Οἰκία, κάτοψη.

ἀπὸ πατημένο πηλὸ μὲ μιὰ χτιστὴ ὀρθογώνια κοιλότητα στρωμένη μὲ σκληρὸ πηλὸ ἴσως γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἀποθηκευτικῶν δοχείων. Ἡ νέα ἀνασκαφὴ ἔδειξε ὅτι ἓνα σκέλος τοίχου μὲ κατεύθυνση Βορρᾶ-Νότου (τὸ Θ) ποὺ δένει ὀργανικὰ μὲ τὸν τοῖχο β καὶ τὸ θρανίον γ δηλώνει ὅτι οἱ τρεῖς αὐτὲς κατασκευὲς εἶναι προγενέστερες τοῦ Γ καὶ ἀνάγονται στὴν προχωρημένη ΓΕ ΠΙΓ περίοδο. Ἐπίσης, ὁ δυτικὸς τοῖχος ἐκτείνεται ἐνιαῖος, πρὸς Ν (τοῖχος Δ-Α) καὶ ὁ νότιος ἐγκάρσιος τοῖχος τοῦ παλαιοῦ δωματίου, ὁ Γ ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν ἀφαίρεση πεσμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου του, παρακολουθήθηκε πέρα ἀπὸ τὴν παλαιὰ τομὴ, στρέφει χωρὶς ἄρμὸ πρὸς Β (Ι) κλείνοντας τὸ δωμάτιο ἀνατολικά. Καθὼς φαίνεται ὅμως συνεχίζεται πέρα ἀπὸ τὸ ὄριο τῆς νέας τομῆς. Παράλληλος πρὸς τὸ νότιο σκέλος τοῦ Γ καὶ σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ πρὸς αὐτὸ ὑπάρχει ἄλλος ἓνας λεπτότερος τοῖχος, ὁ Η (πίν. 7). Ἔτσι ἐφάνη ὅτι τὸ βόρειο δωμάτιο ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἓνα πολὺ μεγαλύτερο χωρὸς πρὸς Ν τοῦ ὁποῖου μόνον ὁ βόρειος (Η) καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος (Α-Δ1) ἔχουν πρὸς τὸ παρὸν ἀποκαλυφθεῖ καὶ τοῦ ὁποῖου οἱ ἐνδεχόμενες ὑποδιαιρέσεις ὑποδηλώνονται ἴσως ἀπὸ τὰ διάφορα δάπεδα ποὺ ἐπιστημάνθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ του.

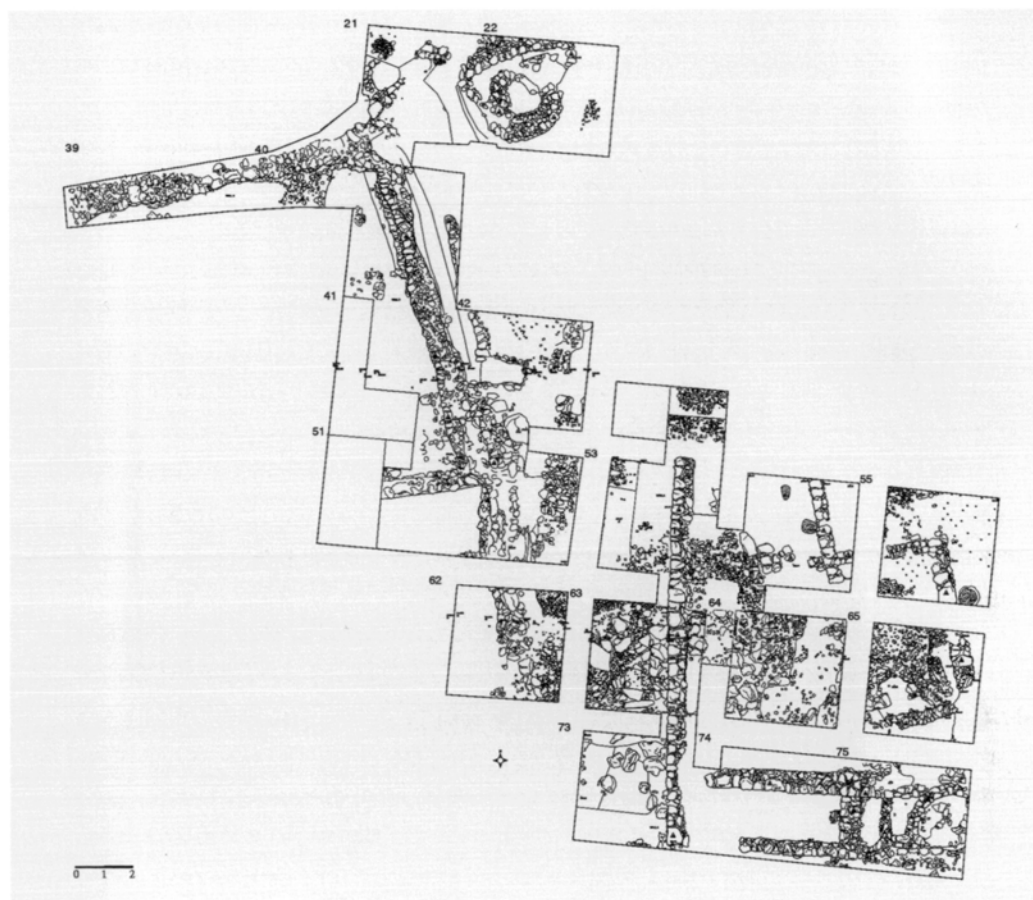
Οἱ κατασκευὲς αὐτὲς ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες στὶς Μυκῆνες ἀνήκουν σὲ δύο διακριτὲς περιόδους χρήσεως, ποὺ καθορίζονται κυρίως ἀπὸ τὴν ὑποδομὴ τῶν δαπέδων τους καί, κατὰ δεύτερο λόγον, τὸν τρόπο χτισίματός τους. Ὁ τοῖχος Γ ἀνάγεται στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Τὸ σύμπλεγμα τῶν τοίχων Θ καὶ β καὶ τὸ θρανίον γ, στὸ ὁποῖο ἀκούμπησε ὁ Γ, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ὑποδομὴ τοῦ δαπέδου πλέσιας ποὺ ἐφάπτεται σὲ αὐτοὺς καὶ ποὺ περιέχει τμῆμα τριφυλλόστομης πρόχου τῆς προχωρημένης ΓΕ ΠΙΓ περιόδου. Τὸ τμῆμα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ βορείου δωματίου μετὰξὺ τῶν τοίχων Ε καὶ Γ θὰ ἐρευνηθεῖ συστηματικὰ τοῦ χρόνου. Στὸν νότιο χωρὸς ἐντοπίστηκε δάπεδο ἀπὸ πηλὸ σχετικὸ μὲ τὴ δεύτερη περίοδο χρήσης τοῦ τοίχου Α-Δ ποὺ εἶναι κατὰ ταῦτα ἐλληνιστικόν. Τὸ δάπεδο αὐτὸ ὅμως εἶχε καλύψει ἀδιατάρακτη τεχνητὴ ἐπίχωση ποὺ περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀπανθρακωμένου ξύλου καὶ φυτικῶν καταλοίπων καὶ ὅστὰ ἐρυθρῆς ἐλάφου καθὼς καὶ κεραμεικὴ τῶν προχωρημένων ΓΕ ΠΙΓ χρόνων στὴν ὁποία πρέπει νὰ χτίστηκε ὁ χώρος αὐτός. Τὰ κινητὰ εὐρήματα περιλαμβάνουν ἓνα ἐλληνιστικὸ γυναικεῖο εἰδῶλιο, ἀκέφαλο (πίν. 8α), τμῆμα τῆς ΓΕ ΠΙΓ τριφυλλόστομης πρόχου (πίν. 8β), ἓνα σχεδὸν πλήρες ἀβαφὲς δίωτο τροπιδωτὸ πινάκιον (πίν. 8γ) καὶ τμῆμα μελαμβαφοῦς ΓΕ ΠΙΓ² λεκάνης μὲ διακόσμηση στήλης ἀμειβόντων.

Πραγματοποιήθηκε ἐπίσης ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Ἐφαρμοσμένης Γεωφυσικῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου κ. Γρ. Τσόκα ἡ γεωφυσικὴ ἔρευνα στὸν χώρο βόρεια καὶ ἀνατολικά τῆς ἀνασκαμμένης περιοχῆς μὲ τίς μεθόδους τῆς ἡλεκτρικῆς χαρτογράφησης καὶ τῆς γεωηλεκτρικῆς τομογραφίας τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα μελετῶνται καὶ θὰ ἀνακοινωθοῦν προσεχῶς.

Κάτω Πόλη

Στὴν Κάτω Πόλη ἔγινε ἀνασκαφὴ περιορισμένης ἔκτασης καὶ μελέτῃ τοῦ ὧς τώρα συγκεντρωθέντος ὕλικου στὸ Μουσεῖο. Οἱ δραστηριότητες αὐτὲς χρηματοδοτήθηκαν ἀπὸ τὸ Dickinson College (Pennsylvania, ΗΠΑ) καὶ τὸ Ἰνστιτούτο Αἰγαιακῆς Προϊστορίας (INSTAP). Οἱ ἐργασίες ἔγιναν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ συνεργάτη μου καθηγητοῦ κ. Χρ. Μαγγίδη. Οἱ σκαφικὲς ἐπεμβάσεις εἶχαν σκοπὸ νὰ συνδεθοῦν καὶ νὰ παρακολουθηθοῦν οἱ δύο ἰσχυροὶ τοῖχοι ποὺ διασχίζουν τὸν ἤδη ἀνασκαμμένο χώρο καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὰ κυριότερα ἀρχιτεκτονικὰ κατὰλοιπα ποὺ εἶχαν ἀποκαλύψει οἱ μέχρι τότε τομές (εἰκ. 2). Εἶχε ἤδη παρατηρηθεῖ ὅτι τὰ κατὰλοιπα αὐτὰ εἶχαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ ἐνῶ τὰ πρωιμότερα καὶ βαθύτερα εὐρισκόμενα κτίσματα, τοποθετημένα προφανῶς παράλληλα πρὸς τὸν δρόμο ποὺ ὡδεγοῦσε πρὸς τὴν ἀκρόπολη, εἶχαν διάταξη αὐστηρὰ Β-Ν. Διαπιστώθηκαν ἐπίσης δύο ἐπ'ἀλλήλης φυσικὲς ἐπιχώσεις, μία παχύτατη καστανέρυθρη μὲ ἄφθονα φερτὰ ὕλικά (βραχόλιθοι, κροκάλες, χαλίγια κλπ.), ποὺ παρουσιάζει πλήρη ἀπουσία εὐρημάτων, ἄρα δημιουργήθηκε βαθμὴδὸν γιὰ ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο διάστημα ἀπὸ φυσικὰ αἷτια, δηλαδὴ ἀπὸ ὑπερχειλίσσεις τοῦ χειμάρρου τοῦ Χάβου, καὶ μία ὑπερκείμενη λεπτόκοκκη ἐρυθρωπὴ ποὺ δείχνει ὅτι κάποτε ἐξέλιπαν τὰ αἷτια ποὺ ἐπέτρεψαν τὴ συγκέντρωση τῆς προηγούμενης. Ἡ ἐπίχωση αὐτή, προῖόν ἐν μέρει ἐνὸς μικρότερου χειμάρρου ποὺ κατέληγε στὸν Χάβο καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ροὴ διαπιστώθηκε στὸ σκάμμα 64 τῆς ἀνασκαφῆς, ἐσφράγισε τὰ ὑποκείμενα ἀδιατάρακτα(;) μυκηναϊκὰ στρώματα ἀπὸ τὰ γεωμετρικά καὶ ἀρχαϊκὰ ποὺ ἐδράζονται ἐπάνω της.

Ὁ μεγαλύτερος, δυτικὸς, ἰσχυρὸς τοῖχος ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 20 μ. ἕως τὸ σημεῖο ποὺ στρέφει κατ' ὀρθή γωνία πρὸς ΝΔ γιὰ τουλάχιστον ἄλλα 12 μ. (πίν. 9). Τὸ κεντρικὸ του τμήμα σώζει τουλάχιστον ἐννέα στρώσεις καὶ τὸ πάχος του ποικίλλει ἀπὸ 0.60 ἕως 1 μ. Σώζει καλύτερα τὴ δυτικὴ του ὄψη

Είλ. 2. Μυκῆνες. Κάτω Πόλη, τοπογραφικὸ σχέδιο.

ἐνῶ ἡ ἀνατολική ἔχει κατὰ μέγα μέρος καταστραφεῖ. Θεμελιωμένος ἐπάνω στή χαμηλότερη καστανέρυθρη ἐπίχωση σχηματίζει στὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους του μία ὑποτυπώδη ὁδόντωση πρὸς Α στὴν ὁποίαν εἶναι προσκτισμένος ὁ κιβωτιόσχημος γεωμετρικὸς τάφος τοῦ 9ου π.Χ. αἰῶνα. Τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως δυτικὰ τοῦ τοίχου ἀποδίδουν ἀνάμικτα μυκηναϊκὰ ἕως ἀρχαϊκὰ εὐρήματα, βαθύτερα ὅμως ἄφθονα μυκηναϊκὰ καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα, ἐνῶ σὲ τμῆμα τῆς τάφρου ὑποθεμελιώσεώς του τὰ ὄστρακα ἀνῆκαν στὶς ΓΕ ΠΓ καὶ ΠΓ περιόδους. Στὴ νότια πλευρὰ τῆς ὁδόντωσης προσκτίστηκε μία προφανῶς

μεταγενέστερη προέκταση εὐθυγραμμισμένη μετὰ τὴ δυτικὴ ὄψη τοῦ τοίχου ἢ ὅποια σώζεται μόλις σὲ τρεῖς στρώσεις. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ τοίχου μοιάζει νὰ συνδέεται μετὰ τοῖχο πού προχωρεῖ πρὸς Δ, πού φαίνεται νὰ ὀρίζει ἓνα χωρὸ ὅπου διαφαίνονται κατασκευὲς τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Ὁ τοῖχος, χτισμένος περὶ τὸ 1100 π.Χ., κατέληξε νὰ συγκρατεῖ τὴν ἐρυθρωπὴ ἐπίχωση πού συσσωρευόταν ἐπὶ 300 περίπου χρόνια, ἡ ἀρχικὴ του χρήσις ὅμως παραμένει ἀδηλῇ.

Μὲ τὴν ἀφαίρεση μαρτύρων καὶ ἐνοποίηση σκαμμάτων στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρος ὁ ἐκεῖ μεγάλος μυκηναϊκὸς τοῖχος καὶ ἐξακριβώθηκε ἡ μορφή (πίν. 10). Τὸ μῆκος του φθάνει τὰ 14.10 μ., ἔχει πᾶχος 0.50-0.70 μ. καὶ σώζεται σὲ ὕψος 5 ἐπ'ἀλλήλων στρώσεων ἕως καὶ 1.80 μ. ἀπὸ τὴ βάση του. Ἡ ἰσχυρὴ δυτικὴ του ὄψη ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους ὀγκολίθους, στὴν ἀνατολικὴ του ὅμως πλεονάζουν μικρότεροι ἀργόλιθοι. Ἀπολύτως εὐθύγραμμος, χαμηλώνει σημαντικὰ πρὸς Ν καὶ μοιάζει νὰ καταλήγει σὲ ἓνα πλακοειδὲ ὀγκόλιθο, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἐντοπισθεῖ ἔντονα ἱχνη πυρᾶς καὶ τεφρὰ χώματα, πρὸς Β ὅμως περατώνεται κανονικά. Ἡ κεραμικὴ πού συγκεντρώθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρμούς τῆς δυτικῆς προσόψεως καὶ ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ἀνήκει στὴν ΓΕ ΙΙΒ περίοδο, πρᾶγμα πού ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν τοιχοδομίαν, τὸν προσανατολισμὸ καὶ τὸ βάθος τῆς θεμελίωσής του κάτω ἀπὸ τὴν ἐρυθρωπὴ φυσικὴ ἐπίχωση. Ἡ ἰσχυρότερη κατασκευὴ του πρὸς Δ ἀπὸ ὅτι πρὸς Α φαίνεται νὰ ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴ ὅτι συγκρατοῦσε ἐπιχώσεις πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ χειμάρρου καὶ ἡ λειτουργία του παραμένει καὶ αὕτῃ ἀδηλῇ. Ἡ διεύρυνσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀναμένεται νὰ ἐπιτρέψει τὴν πληρέστερη κατανόησι τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ χώρου καὶ νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴ λειτουργία τοῦ τοίχου. Στὸ βόρειο τέρμα του διαπιστώθηκαν δύο ἐπ'ἀλλήλους μεταγενέστερες χαλικοστρώσεις. Ἡ ἀνώτερη, πού βρίσκεται σὲ ἄμεση σύνδεσι μετὰ τὰ θεμέλια τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος τοῦ κεντρικοῦ τομέα περιεῖχε κομμάτια μελαμβανοῦς μεσογεωμετρικοῦ κανθάρου καθὼς καὶ ὄστρακα ἄλλων γεωμετρικῶν ἀγγείων πού χρονολογοῦν τὴ χαλικοστρώσι καὶ τὸ συνδεόμενον μετὰ αὐτὴν πρὸς Α τῆς κτίριου στὴ μέση γεωμετρικὴ περίοδο.

Στὰ εὐρήματα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς περιλαμβάνονται τμήματα μυκηναϊκῶν καὶ ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων, πυρῆνες καὶ λεπίδες ὀφianoῦ καὶ πυριτολίθου (πίν. 11α), λίθινα ἐργαλεῖα, θραύσματα λίθινων ἀγγείων καὶ ὕαλου, κοσμήματα (πίν. 11β) καὶ σφραγιδόλιθοι, νομίσματα, μολύβδινα βάρη καὶ ἐλάσματα, σιδερένια καρφιά (πίν. 12α), σμίλες καὶ ἄγκιστρα, αἰχμὲς βελῶν καὶ σφενδονόλιθοι,

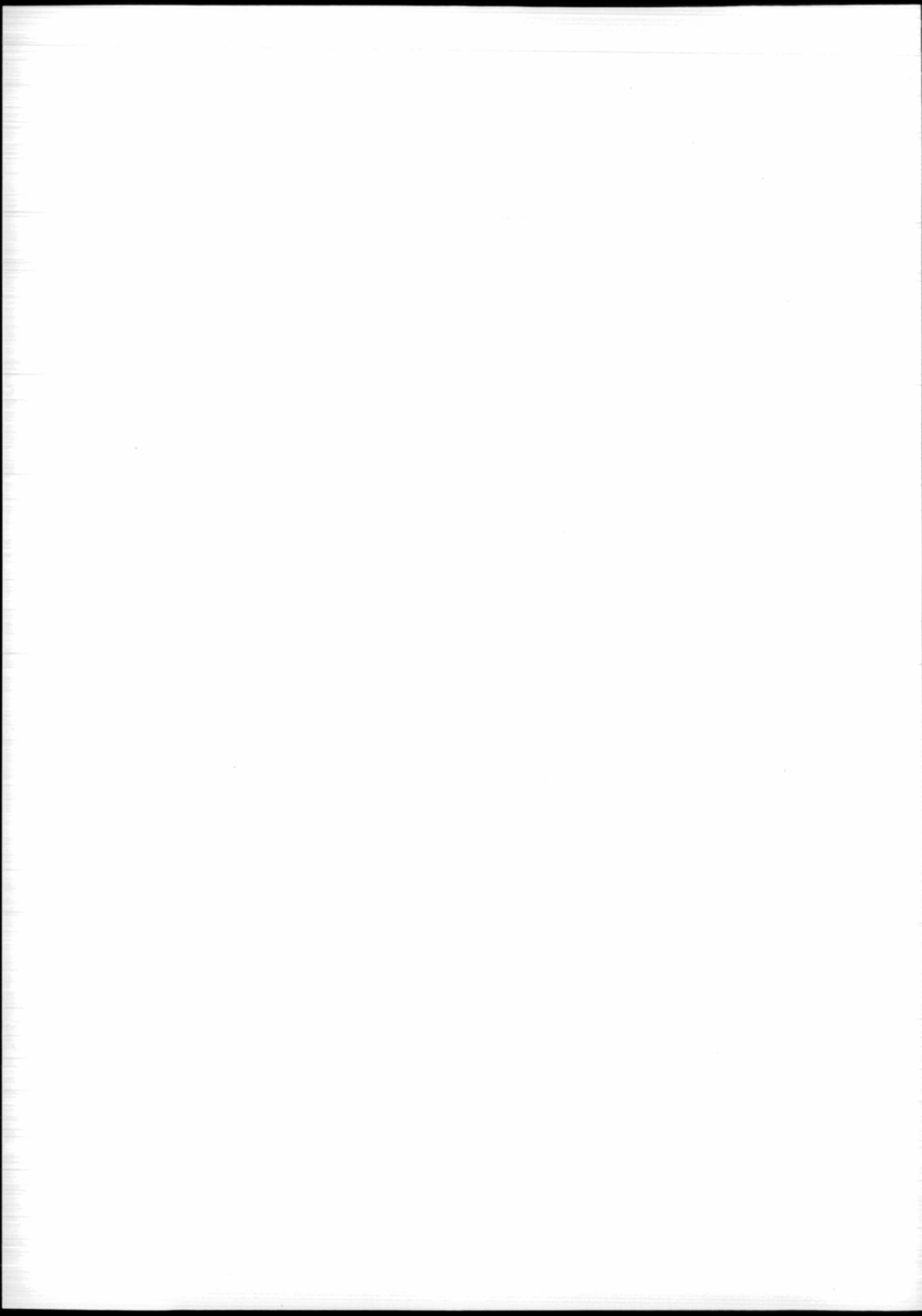
πήλινες ἀγνύθες καὶ πηνία, θραύσματα κονιαμάτων καὶ τοιχογραφιῶν, χρωστικές οὐσίες, ὑπολείμματα ἀπανθρακωμένου ξύλου, ὅστὰ ζῶων καὶ ὄστρεα, καθὼς καὶ ἄφθονη μυκηναϊκὴ, γεωμετρικὴ καὶ ἀρχαϊκὴ κεραμεικὴ καὶ κέραμοι.

Οἰκία Πέσσα

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν τομέα αὐτὸν ἀνεστάλη γιὰ δεύτερο χρόνο ὥστε νὰ χωρήσει ἡ καταγραφὴ καὶ μελέτῃ τῶν εὐρημάτων τῶν προηγουμένων ἐτῶν στὸ Μουσεῖο Μυκηνῶν. Ἡ δρ. Shelton καὶ ἡ ὁμάδα τῆς ἐργάστηκαν ἐπὶ ἑξὶ ἐβδομάδες καὶ ἐξέτασαν κεραμικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰ δωμάτια τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 2003 ἕως καὶ 2008, ἀπὸ τὸ φρεατοειδὲς ὄρυγμα τοῦ δωματίου Π, τὸ δωμάτιο Τ, τὰ σκάμματα 10, 13, 17, 18 καὶ Υ. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα τοῦ πηγαδιοῦ συγκολλήθηκαν 128 ἀγγεῖα (πίν. 12β), κυρίως κύλικες ἀλλὰ καὶ τροπιδωτοὶ σκύφοι, ἀρύταινες καὶ ἀρκετὰ κλειστὰ ἀγγεῖα καθὼς καὶ μαγειρικὰ σκεύη. Ἰδιαίτερα ἀξιομνημόνευτο εἶναι τὸ προχοϊκὸ ἀγγεῖο μὲ διακόσμηση ἀπὸ σχηματοποιημένα ἄνθη καὶ κυματοειδεῖς γραμμές (πίν. 13α).

Συνεχίστηκε ὁ πρόχειρος καθαρισμὸς τμημάτων τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὸ δωμάτιο Τ (2008) ὥστε νὰ γίνῃ ἡ συντήρησις ἀπὸ δύο συντηρήτριες ποὺ καθάρισαν περίπου 20 μεγάλα θραύσματα (πίν. 13β). Καθαρίστηκε καὶ ἐξετάστηκε ἐπίσης ζωολογικὸ ὕλικὸ προερχόμενο ἀπὸ σκύλους καὶ ἄλλα ζῶα. Ὑπάρχουν καὶ λίγα ὅστὰ ψαριῶν.

ΣΠΥΡΟΣ Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΘΟΥΡΙΑ

(Πίν. 14-22)

Κατά τή φετινή ανασκαφική περίοδο αποκαλύφθηκε σχεδόν στο σύνολό του τὸ κτίριο Γ, ἐκτὸς ἀπὸ τή ΝΑ καὶ τή ΝΔ γωνία του. Γιὰ τήν ἀποκάλυψη τοῦ κτιρίου Γ ἐργαστήκαμε στὰ ἀνασκαφικά τετράγωνα Α 24, Α 25, Μ 24 καὶ Μ 25, ἐνῶ προβήκαμε καὶ στήν ἀφαίρεση τῶν διαδρόμων μεταξὺ τῶν τετραγώνων, ὥστε νὰ ἀποκτηθεῖ πλήρης κάτοψη τοῦ οἰκοδομήματος. Οἱ ἐπιχώσεις σὲ ὅλα τὰ τετράγωνα ἦταν πολὺ μεγάλες, λόγω τῆς κατολίσθησης τοῦ ὅγκου τῶν χωμάτων τῆς πλαγιάς, μὲ κλίση ἀπὸ Α-Δ. Γενικὰ τὸ βάθος ἀποκάλυψης τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων κυμαίνεται ἀπὸ 1.80 ἕως 3.10 μ.

Ἐπίσης ἐργαστήκαμε στὸ τετράγωνο Ι 24, τὸ ὁποῖο παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ κτιρίου Α καὶ τοῦ κτιρίου Β. Ἡ ἐργασία στὸ παραπάνω τετράγωνο ὑπῆρξε ἐξαιρετικά ἐπίπονη καὶ χρονοβόρα, ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου βράχου, ὁ ὁποῖος εἶχε κατολισθήσει ἀπὸ τὴν ὑπερκείμενη πλαγιά καλύπτοντας ὁλόκληρο τὸν χώρο (πίν. 14α).

Ἀνασκαφὴ διενεργήθηκε ἐπίσης στὸ τετράγωνο Κ 24, τὴ νοτιοανατολική γωνία τοῦ ὁποίου καταλαμβάνουν συσσωρευμένα πεσμένα ἀρχιτεκτονικά μέλη (σφόνδυλοι κίονων, τμήματα ὀρθοστατῶν κλπ.), τὰ ὁποῖα προφανῶς προέρχονται ἀπὸ τὸ παρακείμενο κτίριο Γ (πίν. 14β). Στὴ βορειοανατολική γωνία τοῦ τετραγώνου Κ 24 τὸ πλῆθος τῆς λεπτῆς κεραμικῆς καθὼς καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ὀστῶν ζώων ποὺ ὑπῆρχε διάσπαρτος σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ τετραγώνου ὁδήγησε τὴν ἔρευνα σὲ βάθος 2.10 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ὅπου ἀποκαλύφθηκε μία πρόχειρη, σχεδὸν κυκλική κατασκευὴ ἀπὸ ἀργούς λίθους διαμέτρου 0.90-1.05 μ.

Ἡ ὑπαρξὴ πυρακτωμένων χωμάτων καὶ ἡ εὕρεση ἐνὸς τμήματος τελετουργικοῦ ἀγγείου μὲ ἀνάγλυφα βουκράνια ἐπάνω στὴν κυκλική κατασκευὴ καθιστᾷ πιθανότατα τὴν ἐκδοχὴ τῆς χρήσης τοῦ χώρου γιὰ τὴν τέλεση λατρευτικῶν ἢ θρησκευτικῶν δραστηριοτήτων.

Κτίριο Γ

Κατά τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο εἶχε ἀποκαλυφθεῖ μόνο ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ κτιρίου Γ, μὲ τὴν κρηπίδα καὶ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο ποὺ τὴν

περιέβαλε ἐξωτερικά. Στὸ ἐσωτερικὸ διακρινόταν τμήμα τοῦ συμπαγούς, καλὰ διατηρημένου δαπέδου τοῦ οἰκοδομήματος.

Οἱ βαθιὲς ἐπιχώσεις, τὸ πλῆθος τοῦ διάσπαρτου κατεστραμμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, οἱ ὄγκοι τῶν πεσμένων καὶ μετακινήμενων ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καθὼς καὶ κάποιες μεταγενέστερες κατασκευὲς ἐπάνω στὸ ἀρχαῖο κτίριο, ἐπιβράδυναν καὶ δυσκόλεψαν τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο μας κατὰ τὴ φετινὴ χρονιά.

Τὸ κτίριο Γ, κατεύθυνσης ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία του, ἣ ὁποία βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῶν τετραγώνων Μ 26 καὶ Ν 25, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀνασκαφῆ. Τὸ κτίριο καλυπτόταν ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς πὺ προερχόταν ἀπὸ τὴν κατάπτωση τῆς κεράμωσης τῆς στέγης. Πάνω ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν κεραμίδων ἦταν πεσμένα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπως σφόνδυλοι ἡμικιόνων καὶ μεγάλα τμήματα ὀρθοστατῶν.

Δὲν ἔχει ἀποκαλυφθῆ ἡ ΝΔ γωνία τοῦ οἰκοδομήματος, μέρος τῆς ὁποίας ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ μεταγενέστερη κατασκευή, πιθανότατα ἐγκατάστασις ληνοῦ (πίν. 15α). Πρόκειται γιὰ μία κυκλικὴ κατασκευὴ (στέρνα;), ἐξωτερικῆς διαμέτρου 2.35 μ. Ἡ ἐσωτερικὴ τῆς μέγιστη διάμετρος εἶναι 1.30 μ., ἐνῶ τὸ βάθος τῆς εἶναι 1.24 μ. Τὸ χεῖλος τῆς, πλάτους 0.55-0.60 μ., εἶναι ἐλαφρῶς ἐπικλινές πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ τμήματα ἀρχαίων κεραμίδων σὲ δεύτερη χρήσι, ἐνῶ καταλήγει σὲ στενὸ πυθμένα. Τὰ τοιχώματά τῆς καλύπτονται ἐσωτερικὰ ἀπὸ παχὺ ὕδραυλικὸ κονίαμα, ἐνῶ στὸ χεῖλος διακρίνεται ἀβαθὲς αὐλάκι, γιὰ νὰ διευκολύνεται ἡ ροὴ τῶν ὑδάτων πὺ συγκεντρώνονταν σὲ ἓνα πλακόστρωτο δάπεδο πὺ ἐφάπτεται στὰ νότιά τῆς. Τὸ δάπεδο αὐτὸ εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ τετράγωνες πῆλινες πλάκες ἐνῶ σὲ ὀρισμένα τμήματά του ἔχουν ἐνσωματωθεῖ μεγάλοι πλακοειδεῖς ἡμικατέργασμένοι λίθοι, πιθανότατα σὲ δεύτερη χρήσι.

Στὴ βόρεια πλευρά τῆς ἡ κυκλικὴ κατασκευὴ ὀριοθετεῖται ἀπὸ πρόχειρο τοιχάριον, κατεύθυνσης ἀπὸ Α-Δ, μήκους 2.38 μ. καὶ πλάτους 0.50-0.58 μ., τὸ ὁποῖο ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ σὲ δεύτερη χρήσι, σὲ ὕψος μιᾶς στρώσης.

Εἶναι φανερό ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς στέρνας καταστράφηκε μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου Γ, καθὼς καὶ τμήμα τοῦ λιθόστρωτου ἐξωτερικοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου, πὺ περιβάλλει ὁλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα.

Πλήρως ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἡ βόρεια στενή πλευρά τοῦ κτιρίου Γ, ἡ ὁποία ἔχει μῆκος 5.45 μ. στὸν στυλοβάτη καὶ 6.10 μ. στὸν στερεοβάτη. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δίβαθμη κρηπίδα ἢ πρώτη βαθμίδα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸν στυλοβάτη, ἐπάνω στὸν ὁποῖο ἐδράζονται δύο γωνιαῖοι δωρικοὶ κίονες καὶ δύο ἐνδιάμεσοι ἡμικίονες, μὲ ἐνσωματωμένους ὀρθοστάτες ποὺ καλύπτουν τὰ μεταξύ τους κενά (πίν. 15β).

Σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση σώζεται ἐπίσης ἡ ἀνατολικὴ μακρὰ πλευρὰ τοῦ κτιρίου Γ, ἡ ὁποία ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 5.95 μ. στὸν στυλοβάτη καὶ 6.25 μ., στὸν στερεοβάτη καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖτο ἀπὸ τέσσερις ἡμικίονες μεταξύ τῶν δύο γωνιαίων κίωνων (πίν. 16α). Ὁ ΒΑ γωνιαῖος κίονας σώζεται σὲ ὕψος 1.83 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σφονδύλους ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἀνώτερος εἶναι κατεστραμμένος στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια (πίν. 16β). Δεύτερος σφόνδυλος καθ' ὕψος τοποθετήθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς καὶ στὸν δεύτερο ἀπὸ Β ἡμικίονα. Ὁ δεύτερος σφόνδυλος, σωζόμενος σὲ καλὴ κατάσταση, ἀποκαλύφθηκε πεσμένος πλησίον τοῦ ἡμικίονα ποὺ βρίσκεται *in situ*, καὶ ἡ ἀπόλυτη ὁμοιότητα τοῦ ρομβοειδοῦς τόρμου του μᾶς ὁδήγησε στὴν προσωρινὴ δοκιμαστικὴ τοποθέτησή του (ὕψος ἡμικίονα 1.93 μ.).

Ἡ δυτικὴ μακρὰ πλευρὰ τοῦ κτιρίου Γ, (ἀποκαλυφθὲν μῆκος 3.55 μ. στὸν στυλοβάτη), ἔχει ὑποστῇ πολλὰς μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι περισσότερο κατεστραμμένη ἀπὸ τίς ἄλλες (πίν. 17α). Ἡ εἴσοδος τοῦ κτιρίου ἐντοπίστηκε στὸ μέσον τῆς νότιας στενῆς πλευρᾶς του, ὅπου ἀποκαλύφθηκε τμήμα λίθινου ἐπικλινοῦς ἐπιπέδου, «ράμπας», ποὺ βρίσκεται μεταξύ τῶν μεσαίων ἀγελαιῶν κίωνων (πίν. 17β). Οἱ ἀποκαλυφθεῖσες διαστάσεις τῆς «ράμπας» εἶναι πλάτος 1.20 μ. καὶ μῆκος 0.54 μ.

Οἱ ἐσωτερικὲς διαστάσεις τοῦ κτιρίου Γ εἶναι: μῆκος 7.50 μ. καὶ πλάτος 4.25 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο χώρους (πίν. 18α). Στὰ νότια ὑπάρχει στενὸς προθάλαμος πλάτους 2.40 μ., ὁ ὁποῖος χωρίζεται ἀπὸ τὸν κυρίως χώρο μὲ πλατὺ λίθινο κατώφλι. Στὴ θέση τῆς σώζεται μία ὀρθογώνια ἀσβεστολιθικὴ πλάκα τοῦ κατωφλιοῦ (διαστάσεων μήκους 1.39 μ., πλάτους 0.78 μ. καὶ πάχους 0.235 μ.). Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας εἶναι λεία καὶ φέρει στὸ ἓνα ἄκρο δύο μικροὺς παράλληλους ὀρθογώνιους τόρμους, διαστάσεων 0.03×0.06 μ., σὲ ἀπόσταση 0.28 μ. μεταξύ τους. Κάτω ἀπὸ τὴν ὀρθογώνια πλάκα ἀποκαλύφθηκε ἡ ὑποθεμελίωση τοῦ κατωφλιοῦ, σὲ ὅλο της τὸ μῆκος, ἀδιατάρακτη, κατασκευασμένη ἀπὸ μεγάλες ὀρθογώνιες ἀσβεστολιθικὲς πλάκες διαφόρων διαστάσεων (πίν. 18β)

ποὺ συνδέονται μεταξύ τους μὲ σιδερένιους συνδέσμους σχήματος πεῖ, μήκους 0.24-0.21 μ. καὶ πάχους 0.03-0.025 μ. (πίν. 19α).

Στὴν ἐσωτερικὴ ΝΔ γωνία τοῦ προθαλάμου ἔχουν τοποθετηθεῖ σὲ δεύτερη χρήσῃ, ὥστε νὰ σχηματίζουν ὀρθή γωνία, δύο τμήματα ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο τῆς ἰωνικῆς κιονοστοιχίας (κτίριο Β) διαστάσεων: α' ἐπιστύλιο μήκος 0.71 μ., πλάτος 0.41 μ. καὶ ὕψος 0.465 μ., β' ἐπιστύλιο μήκος 2.04 μ., πλάτος 0.42 μ. καὶ ὕψος 0.47 μ. (πίν. 19β). Σφόνδυλοι κιόνων, ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ κιονοστοιχία (διαστ.: α. διάμ. 0.38 μ. καὶ ὕψ. 0.84 καὶ β. διάμ. 0.38 καὶ ὕψ. 0.34 μ.) ἔχουν τοποθετηθεῖ σὲ δεύτερη χρήσῃ στὴ ΒΑ ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ προθαλάμου (πίν. 20α).

Τὸ δάπεδο τοῦ προθαλάμου εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ λεπτά βότσαλα, ποὺ σχηματίζουν ἓνα συμπαγὲς στρώμα, μὲ ὑπόστρωμα ἀπὸ κροκάλες μέτριου μεγέθους. Στὸ δάπεδο τοῦ προθαλάμου ἀνοίχθηκαν σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ δύο ὀπές. Μία κυκλικὴ διαμέτρου 1.10 μ. καὶ βάθους 0.41 μ. καθὼς καὶ μία ἀκανόνιστη διαστάσεων 1.20×0.45 μ. καὶ βάθους 0.65 μ., ἄγνωστης χρήσης.

Ὁ κυρίως χώρος τοῦ κτιρίου Γ βρίσκεται σὲ ὑπερυψωμένο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸν προθάλαμο κατὰ 0.235 μ. καὶ ἔχει διαστάσεις: πλάτος 4.25 μ. καὶ μήκος 4.35 μ. Τὸ δάπεδο, παρόμοιο μὲ τοῦ προθαλάμου, σώζεται σὲ μήκος 1.90 μ. καλύπτοντας τὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου σὲ ὅλο του τὸ πλάτος, διατηρημένο σὲ ἄριστη κατάσταση. Τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ δαπέδου ἔχει καταστραφεῖ, ἐνῶ σώζεται μόνο τὸ ὑπόστρωμα, μὲ τὶς μετρίου μεγέθους κροκάλες (πίν. 20β).

Σὲ ἀπόσταση 1.82 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κυρίως χώρου καὶ 3.36 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ, σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ πρὸς τὸν δυτικὸ τοῦ τοῖχου, βρέθηκε στὴ θέση τοῦ «θησαυρὸς» ὀρθογώνιου σχήματος, διαστάσεων 0.81×0.81 μ., καὶ ὕψους 0.25 μ. κατασκευασμένος ἀπὸ ἀββεστόλιθο (πίν. 21α). Ὁ «θησαυρὸς» εἶναι ἐνσωματωμένος στὸ δάπεδο τοῦ χώρου καὶ ὑπερυψώνεται ἀπὸ αὐτὸ κατὰ 0.18 μ. Στὸ κέντρο του ὑπάρχει κυκλικὴ κοιλότητα διαμέτρου 0.40 μ. γιὰ τὴν ὑποδοχὴ χάλκινου προφανῶς σκεύους, μὲ μεταλλικὸ πῶμα ποὺ ἀσφαλίζόταν μὲ δύο κλειδαριές, τὰ ἔχνη τῶν ὁποίων διακρίνονται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ «θησαυροῦ». Τὸ πῶμα θὰ ἔφερε σχισμὴ γιὰ τὴ ρίψῃ τῶν νομισμάτων.

Οἱ «θησαυροὶ» συνήθως τοποθετοῦνταν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ναῶν καὶ ἀποτελοῦσαν τὰ ἐπίσημα χρηματοκιβώτια τοῦ ἱεροῦ. Τὰ κλειδιά του κατεῖχαν ἔμπιστα πρόσωπα καὶ συνήθως οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ «θησαυροῦ» ὑπάρχει χαραγμένη ἐπιγραφή (πίν. 21β) σὲ τέσσερις στίχους (ὕψος γραμμάτων 0.02 μ.), ὡς ἑξῆς:

ΕΠΙΕΡΟΘΥΤΑΝ ΕΠΟΙΗΘΗ ΑΓΙΑ
ΑΡΙΚΛΕΙΔΑΣ ΔΑΜΙΟΥΡΓΩΝ ΘΙΩ
ΝΟΣ ΑΛΚΑΝΔΡΟΥ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στο τέλος τοῦ 4ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀφορᾷ στὴν κατασκευὴ τοῦ θησαυροῦ. Ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἱεροθυτῶν καὶ τῶν τριῶν δαμιουργῶν, ὡς ἐπώνυμων ἀξιωματούχων τῆς Θουρίας. Τέλος ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιτέκτονα Θεόδωρου.

Σύμφωνα μὲ τὴ μεγάλη ἐπιγραφὴ τῶν Μυστηρίων τῆς Ἀνδανίας τὴν ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς τῶν «θησαυρῶν» ἔχουν οἱ ἱερεῖς μαζὶ μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα, ἐνῶ οἱ ἱεροθύτες εἶναι γνωστὸ θρησκευτικὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ σὲ πληθώρα ἄλλων ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴ Μεσσηνία.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν κυρίως πήλινα ἀκροκέραμα ἀπὸ τὴν κεράμωση τοῦ κτιρίου Γ (πίν. 22α-β), μία λεοντοκεφαλὴ ὑδρορρόη σὲ καλὴ κατάστασι διατήρησης (πίν. 22γ), ἓνα τμῆμα κεραμίδας μὲ τὴ σφραγίδα ΔΑΜΟΣΙΟΙ, καθὼς καὶ πλῆθος ἀποσπασματικῆς κεραμικῆς, ποὺ κατὰ μία πρώ-τη ἐκτίμησι χρονολογεῖται στο τέλος τοῦ 4ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

ΔΡ. ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΚΛΑΙΝΑΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

(Πίν. 23-31)

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 2010 συνεχίσθηκε γιὰ τέταρτη χρονιά ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ θέση Τραγάνες τῆς Ἰκλαίνας Μεσσηνίας. Ἡ ἔρευνα διεξάγεται ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου καὶ χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν Ἑδρὰ Ἑλληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Missouri τῶν Η.Π.Α., τὸ Ἰνστιτούτο Προϊστορίας τοῦ Αἰγαίου (Institute for Aegean Prehistory), τὸ Ἰδρυμα τῆς Κλασικῆς Βιβλιοθήκης Loeb τοῦ Πανεπιστημίου Harvard (Loeb Classical Library Foundation), τὴν Ἐθνικὴ Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία τῶν Η.Π.Α. (National Geographic Society) καὶ τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν τῶν Η.Π.Α. (National Endowment for the Humanities)¹. Ἡ ἐπιστημονικὴ ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους Βασίλη Πετράκη, Δημήτρη Μπρέλλα, Βαρβάρα Ἐλευθερίου, Jennifer Glau-bius, Joanna Potenza, Meredith Reifschneider, Allisa Stoimenoff, Jennifer Elam, Rebecca Worsham, τὸν τοπογράφο Chris Mundigler, τοὺς ἀρχιτέκτο-νες Steven Clarke καὶ Michael Nelson, τὴν ζωοαρχαιολόγο Deborah Ruscillo Κοσμοπούλου, τὴν ἀνθρωπολόγο Maria Liston, τὴν βοτανολόγο China Shel-ton, τὶς εἰδικοὺς ἐπὶ θεμάτων κεραμικῆς Cynthia Shelmerdine, Joann Gulizio καὶ Jackie Dibiasie, καὶ τὸν εἰδικὸ γιὰ θέματα ἡλεκτρονικῆς διαχείρισης δεδο-μένων John Walrodt. Στὴν ἔρευνα ἔλαβαν μέρος 65 φοιτητὲς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Missouri καὶ ἄλλων πανεπιστημίων.

1. Θερμότατες εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρὸς τὴν Προϊσταμένη τῆς ΔΗ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων κυρία Ξένη Ἀραπογιάννη, τὸν ἐπιβλέποντα ἐκ μέρους τῆς Ἐφορείας ἀρχαιολόγο κύριο Δημοσθένη Κοσμοπούλου, καὶ τὸν ἀρχιφύλακα τοῦ Μουσείου Πύλου κύριο Κωνσταντῖνο Σικαλιά γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴ διεξαγωγή τῆς ἔρευνας.

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ διεξήχθη σὲ δύο τομεῖς: τὴν περιοχὴ τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδῆρου (Νότιος Τομέας) καὶ τοῦ Μεγάρου Γ (Βόρειος Τομέας). Ἡ συνολικὴ ἔκταση τῆς ἀνεσκαμμένης περιοχῆς ἀνέρχεται σὲ 2100 τ.μ. (εἰκ. 1, πίν. 23).

NOTIOS TOMEAS

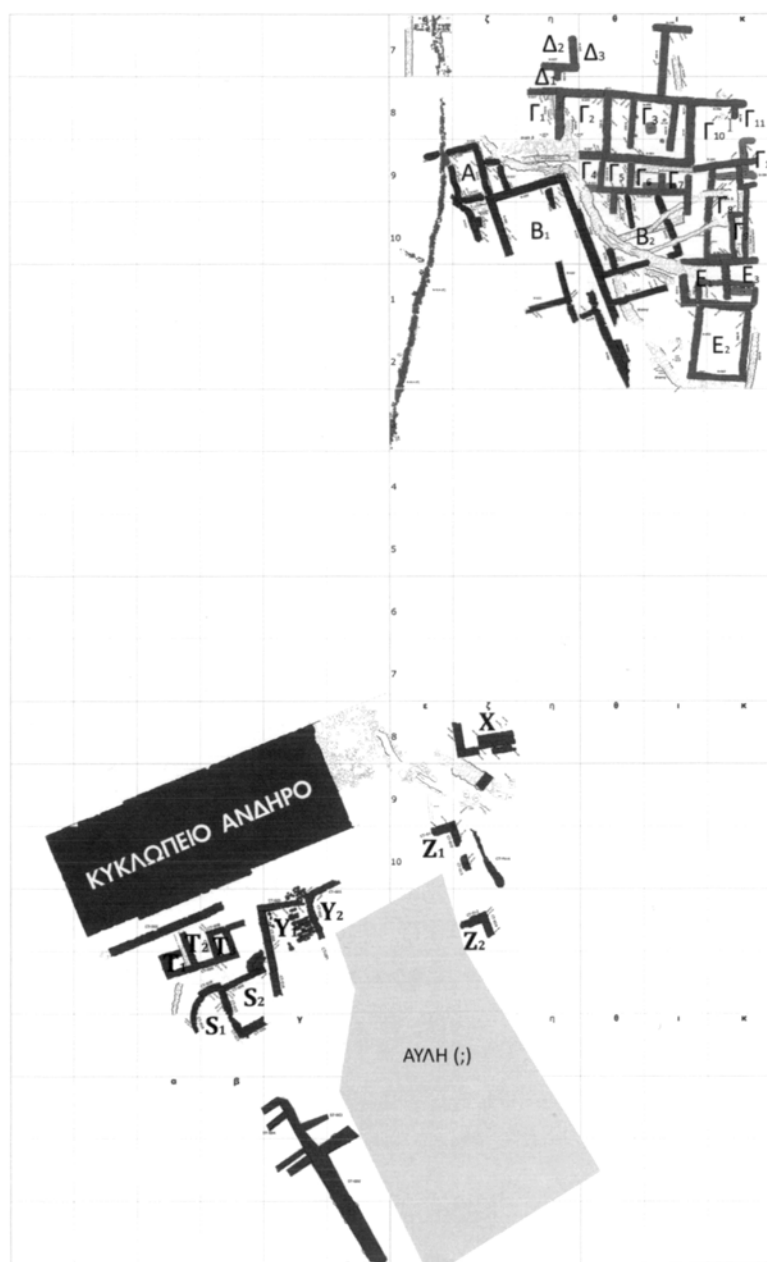
Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς τὰ νότια καὶ ἀνατολικά τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδῆρου (τετράγωνα M14j1x1, N14a1a1-γ3) ἀποκάλυψε πληθώρα τοίχων ποὺ φαίνονται νὰ ἀνήκουν σὲ πέντε κτίρια.

Κτίριο T

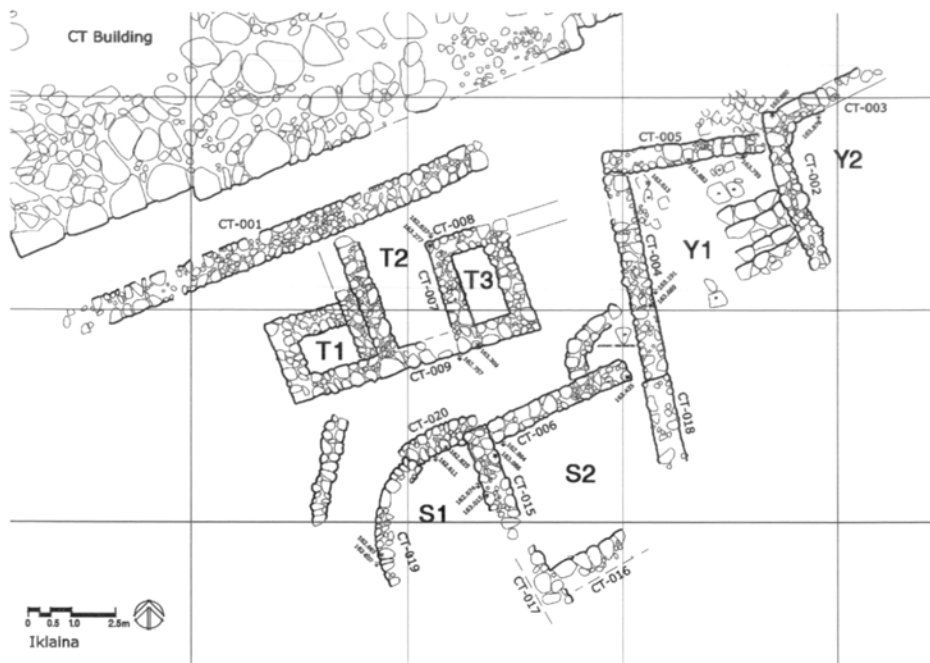
Τὸ πρῶτο κτίριο ὀνομάστηκε Κτίριο T καὶ περιλαμβάνει τρεῖς χώρους (T1-T3, εἰκ. 2, πίν. 24α). Τὰ δωμάτια T1 καὶ T3 εἶναι ὀρθογώνια καὶ τὸ μικρὸ τους μέγεθος φανερώνει ὅτι χρησιμοποιούνταν ὡς ἀποθηκευτικοὶ χώροι. Ἀνάμεσά τους μεσολαβεῖ ὁ χώρος T2, ὁ ὁποῖος εἶναι κλειστός πρὸς τὰ ΒΔ, ΝΔ, Ν, καὶ ΝΑ, ἀλλὰ πρὸς τὰ ΒΑ σχηματίζει στενὸ πέρασμα ποὺ συνεχίζεται κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου CT-001. Ἡ κεραμικὴ ποὺ βρέθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χώρων T1-T3 χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν γ' Εἰς II ἕως καὶ τὴν γ' Εἰς IIIA1 (διαγνωστικὰ γ' Εἰς IIIA2 ὅστρακα δὲν βρέθηκαν). Σημαντικότατο εὑρημα ἀποτελεῖ ὁμάδα ἀπὸ 62 θραύσματα τοιχογραφιῶν, ὁρισμένα ἐκ τῶν ὁποίων συγκολλήθηκαν μὲ θραύσματα ποὺ βρέθηκαν τὸ 2009. Οἱ πιὸ ἐντυπωσιακὲς παραστάσεις περιλαμβάνουν πλοῖο καὶ γυναικεῖες μορφές, μάλλον σὲ πομπή (πίν. 24β), ἀλλὰ ἐπίσης ὑπάρχουν καὶ θραύσματα μὲ ἀπεικονίσεις ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ζώων, ἐνδυμάτων, ἀλλὰ καὶ μονόχρωμα. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ τεμάχια τῶν τοιχογραφιῶν βρέθηκαν διάσπαρτα καὶ στοὺς τρεῖς χώρους φανερώνει ὅτι διακοσμοῦσαν τὰ ὑπερκείμενα δωμάτια.

Κτίριο S

Ἀκριβῶς στὰ νότια τοῦ Κτιρίου T, στὰ τετράγωνα N14a1a2-β3, ἀνασκάφηκε τμῆμα ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος (Κτίριο S, εἰκ. 2), στὸ ὁποῖο διακρίνονται δύο ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις. Ἀπὸ τὴν πρώτη φάση σώζονται μόνο ὁ καμ-

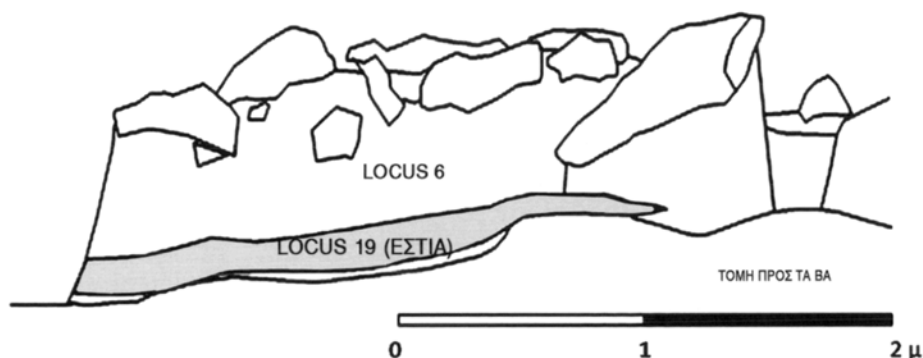
Εἰκ. 1. Γενική κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 2. Κάτοψη τῶν Κτιρίων T, S, καὶ Y.

πυλόγραμμα τοῖχος CT-020 καὶ τμήμα τοῦ μεσότοιχου CT-015. Στὴ δεύ-
τερη φάση προστέθηκαν ἡ ἀψίδα (τοῖχος CT-019) καὶ ὁ μεσότοιχος CT-017,
καθὼς καὶ οἱ τοῖχοι CT-006, CT-016 καὶ CT-018, ὁ ὁποῖος χρησίμευε ὡς ὁ
πίσω τοῖχος τοῦ δωματίου. Ἀνοιγμα στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ τοίχου CT-017 χρη-
σίμευε ὡς πέρασμα ἀπὸ τὸ δυτικὸ, ἀψιδωτό, στὸ κεντρικὸ δωματίο, ἐνῶ στὴν
ἐξωτερικὴ γωνία τῶν τοίχων CT-006 καὶ CT-004 ὑπάρχει ἡμικυκλικὴ κατα-
σκευὴ πού εἶχε ἀποθηκευτικὴ χρήση. Τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου S2 διατηρεῖται
μόνο στὸ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου, στὴν ἐσωτερικὴ γωνία τῶν τοίχων CT-
016 καὶ CT-017 καὶ εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ μικρὰ βότσαλα καὶ πατημένο
χωμα. Στὸ κέντρο τοῦ δωματίου καὶ στὸ ἴδιο βάθος μὲ τὸ δάπεδο βρέθηκε
ἀκανόνιστη ἐστία, διαμέτρου 85 ἐκ. καὶ πάχους 48 ἐκ. (βλ. τομὴ εἰκ. 3). Ἡ
λιγοστὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ κτιρίου, ἰδιαίτερα κάτω
ἀπὸ τὰ θεμέλια τῶν τοίχων CT-020 καὶ CT-015, χρονολογεῖται στὴν τελικὴ

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ N14a1β2

Είχ. 3. Τομή στο έσωτερικό του δωματίου S2.

ΜΕ περίοδο, αλλά ή κεραμική από το έσωτερικό του δωματίου S2, τόσο κάτω από το δάπεδο και την έστία, όσο και επί του δαπέδου, χρονολογείται στην ΥΕ ΠΒ/ΠΙΑ1 και περιλαμβάνει και χονδροειδή πρώιμο μυκηναϊκό σκύφο πού βρέθηκε κατά χώραν στο δάπεδο (πίν. 25α). Στην επίχωση στα δυτικά του τοίχου CT-019 βρέθηκε χάλκινο δακτυλίδι (πίν. 31α[e]).

Κτίριο Υ

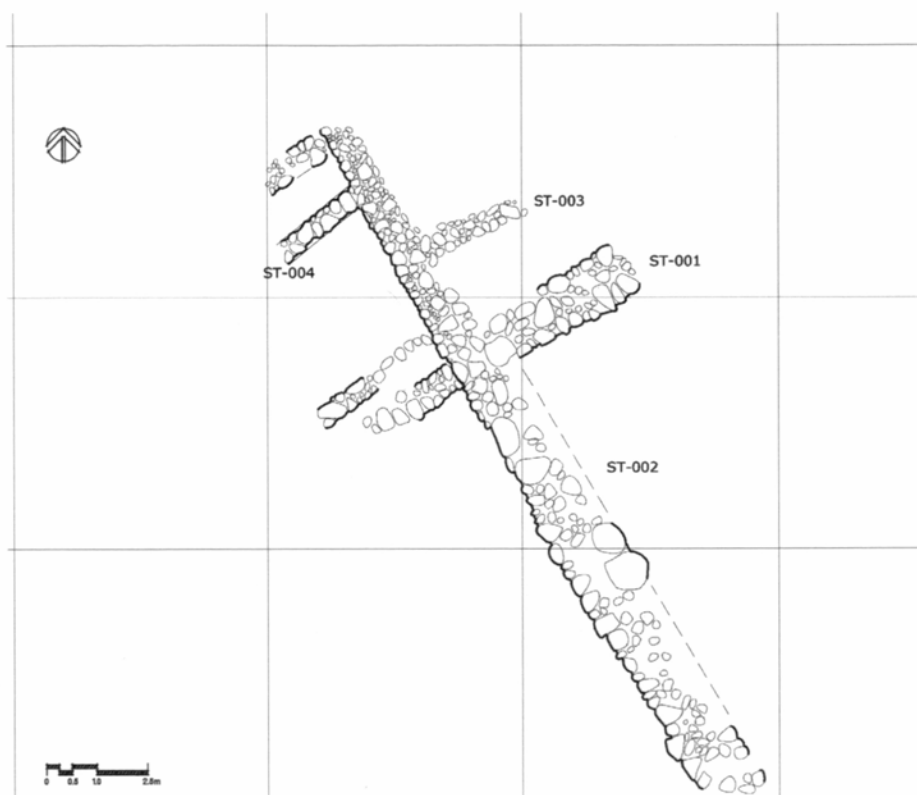
Τò τρίτο κτίριο πού άνεσκάφη στòn νότιο τομέα είναι τò κτίριο Υ στα τετράγωνα N14a1γ1-γ2. Τò κτίριο αυτό αποτελείται από δύο χώρους (Υ1 και Υ2) σε απόσταση 4.60 μ. πρòς τὰ ΒΑ του κτιρίου S (είχ. 2). Ο χώρος Υ1 όρίζεται από τούς τοίχους CT-002, CT-004, και CT-005 και στο έσωτερικό του βρίσκονται τὰ σκαλιὰ πού άνεσκάφησαν τò 2009. Ο χώρος Υ2, στα Δ του Υ1, όρίζεται μόνο πρòς τὰ Δ και Β από τούς τοίχους CT-002 και CT-003 αντίστοιχα, αλλά φαίνεται ότι πρòς τὰ Α ήταν ανοικτός (βλ. κατ.). Στο έσωτερικό του υπάρχει βαθμιδωτή ράμπα κατασκευασμένη από 12 επίπεδες πέτρες (πίν. 25β), ή όποία καταλήγει εδώ από τò χαμηλότερα κείμενο κτίριο S. Η κεραμική από τò κτίριο Υ χρονολογείται από τὰ τέλη της ΜΕ μέχρι και την ΥΕ ΙΙ, με λίγες ΥΕ ΙΙΑ1 προσμίξεις. Χάλκινο καρφι βρέθηκε στην επίχωση του χώρου Υ2 (πίν. 31α[f]).

Εἰκ. 4. Πιθανή ἔκταση τῆς αὐλῆς.

Ἡ αὐλή

Ἐκτενὴς ἀκάλυπτη ἔκταση ἐντοπίσθηκε στὰ Ν/ΝΑ τοῦ κτιρίου Υ'. Ἡ ἔκταση αὐτὴ περιβάλλεται πρὸς τὰ Β ἀπὸ τὸ Κυκλώπειο Ἄνδρρο, πρὸς τὰ Ν ἀπὸ τοὺς τοίχους ST001-ST004 καὶ πρὸς τὰ Α ἀπὸ τὰ κτίρια Χ καὶ Ζ (εἰκ. 4, πίν. 26α). Τὸ μέγεθος καὶ ἡ κάτοψη τῆς ἔκτασης αὐτῆς δὲν μποροῦν νὰ ὁρισθοῦν μὲ ἀκρίβεια γιατί συνεχίζεται πρὸς τὰ Ν καὶ ΝΑ, ἀλλὰ ἡ παντελὴς ἔλλειψη ἀντικειμένων καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καλύπτεται ἀπὸ δάπεδο ἐρυθρόχρωμου πηλοῦ φανερώνει ὅτι πρόκειται γιὰ αὐλή. Τὸ δάπεδο ἐδράζεται ἐπάνω σὲ παχιά ἐπίχωση ἀπὸ σκληρὸ ἐρυθρὸ χῶμα καὶ πυκνότερα ἐγκλείσματα χαλι-

Εἰκ. 5. Κάτοψη τῶν τοίχων ST-001 ἕως ST-004.

κιῶν καὶ λιθαρίων, ποὺ χρησίμευε ὡς ὑπόστρωμα γιὰ τὴ δημιουργία ἰσόπεδης ἐπιφάνειας. Τὸ Β τμήμα τῆς ἔχει πάχος 0.30-0.50 μ., ἀλλὰ ὅσο προχωρεῖ πρὸς τὰ χαμηλότερα σημεῖα τῆς πλαγιάς στὰ Ν/ΝΔ γίνεται παχύτερη καὶ στὸ τετράγωνο N14a1γ4 τὸ πάχος τῆς ξεπερνᾷ τὸ 1 μ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ στηρίζεται ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα ἀναλημματικῶν τοίχων, κυρίως ἀπὸ τὸν τοῖχο ST-002, ὁ ὁποῖος ἔχει κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ καὶ εἶναι μακρὺς (ἀνεσκαμμένο μῆκος 14.80) καὶ παχὺς (μέσο πάχος 1.05). Ἀρχίζει σὲ ἀπόσταση 7 μ. πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ δωματίου S2 καὶ συνεχίζει τὴ γραμμὴ τοῦ τοίχου CT-015 (εἰκ. 5, πίν. 26β). Εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μεγάλους λίθους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεγαλύτερος ἔχει διαστάσεις 0.75×0.60 μ. καὶ σχηματίζει ὀρθή γωνία μὲ τὸν τοῖχο

ST-001, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται σὲ μῆκος 3.20 μ. καὶ εἶναι κατασκευασμένος μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Μικρότεροι κάθετοι τοῖχοι μὲ κατεύθυνση ΝΔ-ΒΑ προσέδιδαν μεγαλύτερη σταθερότητα στὸν τοῖχο ST-002, πού ὑποβάσταζε τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς ἐπίχωσης.

Κτίρια X καὶ Z

Τὰ ἄλλα δύο κτίρια τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι τὰ X καὶ Z. Ἀπὸ τὸ Κτίριο X (εἰκ. 6, πίν. 27α) ἀνεσκάφη μόνον μικρὸ τμήμα, ἀποτελούμενο ἀπὸ τῇ γωνία τῶν τοίχων CT-015 καὶ CT-015α. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τοῖχοι εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ δύο ὀριζόντιες σειρὲς πλாகωτῶν λίθων (μέσου μήκους 2.75 μ., πλ. 1.75 μ.), μὲ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες καὶ δουλεμένη πρόσοψη. Ἡ ἄνω σειρά χρησίμευε ὡς εὐθυνητρία γιὰ τὴν τοποθέτηση κατεργασμένων ὀρθογώνιων ἀσβεστολιθικῶν πλாகῶν, οἱ ὁποῖες σχημάτιζαν τοῖχο μὲ ἰσοδόμη κατασκευή. Ὄταν ὁ τοῖχος καταστράφηκε, οἱ πλάκες αὐτὲς ἔπεσαν μπροστὰ στὸ κτίριο καὶ ἐπαναχρησιμοποιήθηκαν σὲ ὑστερότερη φάση γιὰ νὰ καλύψουν τοὺς ἐκεῖ εὕρισκομένους ἀγωγούς καὶ νὰ σχηματίσουν πλακόστρωτο (βλ. κατ.). Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου βρέθηκε δάπεδο κατασκευασμένο ἀπὸ πλாகωτὲς πέτρες μεσαίου μεγέθους, τὸ ὁποῖο δὲν ἀνεσκάφη ἀκόμη. Ἡ χρῆση τοῦ κτιρίου αὐτοῦ θὰ διερευνηθεῖ περαιτέρω τοῦ χρόνου, ἀλλὰ ἡ μνημειώδης καὶ ἰσοδομικὴ κατασκευὴ τῶν τοίχων φανερώνει ὅτι πρόκειται γιὰ σημαντικὸ κτίσμα. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει λίθινο ἀντικείμενο μὲ ἐγγράακτη παράσταση, πού βρέθηκε στὸν χώρο μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίριο X (εἰκ. 11 [SF76], πίν. 31β[α]).

Τὸ ἄλλο κτίριο πού ὀρίζει τὴν αὐλὴ πρὸς τὰ ἀνατολικά εἶναι τὸ κτίριο Z. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ ὑπολείμματα δύο δωματίων: τὸ Z1 πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους CT-010, CT-011, καὶ CT-013 καὶ τὸ Z2 πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους CT-012 καὶ CT-014. Ἐπειδὴ τὰ δύο αὐτὰ δωμάτια εἶναι εὐθυγραμμισμένα, ἔχουν τὸν ἴδιο προσανατολισμό, καὶ οἱ τοῖχοι τους εἶναι κατασκευασμένοι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, θεωροῦνται πρὸς τὸ παρὸν τμήματα τοῦ ἰδίου κτιρίου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι στὴν κατασκευὴ τους χρησιμοποιήθηκαν ὀρθογώνιοι γωνιόλιθοι ὡς παραστάδες (πίν. 27β) καὶ ὅτι τὸ πάχος τῶν τοίχων τους (0.70-0.90 μ.) εἶναι τέτοιο πού θὰ μπορούσαν νὰ στηρίξουν διώροφο κτίριο.

Ἀνάμεσα στὰ κτίρια X καὶ Z ἀνεσκάφη τμήμα πλακόστρωτου κατασκευασμένου ἀπὸ ὀρθογώνιους λίθους σὲ δεύτερη χρῆση (πίν. 27α). Πρὸς τὰ

Είχ. 6. Κατόψεις των Κτιρίων X, Y και Z.

BA των δωματίων Z1 και Z2 βρέθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΝΑ-ΒΔ, παράλληλου με τους τοίχους CT-010, CT-013, και CT-014. Ο δρόμος (πίν. 28α) είναι κατασκευασμένος με ορθογώνιους γωνιόλιθους τοποθετημένους επάνω σε υπόστρωμα από πατημένο χώμα και χαλίκια και η προέκτασή του προς τα ΒΔ, η οποία δεν διατηρείται, θα σκέπαζε τους αγωγούς ζ και η, που εντοπίστηκαν στα τετράγωνα N13a10ε9/ζ9. Ο αγωγός ζ παρακολυθηθήκε σε μήκος 7.50 μ. στα τετράγωνα N13a10ζ9, N13a10ε8 και N13a10ζ8. Είναι καλυμμένος από πλακωτές πέτρες (πίν. 27α), εκ των οποίων ξεχωρίζει μεγάλος ασβεστολιθικός γωνιόλιθος (μ. 1.28, πάχ. 0.31, πλ. 0.73). Πρόκειται για ορθοστάτη από το κτίριο X, που τοποθετήθηκε με την πλατιά του έπι-

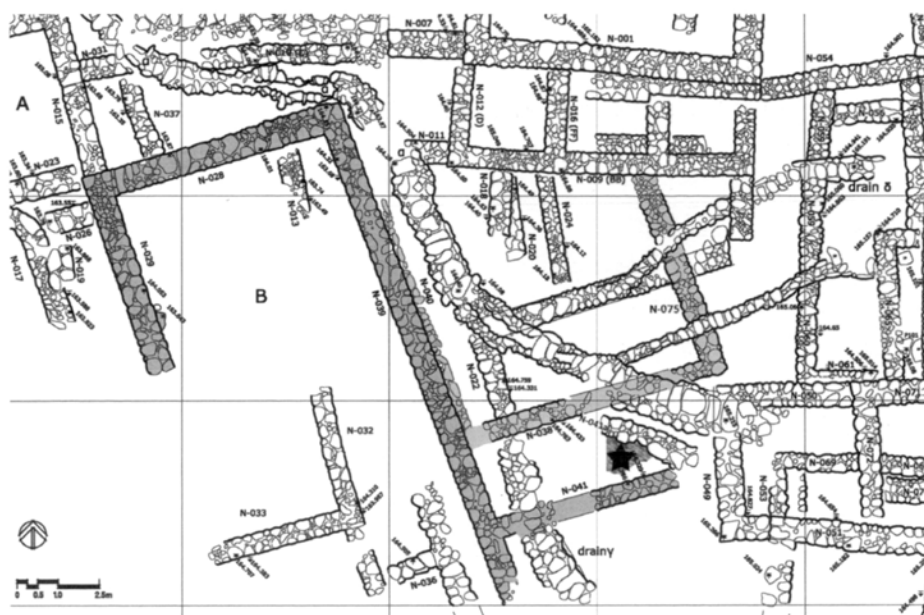
φάνεια ἐπάνω στὸν ἀγωγό. Ὁ ὑπόλοιπος ἀγωγὸς εἶναι καλυμμένος μὲ μικρότερους λευκοὺς ὀρθογώνιους ἀσβεστόλιθους καὶ ἓναν σκοῦρο ἀσβεστόλιθο (μέσο μέγεθος 0.25 μ.×0.38 μ.). Ὁ ἀγωγὸς ἡ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 2 μ. πρὸς τὰ ΝΔ τοῦ ζ καὶ εἶναι παράλληλος πρὸς αὐτόν. Ἐκτείνεται σὲ μῆκος 7.25 μ., ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ τετραγώνου N13a10ε9, κατὰ μῆκος τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ τετραγώνου N13a10ε8 καὶ μπαίνει στὴν Α ἄκρη τοῦ τετραγώνου N13a10δ8. Στὸ μεγαλύτερο μέρος του εἶναι ἀκάλυπτος καὶ ἔχει μέσο πλ. 0.48 μ. καὶ βάθος 0.46 μ. Στὸ ΝΑ τμήμα του (τετράγωνο N13a10ε9) εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μεγάλες κάθετες πλάκες σκούρου ἀσβεστόλιθου (μέσο μ. 0.57, πλ. 0.26, πάχ. 0.33). Τὸ κεντρικὸ τμήμα του εἶναι καλυμμένο ἀπὸ πέντε ὀρθογώνιους λίθους μέσων διαστάσεων 0.79×0.37×0.18 μ., ἐνῶ ἡ συνέχισή του στὰ ΒΔ σχηματίζεται ἀπὸ αὐλάκι μὲ μικρότερες ἀκανόνιστες πέτρες (μέσων διαστάσεων 0.30×0.22×0.12). Κατὰ μῆκος τῆς Α πρόσοψης τοῦ ἀγωγοῦ, στὸ τετράγωνο N13a10ε8, βρέθηκε στρῶμα λευκοῦ κονιάματος (πίν. 28β), τὰ θραύσματα τοῦ ὁποίου ἴσως ἀνῆκαν σὲ τοῖχο μὲ κατεύθυνση παράλληλη πρὸς τὸν ἀγωγό, πιθανότητα πού ἐνισχύεται ἀπὸ τὰ πολυάριθμα τεμάχια ἀποσυντεθειμένων ὠμῶν πλίνθων πού βρέθηκαν στὸ σημεῖο αὐτό.

ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

Ὁ Βόρειος Τομέας περιλαμβάνει τὸ τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ πού ἐκτείνεται πρὸς τὰ Β/ΒΑ τοῦ Κυκλωπεῖου Ἀνδῆρου. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προηγούμενων ἀνασκαφικῶν περιόδων εἴχαμε ἀποκαλύψει τμήματα πέντε κτιρίων (Α, Β, Γ, Δ, Ε)· ἐφέτος συνεχίσαμε τὴν ἀνασκαφὴ τῶν κτιρίων Β, Γ, καὶ Ε (εἰκ. 1).

Κτίριο Β

Ἡ συνέχισή τῆς ἀνασκαφῆς στὴν Α πλευρὰ τοῦ κτιρίου Β (εἰκ. 7) ἀποκαλύψε τμήματα δύο δωματίων πού προστέθηκαν στὰ ἀνατολικά τοῦ κτιρίου Β. Τὸ πρῶτο ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους N-041 καὶ N-039, ἀλλὰ τὸ Α τμήμα του ἔχει καταστραφεῖ ἀπὸ μετεγενέστερα κτίρια καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασή τῆς κάτοψης καὶ τῶν διαστάσεών του. Τὸ δεύτερο (εἰκ. 7) ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους N-075, N-038, καὶ N-040 καὶ προστέθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων στὴ ΒΑ πλευρὰ τοῦ Κτιρίου Β, ὅταν ὁ τοῖχος N-040 ἐπικολλήθηκε

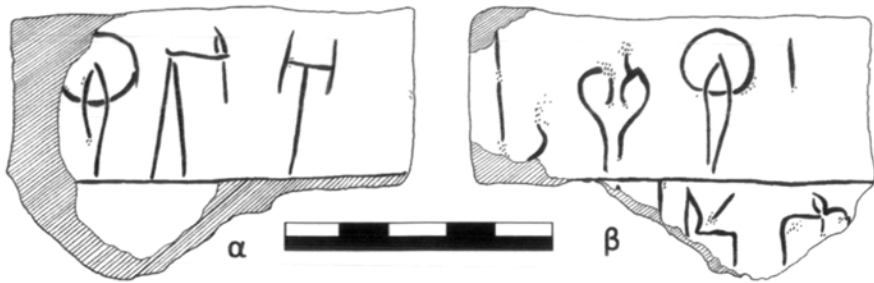

Είχ. 7. Κάτοψη του Κτιρίου Β.

στον N-039. Οί τοίχοι του δωματίου αυτού είναι θεμελιωμένοι σε παχύ στρώμα καμένου χώματος και στάχτης, το οποίο βρίσκεται σε βάθος 0.75-0.76 και εκτείνεται σε μεγάλο τμήμα των τετραγώνων N13a9010/10 και N13a1001/1.

Ἡ πινακίδα Γραμμικῆς Β

Στόν τριγωνικό χώρο που διαμορφώνεται από το Α άκρο του τοίχου N-041 και τόν Ν τοίχο αποχετευτικού αὐλακίου (τοίχος N-041a) στο τετράγωνο N13a1001 βρέθηκε αποθέτης ακανόνιστης τριγωνικῆς κάτοψης και βάθους 0.90 μ. Ο αποθέτης (δηλώνεται με σκίαση στην εικ. 7, πρβ. πίν. 29a) περιείχε καμένο χώμα, πολυάριθμα κεραμικά ὄστρακα, καθώς και θραῦσμα από πινακίδα Γραμμικῆς Β (εικ. 8, πίν. 30a, το σημείο ανεύρεσης τῆς πινακίδας δηλώνεται με ἄστρο στην εικ. 7). Ἡ πινακίδα ὀνομάσθηκε IK X 1. Ἔχει

Εἰκ. 8. Σχέδιο τῆς πινακίδας (σχ. Β. Πετράκη).

ὀρθογώνιο σχῆμα καὶ φέρει ἐπιγραφές καὶ στὶς δύο πλευρές, τὶς ὁποῖες ὀνομάσαμε «πλευρά α» καὶ «πλευρά β», ἐπεὶδὴ τὸ σωζόμενο κείμενο δὲν φανερώνει ποιὰ εἶναι ἡ μπροστινὴ καὶ ποιὰ ἡ πίσω πλευρά. Ἡ πινακίδα εἶναι καμένη καὶ σπασμένη σὲ τρεῖς πλευρές (κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς μακρᾶς, καθὼς καὶ τῆς ἄνω καὶ κάτω πλευρᾶς) καὶ οἱ μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις τῆς εἶναι: ὕψος 2.5, πλ. 4, πάχ. 1.2-1.3 ἐκ. Τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας τῆς εἶναι κιτρινέρυθρο (reddish yellow 7.5YR 6/6 τῆς κλίμακας Munsell στὴν πλευρά α καὶ 7.5YR 7/6 στὴν πλευρά β). Καὶ στὶς δύο πλευρές διατηροῦνται τμήματα δύο στίχων μὲ ἐγγράφακτους χαρακτῆρες, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νὰ διαβασθοῦν ὡς ἀκολούθως:

πλευρά α

sup. mut.?

.1]ko-wo-a

.2] vacat [

inf. mut.

πλευρά β

sup. mut.?

.1 ra-tu-ko 1 [

.2].-o .[

inf. mut.

Ἡ λέξη]ko-wo-a στὴν πλευρά α ἴσως εἶναι ἡ λέξη μετοχῆς παρακειμένου. Ἡ οὐδέτερη μετοχή πληθυντικοῦ *te-tu-ko-wo-a* (ἀπὸ τὸ ρῆμα τεύχω) εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν Κνωσὸ καὶ σχετίζεται μὲ παραγωγὴ ὑφασμάτων (KN L 871.b, πρβ. KN X 7846) ἐνῶ ἡ παραλλαγή *te-tu-ko-wo-a2* ἐμφανίζεται στὸν Ἄνω Ἐγκλιανὸ σὲ σχέση μὲ κατασκευὴ τροχῶν (PY Sa 682). Ἡ κατάληξη -wo-a ἐμφανίζεται ἐπίσης στὴν οὐδέτερη μετοχή πληθυντικοῦ *a-ra-tu-wo-a* (ἐκ

του άραρίσκω) στην Κνωσό, σέ σχέση με ξίφη (σειρά Ra). Και οί δύο μετοχές είναι ενεργητικής φωνής αλλά παθητικής διάθεσης, και τό /ko-wo-a της IK X 1 μπορεί νά διαβασθεϊ παρομοίως. Θά μπορούσε νά ανασυσταθεϊ ως *te-tu-/ko-wo-a*, άν και άλλα ρήματα δέν μπορούν νά αποκλεισθούν. Σέ κάθε περίπτωση, μάλλον είναι κατάληξη κεφαλίδας, καθώς δέν υπάρχουν λογογράμματα πρós τά δεξιά.

Τό *ra-tu-ko* στην πλευρά β ακολουθείται από τόν αριθμό 1. Πρόκειται για κύριο όνομα άρσενικού γένους (πρβ. *a-tu-ko ro-u-ko* από τόν Άνω Έγκλιανό, *ka-ra-u-ko* επίσης από τόν Άνω Έγκλιανό και επίσης στις Μυκήνες, *sa-u-ko* στην Κνωσό). Ο στίχος 2 είναι προβληματικός. Ο χαρακτήρας πού προηγείται του -ο μπορεί νά είναι τό *nu* ή τό *56, αλλά κανένας από τούς δύο συνδυασμούς δέν παρατηρείται. Ο χαρακτήρας πρós τά δεξιά ίσως είναι λογόγραμμα, αλλά δέν μπορούμε νά τό αναγνωρίσουμε πρós τό παρόν. Ο τρίτος χαρακτήρας θά μπορούσε νά είναι συλλαβόγραμμα, άν και τό διάστημα πού ακολουθεί τό ο είναι μεγαλύτερο από τό διάστημα πού προηγείται και τό τμήμα του χαρακτήρα πού διατηρείται δέν ταιριάζει με τά γνωστά συλλαβογράμματα. Μία πιθανότητα είναι τό *mu*, αλλά δέν ομοιάζει πολύ πρós τόν χαρακτήρα αυτόν. Έναλλακτικά, ίσως είναι ή αρχή μιās λέξης, αλλά σέ τέτοια περίπτωση ο χαρακτήρας πού χωρίζει τίς λέξεις άπουσιάζει ή ήταν πολύ μικρός.

Γενικά, φαίνεται ότι ή πλευρά α περιέχει αναφορές στην παρασκευή και πιθανώς συναρμολόγηση αντικειμένων, ενώ ή πλευρά β αναγράφει τό όνομα κάποιου άνδρα ακολουθούμενο από αριθμό. Όπισθογραφικές πινακίδες στις όποιες τό θέμα της μιās πλευράς είναι διαφορετικό από τό θέμα της άλλης είναι σπάνιες.

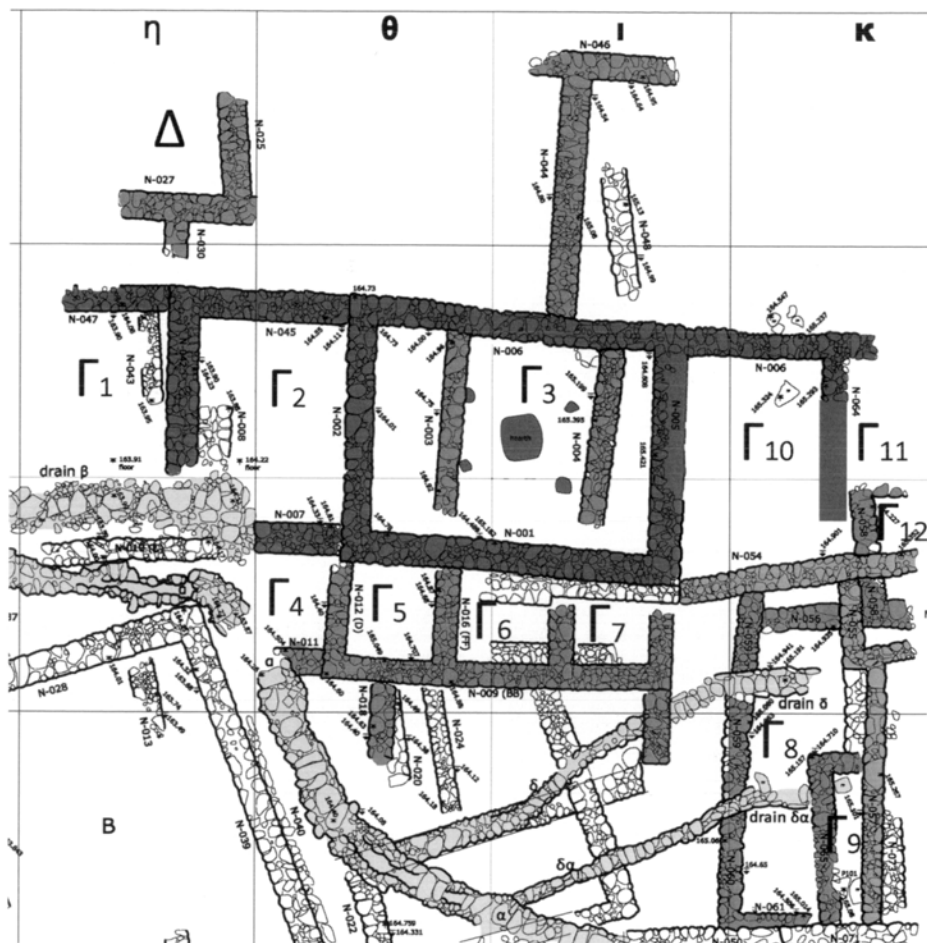
Ίδιαίτερη σημασία έχει ή χρονολόγηση της πινακίδας, γιατί τά υπάρχοντα στοιχεία συνηγορούν στο ότι πρόκειται για μία από τίς παλαιότερες, άν όχι για τήν παλαιότερη πινακίδα Γραμμικής Β πού γνωρίζουμε. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούν: 1) τά στρωματογραφικά δεδομένα, και 2) ή μορφολογία τών εγχάρακτων χαρακτήρων. Συγκεκριμένα, άν και ή τελική μελέτη της κεραμικής του αποθέτη δέν έχει ολοκληρωθεϊ, τά μέχρι τώρα αποτελέσματα φανερώνουν ότι τό περιεχόμενο του αποθέτη χρονολογείται από τήν ΓΕ II έως τήν τελική ΓΕ IIIA1/πρώιμη ΓΕ IIIA2. Και άν ακόμα ή πινακίδα κάηκε με τό νεώτερο ύλικό του αποθέτη χρονολογείται στην πρώιμη ΓΕ IIIA2. Από

τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ πρόωμη χρονολόγηση τῆς πινακίδας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ φυλογενετική ἀνάλυση τῶν χαρακτήρων (πρβ. *Archaeometry* 50, 2008, 158-176), ἡ ὁποία ἀναλύει τοὺς χαρακτῆρες γνωστῶν γραφῶν καὶ τοὺς κατατάσσει χρονολογικά. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνάλυσης αὐτῆς κατατάσσουν τὴν πινακίδα σὲ περίοδο παλαιότερη τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου στὸν Ἄνω Ἑγκλιανό καὶ συγκεκριμένα μὲ τις πινακίδες τῶν γραφῶν 91 καὶ 13. Οἱ ἄλλες γνωστὲς πρόωμες πινακίδες χρονολογοῦνται στὴν ἴδια περίοδο, ἢ λίγο ἀργότερα: οἱ πινακίδες ἀπὸ τὸ Δωμάτιο τῶν Πινακίδων τῶν Ἀρμάτων στὴν Κνωσὸ χρονολογοῦνται στὴν ΥΜ ΠΙΑ1 καὶ ἀπὸ τὴν Οἰκία Πέτσα στὶς Μυκῆνες στὴν ὕστερη ΥΕ ΠΙΑ2. Ἡ πινακίδα θὰ ἀποτελέσει θέμα ξεχωριστῆς δημοσίευσης.

Μέγαρο Γ

Στὸ Μέγαρο Γ (εἰκ. 9) ἀνεσκάφη ἡ συνέχιση τοῦ τοίχου N-006 πρὸς τὰ Α καὶ ἀποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια, τὸ Γ10 (2.30 μ.×2.40 πλ.), καθὼς τμήμα τοῦ Γ11, τὸ ὁποῖο δὲν ἀνεσκάφη πλήρως. Αὐτὰ τὰ δύο δωμάτια χωρίζονται ἀπὸ τὸν μικρὸ τοῖχο N-064, ποὺ διατηρεῖται μόνο σὲ μῆκος 1 μ. Τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων αὐτῶν εἶναι καλυμμένο μὲ πληθώρα πεσμένων λίθων καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τους θὰ συνεχισθεῖ τὸ 2011. Στὴν ἴδια ἀρχιτεκτονικὴ φάση μὲ τὰ δωμάτια Γ10 καὶ Γ11 ἀνήκουν καὶ οἱ τοῖχοι N-056 καὶ N-058, ποὺ εἶναι θεμελιωμένοι στὸ ἴδιο βάθος καὶ κατασκευασμένοι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Οἱ δύο αὐτοὶ τοῖχοι ὀρίζουν ἄλλο δωμάτιο, τὸ Γ12, ἀλλὰ ἡ σχέση τοῦ δωματίου αὐτοῦ μὲ τὰ δωμάτια Γ10 καὶ Γ11 δὲν εἶναι ἀκόμα σαφής. Σὲ ὑστερότερη φάση κατασκευάσθηκαν οἱ τοῖχοι N-059, N-060, καὶ N-061, οἱ ὁποῖοι ὀρίζουν ἄλλο ὀρθογώνιο δωμάτιο, τὸ Γ8, χαρακτηριστικὸ τοῦ ὁποῖου εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του ἀρχίζει ὁ ἀγωγὸς δ. Ὁ τοῖχος N-065, ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια φάση, ὀρίζει τὸ δωμάτιο Γ9, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὁποῖου ξεκινᾷ ἄλλος ἀγωγός, ὁ δα. Καὶ τὰ δύο δωμάτια Γ8 καὶ Γ9 ἀνοίγονται πρὸς τὰ Α, κάτω ἀπὸ τοὺς ὑστερότερους τοίχους N-054, N-055, καὶ N-057.

Γενικά, στὸ συγκρότημα τοῦ Μεγάρου Γ μποροῦν νὰ διαχωρισθοῦν δύο κύριες ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις. Στὴν πρώτη φάση ἀνήκει ὁ πυρῆνας τοῦ συγκροτήματος, δηλαδὴ τὰ δωμάτια Γ1-Γ3, καθὼς καὶ τὰ δωμάτια Γ10, Γ11, καὶ Γ12 (εἰκ. 9), στὰ δάπεδα καὶ τοὺς τοίχους τῶν ὁποίων βρέθηκε κυρίως

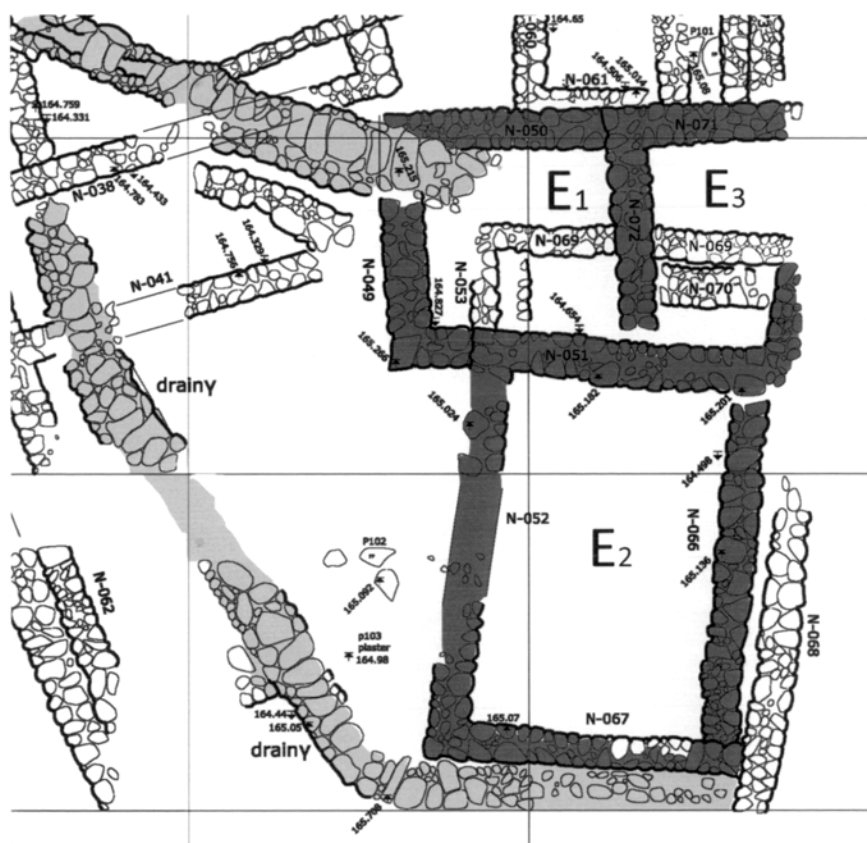
Είχ. 9. Κάτοψη του Μεγάρου Γ και των παρακειμένων τοίχων.

ΥΕ ΙΙΑ2 (ΰστερη)-ΥΕ ΙΙΒ κεραμική, καθώς και μεταλλικά αντικείμενα (πίν. 31α) και αγνύθες (πίν. 30β). Στη δεύτερη φάση τὸ δωμάτιο με τὴν ἐστία Γ3 διαιρέθηκε σὲ τρεῖς μικρότερους χώρους καὶ στὸ κυρίως κτίριο προστέθηκαν τὰ δωμάτια Γ4-Γ9 (εἰχ. 9), ἡ κεραμική ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὁποίων εἶναι ΥΕ ΙΙΒ. Τὰ μικρότερα δωμάτια Γ4-Γ7 χρησίμευαν ὡς ἀποθηκευτικοὶ χώροι, ἐνῶ τὰ δωμάτια Γ8 καὶ Γ9 πιθανὸν νὰ χρησίμευαν ὡς ἐργαστηριακοὶ χώροι. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ στηρίζεται ὄχι τόσο στὰ εὐρήματα (κυρίως μεγάλα

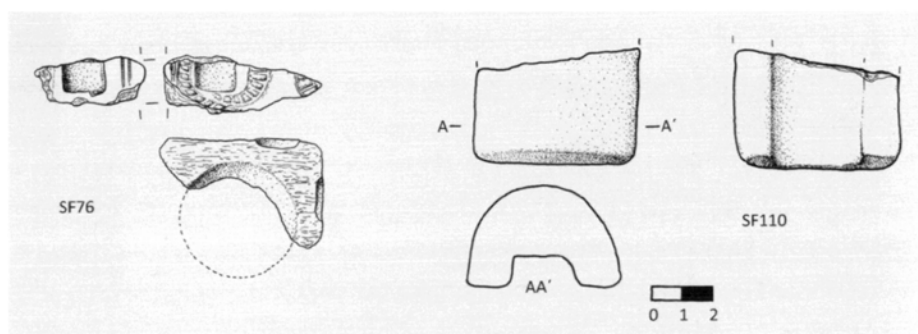
τμήματα χονδροειδῶν ἀγγείων), ὅσο στό γεγονός ὅτι ἀπό τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων αὐτῶν ξεκινοῦν ἀγωγοὶ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση μεγάλων ποσοτήτων νεροῦ (εἰκ. 9).

Κτίριο Ε

Στὰ νότια τοῦ Μεγάρου Γ ἀποκαλύφθηκαν τρία δωμάτια (Ε1, Ε2, Ε3) ἄλλου κτιρίου, τὸ ὁποῖο ὀνομάσθηκε Κτίριο Ε (εἰκ. 10). Τὸ δωμάτιο Ε1, ἀνεσκαμμένο ἐν μέρει τὸ 2009, εἶναι ὀρθογώνιο, διαστάσεων 2.25×2.30 καὶ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους Ν-049, Ν-050, Ν-051, καὶ Ν-072. Ἴσως καὶ αὐτὸ τὸ δωμάτιο νὰ εἶχε ἐργαστηριακὴ χρῆση, γιὰτὶ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του ἀρχίζει ὁ ἀγωγὸς γ, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς τὰ Β-ΒΔ καὶ ἐνώνεται μὲ τὸν ἀγωγὸ α στοῦ τετράγωνο Ν139010. Ἐνα μικρότερο δωμάτιο, τὸ Ε3, διαστάσεων 1.35×2.30, ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους Ν-071, Ν-072, καὶ Ν-051 καὶ ἴσως χρησίμευε ὡς ἀποθηκευτικὸς χώρος. Τὸ τρίτο δωμάτιο τοῦ συγκροτήματος, τὸ Ε2, ἀνοίγεται πρὸς τὰ Α τοῦ Ε1. Οἱ διαστάσεις του εἶναι 5.25×4 καὶ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους Ν-051, Ν-052, Ν-066, καὶ Ν-067. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δωματίου αὐτοῦ δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ νότιου τοίχου του (Ν-067) ἐφάπτεται ὁ μεγάλος ἀγωγὸς γ, πού ὀρίζει τριγωνικὸ ἀκάλυπτο χωρὸ μὲ πλευρὰ 4 μ., στὸν ὁποῖο βρέθηκαν τρία δάπεδα. Τὸ ὑψηλότερο κείμενο, πάχους 5 ἐκ., εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ μεγάλα χαλίκια καὶ πατημένο χῶμα· τὸ δεύτερο δάπεδο ἐντοπίζεται στὸ νότιο τμῆμα τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ ἔχει πάχος μόλις 1 ἐκ., εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ψιλὸ χαλίκι καὶ κονίαμα, εἶναι ἐλαφρὰ ἐπικλινές πρὸς τὰ Α, ὅπου καταλήγει σὲ αὐλάκι (πλ. 0.20, διατ. μήκ. 1.3). Τὸ αὐλάκι αὐτὸ κατηφορίζει πρὸς τὰ Β καὶ καταλήγει σὲ σειρὰ ἐπίπεδων πλακῶν πού θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελοῦν καλυπτήριες πλάκες ἀγωγοῦ. Τὸ τρίτο δάπεδο, κατασκευασμένο ἀπὸ κονίαμα, ἔχει πάχος 3 ἐκ. καὶ τμήματά του ἐντοπίσθηκαν στὴ ΒΔ πλευρὰ τοῦ χώρου. Στὴ ΝΔ πλευρὰ τοῦ χώρου αὐτοῦ βρέθηκε ὀπὴ ἀπὸ στύλο (πίν. 29β). Ἡ χρῆση τοῦ τριγωνικοῦ αὐτοῦ χώρου καὶ ἡ σχέση του μὲ τοὺς ἀγωγούς θὰ διερευνηθοῦν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται γιὰ ἐργαστηριακὴ ἐγκατάσταση. Ἡ ἐργαστηριακὴ χρῆση τοῦ κτιρίου Ε δηλώνεται ἐπίσης ἀπὸ λιγοστὰ τεμάχια σκωρίας καὶ ἀπὸ θραῦσμα λίθινης μήτρας.

Είχ. 10. Κάτοψη του κτιρίου Ε.

Είχ. 11. Λίθινα εύρήματα (σχ. Β. Πετράκη).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

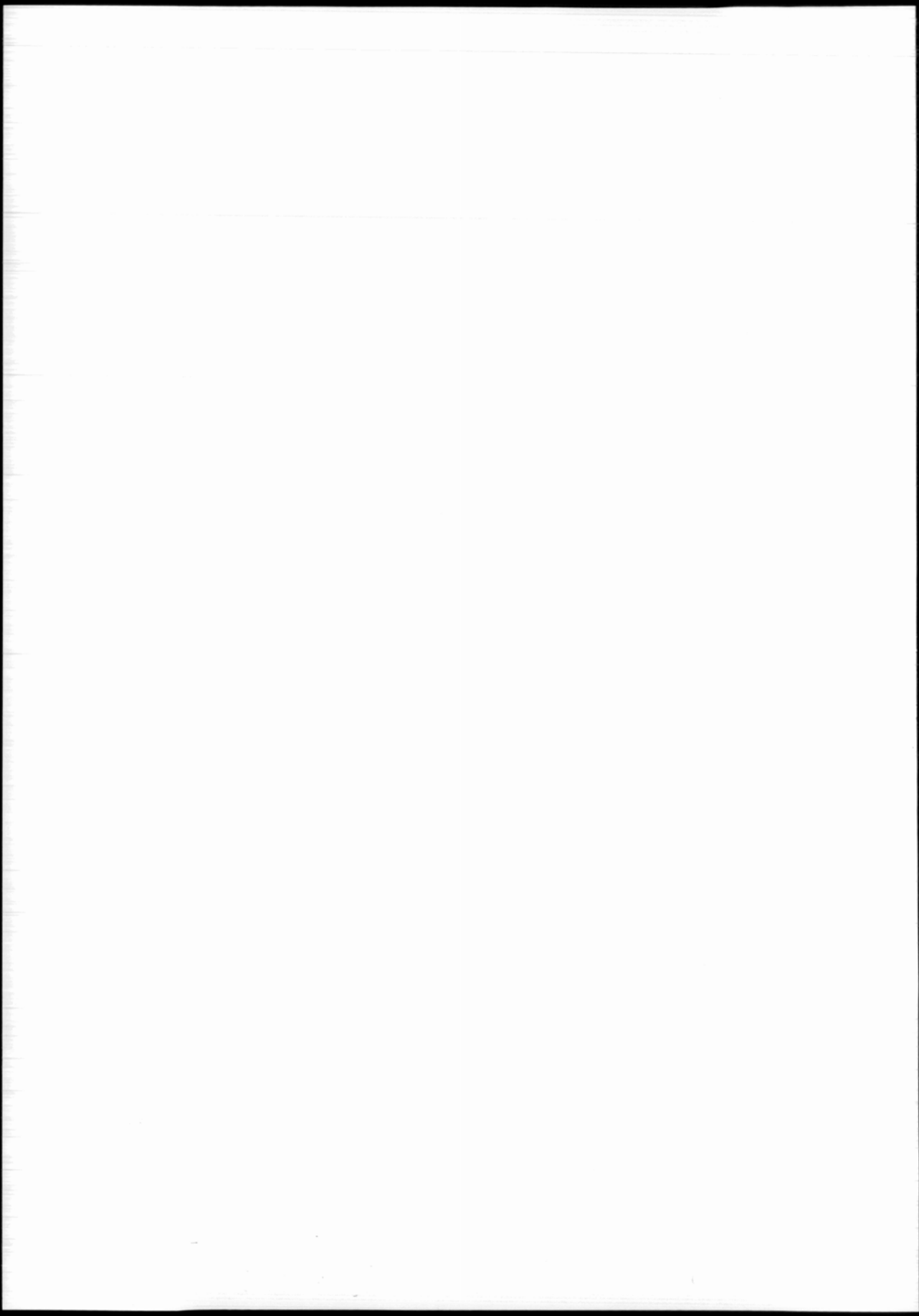
Μὲ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ὕπαρξη δύο βασικῶν περιόδων χρήσης τοῦ οἰκισμοῦ, οἱ ὁποῖες περιγράφονται κατωτέρω.

Ἡ πρώτη περίοδος χρονολογεῖται στὴν ὙΕ II ἕως πρώιμη ὙΕ IIIA2 καὶ τὰ βασικά χαρακτηριστικά της εἶναι ὁ μνημειώδης χαρακτήρας καὶ ὁ ἐνιαῖος προσανατολισμὸς τῶν κτισμάτων ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ. Στὸν Νότιο Τομέα διακρίνονται τρεῖς φάσεις. Στὴν πρώτη φάση ἀνήκει τὸ ἀψιδωτὸ Κτίριο S, τὸ ὁποῖο κτίσθηκε στὸ τέλος τῆς ΜΕ περιόδου, ἀλλὰ συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται μέχρι καὶ τὴν ὙΕ II. Στὴ δεύτερη φάση (ὙΕ II) σημειώνεται ἔντονη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, μὲ τὴν κατασκευὴ τριῶν μνημειωδῶν κτιρίων: τοῦ διώροφου ἢ τριώροφου κτιρίου ποὺ ὑψωνόταν πάνω ἀπὸ τὸ Κυκλώπειο Ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖο ἦταν διακοσμημένο μὲ τοιχογραφίες, καὶ τῶν κτιρίων X καὶ Z. Κατὰ τὴ φάση αὕτὴ ἐπίσης κατασκευάζονται ἡ μεγάλη αὐλὴ ποὺ ἀνοίγεται πρὸς τὰ Ν, ἡ βαθμιδωτὴ ράμπα ποὺ ὁδηγεῖ ἀνηφορικὰ ἀπὸ τὸ Κτίριο S πρὸς τὴν αὐλὴ, ἡ πλακόστρωτη περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ κτίρια Z καὶ X, καὶ ὁ δρόμος ποὺ φέρει στὸ Κτίριο Z ἀπὸ τὰ ΝΑ. Στὴν τρίτη φάση τὸ Κτίριο Z καταστρέφεται, οἱ ὀρθοστάτες του χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀγωγῶν ζ καὶ θ, καὶ στὸ κτίριο τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδρῶν ὑψώνεται ὁ μακρὺς τοῖχος CT-001, ὁ ὁποῖος σχηματίζει διάδρομο παράλληλο μὲ τὴ νότια πρόσοψη τοῦ Κτιρίου. Στὸν Βόρειο Τομέα, ἡ περίοδος αὕτὴ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τίς Οἰκίες Α καὶ Β, πρὸς τὸ τέλος τῆς χρήσης τῶν ὁποίων κτίζεται ὁ μεγάλος ἀγωγὸς γ. Στὴν περίοδο αὕτὴ ἀνήκει καὶ ὁ ἀποθέτης μὲ τὴν πινακίδα τῆς Γραμμικῆς Β. Ἡ κεραμικὴ ποὺ βρέθηκε στὰ θεμέλια τῶν τοίχων τῆς περιόδου αὕτης, καθὼς καὶ στὸν ἀποθέτη, εἶναι ὙΕ II/ὙΕ IIIA1/πρώιμη ὙΕ IIIA2. Τόσο τὰ Κτίρια Α καὶ Β, ὅσο καὶ οἱ διάφοροι τοῖχοι ποὺ σχετίζονται μαζί τους ἔχουν προσανατολισμὸ ἴδιο μὲ τὰ κτίρια τοῦ Νοτίου Τομέα καὶ προφανῶς ἀνήκουν στὸν ἴδιο πολεοδομικὸ ἰστό.

Στὴ δεύτερη περίοδο (ὕστερη ὙΕ IIIA2-ὙΕ IIIB) ἡ πολεοδομικὴ ὀργάνωση τοῦ οἰκισμοῦ ὑφίσταται ριζικὴ ἀλλαγὴ μὲ τὴν ἀνέγερση σειρᾶς κτιρίων διαφορετικοῦ χαρακτήρα καὶ προσανατολισμοῦ σὲ σχέση μὲ ἐκείνους τῶν κτισμάτων τῆς Περιόδου 1. Σὲ πρώτη φάση κατασκευάζεται ὁ πυρήνας τοῦ συγκροτήματος τοῦ Μεγάλου Γ, ἐνῶ τμῆμα τοῦ Κτιρίου Β φαίνεται ὅτι συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ ἀγωγὸς γ. Ἡ δεύτερη φάση τῆς περιό-

δου αὐτῆς σηματοδοτεῖται μὲ τὴν κατασκευὴ μεγάλου δωματίου στὰ Δ καὶ ἀποθηκευτικῶν χώρων στὰ Ν τῶν ἀρχικῶν δωματίων τοῦ Μεγάρου Γ, καὶ τὴν κατασκευὴ τῆς εἰσόδου ἐνὸς νέου ἀγωγοῦ, τοῦ ἀγωγοῦ β, στὴ ΝΔ γωνία τοῦ νέου δωματίου καί, κυρίως, τοῦ μεγάλου ἀγωγοῦ α. Στὴν τρίτη φάση παρουσιάζεται ἐντονὴ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα μὲ βασικότερο χαρακτηριστικὸ τὴν αὐξήση στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀγωγῶν καὶ τὴν κατασκευὴ σειρᾶς δωματίων στὰ ΝΑ τοῦ Μεγάρου Γ, στὰ δωμάτια τῶν ὁποίων ἐγκαθίστανται οἱ εἰσοδοὶ τῶν νέων ἀγωγῶν οἱ ὁποῖοι χύνονται στὸ μεγαλύτερο ἀγωγὸ α. Ὅλα τὰ κτίσματα τῆς Περιόδου 2, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀγωγῶν, ἔχουν προσανατολισμὸ Α-Δ.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ γενικότερη ἱστορία τοῦ οἰκισμού, τὰ μνημειώδη κτίρια τῆς πρώτης περιόδου φανερώνουν ὅτι κατὰ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ περίοδο ἡ θέση χρησιμοποιοῦνταν ὡς ἔδρα ἡγεμόνα. Ἡ ριζικὴ ἀλλαγὴ ποῦ παρατηρεῖται στὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση τοῦ οἰκισμού ἀπὸ τὴν Περίοδο 1 στὴν Περίοδο 2, μὲ τὴν ταυτόχρονη καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψιν τῶν μνημειωδῶν κτισμάτων τοῦ Νοτίου Τομέα φαίνεται νὰ σηματοδοτεῖ τὸ τέλος τῆς χρήσης τοῦ οἰκισμού ὡς ἀνεξάρτητου διοικητικοῦ κέντρου καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση νέας πολιτικῆς ἀρχῆς, πιθανότατα ἐκείνης τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ. Τὰ περισσότερα ἀνεσκαμμένα κτίρια τῆς δεύτερης περιόδου φαίνεται ὅτι χρησίμευαν ὡς ἐργαστηριακὲς ἐγκαταστάσεις, κάτι ποῦ συμφωνεῖ μὲ τὰ δεδομένα ἀπὸ τὶς πινακίδες τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ, στὶς ὁποῖες ἡ Ήκλαινα ἀναφέρεται ὡς θέση μὲ ἰδιαίτερη οἰκονομικὴ σημασίαν ὡς μεταλλουργικὸ κέντρο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, φαίνεται ὅτι ἡ Ήκλαινα διατήρησε καὶ τμῆμα τῶν διοικητικῶν τῆς ἀρμοδιότητων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι στὶς πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β ἀναφέρεται ὡς δευτερεῦον διοικητικὸ κέντρο, ἐξαρτώμενο ἀπὸ τὸν Ἄνω Ἐγκλιανόν, μὲ δικό της κυβερνήτη (ko-re-te) καὶ ἀντικυβερνήτη (ro-ro-ko-re-te). Τὸ Μέγαρο Γ ἴσως νὰ χρησίμευε ὡς ἔδρα τῶν ἀξιωματούχων αὐτῶν. Τὸ τέλος τῆς θέσης σημειώνεται μὲ καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψιν κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς Γ'Ε ΠΙΒ περιόδου, ἴσως ταυτόχρονα μὲ τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ.

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

(Πίν. 32-42)

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στήν ἀρχαία Μεσσήνη συνεχίστηκε καί κατὰ τὸ 2010 ὑπὸ τῇ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου. Ἔλαβαν μέρος ὁ νομισματολόγος Κλεάνθης Σιδηρόπουλος, οἱ ἀρχαιολόγοι Κυριάκος Ψαρουδάκης, Εὐῆ Λαμπροπούλου, Μάρω Σπαθῆ, Θεόδωρος Κουρεμπανᾶς καὶ Σταυρούλα Κατσίμπα, καθὼς καὶ ἡ φοιτήτρια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς Δήμητρα Σιδηροπούλου. Ἔλαβαν ἐπίσης μέρος οἱ Ἰάπωνες καθηγητὲς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Juko Ito καὶ Hayashida Yashinobu μὲ φοιτητὲς καὶ φοιτήτριές τους. Ἡ συντήρηση τῶν εὐρημάτων πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Σταυρούλας Πολυμενέα. Ἡ ἀρχαιολόγος Βούλα Μπαρδάνη συνέχισε τὴ μελέτη τῶν δικαστικῶν ψηφισμάτων καὶ παράλληλα ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μεταγραφή τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ δημοσιεύονται στήν παρούσα ἔκθεση. Ὁ τοπογράφος Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου ἀσχολήθηκε μὲ τοπογραφικὲς ἐργασίες. Ὁ Ἰωάννης Ἀθανασόπουλος, ὁ Δημήτρης Μπαλόπουλος, ἡ Ζωὴ Καζάνα καὶ ἡ Κυριακὴ Κάβουρα ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὴ διεκπεραίωση τῆς ἀλληλογραφίας.

Ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε: α) στὸ θέατρο, β) στήν ἀνατολική περιοχή τῆς ἀγορᾶς καὶ γ) στὸ ἱερὸ 10 τῆς Εἰλειθυίας στὴ νότια πλαγιά τοῦ ὄρους τῆς Ἰθώμης.

Θέατρο

Συνεχίστηκαν μικρῆς ἔκτασης ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στήν ἀνατολική πλευρὰ καὶ τὴ νοτιοανατολική γωνία τοῦ ἰσχυροῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κοίλου, ὁ ὁποῖος εἶναι κατασκευασμένος μὲ ὀγκώδεις ἀσβεστολιθικὲς λιθοπλίνθους, ποὺ ἔχουν ἀδρομερῶς κατεργασμένη (*rustica*) τὴν ἐξωτερική τους ἐπιφάνεια παρέχοντας τὴν ἐντύπωση φρουριακῆς δόμησης (πίν. 32α-β). Ἡ

περιοχή αὐτὴ τοῦ ἀναλήμματος εἶχε ὑποστῇ σοβαρὲς ζημιὲς τὴν περίοδο τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ εἶχε ἐπισκευασθῇ δύο φορές κατὰ τὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας τοῦ θεάτρου. Ἡ πρώτη ἐπισκευὴ ἔλαβε χώρα στὰ ὕστερα χρόνια τοῦ Αὐγούστου, ἐνῶ ἡ δευτέρη κατὰ τὸ δεύτερο μισό τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.¹. Οἱ φάσεις ἐπισκευῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου συμπίπτουν χρονικὰ τόσο μὲ τὴν κατασκευὴ τῆς πρώτης σταθερῆς σκηνῆς μὲ τοὺς ψαμμιτικούς ἡμικίονες στὸ προσκήνιό της, ἢ ὁποία οἰκοδομήθηκε μετὰ τὴν κατάργηση τῆς σκηνοθήκης κατὰ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ., ὅσο καὶ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ δευτέρου μνημειώδους τριώροφου σκηνικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., πού ὀλοκληρώθηκε μὲ δωρεὰ μελῶν τῆς οἰκογένειας τῶν Σαίθιδων (πίν. 33α-β, 34α).

Γιὰ τὴν ἐπανατοποθέτηση τῶν πεσμένων λιθοπλίνθων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος στὴν ἀρχικὴ τους θέση, τόσο κατὰ τὴν πρώτη ὅσο καὶ κατὰ τὴ δευτέρη φάση τῶν ἐν λόγω ἐπισκευῶν χρειάστηκε νὰ χαραχτοῦν ἀπὸ τοὺς τεχνίτες οἰκοδόμους τεκτονικὰ σημεῖα στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λιθοπλίνθων ἐκατέρωθεν τῶν ἀρμῶν τους, Α-Α, Β-Β, Γ-Γ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς (πίν. 35α-β, 36α). Τὰ σημεῖα αὐτὰ καθοδηγοῦν καὶ ἐμᾶς σήμερα νὰ ἐπανατοποθετήσουμε μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τοὺς πεσμένους λίθους στίς ἀρχικὲς θέσεις τους (πίν. 36α). Ἀντίστοιχες φάσεις ἐπισκευῶν ἀπαντοῦν σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ δημόσια οἰκοδομήματα τῆς πόλης, καὶ πρέπει νὰ ὀφείλονται σὲ σοβαρὲς ζημιὲς πού δέχτηκαν μετὰ ἀπὸ ἰσχυροὺς σεισμούς. Ὁ σχετιζόμενος μὲ τὴν πρώτη φάση ἐπισκευῶν σεισμός φαίνεται ὅτι ἔλαβε χώρα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 2-4 μ.Χ., σύμφωνα μὲ τὴ χρονολογία ἀπόκρυψης θησαυροῦ δηναρίων καὶ καταλοίπων ἐργαστηρίου γλυπτικῆς στὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου².

Γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν δημόσιων κτισμάτων καὶ τῶν ἱερῶν τῆς Μεσσήνης πού εἶχαν ὑποστῇ ζημιὲς συγκεντρώθηκαν χρήματα ἀπὸ δωρεές εἴκοσι τεσσά-

1. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Τὰ Θέατρα τῆς Μεσσήνης* (ἔκδ. ΔΙΑΖΩΜΑ) (Αθήνα 2010) 19-39.

2. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, 'Εργαστήριο πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων στὴ Μεσσήνη, στὸ Τ. ΤΙΒΕΡΙΟΥ (ἔκδ.), *Κλασικὴ Παράδοση καὶ Νεωτερικὰ Στοιχεῖα στὴν Πλαστικὴ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἑλλάδας, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 7-9 Μαΐου 2009* (Θεσσαλονίκη 2011) 1-15. ΚΛ. ΣΙΔΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, *A Hoard of Denarii and Early Roman Messene*, στὸ Ν. HOLMES (ἔκδ.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress* (Glasgow 2009) 1025-1036.

ρων εὐπορων πολιτῶν, ἐνῶ ἀργότερα, τὸ 14 μ.Χ., ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Αὐγούστου ζητήθηκε βοήθεια ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριο μετὰ τὴν ἀποστολὴν πρεσβείας Μεσσηνίων στὴ Ρώμη, σύμφωνα μετὰ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία³.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ πέρασ τῆς σκηνῆς ἦταν τμῆμα τόξου ὀρειχάλκινης πόρπης, ἀρ. εὐρ. 16379, ὕψ. 0.04, πλ. 0.013, πάχ. 0.003 μ., μετὰ τὴν ἐξῆς ἐξεργη λατινικὴ ἐπιγραφή (πίν. 36β):

AVCISSA

Στὶς πόρπες αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ ἐπιγραφή *Av.cissa* δηλώνει τὸ ἐργαστήριον κατασκευῆς τους κατὰ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. στὴν περιοχὴ τῆς βόρειας Ἰταλίας⁴. Ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πολυπληθέστερα εὐρήματα σὲ ὁλόκληρῃ τῇ Μεσόγειο, τῇ Γαλατία, τῇ Γερμανίᾳ καὶ τῇ Βρετανίᾳ, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Φλαβίων. Ὑπάρχουν ὅμοια παραδείγματα χωρὶς ἐπιγραφή, καθὼς καὶ παρεμφερεῖς σειρὲς ἄλλων ἐργαστηρίων μετὰ ἐπιγραφὰς ὅπως AV.VIMPI, AT.GVIOS, AT.CIVIO, TARRA, Q.COM καὶ ἄλλες. Οἱ πόρπες αὐτοῦ τοῦ τύπου, ποὺ ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ ἐξάρτημα τῆς ἐνδυμασίας ῥωμαίων λεγεωνάριων, εἶχαν εὐρύτατη διάδοσιν καὶ χρῆσιν. Στὸν ἐλλαδικὸν χώρον οἱ πόρπες αὐτὲς βρίσκονται κυρίως στὰ μεγάλα ἱερά, ὅπως τῆς Ὀλυμπίας⁵, ἐνῶ ὀρισμένα παραδείγματα ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ στὴν Κόρινθο καὶ στὰ Ἴσθμια⁶.

Τὸ πρῶτο μόνιμο σκηνικὸ οἰκοδόμημα τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καταστράφηκε ἀπὸ ἀγνωστὴ αἰτία, γύρω στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ ὑλικὸ τῆς ἀνωδομῆς του, καθὼς καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη του, ἐνσωματώθηκαν στὴν κατασκευὴ ἐνὸς νέου κολοσσίου διώροφου ἢ τριώροφου

3. P. THEMELIS, *The Economy and Society of Messenia under Roman Rule*, στὸ A.D. RIZAKIS (ἐκδ.), *Roman Peloponnese III. Society, Economy and Culture in the Imperial Roman Order: Continuity and Innovation, Meletemata XX* (Αθήνα 2010).

4. I. MORAVIĆ, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zagreb, Zadar und Split*, *JRGZM* 8, 1961, 106-120.

5. H. PHILIPP, *Olympische Forschungen XIII, Bronzeschmuck aus Olympia* (Βερολίνο 1981) 328-334, ἀρ. 1167-1195, πίν. 72-73.

6. G.L. ROBINSON, *Corinth XII, The Minor Objects* (Princeton 1952) 270, ἀρ. 2166, πίν. 113. I.K. RAUBITSCHKE, *Isthmia VII, The Metal Objects, 1952-1989* (Princeton 1998) 54, ἀρ. 305-207, πίν. 36.

σκηνικοῦ οἰκοδομήματος πού τοποθετεῖται χρονικά στό τρίτο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἕνα δάσος ἀπό δεκαεπτὰ ἰωνικούς κίονες καί ἡμικίονες ἀπό ἐπιχρισμένο ψαμμίτη, πού προέρχονται ἀπό τὸ προσκήνιο τοῦ πρώτου σκηνικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ὡς ὑποστηρίγματα στό εὐρὺ δάπεδο τοῦ προσκηνίου τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., τὸ ὁποῖο ἔχει τὴ συνήθη μορφή ἐνός *pulpitum* δυτικοῦ τύπου (πίν. 34β)⁷. Ἡ κατασκευὴ τοῦ πλήρως ἀνανεωμένου μνημειακοῦ αὐτοῦ σκηνικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ὀφείλεται σὲ μεγάλη δωρεὰ πρὸς τὴν πόλιν τῆς Μεσσήνης ἐκ μέρους τοῦ Τιβέριου Κλαύδιου Σαιθίδα Καίλιανου II, Ἀρχιερέα Μέγιστου διὰ βίου καὶ Ἑλλαδάρχου τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας, καθὼς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Φροντεῖνου Νικήρατου. Ἦταν ἐγγονὸς τοῦ ὁμώνυμου Καίλιανου I καὶ υἱὸς τοῦ συγκλητικοῦ Τιβέριου Κλαύδιου Φροντεῖνου I.

Τὸ ἱστορικὸ τῆς οἰκογένειας τῶν Σαιθιδῶν καὶ τῶν εὐεργεσιῶν τους περιγράφεται σὲ δύο μακροσκελῆ ψηφίσματα χαραγμένα σὲ δύο μαρμάρινες βάσεις ἀγαλμάτων, πού ἀποκαλύφθηκαν στὴν ἀνατολική κόγχη τῆς σκηνῆς. Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς οἰκογένειας τῶν Σαιθιδῶν ἔχει ἐπιχειρηθεῖ ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς γιὰ μιὰ περίοδο ἑξὶ γενεῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νέρωνα ἕως αὐτὴν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, χάρις στὰ πολυάριθμα ἐνεπίγραφα βάρθρα τιμητικῶν ἀνδριάντων τους πού ἔχουν ἔλθει στό φῶς τόσο στὴν Πελοπόννησο ὅσο καὶ στὴν Ἰταλία⁸. Στὴν περιοχὴ τοῦ Abelinum τῆς Καμπανίας ἡ δίγλωσση, μὲ δύο ἰθαγένειες, οἰκονομικά καὶ πολιτικά πανίσχυρη αὐτὴ οἰκογένεια (Παυσ. 4.32.2) εἶχε στὴν κατοχὴ τῆς μεγάλης ἐκτάσεις γῆς. Παραθέτουμε μιὰ νέα ἀποκατάσταση τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς οἰκογένειας μὲ κατὰ τὸ δυνατό πλήρη τὰ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ τίς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες:

7. H.P. ISLER, *Kaiserzeitliche Theaterbauten in Griechenland*, στὸ O. PALAGIA and H.R. GOETTE (ἐκδ.), *Sailing to Classical Greece, Papers on Greek Art, Archaeology and Epigraphy Presented to Petros Themelis* (Oxford 2011) 93-100.

8. Τὸ ὄνομα Σαιθίδας περιλαμβάνεται σὲ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. χαραγμένην στό μέτωπο λίθινου ἐδωλίου τοῦ θεάτρου: Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 2006, 39-40, στήμ. 16.

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟ ΔΕΝΔΡΟ ΤΩΝ ΣΑΙΘΙΔΩΝ

(Tod, *JHS* 25, 1905, 43. Kolbe, *IG V* 1, 1451. *PIR²C* 872, 1004, 1004a. H. Halfmann, *Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zum Ende des 2. Jhs. n. Chr.* (Göttingen 1979) 174, 196, no. 93, 93a, 126, 127. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle* (Darmsatdt 1990) 137. Chr. Habicht, *Kleine Beiträge zur altgriechischen Personenkunde*, *REG* 100, 1998, 491-494. D. Baldassara, *Famiglie aristocratiche di Messene in epoca imperiale*, Venezia 1999).

[Τιβέριος] Κλαύδιος Σαιθίδας

Φιλόκαισαρ. Αναθέτει τὸ 55 μ.Χ. ἀνδριάντα τοῦ Νέρωνος ἐκ τῶν ἰδίων (ἐπιγραφή βάρου ἀρ. εὐρ. 2080, *ΠΑΕ* 1990, 73-75, ἀρ. 2, εἰκ. 8. *SEG* 41, 353)

I

Κλαύδιος Ὀστέιλιος Καίλιανός

(*IG V* 1, 1455 χαμένη)

I

Τιβέριος Κλαύδιος Σαιθίδας Καίλιανός (I)

Ἀρχιερεὺς Σεβαστῶν διὰ βίου καὶ Ἑλλαδάρχης
(*IG V* 1, 1455· *PIR²C* 1004)

I

Τιβέριος Κλαύδιος Φροντεῖνος (I) Μάκερ, Καμπανός

Συγκλητικὸς ἐπὶ Ἀδριανοῦ, 117-138 μ.Χ. (Halfmann, 174, no. 93)

Ἀναθέτει ἄγαλμα τοῦ Ἀδριανοῦ στὸ Θέατρο (*ΠΑΕ* 2005,43)

Ἵπατος suffectus ἐπὶ Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς (138-161)

(*IG V* 1, 533. *CIL X* 1222-4. *PIR²C* 872)

I

Τιβ. Κλ. Σαίθιδας Καίλιανός (II)
 Κανδίδ. Μ. Αὐρηλίου Γερμανικοῦ
 ὡς καίσαρος (139-161): *IG V 1, 512 & 1451*.
 Χιλίαρχος 3ης λεγεῶνος Γαλατικῆς
 Questor Σικελίας, Augur, Tribunus Plebis,
 Patronus Coloniae Abelinattum,
 Ἀρχιερέας Σεβαστῶν & Ἑλλαδάρχης,
 κανδίδατος Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς (138-161)
 (*IG V 1, 533 · CIL X, 1123*)

καὶ Λεύκιου Βήρου (161-169)

(*CIL III, 495 · PIR³ C 1004a · Πaus. 4.32.2*).

Ἀναθέτει τὸ 163/64 μ.Χ. χάλκινα ἀγάλματα

Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Φαυστίνας νότια
 ναοῦ Μεσσάνας (*IAE 2002,45 · IAE 2006,46*).

Ἐπισκευάζει/κατασκευάζει τὴν τριώροφη σκηνὴ
 τοῦ θεάτρου τῆς Μεσσήνης μεταξύ 163-169 μ.Χ.

I

Τιβ. Κλ. Κυρεῖνα Φροντεῖνος Νικήρατος
 Ταμίας καὶ ἀντιστράτηγος Ἀχαΐας,
 Χιλίαρχος λεγεῶνος Δ' Φλαβίας
 Ἀναθέτης ἀνδριάντα Μ. Αὐρηλ. & Φαυστίνας
 (*CIL X, 1122 · PIR³ C 373*)

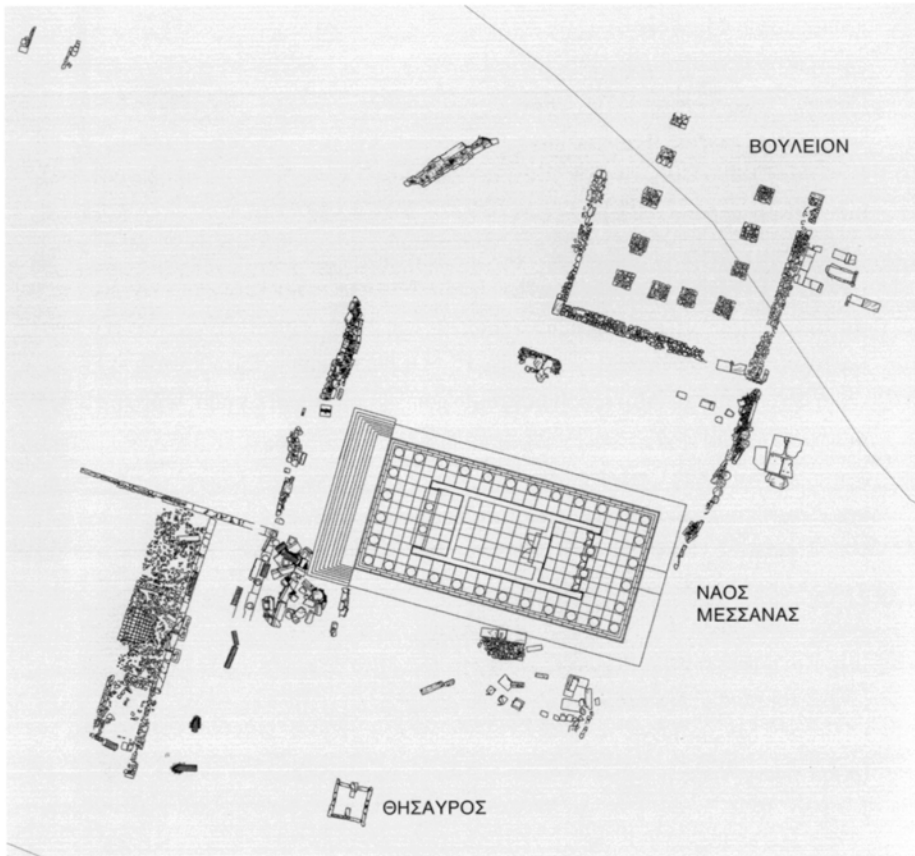
Τιβ. Κλ. Σαίθιδας Κέθεγος Φροντεῖνος (II)

(*CIL X, 1124 · CIL VI, 16440 · PIR³ C 1005*)

Πάνω στὸ κεκλιμένο ἐπίπεδο (ράμπα) ποὺ ὁδηγοῦσε στὸ πρῶτο διάζωμα
 τοῦ κοίλου κατασκευάστηκε κατὰ τὸν 11ο-13ο αἰ. μ.Χ. φράγμα πύλης μὲ
 ἀμελῶς τοποθετημένα λίθινα ἀγκωνάρια σὲ δεύτερη χρήση (πίν. 37α-β).

Ἡ περιοχή τῆς ἀγορᾶς

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες στὸ ἱερὸ τῆς Μεσσάνας μὲ τὸν ἐντοπισμὸ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν χρησιμοποιημένων σὲ σύγχρονους μανδρότοιχους, εὕρισκόμενους Β καὶ ΒΔ τοῦ ναοῦ. Ἡ μορφή τοῦ περίπτερου δωρικοῦ αὐτοῦ ναοῦ τῆς ἀγορᾶς ποὺ χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. ἔχει μερικῶς ἀποκατασταθεῖ (εἰκ. 1, πίν. 38α). Σπόνδυλος ἰωνικοῦ κίονα ἀπὸ τὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ ἀνήκει σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο κίονες μεταξὺ παραστάδων τοῦ ὀπισθόδομου. Ἀνατρέπεται ἔτσι ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἀναπαράστασης τοῦ ναοῦ μὲ δύο δωρικοὺς ἐν παραστάσι κίονες στὸν ὀπισθόδομο καὶ τὸν πρόδομο ἀντίστοιχα. Ἡ περιοχή τοῦ Βουλευίου στὰ βόρεια τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσάνας διαμορφώθηκε (πίν. 38β).

Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ ναοῦ τῆς θεᾶς Μεσσάνας στὴν ἀγορά.

Ὡς παρεῖα σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς ἀκτέριστους τάφους στὰ ἀνατολικά τοῦ Βουλείου εἶχε χρησιμοποιοῦν τμήμα ἐνεπίγραφης ἀσβεστολιθικῆς στήλης (ἀρ. εὐρ. 16897, ὕψ. σωζ. 0.625 μ., πλ. σωζ. 0.31 μ., πάχ. 0.12 μ.), πού φέρει κείμενο συμμαχίας τῶν Μεσσηνίων μὲ πέντε κρητικὲς πόλεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζονται τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων (πίν. 39):

Συμμαχία πο[τί - - - - - c. 14 - - - καὶ]

Ἀπτεραίου κ[αὶ Ἐλευθερναίου καὶ]

Σιβρυτίους κα[ὶ Ἀνωπολίτας]

vacat 0.06

- καθὰ καὶ ποτί [- - - - - c. 13 - - - - - ἐποιή]-
 5 σαντο τοῖ Με[σσανίοι - - - - - c. 12 - - - - -]
 τάδε ὤμοσαν Μεσσα[νίων - - - - - c. 20 - - - - - καὶ ὁ]
 ἐπὶ τῶν ὀπλων ἱππαρχος [- - - - - c. 29 - - - - - τὸν]
 Ποσειδᾶ, τὸν Ἐνυάλιον, τ[- - - - - c. 20 - - - - - θεοὺς ὀρκίους]
 πάντας καὶ πάσας· συμμ[αχήσω - - - - - c. 14 - - - - - , Ἀπτεραίοις, Ἐλευ]-
 10 θερναίοις, Σιβρυτίοις καὶ τοῖς Ἀ[νωπολίταις κατὰ τοὺς ὅρκους ἀπλόως καὶ ἀδό]-
 λως τὸν αἰὲ χρόνον καὶ ὠφελ[- - - - - 32-35 - - - - - τὸν αὐτὸ]-
 ν φίλον καὶ ἐχθρὸν ἔξω καὶ εἴ τις καὶ ἐπὶ τὰν χώραν - - - - - 18-21 - - - - - ἢ Ἀπτ]-
 εραίων ἢ Ἐλευθερναίων ἢ Σιβρυτίων ἢ τῶν Ἀνωπολιτῶν κατὰ γᾶν ἢ κατὰ θάλαττα]-
 αν ὀπλα ἐπιφέρῃ ἢ ἐπὶ πολέμ[ωι στρατεύηται, βοαθεῖν Μεσσανίους παντὶ σθένει]
 15 καθότι κα παραγγέλλωντι [- - - - - 12-15 - - - ἢ Ἀπτεραῖοι ἢ Ἐλευθερναῖοι ἢ Σιβρ]
 ύτιοι ἢ τοῖ Ἀνωπολίται· εὖορ[κοῦνται μὲν μοι εἴη πολλὰ καὶ ἀγαθὰ, εἰ δὲ μὴ τὰ ὁμ]-
 οια τοῖς ἐπιόρκοις· ὤμοσαν [τοῖδε· ἔφοροι· - - - - - 28-31 - - - - -]
 Σάκα, Ὀνασιτέλης Εὐτέλε[ος, - - - - - 39-42 - - - - -]
 νης Ἀρχίππου· γέροντες [- - - - -]
 20 νος, Δαμόνικος Πανθήρο[υ, - - - - -]
 τεος, Χαρύλλος Χαρτίδ[α, - - - - -]
 Δεξιππίδας Δεξικλέος [- - - - -]
 [ο], Τρίτων Εὐοίνου, Ῥίψας Ῥ[- - - - -]
 [Ἀ]ριστοκλέος, Ἀλκέτας Τι[- - - - -]
 25 [.]ιτίδα, Εὐδαμος Εὐτ[- - - - - Ἀ]-
 [ρί]στιππος Ἀριστ[- - - - -]
 [- - 4-5 - -]δεμ[- - - - -]
 - - - - -

Σχόλια⁹

Οί στίχοι 1-5 εἰσέχουν κατὰ δύο γράμματα, δημιουργώντας παράγραφο, ἔχουν χαραχθεῖ ἀραιότερα καὶ μὲ μεγαλύτερα γράμματα, ἐνῶ καθένας ἀπὸ τοὺς πέντε αὐτοὺς στίχους περιλαμβάνει 29 περίπου γράμματα. Οἱ στίχοι 6-9 παρουσιάζουν μικρότερο μεταγραμμάτιο διάστημα ἀπὸ τοὺς προηγούμενους πέντε καὶ μεγαλύτερο ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους. Ἡ ἑκτασὴ τους ὑπολογίζεται περίπου σὲ 51 γράμματα. Ὁ στ. 6 εἶναι ἀραιότερα χαραγμένος ἀπὸ τοὺς στ. 7-9 μὲ 48 γράμματα. Οἱ στ. 10 κέ. περιλαμβάνουν 61-64 περίπου γράμματα. Μὲ βάση τὸν τύπο τῶν γραμμάτων καὶ τὴ σύγκριση μὲ τὰ γράμματα τῆς γνωστῆς συνθήκης τοῦ Λυσιμάχου χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹⁰

Τὸ ἐθνικὸν τῆς πέμπτης πόλης πού πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ στοὺς στίχους 1, 9, 12 καὶ 15, ἐνδέχεται νὰ ἦταν ἡ Φαλάσαρνα. Στοὺς στίχους 6-7 μιὰ πιθανὴ συμπλήρωση ἔχει ὡς ἐξῆς:

τάδε ὤμοσαν Μεσσα[νίων τοὶ ἔφοροι καὶ τοὶ γέροντες καὶ ὁ]
ἐπὶ τῶν ὀπλων ἵππαρχος.

Οἱ ἔφοροι ὀρκίζονται πρῶτοι καὶ στὴ συνθήκη τῶν Μεσσηνίων μὲ τὸν Λυσιμάχο. Ἡ λέξη γέροντες σώζεται στὸν στ. 19 μετὰ τὰ ἐλλείποντα ὀνόματα τῶν ἐφόρων. Ὁ ἐπὶ τῶν ὀπλων ἵππαρχος ἀπαντᾶται καὶ στὸ ψήφισμα τοῦ Ἀρκαδικοῦ κοινοῦ μὲ τὴ συνθήκη συμμαχίας Σικυωνίων - Μεσσανίων μὲ τοὺς Πισάτες (365/4-362 π.Χ.)¹¹. Ὁρκος Μεσσηνίων ἀπαντᾶται καὶ στὸ ψήφισμα τῶν Μεσσηνίων περὶ ἰσοπολιτείας μὲ τοὺς Φιαλεῖς¹², καθὼς καὶ στὴ συμμαχία τῶν Μεσσηνίων μὲ τὸν Λυσιμάχο. Στὸ κενὸ τοῦ στ. 17 ἦταν χαραγμένα τὰ ὀνόματα τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δεύτερου ἐφόρου [- - -] | Σάκκα. Ὁ Ὀνασιτέλης

9. Ἡ μεταγραφή καὶ τὰ σχόλια ὀφείλονται στὴ συμβολὴ τῆς ἐπιγραφικοῦ Βούλας Μπαρδάνη.

10. Περὶ τὸ 285 π.Χ.: Α. Π. ΜΑΘΑΙΟΥ, Δύο ἱστορικὲς ἐπιγραφὲς τῆς Μεσσήνης, στὸ V. MITSOPOULOS-LEON (ἐκδ.), *Forschungen in der Peloponnes. Akten des Symposions anlässlich der Feier «100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen»*, Athen 5.3.-7.3.1998 (2001) 221-231.

11. SEG 22, 339· SV² II 285a. SEG 29, 405.

12. Περὶ τὸ 240 π.Χ. SV III 495 (IG V 2, 419).

Εὐτέλεος εἶναι ὁ τρίτος ἔφορος. Στὸ κενὸ τοῦ στ. 18 χωροῦν δύο ἀκόμῃ ὀνόματα μὲ τὰ πατρωνυμικά τους καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος [- -]ινης Ἀρχίππου. Ἐνδέχεται ἐπομένως οἱ ἔφοροι τῆς Μεσσήνης νὰ ἦταν ἔξι.

Τὸ ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας

Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα στὸ λατρευτικὸ κτίσμα, τὸ θεμελιωμένο πάνω σὲ βραχῶδες ἀνδρὸ σὲ ὑψόμετρο 560 μ. στὴ νότια πλαγίᾳ τῆς Ἰθώμης καὶ εὐρισκόμενο σὲ ἀπόσταση 300 μέτρων ΒΔ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λιμνάτιδος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σχεδὸν τετράγωνο σηκό, διαστάσεων 5.45×5.15 μ., ἀβαθὴ πρόδομο, διαστάσεων 1.80×5.15 μ. καὶ τετρακίονια πρόσταση (εἰκ. 2). Στὸ μέσο τοῦ σηκοῦ, μπροστὰ στὸν δυτικὸ τοῖχο, μιὰ ὑψηλὴ πεσσόσχημη ἀσβεστολιθικὴ βάση πού βρίσκεται κατὰ χώραν ἔφερε μαρμάρينو λατρευτικὸ ἄγαλμα μικροῦ μεγέθους, ὅπως δείχνει ἡ ἐγκοπὴ γιὰ τὴν πλίνθο του (πίν. 40α). Ὁ κορμὸς τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς πεπλοφόρου θεᾶς (ἀρ. εὐρ. 16843, ὑψ. μέγ. 0.31 μ., πᾶχ. 0.08 μ.) βρέθηκε πεσμένος σὲ μικρὴ ἀπόσταση νότια ἀπὸ τὸν ναό, ἀνάμεσα σὲ θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (πίν. 40β). Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων ἐντοπίστηκε τμήμα ἀσβεστολιθικῆς στήλης μὲ κατάλογο ὀνομάτων (πίν. 40γ).

Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πίσω νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἤλθαν στὸ φῶς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μιᾶς σειρᾶς τριῶν δωματίων πρόχειρα κατασκευασμένων μὲ ἀκατέργαστες πέτρες, τῶν ὁποίων ἡ βόρεια πλευρὰ καὶ τὸ δάπεδο βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν φυσικὸ βράχο τῆς πλαγιάς (πίν. 41α-β). Φαίνεται ὅτι ἀνήκουν σὲ ποιμενικὴ ἐγκατάσταση τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἀποκάλυψη θησαυροῦ δεκαεννέα χάλκινων νομισμάτων τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. καὶ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., Κωνστάντιου (337-363 μ.Χ.), Ἀρκαδίου (395-408 μ.Χ.), Θεοδοσίου Β' (408-450 μ.Χ.), Βαλεντινιανοῦ Γ' (425-455 μ.Χ.), Λέοντος Α' (457-474 μ.Χ.).

Τυχαιὰ εὐρήματα

1. Ἡ ἐπιγραφὴ IG V 1, 1430 τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., σχετικὴ μὲ ὁροθεσίᾳ μεταξὺ Μεσσηνίων καὶ Φιγαλέων, τὴν ὁποία εἶχε μεταγράψει ὁ συνταγματάρχης William Leake στὴ Μεσσήνη, συγκαταλεγόταν ἀνάμεσα στίς ἀπολε-

Εἰκ. 2. Ἀναπαράσταση τοῦ ναοῦ τῆς Εἰλειθυίας (Γ. Νάκας).

σθεῖσες. Βρέθηκε φέτος χρησιμοποιημένη ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικό σὲ μανδρότοιχο οἰκίας στὸ χωριὸ Μαυρομάτι καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη Γεώργιο Μιχαηλίδη, ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ εὐρετηρίου 16813. Ὡς σημεῖα τῶν ὅρων μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν Μεσσήνης καὶ Φιγάλειας ἐπιλέγονται στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὅπως ὁ λόφος Κρήσιος Κολωνός καὶ ἡ Λευκωνίου κράνα¹³.

13. W. LEAKE, *Travels in the Morea I* (1830) 378, σχ. 46. Γ. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Τερμονισμοὶ Πελοποννήσου, *HOROS* 10-12, 1992-1998, 313-325, ἀρ. 17. *SEG* 46, 2340. *SEG* 49, 491.7.

2. Δεύτερη ἐνεπίγραφη στήλη μὲ κείμενο ὁροθεσίας σὲ δύο συνανήκοντα θραύσματα ἤλθε στὸ φῶς στὴ δυτικὴ περιοχὴ τῆς ἀγορᾶς (ἀρ. εὐρ. 15788). Ἡ ἐπανάληψη τῆς φράσης *τουτῶ δὲ ὑπὸ πρύμνακα ἐς πέτραν ὄρον ἐνεκόψαμες καθιστᾶ πιθανὴ τὴ σχέση της μὲ τὴν ὁροθεσία IG V 1,1405 τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. μεταξὺ Μεσσήνης καὶ Ἀσίνης* (;).

3. Σὲ ἀγροτικὴ ἀποθήκη, στὸν ἀγρὸ ἰδιοκτησίας Δ. Παπαγιάννη, 200 μέτρα περίπου δυτικὰ τοῦ Ἰσείου, ἐντοπίστηκαν δύο συνανήκοντα θραύσματα ἀσβεστολιθικῆς στέψης βάρους πὺν φέρει τὴν ἐξῆς δίστιχη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ἀρ. εὐρ. 17123α-β (πίν. 42α-β):

[- - - - -]ν Τιμάρχω ναc [Δ]άματρι καὶ Κόρα[ι]
θoιναρμoστ[ρ]ήcασαν.

Ὁ ἱερατικὸς τίτλος τῆς *Θοιναρμόστριας*, τῆς *Δέσποινας* τῶν *συμποσίων* πρὸς τιμὴν τῆς *Δήμητρας* καὶ τῆς *Κόρης* εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Μεσσήνης, ἡ μετοχὴ ὥστόσο τοῦ στ. 2 ἀποτελεῖ ἄπαξ λεγόμενον¹⁴.

4. Θραῦσμα δωρικοῦ ἐπιστυλίου στὴν περιοχὴ τῆς ἀγορᾶς, ΒΔ τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσάνας (ἀρ. εὐρ. 16898), σώζει τὰ τελευταῖα τρία γράμματα τῆς λέξεως:

[- - ἐπεσκεύα]σεν ἢ [- - κατεσκεύα]σεν.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

14. Πρβ. IG V 1 1447 καὶ 1498 καὶ 1390. στ. 30. A. WILHELM, *Inschriften aus Messene*, AM 16 1891, 352-353. F. SOKOLOWSKI, *LSCG*, 1969, 119-120, ἀρ. 64. SEG 25, 437. M. N. TOD, *Notes and Inscriptions from South-Western Messenia*, JHS 25, 1905, 49, ἀρ. 10.

7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟΝ ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

(Πίν. 43-52)

Κατά τὸ θέρος τοῦ 2010 πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη συστηματικὴ ἔρευνα στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, στὸ Ξηροκάμπι Λακωνίας, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τὴ διεύθυνση τῆς ὑπογραφομένης καὶ χρηματοδότηση ἀπὸ τὸ Institute for Aegean Prehistory (INSTAP). Οἱ ἀρχαιολόγοι Θεοδώρα Κονδύλη καὶ Γεώργιος Τσιαγγούρης εἶχαν τὴν εὐθύνη τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στοὺς τομεῖς I καὶ II, ἀντίστοιχα¹.

Ὁ χῶρος πρὶν τὴν ἑναρξὴ τῆς συστηματικῆς ἔρευνας

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καταλαμβάνει μίᾳ χαμηλῇ λοφοσειρά, νότια τῆς Σπάρτης, στὸ 12ο χλμ. τῆς Ε.Ο. Σπάρτης-Γυθείου, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται μὲ κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ παρὰ τὴν ὄχθη ἐνὸς παραπόταμου τοῦ Εὐρώτα (Αρκασιώτικο Ρέμα) καὶ ἐλέγχει τὸ νότιο τμήμα τῆς πεδιάδας τῆς Σπάρτης (πίν. 43α). Διοικητικὰ ὑπάγεται στὸν Δήμο Φάριδος μὲ ἔδρα τὸ Ξηροκάμπι, στοὺς πρόποδες τοῦ Ταυγέτου. Τὸ ὕψωμα, τὸ ὁποῖο στέφει ὁ ὁμῶνυμος βυζαντινὸς ναός, εἶναι κηρυγμένος ἀρχαιολογικὸς χῶρος μὲ ζώνη προστασίας 100 μέτρων, ἐπεὶδὴ διασώζει λείψανα προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ² (πίν. 43β). Ὁ χῶρος ἦταν ἤδη γνωστὸς ἀπὸ ἐπιφανειακὰς ἐνδείξεις κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50. Στὶς σχετικὰς δημοσιεύσεις ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξὴ τοίχων καὶ

1. Θερμὰς εὐχαριστίες ὀφείλονται στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν κ. κ. Δημήτρη καὶ Ἑλευθερία Χατζάκου καὶ Γεώργιο καὶ Διαμάντω Παπαδάκου, οἱ ὁποῖοι πρόθυμα ἐπέτρεψαν τὴ διενέργεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὶς ἰδιοκτησίαις τους.

2. ΦΕΚ 429 Β'/8-7-1966.

ἐνδεχομένως ὀχύρωσης καθὼς καὶ κεραμικῆς ΠΕ, ΜΕ, ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς καὶ ἱστορικῶν χρόνων³. Τὸ 2008 ἐργασίες διαμόρφωσης ἀγροῦ στὰ πρηνή τοῦ γειτονικοῦ πρὸς τὰ ΝΔ ὑψώματος, σὲ ἀπόσταση περίπου 300 μ. ἀπὸ τὸν ναό, ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια πυκνὸ ἀρχαιολογικὸ στρώμα, τὸ ὁποῖο περιεῖχε Ὑστεροελλαδικὴ κεραμικὴ καὶ μία ἀποσπασματικὰ σωζόμενη πινακίδα Γραμμικῆς Β γραφῆς, τὴν πρώτη τῆς Λακωνίας. Κατὰ τὴ σύντομη ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ποὺ ἀκολούθησε διαπιστώθηκε ὅτι στὸ ὕψωμα τοῦ Ἁγ. Βασιλείου ἡ ἄρσση εἶχε φέρεῖ στὸ φῶς κατὰ τόπους μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς, κυρίως βυζαντινῆς καὶ ὕστεροελλαδικῆς ἐποχῆς, καὶ οἰκοδομικὸ ὕλικό, ἐνῶ στὸν χῶρο νότια τοῦ ναοῦ περισυνελέγησαν δύο ἀκόμη θραύσματα πινακίδων Γραμμικῆς Β γραφῆς (πίν. 43α). Στὸ πλαίσιο τῆς προστασίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἡ Ε' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων πραγματοποιοῦσε σωστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν χῶρο εὑρεσης τῆς πρώτης πινακίδας, διερευνητικὲς τομὲς νότια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, καὶ καθαρισμοὺς στὶς παρυφᾶς τῶν λόφων. Ὁρίστηκε κάναβος γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἐξαρτημένος ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Γεωδαιτικὸ Σύστημα Ἀναφορᾶς καὶ ἐπ' αὐτοῦ προσδιορίστηκαν δύο τομεῖς, στὸν πυρήνα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου: ὁ Τομέας Ι, στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, ὅπου ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, καὶ ὁ Τομέας ΙΙ, στὸ γειτονικὸ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ ἐπίπεδο ὕψωμα (πίν. 44α). Ἡ σωστικὴ ἀνασκαφὴ (2008) εἶχε ἐπικεντρωθεῖ σὲ δύο σημεῖα τοῦ Τομέα ΙΙ: Στὴν ἀναβαθμίδα, ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ἀπὸ τὶς ἐκσκαφές, καὶ στὴν ἐπίπεδὴ κορυφὴ τοῦ λόφου, ὅπου κατὰ τόπους ὑπῆρχε ἐπιφανειακὴ μυκηναϊκὴ κεραμικὴ. Στὴ δεύτερη θέση δὲν ἐντοπίστηκε μυκηναϊκὸ στρώμα κατὰ χώραν. Κάτω ἀπὸ μικροῦ πάχους (περ. 0.15 μ.) φυτικὴ ἐπίχωση, ἐπάνω στὸ φυσικὸ πέτρωμα, ἀποκαλύφθηκε μικροῦ πάχους (περ. 0.15 μ.) στρώμα πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, ἀποτελούμενο κυρίως ἀπὸ κεραμικὴ καὶ μικροὺς ἀργοὺς λίθους. Στὴν

3. H. WATERHOUSE and R. HOPE SIMPSON, Prehistoric Laconia: Part I, *BSA* 55, 1960, 67-107, R. HOPE-SIMPSON and O.T.P.K. DICKINSON, *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age*. Vol. 1. *The Mainland and Islands*. *SIMA* 52. Göteborg 1979. E. BANOU, *Beitrag zum Studium Lakoniens in der mykenischen Zeit* (München 1996) 37-39 καὶ ΑΙΜ. ΜΠΑΝΟΥ, Μυκηναϊκὰ περιοχῆς Ξηροκαμπίου Λακωνίας, *Πρακτικά Β' Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν* (2004), Α', 133-155.

ἀναβαθμίδα, ὅπου εἶχε βρεθεῖ ἡ πινακίδα Γραμμικῆς Β γραφῆς, ἀποκαλύφθηκε ἓνας σχεδὸν κυκλικὸς ἀποθέτης, διαμ. περ. 3.50 μ., μὲ πυκνὸ συμπαγὲς στρώμα ἀπόρριψης (πίν. 44β), τοῦ ὁποῖου ἐρευνήθηκε τὸ ἀνώτερο τμήμα πάχους 0.35 - 0.40 μ. Περιεῖχε μεγάλη ποσότητα ἀκόσμητης κυρίως κεραμικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὴ γραπτὴ, ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ὙΕ ΠΙΑ1 μέχρι τὴν ὙΕ ΠΙΒ2 καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς πρώτης ὙΕ ΠΙΓ περιόδου, μὲ σαφῶς ὑψηλότερο τὸ ποσοστὸ τῆς ὙΕ ΠΙΑ2. Βρέθηκαν ἐπίσης μερικὰ ἀποσπασματικά σωζόμενα εἰδῶλια, μάζες πυρακτωμένου πηλοῦ μὲ ἀποτυπώματα καλᾶμων, θραύσματα γραπτῶν κονιάματος καὶ λίγοι μικροὶ λίθοι. Ἀπὸ τὴν προκαταρκτικὴ μελέτη προέκυψε ὅτι οἱ φάσεις δὲν διαχωρίζονται στρωματογραφικὰ καὶ συνεπῶς ἡ ἀπόρριψη χρονολογεῖται στὴν τελευταία περίοδο.

Κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος (2009), μὲ χρηματοδότηση τοῦ INSTAP ἔγιναν δοκιμαστικὲς τομὲς στὸν Τομέα Ι, μὲ στόχο τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ μυκηναϊκοῦ ὀρίζοντα καὶ μυκηναϊκῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων. Ἐπίσης συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀποθέτη, στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ Τομέα ΙΙ καὶ ἔγινε καθαρισμὸς ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ τὴ χαλαρὴ ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση στὶς παρυφᾶς τῶν δύο λόφων, στὰ δυτικὰ καὶ βορειοδυτικὰ τῶν δύο τομῶν, ὅπου στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται πιθανὴ παρουσία ὀχυρωματικοῦ περιβόλου⁴.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἔρευνας ἔδωσαν μιὰ σαφέστερη εἰκόνα τοῦ χώρου, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε νὰ τεθοῦν σὲ ρεαλιστικὴ βάση οἱ στόχοι τῆς συστηματικῆς διερεύνησής του. Στὴν περιοχὴ νοτιοανατολικά καὶ νοτιοδυτικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου ἀνοίχτηκαν τρεῖς δοκιμαστικὲς τομὲς ἐνταγμένες στὸν κᾶναβο (τομὲς Ι, ΙΙ καὶ ΙΙΙ, πίν. 44α). Ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χώρου τῶν τομῶν συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα λίθων, θραυσμάτων κεραμίδων καὶ κεραμικῆς, κυρίως βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ φυτικὴ ἐπίχωση, τῆς ὁποίας τὸ πάχος ποικίλλει ἀπὸ 0.20 - 0.40 μ., περιεῖχε κεραμικὴ καὶ κεραμίδες τῆς ἴδιας ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐποχῆς. Ὅλες οἱ τομὲς ἔφεραν στὸ φῶς κατάλοιπα ἐγκατάστασης τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἀποκαλύφθηκαν ἀποσπασματικὰ θεμέλια κτηρίων διαφόρων κατευθύνσεων ποὺ ἀνήκουν σὲ τρεῖς τουλάχιστον φάσεις καθὼς καὶ στρώματα καταστροφῆς. Τὰ κτήρια θεμελιώνονται

4. H. WATERHOUSE and R. HOPE SIMPSON, ὁ.π. (σημ. 3) καὶ E. BANOU (1996), 37-39.

μέσα στὸν μυκηναϊκὸ ὀρίζοντα, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναμοχλευθεῖ ἢ καὶ ἐν μέρει ἀφαιρεθεῖ. Ἡ πρώτη ἐξέταση τῆς κεραμικῆς χρονολογεῖ τὶς βυζαντινὲς φάσεις ἀπὸ τὸν 7ο μέχρι τὸν 12ο αἰ. Ἡ παρουσία τῶν βυζαντινῶν ἐρειπίων δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐρευνηθεῖ ὁ ὑποκείμενος μυκηναϊκὸς ὀρίζοντας στὸν χῶρο τῶν τομῶν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, στὰ σημεῖα ὅπου ὑπῆρξαν στοιχεῖα σαφέστερων μυκηναϊκῶν καταλοίπων, ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε στὰ ἀντίστοιχα ἀνασκαφικὰ τετράγωνα⁵. Στὸν χῶρο τῆς Τομῆς II μέσα στὸ βυζαντινὸ στρώμα βρέθηκαν δύο θραύσματα πινακίδων Γραμμικῆς γραφῆς B⁶, τμήμα μεγάλου λίθινου μυκηναϊκοῦ λύχνου μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ποὺ ἦταν ἐντοιχισμένο σὲ βυζαντινὸ τοῖχο καὶ ἀδιατάρακτο μυκηναϊκὸ στρώμα ποὺ περιέχει μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων τοιχογραφιῶν. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Δοκ. Τομῆς I ἀποκαλύφθηκαν κατ'ἀλοιπα μυκηναϊκοῦ οἰκοδομήματος (Κτήριο Α): Τμήματα τριῶν λιθόκτιστων τοίχων καὶ στρώμα καταστροφῆς μὲ σαφὴ ἔχνη πυρκαγιᾶς, ὅπως πυρακτωμένες ὠμόπλινθοι καὶ ὑπόλειμμα ἀπανθρακωμένου δοκαριοῦ (πίν. 45α). Στὸν Τομέα II συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τοῦ κυκλικοῦ ἀποθέτη, ἀπὸ τὸν ὁποῖο συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικὰ εὐρήματα, ὅπως πῆλινο σκεῦος τύπου «fire box», κωνικὸ ρυτό, θραῦσμα τροχίλου τοῦ εἰδωλίου κ.ἄ.

Βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν τέθηκαν οἱ στόχοι τῆς συστηματικῆς ἔρευνας τοῦ χώρου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου: ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἔκτασης, τῆς χωροθέτησης καὶ τοῦ χαρακτήρα τῆς μυκηναϊκῆς ἐγκατάστασης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ διερεύνηση τοῦ χώρου, ἔγινε γεωφυσικὴ διασκόπηση, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν ἀδρῆ ἀλλὰ σὲ σύντομο χρόνο καὶ μεγάλη ἔκταση ἀπεικόνιση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἔδαφος.

5. Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Δοκ. Τομῆς I στὰ Τετράγωνα Θ14α-β καὶ δ, Π14γ, Π14δ, ὅπου τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα διατηρεῖται σὲ μεγάλο σχετικὰ βάθος καὶ στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς Δοκ. Τομῆς II, στὰ Τετράγωνα Δ6β καὶ δ, ὅπου ἐντοπίστηκε στρώμα μὲ μυκηναϊκὲς τοιχογραφίες.

6. V. ARAVANTINOS - A. VASILOGAMVROU, The first Linear B documents from Ayios Vasileios (Laconia), *Études Mycéniennes 2010, Actes du XIIIe Colloque Internationale sur les Textes Égéens*, P. CARLIER, CH. DE LAMBERTERIE, N. GUILLEUX, FR. ROUGEMONT, J. ZURBACH (eds) (Sèvres, Paris, Nanterre, 2010) 41-54.

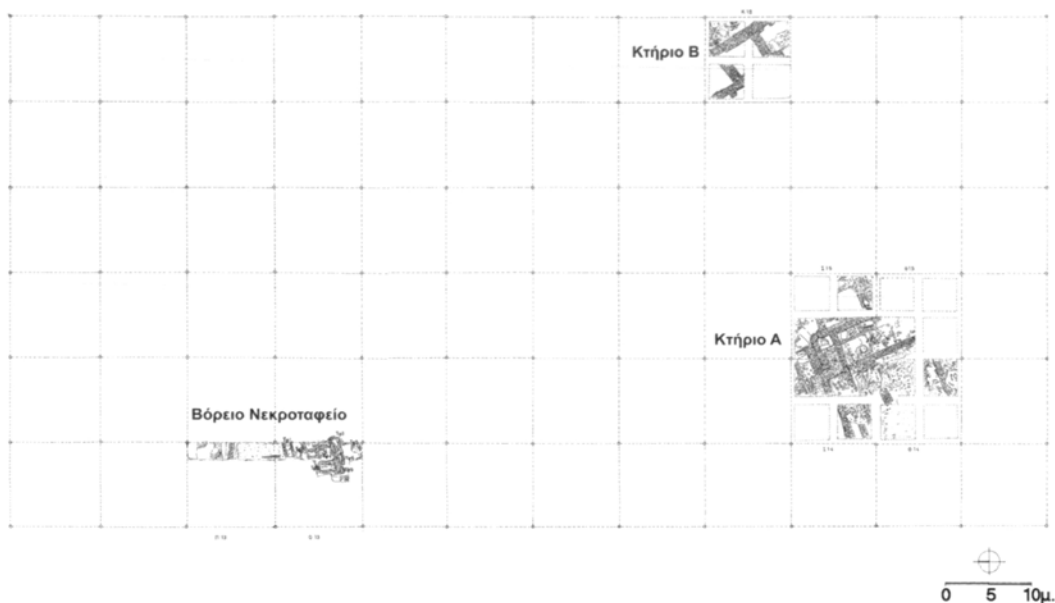
Τομέας Ι

Ἡ γεωφυσικὴ διασκόπηση⁷ κάλυψε ἔκταση 12.300 τ.μ. στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ Τομέα Ι. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐκτείνεται βορειοδυτικὰ τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ καὶ βόρεια καὶ ἀνατολικά τῆς Δοκ. Τομῆς Ι, ὅπου κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 2009 εἶχαν ἐντοπιστεῖ στοιχεῖα ὑστεροελλαδικοῦ κτηρίου. Ὁ κάρναβος συσχετίστηκε μὲ αὐτὸν τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ μὲ μῆκος πλευρᾶς τετραγώνου 20 μ. Στὴ μεγαλύτερη ἔκταση τῆς ἐρευνηθείσας περιοχῆς, ἡ ἠλεκτρικὴ χαρτογράφηση ἔδειξε ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τὴν παρουσία γραμμικῶν ἀνωμαλιῶν σὲ κλειστὰ γεωμετρικὰ σχήματα μὲ σταθερὴ κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ, τὰ ὅποια ἀντανακλοῦν ἓνα πυκνὸ οἰκοδομικὸ ἰστό (πίν. 45α). Προκειμένου νὰ διερευνηθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ νὰ προσδιοριστεῖ ἡ χρονολόγηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων, πραγματοποιήθηκε μικρῆς ἔκτασης ἀνασκαφικὴ διερεύνηση στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου τῆς γεωφυσικῆς ἔρευνας καὶ δοκιμαστικὴ τομὴ στὸ βορειοδυτικόν.

Κτήριο Β (εἰκ. 1, 3)

Στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου τῆς γεωφυσικῆς ἔρευνας ἡ ἠλεκτρικὴ χαρτογράφηση ἔδειξε ἓνα οἰκοδόμημα, ἡ κάτοψη τοῦ ὁποίου παραπέμπει σὲ ὑστεροελλαδικὰ κτήρια (πίν. 45α, Τετράγωνο 53). Ἡ ἀνασκαφικὴ διερεύνηση στὰ Τετράγωνα Κ18α, β καὶ δ, ἔφερε στὸ φῶς τμήμα μεγάλου οἰκοδομήματος κατεύθυνσης ΒΔ-ΝΑ (Κτήριο Β). Ἡ κάτοψή του ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀπεικόνισή της στὴν ἠλεκτρικὴ χαρτογράφηση (εἰκ. 1, πίν. 45β). Ἀποκαλύφθηκαν μερικῶς τρία διαδοχικὰ δωμάτια (Δ1, Δ3 καὶ Δ5) καὶ πολὺ μικρὸ τμήμα δύο ἄλλων στὰ δυτικὰ τους (Δ2, Δ4). Οἱ ἐσωτερικὲς διαστάσεις τοῦ κεντρικοῦ δωματίου Δ3, τοῦ μόνου ποῦ ἦταν δυνατό νὰ ὑπολογιστοῦν στὴν παρούσα φάση, εἶναι 3.50×3.30 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι κτισμένοι μὲ λίθους μικροῦ ἕως μετρίου μεγέθους στίς ὀψεις καὶ γέμισμα ἀπὸ μικρότερους καὶ χῶμα μεταξὺ αὐτῶν. Διαπιστώθηκαν δύο οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ κτηρίου. Στὴν

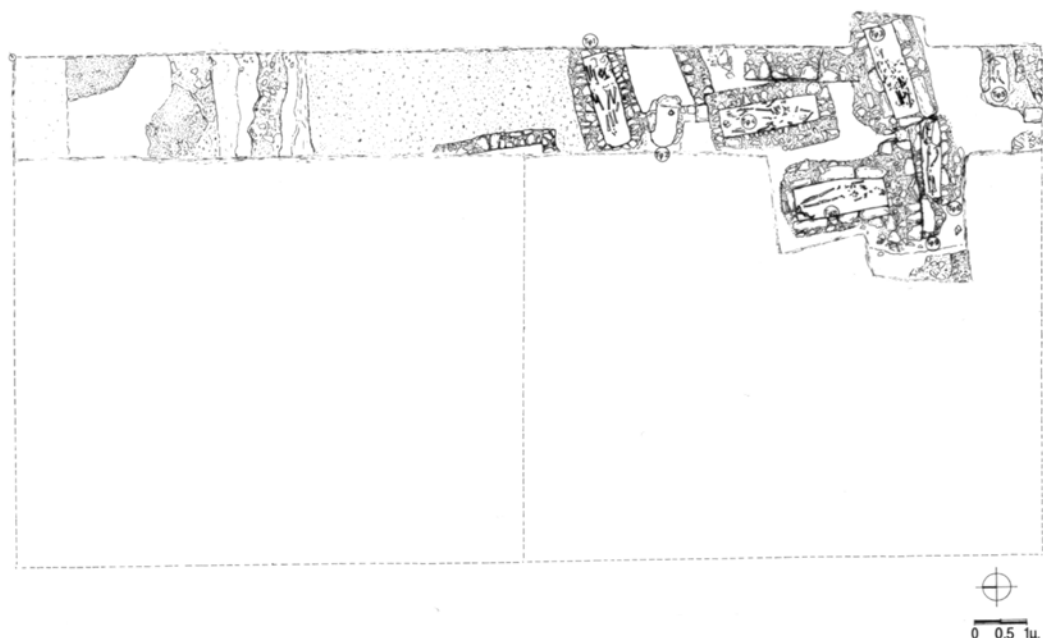
7. Γ.Ρ. ΤΣΟΚΑΣ, Α. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, Β. DI FIORE, Α. ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ, Γεωφυσικὴ διασκόπηση στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Βασιλείου νότια τῆς Σπάρτης, *Πρακτικὰ 2ου Συμποσίου ARC_RNT: Ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα καὶ νέες τεχνολογίες* (Καλαμάτα 2012) 11-26.

Εἰκ. 1. Γενικό σχέδιο ἀνασκαφῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τομέα.

ἀρχική ἀνήκουν οἱ τοῖχοι 41, 42, 46 καὶ 40, τῶν ὁποίων τὸ πάχος κυμαίνεται ἀπὸ 1.10 - 1.20 μ. Τὸ μέγιστο σωζόμενο ὕψος τῶν τοίχων 40 καὶ 41 εἶναι 0.55-0.60 μ. Ἐπὶ τῶν τοίχων 42 καὶ 46 θεμελιώνονται οἱ στενότεροι Τχ 43, 44 καὶ 45, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν στὴν ἐπόμενη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ κτηρίου. Ἡ ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνειά τους βρισκόταν ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ φυσικό, τοῦ ὁποῖου τὸ πάχος στὴν περιοχὴ αὕτὴ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0.15-0.20 μ. Ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ἄρχιζε τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα, τὸ ὁποῖο περιεῖχε ἀκόσμητη κεραμικὴ τῆς ΥἚ IIIA1-2 περιόδου καὶ θραύσματα τοιχογραφιῶν⁸. Ἀνατολικά τοῦ τοίχου 41 ἀποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφῆς μὲ μεγάλους λίθους, κεραμικὴ καὶ ὀστά ζῶων, τὸ ὁποῖο δὲν ἐρευνήθηκε διότι εἰσχωρεῖ στὸ ἄσκαφτο (πίν. 46α). Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῶν Δ 1 καὶ Δ 3, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ Κτηρίου Β, ἐντοπίστηκε τμήμα ἀβαθοῦς τάφρου, μέσα στὴν ὁποία ὑπῆρχε μεγάλου σχετικὰ μεγέθους (0.50×0.35) καὶ ἄδρὰ διαμορφωμένος λίθος. Ἡ τάφος εἶναι

8. Ἔργον 2010, εἰκ. 34.

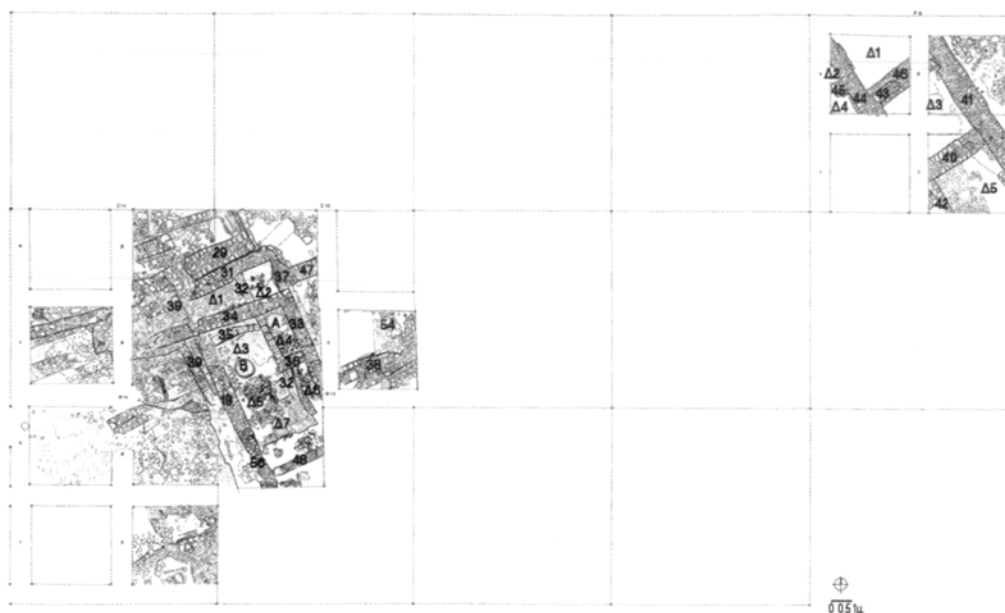

Εἰκ. 2. Δοκιμαστικὴ Τομὴ IV στὸ Βόρειο Νεκροταφεῖο.

σκαμμένη στὸ στέρεο, τρέχει σχεδὸν παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο 41 καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ ἀποτελοῦσε τὴν ἑδραση θεμελίου προγενέστερης οἰκοδομικῆς φάσης. Μὲ αὐτὴν εἶναι πιθανὸ νὰ συνδέεται σειρὰ λίθων ποὺ βρέθηκε στὸ Δ 5 κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο 41, καθὼς καὶ μία παιδικὴ ταφή, ἡ μικρὴ κατασκευὴ ποὺ ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει σὲ μεγαλύτερο βάθος καὶ τμήμα ἄλλης σὲ μικρὴ ἀπόσταση νοτιοδυτικὰ (πίν. 46α-β). Οἱ κατασκευές αὐτές παραπέμπουν στοὺς παιδικούς τάφους τῆς ΜΕ ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι ἀπαντοῦν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν οἰκισμῶν. Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ ἴδιου δωματίου ἀποκαλύφθηκε μικρῆς ἔκτασης στρώσης ἀπὸ μικρὲς κροκάλες, πιθανόν ὑπόλειμμα βοτσαλωτοῦ δαπέδου.

Δοκιμαστικὴ Τομὴ IV - Βόρειο Νεκροταφεῖο (εἰκ. 1, 2)

Στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου τῆς γεωφυσικῆς διασκόπησης ἡ χαρτογράφηση ἔδειξε ἔντονες γραμμικὲς σκιάσεις, ἡ κανονικότητα τῶν ὁποίων

Εἰκ. 3. Τὸ Κτήριο Α.

παρέπεμπε σὲ μεγάλου μεγέθους κατασκευές. Γιὰ τὴ διευκρίνισή τους διανοίχτηκε ἡ Δοκιμαστικὴ Τομὴ IV, πλάτους 2 μ. καὶ μήκους 20 μ. κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῶν Τετραγώνων O13 καὶ Π13 τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 44α). Ἀπὸ τὴν ἔρευνα διαπιστώθηκε ὅτι οἱ ἔντονες γραμμικὲς σκιάσεις ἀπεικόνιζαν ἓνα φυσικὸ στρώμα διαβρωμένου χροκαλοπαγοῦς πετρώματος, πλάτους περ. 5.50 μ. καὶ πάχους 0.85 - 0.95 μ. Στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς βρέθηκε μία τάφος πλάτους 1.70 μ. ἡ ὁποία εἶχε διανοιχτεῖ μέσα στὸ χροκαλοπαγὲς στρώμα καὶ ἔφθανε μέχρι τὸ στέρεο (πίν. 47α). Ἡ ἐπίχωσή της περιεῖχε πρωτοελλαδικὴ κεραμική. Στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς ἀποκαλύφθηκε συστάδα τάφων, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται στὴ μεταβατικὴ ΜΕ III – ΥΕ I-II περίοδο. Γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ Τάφου 6 ἀπαιτήθηκε μερικὴ ἐπέκταση τοῦ σκάμματος πρὸς τὰ δυτικὰ (πίν. 47β). Συνολικὰ ἐντοπίστηκαν δέκα τάφοι, σκαμμένοι σὲ διάφορα ἐπίπεδα μὲ δύο βασικοὺς προσανατολισμούς, Ἀνατολή-Δύση καὶ Βορρᾶ-Νότο. Ἐρευνήθηκαν ὅλοι, πλὴν τοῦ Τάφου 10, στὸ μέσον περίπου

τῆς τομῆς, ὁ ὁποῖος εἰσχωροῦσε στὸ ἄσκαφτο (πίν. 47α). Οἱ περισσότεροι τάφοι (T. 1, 3, 4, 6, 8, 10) εἶναι κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι, ἐπιμελημένης κατασκευῆς. Ἐνίοτε τὸ θεμέλιο τῶν στενῶν πλευρῶν ἀποτελεῖ καλὰ διαμορφωμένος ὀγκόλιθος, ἐνῶ τὸ ἄνω τμήμα τους καὶ οἱ μακρὲς πλευρὲς εἶναι κτισμένες μὲ κροκάλες, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχουν τοποθετηθεῖ στενὲς ἐπιμήκεις σχιστόπλακες ποὺ ἐξασφαλίζουν καὶ σταθερότερη ἑδράση γιὰ τὶς καλυπτῆριες (πίν. 47β, T. 3 καὶ T. 8). Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων κυμαίνεται μεταξύ 0.30 καὶ 0.40 μ., τὸ μέσο βάθος τῶν τάφων μεταξύ 0.30 μ. καὶ 0.45 μ. καὶ οἱ ἐσωτερικὲς τους διαστάσεις 1.80-1.90×0.50-0.55 μ. καὶ σὲ μία περίπτωση 0.70 (T. 8). Οἱ Τάφοι 3, 4, 6 καὶ 8 ἔφεραν κάλυψη ἀπὸ ἑξὶ μεγάλου μεγέθους ἀδρὰ διαμορφωμένους πλακοειδεῖς λίθους, τὰ μεταξύ τῶν ὁποίων κενὰ εἶχαν πληρωθεῖ μὲ μικροὺς λίθους. Οἱ Τάφοι 1 καὶ 10 βρέθηκαν ἀκάλυπτοι. Παρόμοια κάλυψη ἔφεραν καὶ οἱ μικροὶ λάκκοι μὲ τὶς παιδικὲς ταφές (T. 2, 5 καὶ 9). Οἱ τάφοι περιεῖχαν μεμονωμένες ἢ πολλαπλὲς ταφές ἐνηλίκων σὲ ἐκτεταμένη στάση, καὶ σὲ μία περίπτωση (T. 3) καὶ μία παιδική ταφή, μετὰ ἀπὸ παραμερισμὸ τῶν σκελετῶν δύο τουλάχιστον ἐνηλίκων⁹. Ὡς T. 7 χαρακτηρίστηκε δευτερογενὲς ταφή ἐπάνω στὴ 2η ἀπὸ B καλυπτῆρια τοῦ T. 8. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ λιγοστὰ σκελετικὰ κατάλοιπα καὶ δύο ἀγγεῖα (μικρὴ πρόχου καὶ κάνθαρο). Γενικὰ οἱ κτερισμένες ταφές εἶναι ἐλάχιστες καὶ τὰ κτερίσματα περιορίζονται σὲ ἓνα ἢ δύο πῆλινα ἀγγεῖα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνακομιδὴ ποὺ προαναφέρθηκε, κτερίσματα περιεῖχαν ὁ T. 2 μὲ τὴν παιδική ταφή (ἓνα κύπελλο ΓΕ I περιόδου) καὶ ὁ T. 8 μὲ ταφή ἐνήλικα, στὰ πόδια τοῦ ὁποῖου εἶχαν τοποθετηθεῖ ἄσκὸς καὶ κάνθαρος¹⁰. Μεταξὺ τῶν τάφων ἔχουν κατασκευαστεῖ τρία τοιχάρια, τὰ ὁποῖα εἴτε ὀρίζουν συστάδα τάφων ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια οἰκογένεια, εἴτε ἀπλῶς συγκρατοῦν τὴν ἐπίχωση μεταξύ δύο τάφων ποὺ ἀνοίχθηκαν σὲ διαφορετικὸ βάθος, ὅπως τὸ τοίχ. 3 μεταξύ τῶν T. 8 καὶ T. 6. Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ τοιχείου 2, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει ἔντονη κλίση ἀπὸ B-N πιθανόν ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξη χωμάτινου ἐξάρματος ὑπεράνω τῶν τάφων (πίν. 47β, 48α).

9. Ἡ μελέτη τοῦ σκελετικοῦ ὕλικου ἔχει ἀνατεθεῖ στὴν κ. Ἰωάννα Μουτάφη.

10. Ἔργον 2010, εἰκ. 34.

Κτήριο Α (εἰκ. 1, 3)

Στὸν χώρο ἀνατολικά τῆς Δοκ. Τομῆς I, ὅπου εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀποκαλύπτεται τὸ ὑστεροελλαδικὸ Κτήριο Α, ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε στὰ Τετράγωνα I15-α, I15-γ, I15-δ καὶ Θ15-α. Τὸ κτήριο καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά, ἡ ὁποία ὥστόσο συνέβαλε στὴ διατήρηση τῶν ἐσωτερικῶν του τοίχων ἀπὸ ὠμοπλινθοδομή. Διακρίνονται τουλάχιστον ἑπτὰ ἐσωτερικοὶ χώροι, τὰ Δωμάτια 1-7 (εἰκ. 3). Ἡ βυζαντινὴ κατοίκηση καὶ οἱ τοῖχοι 19, 33, 34, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν σὲ ἓνα μεταγενέστερο, ἴσως νεώτερον χρόνων κτήριο (Κτήριο Γ), ἔχουν διαταράξει τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα καὶ καταστρέψει τμήματα τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν νεώτερον αὐτῶν τοίχων ἔχει χρησιμποιηθεῖ οἰκοδομικὸ ὑλικὸ τῆς μυκηναϊκῆς φάσης, κυρίως μικροῦ καὶ μετρίου μεγέθους λίθοι καὶ κομμάτια καμένων ὠμοπλίνθων καὶ χῶμα. Οἱ τάφοι θεμελίωσής τους ἔχουν διανοιχτεῖ μέσα στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα. Τμῆμα τοῦ τοίχου 19, στὸ νότιο μέρος τοῦ σκάμματος, θεμελιώνεται ἐπάνω στὸν μυκηναϊκὸ λιθόκτιστο τοῖχο 51, ἐνῶ γιὰ τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ τοίχου 33 ἔχει ἀφαιρεθεῖ μέρος τοῦ ὑστεροελλαδικοῦ τοίχου 37 κατὰ τὸ πάχος του. Ἡ στρωματογραφία τῆς νότιας παρεῖας τοῦ σκάμματος δείχνει τὸν νεώτερο τοῖχο 19 καὶ τὸ ἀντίστοιχο γκρίζο στρώμα, πάχους περ. 0.60 μ., τὸ ὁποῖο περιέχει λίθους καὶ κεραμίδια. Τὸ ὑποκείμενο μυκηναϊκὸ ἐρυθρό, καμένο, στρώμα περιέχει κομμάτια καμένων ὠμοπλίνθων καὶ τμῆμα στρώματος στέγης ἐπάνω σὲ ἓνα θύλακα γκρίζας ἐπίχωσης, προφανῶς ἀπὸ τὴν καύση ὀργανικῶν στοιχείων (πίν. 48β). Τὸ ἐσωτερικὸ πλάτος τοῦ Κτηρίου Γ εἶναι 3.90 μ., οἱ τοῖχοι 19, 33 καὶ 34 ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 8.40 μ., 6.00 μ. καὶ 7.15 μ. ἀντίστοιχα, καὶ τὸ πάχος τους εἶναι 0.65 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ του βρέθηκαν δύο κυκλικοὶ λάκκοι σκαμμένοι μέσα στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα. Ὁ ἓνας περιεῖχε κεραμίδες, ἴσως βυζαντινῆς ἐποχῆς (ἀποθέτης Α) καὶ ὁ δεύτερος μὲ λίθους (ἀποθέτης Β). Λίθους περιεῖχε καὶ ἓνας τρίτος λάκκος (ἀποθέτης Γ), ποὺ ἀποκαλύφθηκε σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ νεώτερου τοίχου 19, στὸ νότιο τμῆμα του.

Στὸ νοτιοανατολικὸ μέρος τοῦ σκάμματος (Τετράγωνο I 15α) διαπιστώθηκε μεγάλης ἔκτασης σύγχρονη ἐπέμβαση, ἡ ὁποία ἔχει καταστρέψει τὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ Κτηρίου Α. Δύο εἶδη τοιχοποιίας ἔχουν μέχρι στιγμῆς διαπιστωθεῖ: λιθοδομή καὶ ὠμοπλινθοδομή. Τὸ πρῶτο ἀπαντᾷ στὰ θεμέλια καὶ κατώτερο τμῆμα τῶν τοίχων, τὸ δεύτερο στὴν ἀνωδομή τους καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς διαχωριστικοὺς τοίχους τοῦ κτηρίου. Τὸ μέχρι τώρα ἀποκα-

λυφθὲν τμήμα τοῦ Κτηρίου Α ὁρίζει ἀπὸ Βορρά ὁ τοῖχος 31, ἀνατολικά ὁ 37, ὁ ὁποῖος εἶναι λιθόκτιστος στὸ βόρειο τμήμα του, πλινθόκτιστος στὸ νότιο, καὶ δυτικά ὁ ἐπίσης πλινθόκτιστος 39. Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖο συνδέεται τὸ λιθόκτιστο μὲ τὸ πλινθόκτιστο τμήμα τοῦ τοίχου 37 δὲν ἔχει διερευνηθεῖ, διότι στὸ σημεῖο συμβολῆς τοὺς ἔχει κατασκευαστεῖ ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ μεταγενέστερου Κτηρίου Γ. Οἱ τοῖχοι τοῦ μυκηναϊκοῦ κτηρίου ἔφεραν ἐπένδυση ἀπὸ πηλό, ἡ ὁποία διατηρεῖται σὲ ἄρκετὰ σημεῖα καὶ ἱκανὴ ἔκταση, κυρίως ἐπὶ τῶν πλινθόκτιστων τμημάτων. Ἐπίστρωση ἀπὸ παχὺ στρώμα πηλοῦ ἔφερε καὶ τὸ δάπεδο τῶν δωματίων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτηρίου (πίν. 49α, 50α). Ἡ πυρκαγιά, ἡ ὁποία τὸ κατέστρεψε, συνέβαλε στὴ διατήρηση τῶν ὠμοπλινθοδομῶν καὶ τῆς πῆλινος ἐπένδυσής του. Στὴν παρούσα φάση δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθοῦν μὲ ἀκρίβεια οἱ διαστάσεις ὅλων τῶν δωματίων, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσονται διαδοχικὰ σὲ δύο σειρές, στὴ δυτικὴ τὰ μεγαλύτερα (Δ 1, 3, 5, 7) στὴν ἀνατολικὴ καὶ τὰ μικρά (Δ 2, 4, 6). Στὸ βορειοανατολικὸ μέρος τοῦ σκάμματος οἱ τοῖχοι 37, 47 καὶ 38 ὁρίζουν ἓνα ἀκόμη δωμάτιο τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ στὸ σύνολό του. Στὸν χώρο ἀνατολικά τοῦ τοίχου 39 τοῦ κτηρίου ἀποκαλύφθηκε ἐκτεταμένος ἐρειπιώνας.

Δωμάτιο 1

Τὸ Δωμάτιο 1 εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ Β, ὅπου το ὁρίζει ὁ τοῖχος 31, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ καὶ τὸν βόρειο ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ Κτηρίου Α. Εἶναι λιθόκτιστος ἀπὸ μία σειρὰ λίθων μετρίου μεγέθους στὶς ὀφεις καὶ γέμισμα ἀπὸ μικρότερους καὶ χῶμα μεταξύ τους. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ διαφορὰ πάχους μεταξύ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖο εἶναι 0.65-0.70 καὶ 0.80 μ. ἀντίστοιχα. Μὲ αὐτὸν συμβάλλει ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου (32), ἀπὸ ὠμοπλινθοδομὴ πάχους 0.40 μ. Ὁμοίως κατασκευῆς εἶναι καὶ ὁ νότιος τοῖχος 35, στὴ σημερινή του κατάστασι, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἔντονη καμπυλότητα. Ὁ δυτικὸς τοῖχος 39 παρουσιάζει συνδυασμὸ λιθοδομῆς καὶ ὠμοπλινθοδομῆς, ἀλλὰ ἡ εἰκόνα εἶναι ἄρκετὰ συγκεχυμένη στὴν παρούσα φάσι τῆς ἔρευνας. Οἱ διαστάσεις τοῦ δωματίου εἶναι περ. 2.50 μ. (Β-Ν) ἐπὶ 3.50 μ. (Α-Δ). Ἐρευνήθηκε τὸ βόρειο τμήμα του, δεδομένου ὅτι τὸ νότιο καταλαμβάνει ὁ νεώτερος τοῖχος 34. Ἀποκαλύφθηκε παχὺ στρώμα ἔντονης καύσης, τὸ ὁποῖο κάλυπτε τὸ ἐπίσης ἔντονα καμένο καὶ ρηγματωμένο πῆλινο δάπεδό του. Περιεῖχε ἱκανὴ ποσότητα κριθαριοῦ, ἓνα μεγάλο ρηχὸ ἀνοικτὸ

πήλινο ἄγγεϊο (baking pan) καὶ ἓνα πιθάρι, τὸ ὁποῖο ὁμως βρέθηκε παγιδευμένο κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο 34 καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀφαιρεθεῖ (πίν. 49β).

Δωμάτιο 3

Εἶναι τὸ γειτονικὸ πρὸς Ν δωμάτιο τοῦ Δ 1. Ἀπὸ τὴν ὠμοπλινθοδομή τοῦ νότιου τοίχου τοῦ (36) σώζονται ἐλάχιστα ὑπολείμματα. Οἱ διαστάσεις του εἶναι ὅμοιες μὲ τοῦ προηγούμενου (περ. 2.50×3.50 μ.), ἐνῶ ὁ νεώτερος τοῖχος 19 ἔχει διαταράξει τὸ δυτικὸ τμήμα του καὶ ὁ βυζαντινὸς λάκκος (ἀποθέτης Β) φθάνει σὲ βάθος περ. 0.60 μ. κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδό του, πού εἶναι καὶ ἐδῶ ἀπὸ παχὺ στρώμα πηλοῦ. Οἱ τοῖχοι 35 καὶ 32 διατηροῦν σὲ ἀρκετὴ ἔκταση τὴν ἀρχικὴ τους ἐπένδυση ἀπὸ πηλοκονίαμα. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ τελευταίου ὑπάρχουν δύο διαμπερὴ διάκενα, τὰ ὁποῖα φέρουν πηλοκονίαμα. Εἶναι πιθανὸ στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπῆρχε ξυλοδεσιὰ ἢ τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ τοίχου νὰ ἔφρασσε προγενέστερο ἄνοιγμα. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸ ἐπάνω στὸ δάπεδο καὶ μέσα σὲ πυκνὸ στρώμα καύσης βρέθηκε θησαυρὸς χάλκινων ξιφῶν (τουλάχιστον δεκαῆξι¹¹) τὰ ὁποῖα ἦσαν τακτοποιημένα μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο σὲ ἐπῆλληλες σειρές. Ἡ διευθέτησή τους δηλώνει ὅτι πιθανὸν νὰ ἦσαν φυλαγμένα σὲ κάποιο κιβώτιο ἀπὸ ὀργανικὸ ὕλικό. Τὰ ἐπιμήλᾳ τους βρέθηκαν μοιρασμένα σχεδὸν μισά-μισά ἐπὶ τῶν λαβῶν καὶ τῶν αἰχμῶν, δηλαδὴ στὶς στενὲς πλευρὲς τοῦ κιβωτίου. Μὲ αὐτὰ καὶ ἓνα ἐγχειρίδιο, μαχαίρι, αἰχμὲς βελῶν, χάλκινον κωνικὸ βαθμιδωτὸ ἀντικείμενο καὶ πιθανὸν ὑπολείμματα ὀδοντόφρακτου κράνους (πίν. 50α). Λόγω τῆς ὑψηλῆς θερμοκρασίας πού ἀναπτύχθηκε στὸ δωμάτιο κατὰ τὴν ὥρα τῆς πυρκαγιᾶς τὸ μέταλλο εἶχε μαλακώσει, ὥστε κατὰ τόπους τὰ ξίφη νὰ ἔχουν συσσωματωθεῖ καὶ νὰ εἶναι ἀδύνατος ὁ ἀποχωρισμὸς τους κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Ὑπολείμματα ἑνὸς ἀκόμη ὀδοντόφρακτου κράνους βρέθηκαν στὸ χεῖλος τοῦ λάκκου (ἀποθέτης Β). Ὅσο ἦταν δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ στὴν παρούσα κατάσταση, μόνο ἓνα ξίφος κατατάσσεται στὸν τύπο Β τοῦ Sandars, καθὼς καὶ τὸ ἐγχειρίδιο, τὰ ὑπόλοιπα εἶναι τύπου Α.

11. Ἡ ἀκριβὴς καταμέτρησή τους δὲν ἦταν δυνατὴ πρὶν τὴ συντήρησή, λόγω τῆς κατάστασής στὴν ὁποία βρέθηκαν.

Δωμάτια 5 - 7

Ἐνα πυκνὸ ἐρυθρὸ πυρακτωμένο στρώμα καταστροφῆς καλύπτει τὸ γειτονικὸ πρὸς Ν τοῦ προηγούμενου δωματίου 5 καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἐπόμενου δωματίου 7. Ἀπὸ τὸν διαχωριστικὸ πλινθόκτιστο τοῖχο τους διατηρεῖται πολὺ μικρὸ τμήμα, στὴ συμβολή του μετὰ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο 32. Τὸ σῶμα τοῦ τοίχου αὐτοῦ στὸ νότιο τμήμα του παρουσιάζει κλίση ἀπὸ Β-Ν, ὥστε ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνειά του νὰ βρίσκεται περίπου κατὰ 0.22 μ. βαθύτερα ἀπὸ ὅ,τι αὐτὴ τοῦ βορείου τμήματος. Τὸ στρώμα καταστροφῆς περιέχει μεγάλα ἀποθηκευτικά ἀγγεῖα, θραύσματα μικρῶν ἀκόσμητων (κύλικες, ἀρύταινες κ.ἄ.) καὶ τεμάχια ὀροφῆς (πίν. 50β). Ἡ τάφος θεμελίωσης τοῦ νεώτερου τοίχου 19, ἡ ὁποία ἔχει διανοιχτεῖ κατὰ μῆκος τοῦ πλινθόκτιστου τοίχου 39 τοῦ Κτηρίου Α καὶ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, εἶχε διαταράξει τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ στρώματος καταστροφῆς, ὅπου καὶ περιορίστηκε ἡ ἔρευνα. Προκειμένου νὰ ἀφαιρεθεῖ τὸ διαταραγμένο ἀφαιρέθηκε στενὴ ζώνη τοῦ στρώματος καταστροφῆς κατὰ μῆκος τοῦ νεώτερου τοίχου. Ἀπὸ αὐτὴ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίχωση πού ἀφαιρέθηκε γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ στρώματος προέκυψαν πολλὰ καὶ σημαντικὰ κινητὰ εὐρήματα, ὅπως τὸ ἄνω τμήμα λίθινου ἀγγείου μετὰ διπλὸ χεῖλος, τροχήλατο εἰδωλίου ταύρου, κεφαλῆκι εἰδωλίου ἀπὸ ἐλεφαντοστό, εἰσηγμένος αἰγυπτιακὸς σκαραβαῖος, χρυσὰ ἐλάσματα, τμήμα ἐπιμήλου ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο κ.ἄ.¹². Στὸ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου 7, τὸ νεώτερο καὶ βυζαντινὸ στρώμα ἔφθανε βαθύτερα καὶ εἶχε ἀφαιρέσει μεγάλο μέρος τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ Κτηρίου Α. Στὸ τμήμα αὐτὸ ἡ ἔρευνα προχώρησε βαθύτερα, μέσα στὸ πυρακτωμένο μυκηναϊκὸ στρώμα, στὸ ὁποῖο βρέθηκαν μερικὲς μικροῦ πάχους σχιστολιθικὲς πλάκες, ἴσως ἀπὸ δάπεδο ἢ κάλυψη στέγης (πίν. 49α, 50β). Μέσα στὸ ἴδιο στρώμα ἀποκαλύφθηκε λιθόκτιστος ἐγκάρσιος τοῖχος κατεύθυνσης (48), ὁ ὁποῖος στὰ δύο ἅκρα του συνδέεται μετὰ δύο ἄλλους, ἐπίσης λιθόκτιστους, 49 (ἀνατολικά) καὶ 50 (δυτικά) πού βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τοῦ νεώτερου τοίχου 19. Ἡ ἔρευνα προχώρησε βαθύτερα στὸν χώρο πού ὀρίζουν οἱ τοῖχοι 48, 49 καὶ 50. Κοντὰ στὴ συμβολή τῶν τοίχων 48 καὶ 49 μέσα σὲ στρώμα καύσης βρέθηκε πυκνὸ στρώμα μετὰ ὅστὰ ζώων,

12. Ἔργον 2010, εἰκ. 27-31.

μερικές ἀκόσμητες κύλικες καὶ δύο χάλκινα ἀγγεῖα κλειστοῦ σχήματος. Εἶναι πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὰ ὑπολείμματα τελετουργικοῦ γεύματος (πίν. 51α-β). Ἀπὸ τὴν προκαταρκτικὴ ἐξέταση τοῦ ζωικοῦ σκελετικοῦ ὕλικου διαπιστώθηκε ἡ παρουσία βοοειδῶν (*Ovicaprids* καὶ *Bos Taurus*) καὶ συϊδῶν. Καλύτερα διατηρημένα εἶναι τὰ μακρὰ ὀστά τῶν ζώων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν ἔχνη κοπῆς ἀπὸ μαχαίρι¹³.

Ἡ σχέση τοῦ κατώτερου λιθόκτιστου μὲ τὸ ἀνώτερο πλινθόκτιστο τμήμα τοῦ Κτηρίου Α δὲν ἔχει διευκρινιστεῖ στὴν παρούσα φάση τῆς ἔρευνας. Ἡ κεραμικὴ ποὺ συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ δωματίου 5 ἀνήκει σὲ ἀκόσμητα ἀγγεῖα, κυρίως κύλικες, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν ὙΕ ΙΙΑ1/2, ὅπως καὶ οἱ κύλικες ποὺ βρέθηκαν μαζί μὲ τὰ χάλκινα ἀγγεῖα. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὸν χώρο αὐτὸ σὲ βάθος καὶ ἔκταση, προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ἡ κάτοψη τοῦ Κτηρίου Α καὶ νὰ διευκρινιστοῦν οἱ οἰκοδομικὲς φάσεις καὶ ἡ λειτουργία του.

Δωμάτιο 6

Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ τοίχου 49 διαπιστώθηκε ὅτι διέρχεται κάτω ἀπὸ τὸν πλινθόκτιστο τοῖχο 32, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξέχει κατὰ 0.25 μ. Ἔχει θεμελιωθεῖ μέσα σὲ πυκνὸ στρώμα κεραμικῆς τῆς Μεταβατικῆς ΜΕ ΙΙΙ – ὙΕ Ι/ΙΙΑ περιόδου, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὴ φάση τοῦ Βορείου Νεκροταφείου. Ἀντιπροσωπεύονται χαρακτηριστικὲς κατηγορίες κεραμικῆς, ἀμαυρόχρωμη, ἀνοιχτὸ ἐπὶ σκοτεινοῦ, πολύχρωμη ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀκόσμητα κύπελλα, ὀπισθότμητες πρόχοι, τριποδικὲς χύτρες, καὶ συνυπάρχουν μὲ κύπελλα τύπου Βαφείου μὲ χαρακτηριστικὴ διακόσμηση (πίν. 52α). Στὸν ἴδιο χώρο βρέθηκαν δύο ὄστρεα τρίτωνος καὶ φακόσχημος σφραγιδόλιθος ἀπὸ ἀγάτη. Ὅλα αὐτὰ τὰ εὑρήματα προέκυψαν ἀπὸ τὸ μικρῆς ἔκτασης τμήμα τοῦ στρώματος ποὺ ἦταν δυνατό νὰ ἐρευνηθεῖ στὸν περιορισμένο χώρο νότια τοῦ τοίχου 36 καὶ μεταξύ τῶν τοίχων 32/49 καὶ τοῦ νεώτερου 33. Ὁ τελευταῖος καταλαμβάνει ἀρκετὰ

13. Ἡ προκαταρκτικὴ ἐξέταση τῶν ζωικῶν σκελετικῶν καταλοίπων ἐγίνε ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογολόγο Μαρία Θεοδόση-Κοντοῦ.

μεγάλο μέρος τοῦ διαδρόμου ἢ στενοῦ δωματίου (Δ 6), οἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ ὁποίου δὲν ἦταν δυνατό νὰ μετρηθοῦν στὴν παρούσα φάση.

Δωμάτια 2 - 4

Ἄν καὶ δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ μυκηναϊκὸς διαχωριστικὸς τοῖχος, ὁ στενὸς ἐπιμήκης χώρος μεταξύ τῶν τοίχων 31 καὶ 36 ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸν νεώτερο τοῖχο 34 ἔχει ἀριθμηθεῖ σὰν δύο δωμάτια. Ὁ τελευταῖος καταλαμβάνει τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ του ἔχει καθαιρεθεῖ ὁ μυκηναϊκὸς τοῖχος 37 κατὰ τὸ πάχος του. Τὸ βόρειο δωμάτιο Δ2 εἶναι ἐλαφρῶς παράγωνο καὶ τὸ πλάτος του ἀπὸ 1.55 μ. στὴ βόρεια πλευρὰ φθάνει μόλις τὰ 1.30 μ. στὴ νότια. Δὲν ἐντοπίστηκε δάπεδο ἀπὸ πηλὸ. Σὲ βάθος περ. -0.80 μ. ἀπὸ τὴ σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου 32 βρέθηκε στρώμα μὲ ἔντονα ἵχνη καύσης καὶ ἀμαυρόχρωμη κεραμική. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Δ4 καταλαμβάνει ὁ βυζαντινὸς λάκκος (Αποθέτης Α), ὁ ὁποῖος ἔχει καταστρέψει τὸ δάπεδο ἀπὸ πηλὸ καὶ φθάνει σὲ βάθος περ. 2.00 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου 32. Ἐνα τμήμα τοῦ δαπέδου σώζεται στὸ νότιο μέρος τοῦ δωματίου καὶ ἐπάνω σ' αὐτὸ τμήματα τῆς ἀνωδομῆς.

Ἀνατολικά τοῦ τοίχου 37 στὸ στενὸ τμήμα τοῦ χώρου μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ μάρτυρα ἀποκαλύφθηκε ἓνα στρώμα σχιστολιθικῶν πλακῶν, τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται ἀνατολικά μέσα στὸ ἄσκαφτο (πίν. 52β).

Τετραγώνον I 15δ

Στὸ νότιο μέρος τοῦ τετραγώνου ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (38) στὸν ὁποῖο ἐντάσσεται λίθινο κατώφλι. Ὁ τοῖχος αὐτὸς παρουσιάζει μεταγενέστερες μετατροπές, κατὰ τίς ὁποῖες ἔχει καλυφθεῖ ἐν μέρει τὸ κατώφλι καὶ ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ τοίχου ἔχει ἐνισχυθεῖ μὲ τμήματα καλὰ κατεργασμένων λιθοπλίνθων ἀπὸ ἀσβεστόλιθο ποὺ σώζουν κονίαμα. Τὸ σῶμα τῆς ἀρχικῆς φάσης τοῦ τοίχου 38 βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 5.00 μ. ἀπὸ τὸν 47, μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι παράλληλος. Μιὰ στρώση λίθων σὲ σχετικὴ συνοχὴ ποὺ ἔχει κατεύθυνση ΝΑ-ΒΔ καὶ φαίνεται ὅτι συνδέεται μὲ τὸν τοῖχο 38, ἴσως συνιστᾷ ἄλλον ποὺ ὀρίζει τὸν ὥρο ἀπὸ Α (τοῖχος 54). Ἡ ἐπίχωση τοῦ τετραγώνου ἐκτὸς ἀπὸ κεραμικὴ ΓΕ ΙΙΑ καὶ ΓΕ ΙΙΒ περιόδου ἀπέδωσε καὶ μερικὰ σπαράγματα τοιχογραφιῶν.

Δοκιμαστική Τομὴ II

Στὸν χώρο δυτικά τῆς Δοκιμαστικῆς Τομῆς II συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τῶν Τετραγώνων Δ6-β καὶ δ, ἐνῶ ἔγινε ἐπέκταση τοῦ σκάμματος στὰ Δ6-α καὶ γ, ὅπου ἐντοπίζεται τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα μὲ τὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν. Ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση μέχρι τὸ στέρεο, ἓνα σχετικά μαλακὸ ἀσβεστολιθικὸ βράχο, στὸν ὁποῖο ἔχει λαξευτεῖ ἡ σχετικά ἀβαθὴς τάφος θεμελίωσης ἐνὸς μεγάλου τοίχου (51). Ἡ τάφος ἔχει πλάτος περ. 1.70 μ. καὶ τὸ ἀποσπασματικὰ σωζόμενο τμήμα τοίχου στὸ βόρειο ἄκρο τῆς 1.40 μ., ἐνῶ ἡ κατεύθυνσή του δὲν διαφέρει ἀπὸ αὐτὴ τῶν ἄλλων μυκηναϊκῶν οἰκοδομικῶν καταλοίπων (ΒΔ-ΝΑ). Ἡ ἐπίχωση πὺ τὸν κάλυπτε περιεῖχε πολλὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν καὶ κεραμικὴ τῆς Υ'Ε IIIA περιόδου.

Τομέας II

Στὸν Τομέα II συνεχίστηκε καὶ ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ μεγάλου ὑστεροελλαδικοῦ ἀποθέτη, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐντοπιστεῖ τὸ 2008 (βλ. παραπάνω). Διαπιστώθηκε ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ ἀπόρριψη ἔγινε στὸν λάκκο πὺ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου ἐνὸς θαλαμοειδοῦς τάφου λαξευμένου στὸ μαλακὸ φυσικὸ πέτρωμα (Τάφος Α). Στὸ δάπεδό του βρέθηκαν ὑπολείμματα ταφῶν καὶ παραμερισμένα ὅστὰ καὶ κτερίσματα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦν τὴν κατασκευή τοῦ τάφου στὴν Υ'Ε I-II περίοδο καὶ τὴ διάρκεια χρήσης του μέχρι τὴν Υ'Ε IIIA¹⁴.

Ἡ ἔρευνα τοῦ ἀποθέτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὰ μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς, ἀπέδωσε καὶ θραύσματα τοιχογραφιῶν, πῆλινα εἰδῶλια καὶ πολὺ-τιμα μικρὰ εὐρήματα. Ὁ θαλαμοειδὴς τάφος φαίνεται ὅτι διαδέχεται χρονικὰ αὐτοὺς τοῦ Βορειοδυτικοῦ Νεκροταφείου. Προκειμένου νὰ ἐξακριβωθεῖ ἐὰν πρόκειται γιὰ ἓνα μεμονωμένο τάφο ἢ εὐρύτερη ἐγκατάσταση νεκροταφείου θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ συνολικὰ ἡ νοτιοδυτικὴ πλαγιά τοῦ λόφου.

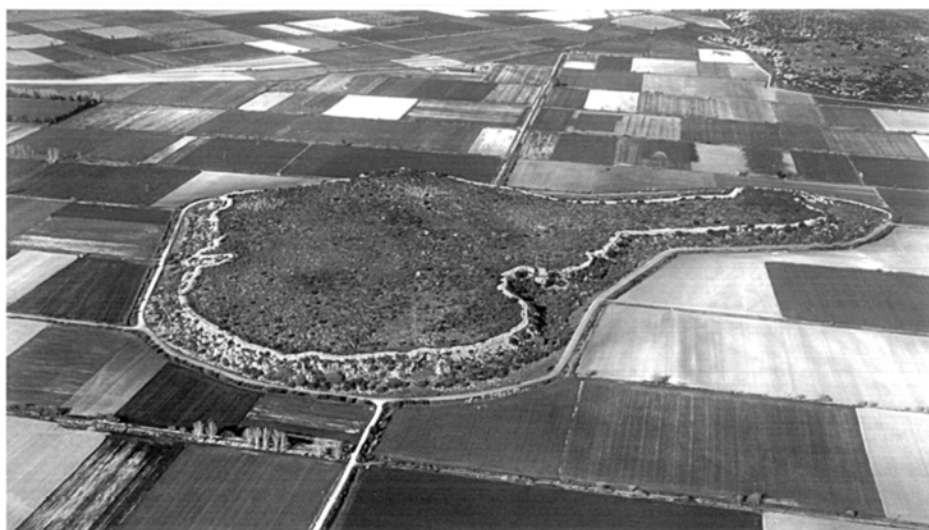
ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ

14. Ἔργον 2010, εἰκ. 37α-γ.

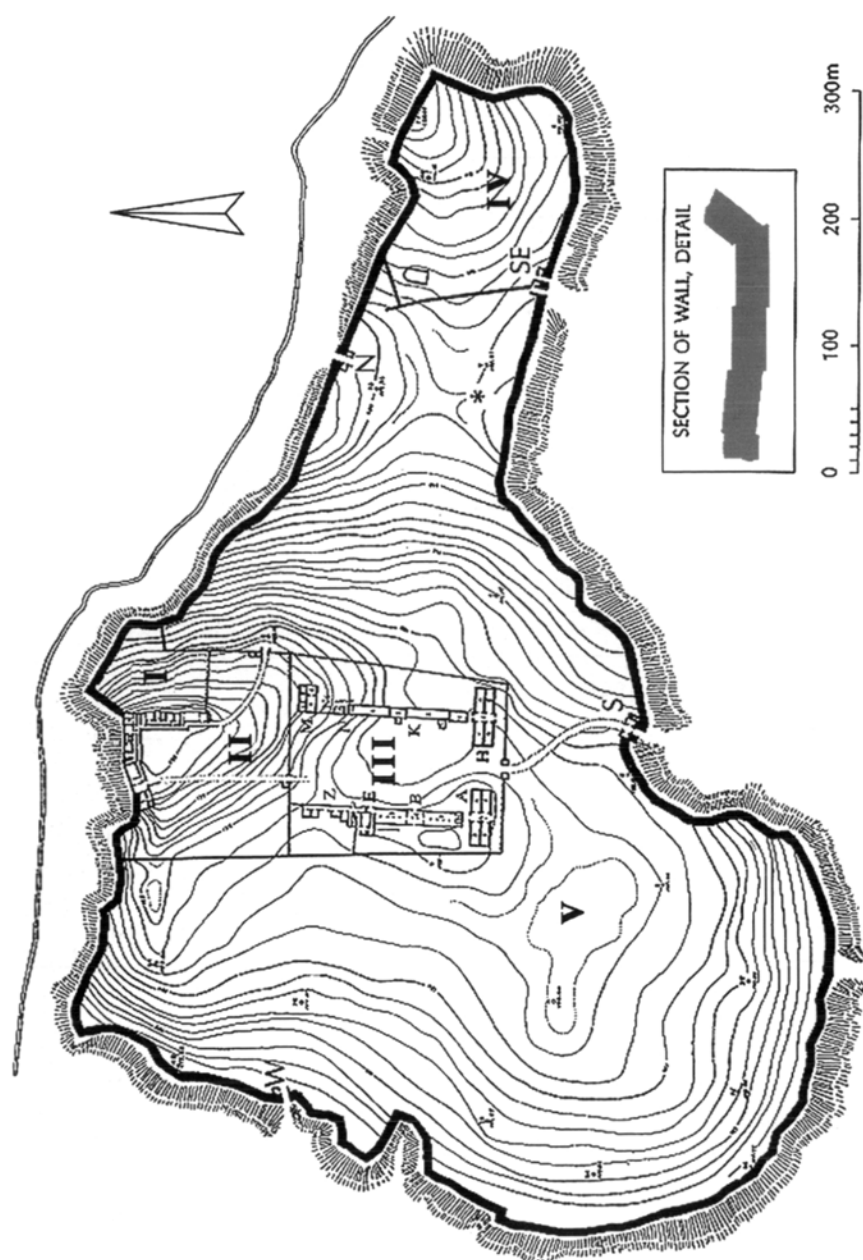
8. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΓΛΑ

Μετά την παρέλευση σχεδόν είκοσαετίας από τις τελευταίες ανασκαφές στον Γλα και τις υποδειγματικές δημοσιεύσεις του ακαδημαϊκού καθηγητή Σπύρου Ίακωβίδη που κατέδειξαν την οργάνωση, χρήση, σημασία και μοναδικότητα του χώρου, άρχισε το 2010 τριετής συστηματική γεωφυσική έρευνα της Έν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας στη μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα υπό τη διεύθυνση του υπογραφομένου. Η γεωφυσική έρευνα διενεργείται από επίλεκτη ομάδα αρχαιολόγων, ειδικών επιστημόνων, μεταπτυχιακών φοιτητών και χρηματοδοτείται από το Dickinson College και το Ίνστιτούτο Αιγαιακής Αρχαιολογίας (INSTAP).

Η εικόνα της ακροπόλεως του Γλα, ως έχει μετά το πέρας των πρόσφατων ανασκαφών, παρουσιάζει όρισμένες χωροταξικές ιδιομορφίες (εικ. 1-3). Έκ της συνολικής έκτασης της ακροπόλεως (200 στρέμματα), μόνο το 30% καταλαμβάνεται από διάφορα οικοδομήματα (διοικητικά κτίρια, μαγειρεία, χώροι διαμονής προσωπικού, κεντρικές αποθήκες), ενώ στον υπόλοιπο χώρο δεν έχουν εντοπισθεί μέχρι τώρα άλλα οικοδομικά λείψανα. Τα ανεσκαμμένα οικοδομήματα περιβάλλονται από όμους, επικοινωνούντες εσωτερικούς περιβόλους που οριοθετούν και διακρίνουν τη χρήση των χώρων τους (αποθηκευτική και διοικητική), αλλά και τα απομονώνουν για κάποιον λόγο από την υπόλοιπη ακρόπολη. Επιπλέον, ο βορειοανατολικός εσωτερικός περίβολος περικλείει έκταση χωρίς όρατά οικοδομήματα και χωρίς επιβεβαιωμένη είσοδο, ή χρήση του οποίου παραμένει αδιευκρίνιστη, όπως και αυτή του ανατολικού άκρου της ακροπόλεως, το οποίο ενώ διαχωρίζεται με διατείχισμα και απομονώνεται από τον υπόλοιπο οχυρωμένο χώρο, δεν περιέχει όρατά οικοδομικά λείψανα και είναι προσβάσιμο μόνο δια της ανατολικής εισόδου της διπλής πύλης.

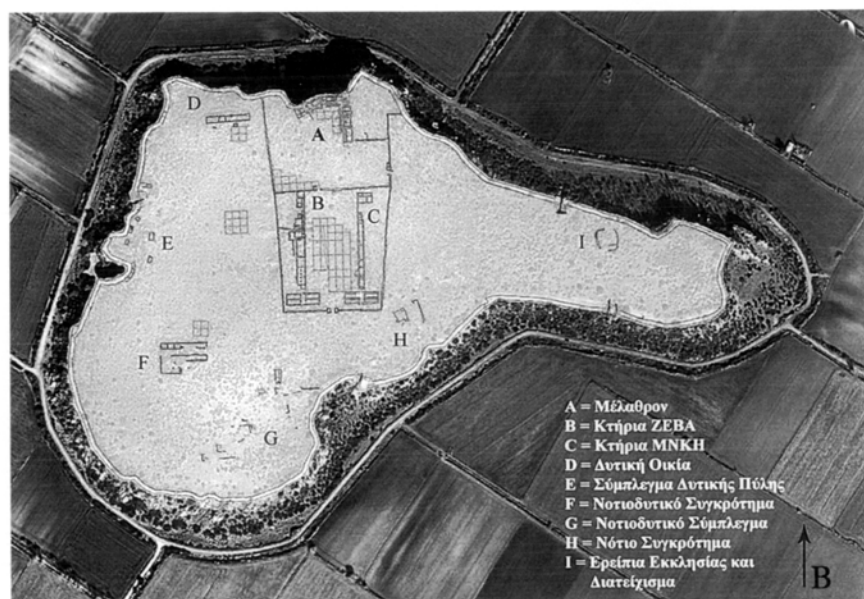
Εἰκ. 1-2. Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Γέλα.

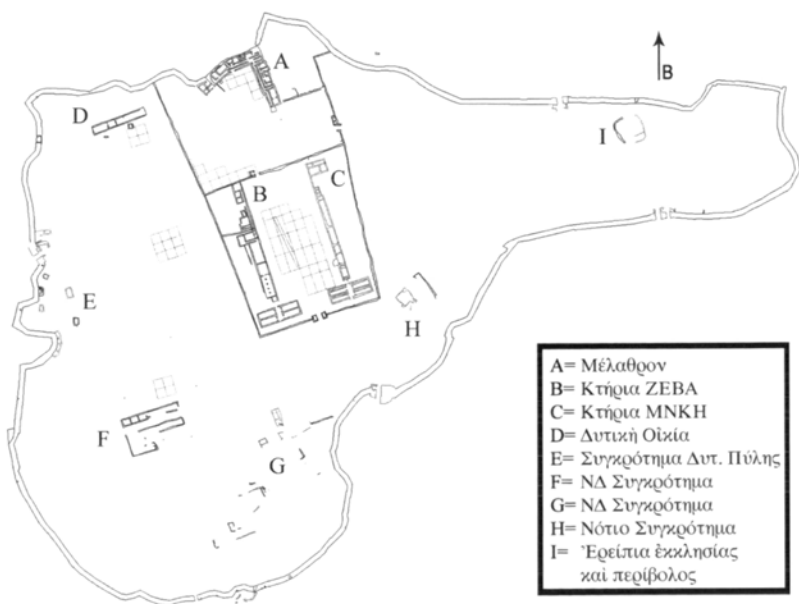
Είχ. 3. Η ακρόπολη του Γλα.

Ἡ γεωφυσικὴ ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Γλᾶ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ συμπληρώσει καὶ νὰ διασταυρώσει τὰ ἤδη συναχθέντα πορίσματα μὲ νέα δεδομένα διερευνώντας τόσο τοὺς τρεῖς μεγάλους ἐσωτερικοὺς περιβόλους πρὸς ἀνίχνευση ἄλλων μυκηναϊκῶν κτισμάτων, ὅσο καὶ τὴν ὑπόλοιπη ἔκταση τῆς ἀκροπόλεως πρὸς ἐντοπισμὸ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ καθὼς καὶ γεωμαγνητικῶν ἰχνῶν ἀνθρώπινης ἐπέμβασης, διαμόρφωσης, ἢ χρήσης τῶν χώρων (π.χ. καλλιέργειας γῆς, ἐκτεταμένης καύσης, μεταλλουργικῶν ἐργασιῶν, τεχνητῆς ἰσοπέδωσης ἐδάφους). Ἡ γεωφυσικὴ ἔρευνα διενεργεῖται μὲ ἡχοβολιστὴ ὑπεδάφους (Ground Penetrating Radar) καὶ γεωμαγνητόμετρο (fluxgate gradiometer), τεχνικὲς ποὺ δὲν περιλαμβάνουν οἰαδήποτε μορφή διείσδυσης στὸ ὑπέδαφος (remote sensing) ἀλλὰ ἀποδίδουν ἐξαιρετικὰ λεπτομερῆ ἀποτελέσματα ἕως τὸ βάθος τῶν 2 μ. Οἱ γεωδαιτικὲς μετρήσεις, ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἀκροπόλεως σὲ κάρναβο, ἡ ἀκριβὴς χωροταξικὴ ἀποτύπωση καὶ χαρτογράφηση τῶν θαμμένων ἐρειπίων γίνονται μὲ τὴ χρήση Differential Global Positioning System (GPS) καὶ Total Station (ὀπτικο-ἠλεκτρονικὸ θεοδόλιχο μὲ δέσμη ἀκτίνων laser). Τὰ τοπογραφικὰ, ἀρχαιολογικὰ, χωροταξικὰ καὶ γεωφυσικὰ δεδομένα ἐνσωματώνονται σὲ ψηφιακὸ λογισμικὸ G.I.S. (Geographical Information System) καὶ τρισδιάστατους ψηφιακοὺς χάρτες.

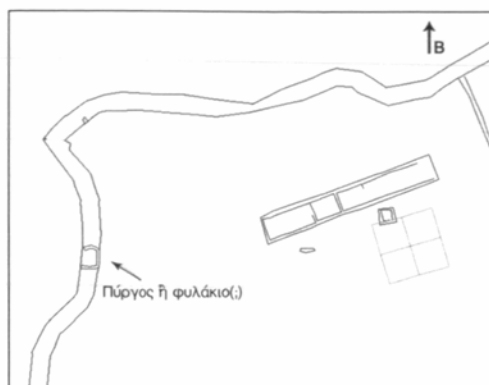
Κατὰ τὸ 2010 ἡ γεωφυσικὴ ἔρευνα ἐστίασε στοὺς δύο μεγάλους ἐσωτερικοὺς περιβόλους (II, III) καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἀκροπόλεως ἕως τὴ νότια πύλη (V) (εἰκ. 3-5). Οἱ ἐνδείξεις ἀπὸ τοὺς περιβόλους ἦταν μάλλον πενιχρὲς λόγω τῆς ἔντονης διάβρωσης τοῦ ἐδάφους ἕως τὴν ἀποκάλυψη τοῦ φυσικοῦ βράχου στὰ πλατώματα τῆς κορυφῆς ἢ σὲ πρηνὴ μὲ ἔντονη κατωφέρεια. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς γεωφυσικῆς καὶ ἐπιφανειακῆς ἔρευνας ὅμως στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἀκρόπολης καὶ στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ κυκλώπειου τείχους ἦταν ἄκρως ἐντυπωσιακὰ (εἰκ. 4-11). Ἐντοπίσθηκαν τρία τουλάχιστον μεγάλα κτιριακὰ συγκροτήματα (D, F, H), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐπιμήκη ὀρθογώνια κτίρια χωρισμένα σὲ διαδοχικὰ εὐρύχωρα δωμάτια καὶ κτισμένα μὲ ἰσχυροὺς τοίχους ἀπὸ ἄδρᾶ κατεργασμένους μεγάλους δόμους (εἰκ. 4-8). Ἀνάμεσα στὰ συγκροτήματα καὶ ἐνίοτε προσκτισμένα στὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ κυκλώπειου τείχους ἀνιχνεύθηκαν διάσπαρτα οἰκοδομικὰ λείψανα καὶ συμπλέγματα (E, G) ἀποτελούμενα ἀπὸ μικρὰ μονόχωρα ἢ ὀλιγόχωρα κτίσματα, μάλλον πρόχειρης κατασκευῆς (εἰκ. 4, 5, 9, 10). Ἡ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης ποὺ εἶναι προσβάσιμη τόσο ἀπὸ τὴ δυτικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ

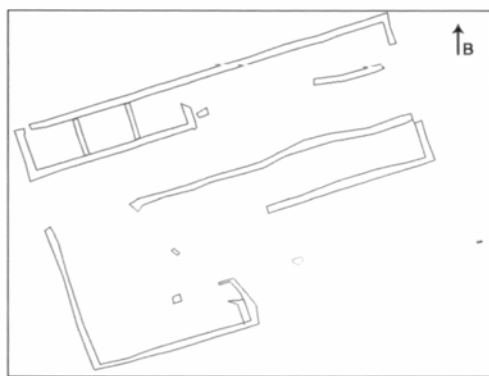
Είχ. 4. Γλᾶς. Ἡ μυκηναϊκή ἀκρόπολη.

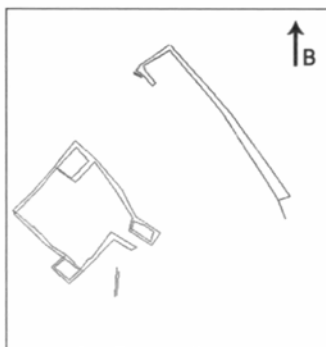
Είχ. 5. Γλᾶς. Ἡ μυκηναϊκή ἀκρόπολη.

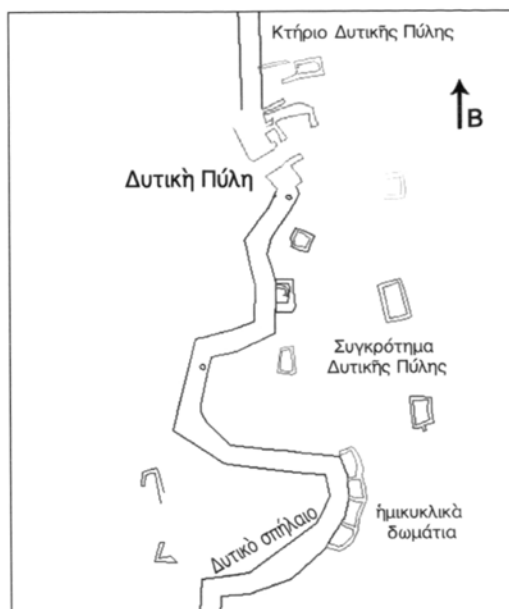
Εἰκ. 6. Γλᾶς. Δυτικὴ Οἰκία.

Εἰκ. 7. Γλᾶς. Νοτιοδυτικὸ Συγκρότημα.

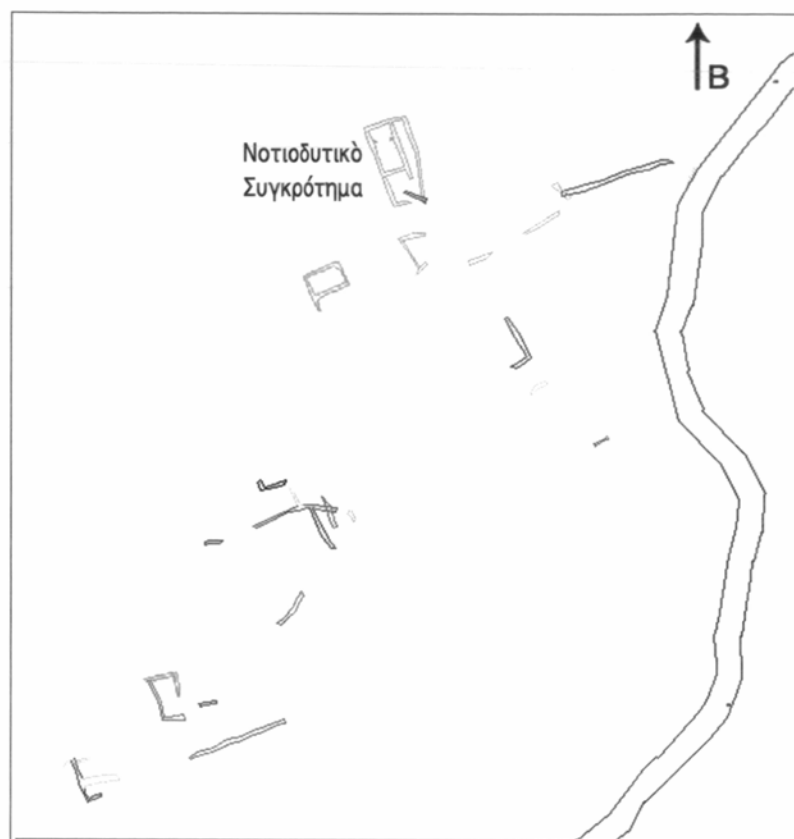
Εἰκ. 8. Γλᾶς. Νότιο Συγκρότημα.

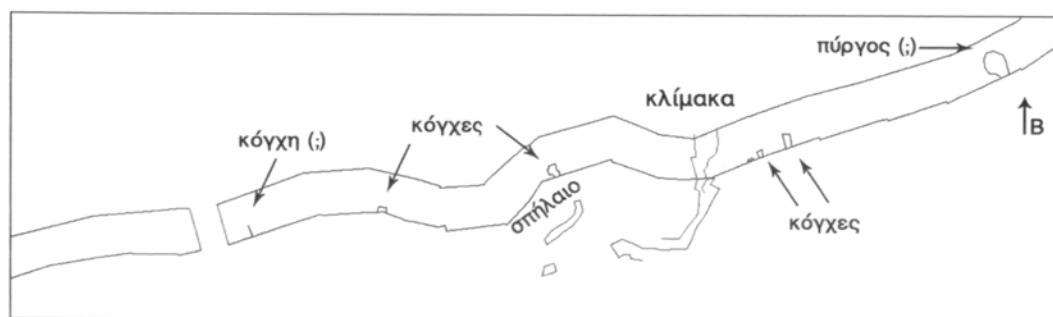
Εἰκ. 9. Γλαῦ.

τῇ νότια πύλῃ, καταλαμβάνεται ἀπὸ τεχνητό (;) γήλοφο ὁ ὁποῖος περιέχει τὸ συγκρότημα D, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλα σημαντικὰ οἰκοδομικὰ λείψανα (εἰκ. 1-5).

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ κυκλώπειου τείχους, στὸ μέσον περίπου τῆς διαδρομῆς του μεταξύ τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νότιας πύλης, ἐντοπίσθηκαν δύο σύριγγες ἢ πυλίδες ἐξόδου σὲ ἀπόσταση 60 μ. μεταξύ τους (εἰκ. 5, 11). Ἡ νοτιοδυτικὴ πυλίδα ἔχει ἄνοιγμα περὶ τὰ 3 μ. καὶ ὁδηγεῖ σὲ χαμηλὸ πλάτωμα μπροστὰ ἀπὸ τὸ τείχος πρὸς κατόπτευση τῆς πεδιάδος πρὸς Νότον. Ἡ σύριγγα στὰ ἀνατολικά της ἐπιτρέπει τὴν κάθοδο μέσω ἀπότομης καὶ στενῆς, κτιστῆς κλίμακας, μερικῶς λαξευμένης στὸν βράχο, καὶ παρέχει πρόσβαση σὲ σπηλιὰ στὴ βάση τοῦ βραχώδους λόφου. Μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῶν δύο πυλίδων ὁ ἀριθμὸς τῶν πυλῶν τῆς ἀκρόπολης τοῦ Γλαῦ ἀνέρχεται τώρα σὲ ἕξι. Ἀνάμεσα στὶς δύο πυλίδες ἐντοπίσθηκαν τουλάχιστον πέντε στενές, ὀρθογώνιες ἐσοχές (διαστάσεων περ. 1×3 μ.) ποὺ ἀνοίγονται στὴν ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ κυκλώπειου τείχους χωρὶς πρόσβαση ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης. Πρόκειται

Εἰκ. 10. Γλάς. Νοτιοδυτικό Συγκρότημα.

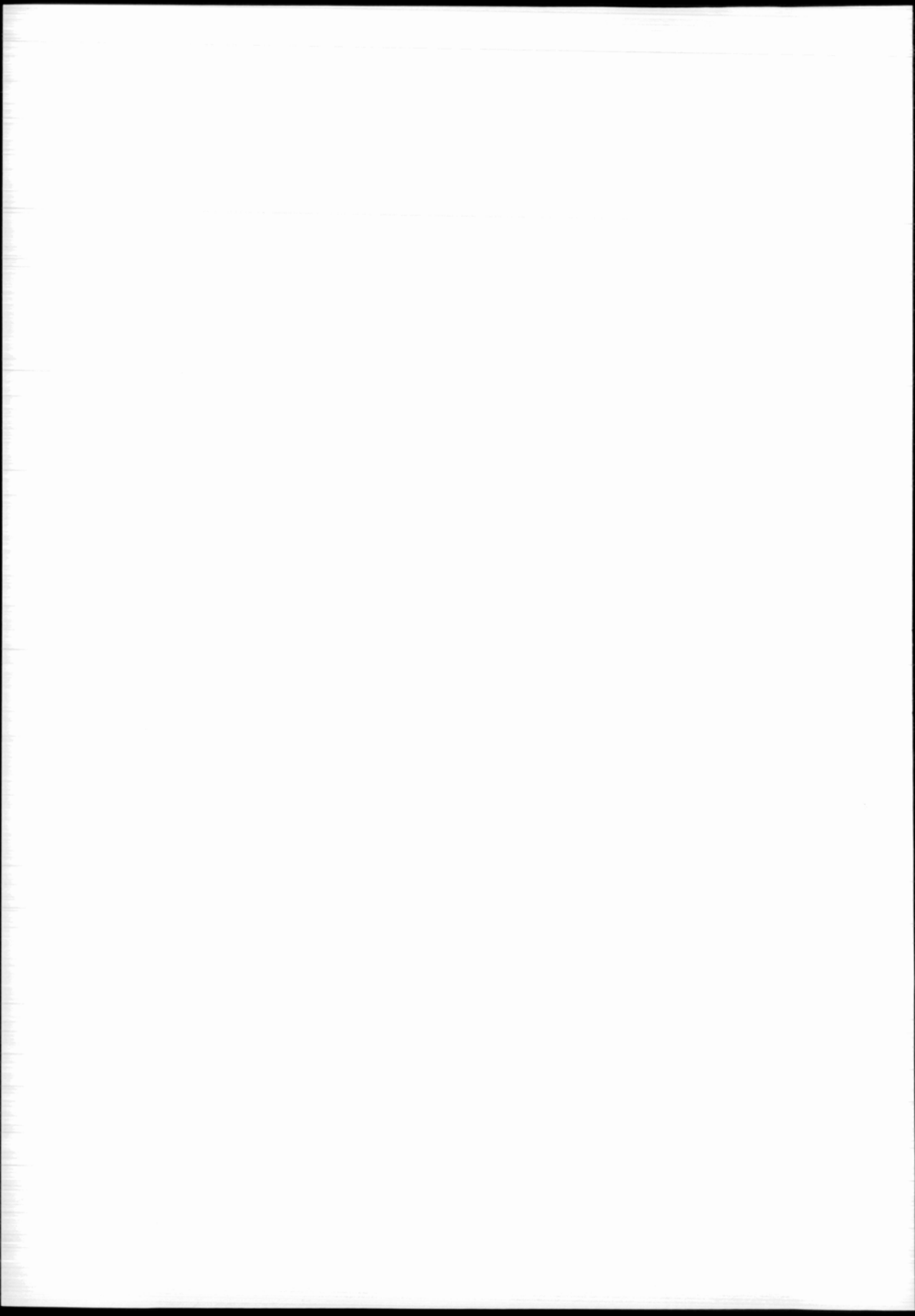

Εἰκ. 11. Γλάς. Νότιο τμήμα τοῦ κυκλώπειου τείχους.

πιθανῶς γιὰ φυλάκια, προσβάσιμα ἴσως μέσω καταπακτῶν ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ τείχους, ποὺ πρέπει νὰ συνδέονται μὲ τὴν ὑπαρξή τῶν δύο γειτονικῶν πυλίδων ἐξόδου. Δύο ἀκόμη παρόμοιες ἐσοχές ἐντοπίσθηκαν στὸ βόρειο καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κυκλώπειου τείχους. Τέλος, σὲ διάφορα σημεία τοῦ τείχους ἐντοπίσθηκαν ἔχνη μεγάλων ὀρθογώνιων δωματίων (casemates) ἢ πύργων ἐντὸς τοῦ πάχους του: στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ τείχους (100 μ. βορείως τῆς δυτικῆς πύλης), στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα (70 μ. ἀνατολικά τῆς βόρειας πύλης), καὶ στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα ἀνατολικά τῆς κλιμακωτῆς σύριγγας (200 μ. δυτικά τῆς νότιας πύλης).

Ὡς φαίνεται ἡ ἀκρόπολη τοῦ Γλᾶ δὲν εἶχε ἀφεθεῖ κενὴ ἐκτὸς τῶν ἐσωτερικῶν περιβόλων, ἀλλὰ μάλλον καλυπτόταν ἀπὸ διάφορα οἰκοδομήματα, οἰκίες, καὶ κτιριακὰ συγκροτήματα. Ἡ γεωφυσικὴ έρευνα τῆς μυκηναϊκῆς ἀκρόπολης τοῦ Γλᾶ θὰ συνεχισθεῖ μὲ τὴ διερεύνηση τοῦ δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ τμήματός της.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΗΣ ΜΑΓΓΙΔΗΣ

9. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ «ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ»*

(Πίν. 53-57)

Κατά τὸ 2010 πραγματοποιήθηκε ἡ δεύτερη ἀνασκαφικὴ περίοδος τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖο ἄρχισε κατὰ τὸ 2008 στὸν προϊστορικὸ οἰκισμό τῆς θέσης «Ντικιλί Τάς», μὲ τὴ στήριξη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν¹. Οἱ ἔρευνες διήρκεσαν ἑξι ἐβδομάδες (24 Ἰουνίου ἕως 6 Αὐγούστου 2010) καὶ στηρίχθηκαν οἰκονομικὰ ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν (EFA), τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, τὸ Ἰνστιτούτο Αἰγαιακῆς Προϊστορίας (INSTAP) καὶ τὴν ἀμερικανικὴ Ἐθνικὴ Γεωγραφικὴ Ἑταιρεία (National Geographic Society)². Σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ στήριξη τοῦ Δήμου Φιλίππων, τῆς IH' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς Ἑρευνῶν τῆς Γαλλίας (ANR) καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῆς Ἑρευνας τῆς Γαλλίας (CNRS). Τὰ μέσα

* Ἡ ἀνασκαφὴ διενεργήθηκε ἀπὸ τὸν Pascal Darcque, διευθυντὴ ἑρευνῶν CNRS, UMR 7041 (Archéologies et Sciences de l'Antiquité, Nanterre), τὴν Χάιδω Κουκούλη Χρυσανθάκη, ἐπίτιμη ἑφορὸς ἀρχαιοτήτων, Καβάλα, τὴν Δήμητρα Μαλαμίδου, ἀρχαιολόγο τοῦ ΥΠΠΟ (IH' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Καβάλα) καὶ τὴν Ζωὴ Τσιρτσώνη, ἐρευνήτρια CNRS, UMR 5138 (Archéometrie et Archéologie, Lyon).

1. Τὸ Ἔργον 2008, 81-66· BCH 133, 2009, 529-541· ΠΑΕ 2008, 69-86· ΑΕΜΘ 22 (2008, τυπών.)· Τὸ Ἔργον 2009, 74· ΠΑΕ 2009, 179-182. Γιά τίς ἐργασίες τοῦ 2010, βλ. Τὸ Ἔργον 2010, 44-46, καὶ <http://chronique.efa.gr/index.php/-fiches/voir/1952>.

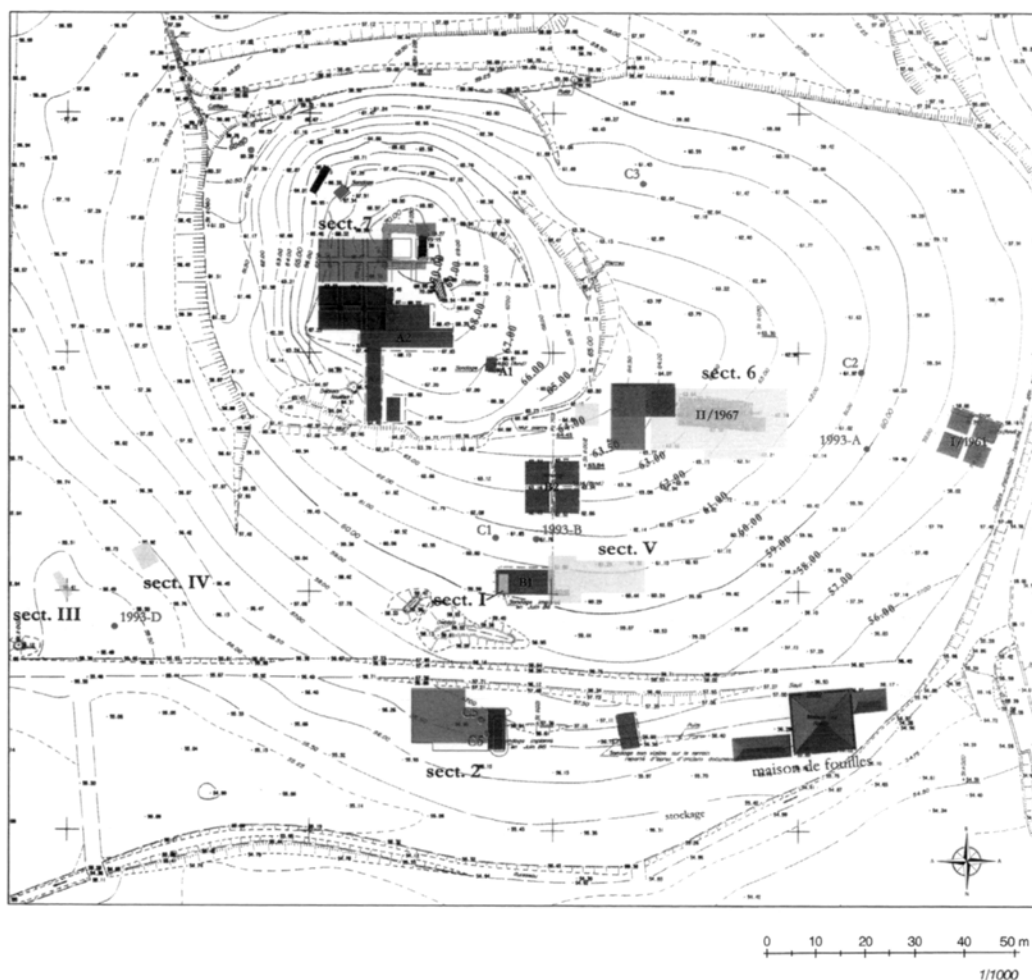
2. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν, λόγῳ τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς κρίσης, ὑποχρεώθηκε νὰ ἀναστρίψει κατὰ τὸ 2010 τὴν οἰκονομικὴ στήριξη ὅλων των ἀνασκαφικῶν τῆς προγραμμάτων.

πού εἶχαμε στὴ διάθεσή μας ἐπέτρεψαν νὰ ὀργανώσουμε μία ἐπαρκὴ ἐπιστημονικὴ ὁμάδα μὲ 45 ἄτομα πού δραστηριοποιήθηκαν στὸ ἀνασκαφικὸ πεδίο³.

Ἡ φετινὴ ἐρευνητικὴ περίοδος ἄρχισε μὲ μία νέα σειρὰ δειγματοληπτικῶν διατρήσεων («καρότων»), πού εἶχαν ὡς στόχο τὴ διερεύνηση τῆς ὀριζόντιας καὶ τῆς κάθετης στρωματογραφίας τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, καὶ συνεχίσθηκε μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στοὺς τρεῖς τομεῖς, στοὺς ὁποίους εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τὸ 2008⁴ (εἰκ. 1).

3. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς τέσσερις ἐπικεφαλῆς τοῦ προγράμματος, ἡ ὁμάδα ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὰ ἑξῆς μέλη: Μιχάλης Λυχούνας, ἀρχαιολόγος τῆς 12ης Ἑφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, Nicolas Doutau, Μαρία Παλαιολόγου, Sandra Prevost-Dermakar, Τάνια Σιώπη, ἀρχαιολόγοι, ὑπεύθυνοι ἀνασκαφικῶν τομέων Τάνια Βαλαμώτη, ἐπικουρὸς καθηγήτρια Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ὑπεύθυνη γιὰ τὴ συγκέντρωση καὶ μελέτη τῶν παλαιοβοτανολογικῶν καταλοίπων Laurent Lespez, ἐπικουρὸς καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Caen Γαλλίας καὶ Robert Davidson, τεχνικὸς ἔρευνας στὸ CNRS (Laboratoire Geophen), ὑπεύθυνοι γεωμορφολογικῶν διατρήσεων Cécile Germain-Vallée, ἀρχαιολόγος στὴν Τοπικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Calvados, μικρομορφολόγος Lionel Fadin, τοπογράφος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, Simon Budin καὶ Alexandre Masalski, μετεκπαιδευόμενοι τοπογράφοι Frédéric Bourguignon (Ἑταιρεία NOVA CELLA), ὑπεύθυνος ἀποτυπώσεων Samuel Monnet, σχεδιαστής Marion Bernard καὶ Παναγιώτης Τζανετάκης, συντηρητές Μιχάλης Καραβελίδης, φροντιστής Ἐλευθερία Ἀλμασίδου, Εὐγενία Ἀχειμάστου, Magali Benet, Εὐαγγελία Βλιώρα (ὑποψήφια διδάκτωρ), Anaïs Boucher (ἐπιμελήτρια στὸ Μουσεῖο Ἐθνικῶν Ἀρχαιοτήτων St. Germain-en-Laye), Céline Choquenot, Χριστίνα Εὐαγγελίδου, Σταῦρος Ζαχαριάδης (ὑποψήφιος διδάκτωρ), Ἀγγελικὴ Καραθάνου (ὑποψήφια διδάκτωρ), Ρία Κιορπέ, Μάρθα Κοκκίδου, Tobias Krapf, Ange Lotodé, Χαρίκλεια Μουρταράκου, Χρύσα Πετρίδου, Ἐλένη Τελιορίδου, Εὐθυμία Τσολάκη, Ἀργύρης Φασούλας, César Watroba, ἀρχαιολόγοι – πτυχιῶχοι ἢ φοιτητές, καθὼς καὶ ἐθελοντές ἀπὸ Πανεπιστήμια τῆς Ἑλλάδος (Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης), τῆς Ἑλβετίας (Bâle) καὶ τῆς Γαλλίας (Montpellier, Paris D). Τὴν τεχνικὴ ὑποστήριξη τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας ἀνέλαβαν οἱ Γεώργιος Παυλίδης καὶ Βασίλης Ἑλμπασίδης, χειριστές τοῦ σκαπτικοῦ μηχανήματος, καὶ οἱ Χρῆστος Ἀρναούτογλου, Κυριαζὴς Ἀρχοντόγλου, Tafil Bicaco, Βασίλης Καραβασιλειάδης, Stefan Larakou, Ἰορδάνης Μεγγίδης, ἐργάτες.

4. Βλ. τοπογραφικὸ σχέδιο BCH 133, 2009, 531, fig. 1· ΠΑΕ 2008, 69-86· Τὸ Ἔργον 2010, 45, εἰκ. 44.

Εἰκ. 1. Προϊστορικός οικισμός «Ντικιλί Τάς». Τοπογραφικὸ σχέδιο ἀνασκαφικῶν τομέων μὲ τίς θέσεις τῶν καρότων.

1. Τὰ καρότα

Μὲ τὴ λήψη μιᾶς νέας σειρᾶς δειγματοληπτικῶν καρότων στοχεύαμε ἀφ' ἑνὸς στὴν ἐντόπιση τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ στὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τοῦ πάχους τῶν ἀνθρωπογενῶν ἐπιχώσεων στὸν λόφο, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν ἀξιολό-

γηση τῶν πληροφοριῶν πού περιέχονταν στὰ καρότα τοῦ 1993⁵, μέ τήν προ-
σθήκη νέων πληροφοριῶν ἀπό τίς ἴδιες περιοχές, ἀλλά καί ἀπό περιοχές τοῦ
λόφου πού δέν ἔχουν ἀκόμα ἐρευνηθεῖ.

Ἡ χωροθέτηση τῶν καρότων ἔλαβε ὑπόψη αὐτούς τοὺς διάφορους ἐρευνη-
τικούς στόχους (εἰκ. 1-2). Τὸ ὕψος τῆς ἀφεταιρίας τῶν καρότων C1-C4 ὑπα-
γορεύθηκε ἀπὸ λόγους τεχνικούς (τὸ γεωτρητικό μηχανήμα πού χρησιμοποι-
ήσαμε δέν μπορεῖ νὰ κατεβεῖ χαμηλότερα ἀπὸ 12 μ.) καί ἐπιστημονικούς
(θελάμε νὰ ἐξασφαλίσουμε συγκρίσιμες ἀκολουθίες ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων
ἀπὸ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ λόφου). Τὰ καρότα C5 καί C6 ἐντάσσονται στὸ
πλαῖσιο τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου (τομέας 2). Τὸ
μηχάνημα πού χρησιμοποιήθηκε μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἀφαιρέσουμε δείγματα
χώματος διαμέτρου 6 ἐκ. Σὲ κάθε καρότο τὸ ὕψος τῶν διαφόρων ἐδαφολο-
γικῶν ἐνοτήτων προσδιορίσθηκε σύμφωνα μέ τὸ ὑψόμετρο τοῦ σημείου τῆς
ἀφεταιρίας, μέ συνυπολογισμό τῆς μείωσης πού προέκυψε ἀπὸ τὴ συμπίεση
τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴ χρήση τοῦ τρυπανιοῦ.

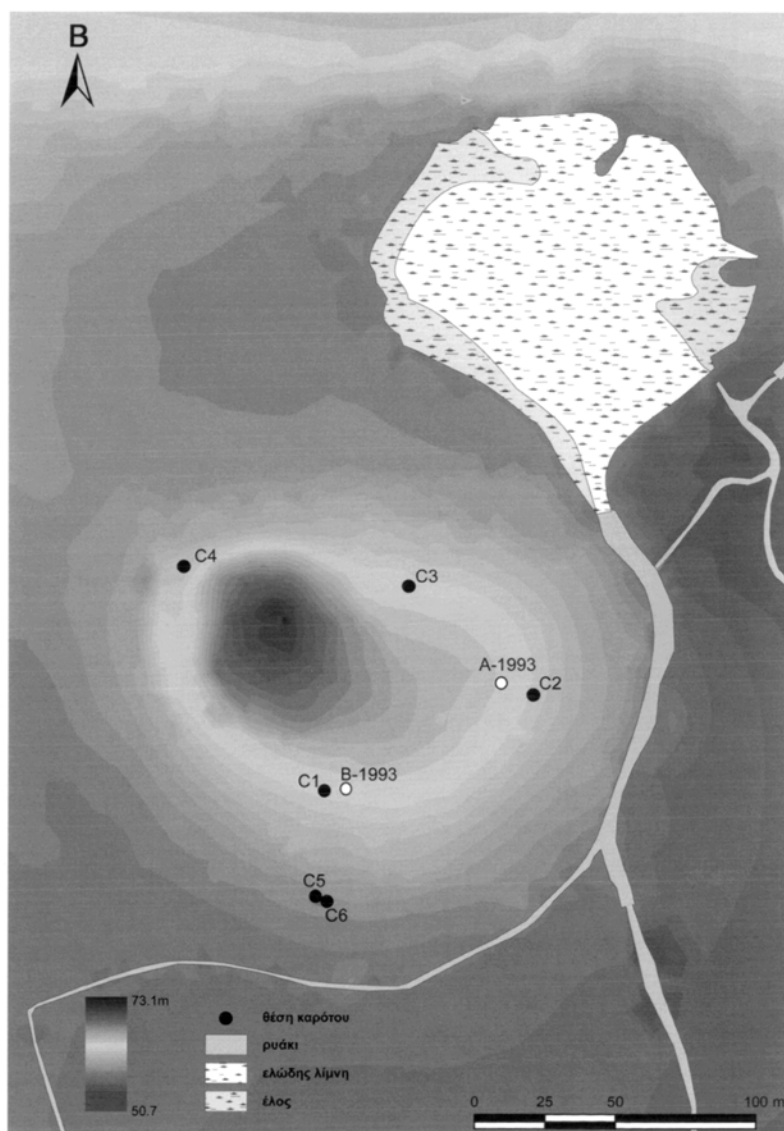
Τὰ καρότα ἀποκάλυψαν τὴ μορφολογία τοῦ πλειστοκαινικοῦ ὑποστρώμα-
τος καί τοῦ ὁλοκαινικοῦ παλαιοεδάφους:

Καρότο	Συντεταγμένη X	Συντεταγμένη Y	Υψόμετρο ἀφεταιρίας	Υψόμετρο κατάληξης	Υπόστρωμα πλειστοκαινοῦ	Ἔδαφος ὁλοκαινοῦ
C1	288,38	111,52	61,66	51,66	52,66	53,66
C2	363,06	146,08	61,13	51,13	51,82	52,33
C3	318,49	185,45	61,69	51,69	52,52	53,26
C4	238,00	192,33	59,98	53,98	55,30	55,80
C5	285,36	73,44	55,23	52,23	52,47	—
C6	286,59	70,55	53,60	52,60	52,90	—

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ὁμοιομορφία τῆς στρωματογραφικῆς διαδοχῆς πού
παρατηρήθηκε στὴ βάση τῶν καρότων C1-C4⁶. Οἱ πλειστοκαινικὲς ἀποθέσεις

5. L. LESPEZ, R. DALONGEVILLE, C. NOIREL-SCHUTZ, J.-P. SUC, CH. KOU-
KOULI-CHRYSANTHAKI, R. TREUIL, Les paléo-environnements du site préhistorique
de Dikili Tash (Macédoine Orientale, Grèce), *BCH* 124, 2000, 413-434.

6. Ἡ γεωμορφολογικὴ μελέτη ἔγινε ἀπὸ τὸν L. Lespez.

Είχ. 2. Ή τούμπα τού προϊστορικού οικισμού «Ντικιλί Τάς» καί τó περιβάλλον τής. Σημειώνονται τὰ 2 καρότα τού 1993 (1993 Α-Β) καί τὰ 6 καρότα τού 2010 (C1-C6).

ἐμφανίζονται σὲ βάθος 55,30-51,80 μπέθ⁷. Καλύπτονται ἀπὸ στρώμα πάχους 0,50-1 μ. ποὺ ὀφείλεται σὲ μία μακρᾶς διάρκειας ἐδαφογένεση κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ὀλοκαίνου, κάτω ἀπὸ δασώδη κάλυψη, τὸ ὁποῖο ἐντοπίζεται σὲ βάθος 55,80-52,30 μπέθ. Ἡ μαλακὴ κλίση τοῦ ἐδάφους ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ἡ ὁποία παρατηρήθηκε σ' αὐτὸ τὸ βάθος, ἀντιστοιχεῖ στὸ μέσο τμήμα ἑνὸς μεγάλου κώνου πλειστοκαινικῆς ἀπόθεσης.

Ἐνδείξεις ἀνθρώπινης κατοίκησης ἐντοπίσθηκαν στὸν ἐπιφανειακὸ ὅριζοντα τοῦ παλαιοεδάφους τῆς Ὀλοκαίνου: πρόκειται γιὰ μικρὰ θραύσματα καμένων πηλῶν, καμένων ὀστῶν ζώων, μικρὰ θραύσματα κεραμικῆς, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρα λίθινα ἐργαλεῖα, ὅπως αὐτὸ ποὺ βρέθηκε στὸ καρότο C3. Τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἓνα ἡμικυκλικὸ ξέστρο ἀπὸ χαλκηδόνιο (πίν. 53α), παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον λόγω τῆς θέσης καὶ τῆς διατήρησής του, ἀλλὰ καὶ λόγω τῆς μορφολογίας του, ποὺ θυμίζει ἀντίστοιχα ἀπὸ νεολιθικὲς θέσεις τῆς Ἀνατολίας⁸.

Οἱ ραδιοχρονολογήσεις (18 δείγματα ἀπὸ 6 καρότα) ἐπιβεβαίωσαν κατοίκηση ἤδη ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότερη Νεολιθικὴ, ἡ ὁποία χρονολογεῖται μὲ ἀσφάλεια στὸ β' μισὸ τῆς 7ης χιλιετίας π.Χ. καὶ ἔδωσαν ἐξαιρετικὰ σημαντικὲς ἀρχαιολογικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ στρωματογραφικὴ ἀκολουθία τῶν διαδοχικῶν φάσεων κατοίκησης τοῦ γηλόφου, ἡ ὁποία καλύπτει ὀλόκληρη τὴν 6η χιλιετία, δηλαδὴ ὀλόκληρο τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότερη στὴ Μέση, καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ Περίοδο. Πρόκειται γιὰ χρονολογήσεις ὑψηλῆς ἀκρίβειας, μὲ σφάλμα τῆς τάξης τῶν 30-35 χρόνων BP, οἱ ὁποῖες δίνουν διορθωμένες (δηλαδὴ ἡμερολογιακὲς) ἡλικίες μὲ εὐρος 100 ὡς 250 χρόνων⁹.

Ἡ πληρέστερη στρωματογραφικὴ καὶ χρονολογικὴ ἀκολουθία σημειώθηκε στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς τούμπας, στὸ καρότο C3, τὸ πλησιέ-

7. Μέτρα πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας.

8. Ἡ ταύτιση ἔγινε ἀπὸ τὴν Γ. Κουρτέση-Φιλίππακη, ἐπίκουρο καθηγήτρια στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Γιὰ παράλληλα, βλ. μεταξύ ἄλλων Balkan-Atli, N. 1994. *La Néolithisation de l'Anatolie*, 88-89, fig. 66.

9. Ὅλες οἱ ἡλικίες δίνονται διορθωμένες στὰ 2σ, δηλαδὴ μὲ ποσοστὸ πιθανότητας 95%.

στερο στην παρακείμενη πηγή του νερού, ή όποια και σήμερα παρέχει πόσιμο νερό στον σύγχρονο οικισμό των Κρηνίδων. Στο επίπεδο του φυσικού παλαιοεδάφους και σε συσχετισμό με το λίθινο ξέστρο που αναφέρθηκε παραπάνω, σε βάθος από την επιφάνεια μεταξύ 8,70 και 9 μ. (52,52-52,97 μέθ), έχουμε δύο χρονολογήσεις (Lyon-7632 και Lyon-7631): 6437-6262 π.Χ. και 6462-6393 π.Χ. Το επόμενο δείγμα (Lyon-7630), από βάθος 53,26-53,53 μέθ, εντάσσεται επίσης χρονολογικά στην Αρχαιότερη Νεολιθική: 6378-6222 π.Χ. Ακολουθούν μία σειρά από δείγματα, τα όποια χρονολογούνται από τη Μέση Νεολιθική έως και την αρχή της Νεώτερης Νεολιθικής Ι:

Δείγμα Lyon-7629 από βάθος 54,08-54,28 μέθ: 5997-5844 π.Χ.

Δείγμα Lyon-7628 από βάθος 55,54-55,58 μέθ: 5744-5645 π.Χ.

Δείγμα Lyon-7627 από βάθος 56,15-56,33 μέθ: 5295-5054 π.Χ.

Κρίθηκε περιττό να δοθούν δείγματα για ραδιοχρονολόγηση από τα ύψηλότερα στρώματα, εφ' όσον στα αντίστοιχα στρώματα βρέθηκε αρχαιολογικό υλικό, το όποιο προσφέρει ασφαλή χρονολόγηση στις επιμέρους φάσεις της Νεώτερης Νεολιθικής (NNI-NNII), γνωστές από τις συστηματικές ανασκαφές.

Η εδαφολογική μελέτη των καρότων έδωσε πληροφορίες αξιοσημείωτης ακρίβειας για την εξέλιξη της τούμπας. Διαπιστώθηκε ότι, σε μία πρώιμη φάση κατοίκησης, ένα συγκεκριμένο γεγονός καθόρισε τα όρια της οικιστικής ζώνης: τα καρότα C3 και C2 συνάντησαν πράγματι, σε βάθος 53-54 μέθ, ένα στρώμα με λάσπη τύρφης, το όποιο πρέπει να αποδοθεί προφανώς στην παρουσία του μικρού έλους που σχηματίζει ή παρακείμενη πηγή νερού (εικ. 2). Η ανύψωση της στάθμης του νερού σ' αυτό το μικρό έλος περιόρισε για κάποιο χρονικό διάστημα την ανάπτυξη του οικισμού προς την κατεύθυνση αυτή. Η κατοίκηση στο βορειοανατολικό τμήμα της μελλοντικής τούμπας κατέστη δυνατή ξανά μόνον όταν χαμήλωσε ή στάθμη των νερών και προσχώθηκε με υλικά διάβρωσης (colluvium) ή περίμετρος του λόφου που εφαιπτόταν με το έλος της πηγής.

Η έντοπιση κατοίκησης της Αρχαιότερης Νεολιθικής στον οικισμό της θέσης «Ντικιλί Τάς» αποτελεί γεγονός με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εφ' όσον για πρώτη φορά εντοπίζεται με ασφάλεια ή περίοδος αυτή στην Ανατολική Μακεδονία. Από την ανατολικά του Άξιου Μακεδονία οι πρωιμότερες έως τώρα εμφανίσεις νεολιθικής κατοίκησης εντοπίζονται στην περιοχή της Λητής σε

τρεῖς θέσεις (Λητὴ I, II καὶ III), οἱ ὁποῖες βρίσκονται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη (700 ὡς 1500 μ.), καὶ ἀνατολικότερα στὴν περιοχὴ τῆς Μικρῆς Βόλβης¹⁰. Ἀπὸ τὶς παραπάνω θέσεις, τόσο τῆς Λητῆς, ὅσο καὶ τῆς Μικρῆς Βόλβης, οἱ ὁποῖες ἔχουν χρονολογηθεῖ ἀπὸ τὴν κεραμικὴ τους στὰ τέλη τῆς Ἀρχαιότερης καὶ στὴν Ἀρχὴ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, δὲν ἔχουμε ἀκόμα χρονολογήσεις C14. Τεκμηριωμένες μὲ ραδιοχρονολογήσεις ἐνδείξεις γιὰ τὴν παρουσία κατοίκησης Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς στὴ Δυτικὴ Θράκη ἔδωσαν δείγματα ἀπὸ ἔρευνα μὲ καρότα στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ τῆς Μάκρης Κομοτηνῆς¹¹. Ἀλλὰ οἱ πρόσφατες ραδιοχρονολογήσεις τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς στὸν οἰκισμὸ «Ντικιλὶ Τὰς» ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο μὲ σαφὴ ἀρχαιολογικὰ συμφραζόμενα τεκμηριωμένο σὲ τρία τουλάχιστον διαφορετικὰ σημεῖα τῆς τούμπας. Ἐναρμονίζονται μὲ τὶς ἀρχαιότερες χρονολογήσεις οἰκισμῶν γειτονικῶν περιοχῶν, ὅπως τῆς Θεσσαλίας (Αἰγιλείου, Ἀργισσας, Σέσκλου)¹², τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας (Νέας Νικομήδειας¹³), τῆς Θράκης – Δυτικῆς (Μάκρης¹⁴) καὶ Ἀνατολικῆς (Hoca Çeşme¹⁵) –, τῆς Νότιας

10. S. KOTSOS, D. UREM-KOTSOS, Filling in the Neolithic Landscape of Central Macedonia, Greece, στὸ *Hommage to Milutin Garasanin* (ἐκδ. N. TASIC, CV. GRODZANOV), (Belgrade 2006), 194-195 καὶ 200· Α. ΛΙΟΤΑΣ, Σ. ΚΩΤΣΟΣ, Ἐργατρία ὁδός. Ἀνασκαφὴ στὴν περιοχὴ τῆς Μικρῆς Βόλβης, *AEMΘ* 20, 2006, 241-244· Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΦΗ, Κ. ΦΙΛΗΣ, Ἡ Λητὴ ἀπὸ τὴν προϊστορία στὴν Ὑστερὴ Ἀρχαιότητα, *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη 20 χρόνια. Ἐπετειακὸς τόμος* (ἐπιμ. Π. ΑΔΑΜ-BEAEHN, Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΦΗ) (Θεσσαλονίκη 2009), 369-384.

11. A.J. AMMERMAN, N. EFSTRATIOU, M. DINOU, K. PAVLOPOULOS, R. GABRIELLI, K.D. THOMAS, M.A. MANNINO, Finding the Early Neolithic in Aegean Thrace: the use of cores, *Antiquity* 82, 2008, 139-150.

12. Συγκεντρωμένες στὸ C. PERLÈS, *The Early Neolithic in Greece: The first farmers in Europe* (Cambridge 2001) 100-106, table 6.1.

13. Αὐτόθι.

14. AMMERMAN *et al.*, ὁ.π.

15. A. REINGRUBER, L. THISEN, C14 Database for Aegean Catchment (Eastern Greece, Southern Balkans and Western Turkey), 10000-5500 B.C. στὸ CL. LICHTER (ἐκδ.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian -European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium Cal. BC, Proceedings of the International Workshop, Istanbul 20-22 May 2004* (BYZAS 2), 322.

Βουλγαρίας (Kovačeno)¹⁶, και τοποθετούν πλέον όριστικά τον προϊστορικό οικισμό του «Ντικιλί Τάς» και την Ανατολική Μακεδονία στον χάρτη των περιοχών με τις πρώτες εμφανίσεις νεολιθικών γεωργών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη¹⁷.

Η ανακάλυψη αυτή θέτει τέλος στους προβληματισμούς που είχαν προκύψει από την απουσία πρώιμων νεολιθικών εγκαταστάσεων στην Ανατολική Μακεδονία, ένα από τα κύρια περάσματα από την Ασία προς την Ευρώπη, και ανανεώνει ριζικά τα δεδομένα τα σχετικά με τους δρόμους διάδοσης της Νεολιθικής «Επανάστασης»¹⁸.

2. Ο ανασκαφικός τομέας 2

Στόχος της ανασκαφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σ' αυτόν τον τομέα ήταν η αποκάλυψη της πιθανής συνέχειας προς τα δυτικά της λιθοκατασκευής που είχε εντοπιστεί στο νότιο τμήμα του σκάμματος (locus 2-001) και η εξακρίβωση της σχέσης της με ένα στρώμα καταστροφής της Νεώτερης Νεολιθικής II έποχης που είχε αποκαλυφθεί στα άναντη της περιφέρειας του λόφου. Το στρώμα αυτό εκτεινόταν γύρω από τα κατάλοιπα ενός ίπνου (locus 2-002), το περιεχόμενο του οποίου χρονολογήθηκε με C14 μεταξύ 4520 και 4360 π.Χ. (Lyon 6011)¹⁹.

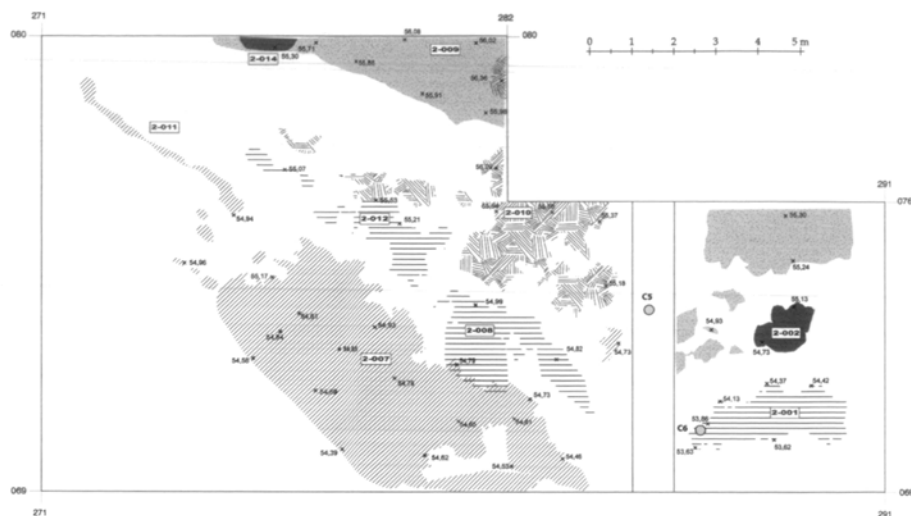
Κατά το 2010 η ανασκαφή επεκτάθηκε στα δυτικά και στα βορειοδυτικά του ανασκαφικού σκάμματος των έτων 1987-1993 και 2008 και κάλυψε επι-

16. Ό.π. (σημ. 15) 315· HIGHAM T.F.G., C. BRONK RAMSEY, F. BROCK, D. BAKER, P. DITCHFIELD, Radiocarbon dates from the Oxford AMS System: *Archaeometry* datelist 34, *Archaeometry* 53, 5, 2011, 1078-1079.

17. L. LESPEZ, P. DARQUE, CH. KOUKOULI-CHRYSAKAKI, D. MALAMIDOU, R. TREUIL, Z. TSIRTSONI, G. KOURTESSI-PHILIPPAKIS, R. DAVIDSON, CH. OBERLIN, Filling the Gap in Northern Greece: New Evidence on Early and Middle Neolithic levels at Dikili Tash, *Antiquity* 87, 2013, nr. 335.30-45.

18. S. ANDREOU, M. FOTIADIS, K. KOTSAKIS, Review of the Aegean Prehistory, V. The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece, *AJA* 100, 1996, 597.

19. Το Έργον 2008, 82· BCH 133, 2009, 532· ΠΑΕ 2008, 73-75.

Εἰκ. 3. Τομέας 2. Ἀπλοποιημένο σχέδιο τομέα 2.

φάνεια 142 τ.μ. Ἀρχικά χρησιμοποιήθηκε σκαπτικό μηχανήμα γιὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ διαταραγμένες ἐπιχώσεις πάχους 0,80-1 μέτρου, οἱ ὁποῖες μὲ τὴ διαδικασία τῆς διάβρωσης εἶχαν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὴν πλαγιά στὴ βάση τοῦ λόφου. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἐπιφανειακῶν αὐτῶν ἐπιχώσεων, ἀκολούθησε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἔφερε στὸ φῶς ἐνδιαφέροντα ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα (εἰκ. 3).

Στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς ἀποκαλύφθηκαν κατάλοιπα ἐνὸς νέου ἱπνοῦ (locus 2-014), στὴν ἐπίχωση τοῦ ὁποῖου βρέθηκε ἓνα τετραποδικὸ ἀγγεῖο μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση, χαρακτηριστικὴ τῆς Νεώτερης Νεολιθικῆς II, ἐνῶ ἀπὸ τὴ γύρω περιοχὴ συγκεντρώθηκε καὶ σημαντικὴ ποσότητα ἀπανθρακωμένων καρπῶν²⁰. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ὁρίζοντα κατοίκησης, πού εἶχε ἀνασκαφεῖ στὸ βόρειο τμήμα τοῦ σκάμματος τοῦ 2008.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπόθεση πού εἴχαμε διατυπώσει δύο χρόνια πρὶν, ὅτι τὸ στρώμα τῶν λίθων προέρχεται ἀπὸ διάλυση λιθοκατα-

20. Τὸ Ἔργον 2010, 44, εἰκ. 43, εἰκ. 45.

σκευής και δὲν ἀποτελεῖ τμήμα *in situ* περιβόλου. Ἐπιπλέον ἔδειξε ὅτι δὲν ἔχουμε ἓνα, ἀλλὰ περισσότερα διαδοχικά ἐπεισόδια. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 2010 ἔφερε πράγματι στὸ φῶς δύο ἐκτεταμένα ἐπ'ἀλλήλα στρώματα λίθων (πίν. 53β) στὰ κατάντη τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἱπνοῦ 2-014: ἡ βαθύτερη στρώση (locus 2-008 καὶ locus 2-012), ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὸ 2008 locus 2-001, ἐπικαλύπτεται ἀπὸ μία δεύτερη, προφανῶς νεώτερη στρώση (locus 2-007) ἀποτελούμενη ἀπὸ σειρὴς λίθων συχνὰ μεγάλων διαστάσεων. Σύμφωνα μὲ τὴ στρωματογραφία καὶ τὴ μικρομορφολογία²¹, αὐτὰ τὰ δύο στρώματα τῶν λίθων περιέχονται μέσα σὲ προσχώσεις (colluvium) ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἰσχυρὴ διάβρωση. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ συγκέντρωση τῶν διαδοχικῶν στρωμάτων λίθων στὴ βάση τοῦ λόφου πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ ἐπ'ἀλλήλης καταστροφὴς λιθοκατασκευῶν ποὺ βρίσκονταν σὲ ὑψηλότερα ἐπίπεδα στὴν πλαγιά. Μεταξὺ τῶν δύο λιθοστρωμάτων ἐντοπίστηκε παλαιοέδαφος, ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὁποίου βεβαιώνει ἐγκατάλειψη τοῦ λόφου γιὰ σημαντικό χρονικὸ διάστημα.

Τρία δείγματα ἄνθρακα μέσα ἀπὸ τὸ colluvium ποὺ περιέχει τὸν ἀρχαιότερο λιθοσωρό, καὶ τὸ ὁποῖο ἐπικαλύπτει τὸ στρώμα καταστροφῆς τῆς NN II, ἔδωσαν τὶς γνωστὲς καὶ ἀπὸ τὸν λοιπὸ οἰκισμὸ χρονολογήσεις τοῦ τέλους τῆς NNII: 4324-4071, 4230-3925, 4235-4005 π.Χ. (δείγματα Lyon-7618, DEM-2144, DEM-2125 ἀντίστοιχα). Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι ἡ εἰκόνα τῆς γενικευμένης διακοπῆς τῆς κατοίκησης στὸ Ντικιλί Τάς στὰ τέλη τῆς 5ης χιλιετίας π.Χ.

Μὲ στόχο νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ βαθύτερο στρώμα τῆς ἀνθρωπογενοῦς ἐπίχωσης τοῦ τομέα 2, ἔγιναν δύο καρότα στὸ νότιο τμήμα (C5 καὶ C6) καὶ πάρθηκαν δείγματα χρώματος. Ἀξιοσημείωτη ὑπῆρξε ἡ ἐντόπιση στὴ βάση τους μιᾶς διαταραχῆς στὴ στρωματογραφικὴ ἀκολουθία Πλειστοκαίνου-Ὀλοκαίνου: πράγματι, τὸ παλαιοέδαφος τῆς Ὀλοκαίνου ἀπουσιάζει ἐντελῶς, ἐνῶ τὸ πλειστοκαινικὸ ὑπόστρωμα ἐμφανίζεται ψηλότερα στὸ καρότο C6 (νοτιότερο) ἀπ' ὅ,τι στὸ C5 (βορειότερο), γεγονός ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ φυσικὴ κλίση τοῦ ἐδάφους. Φαίνεται ὅτι στὴν περιοχὴ αὐτὴ τὸ παλαιοέδαφος ἀπομα-

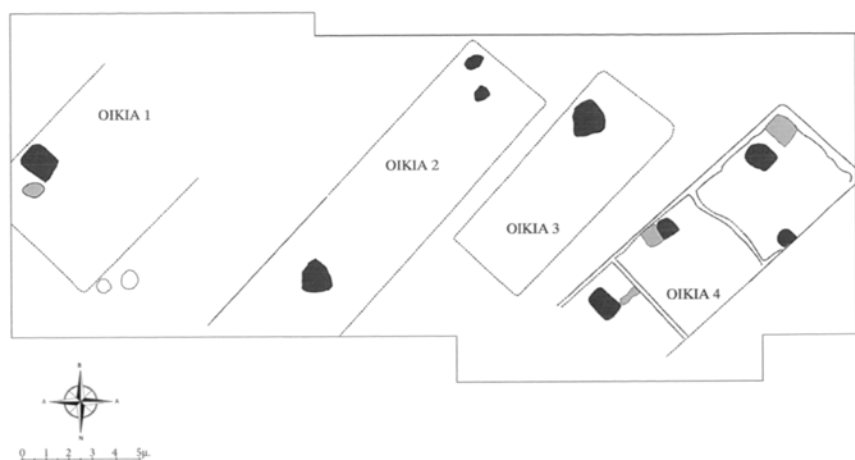
21. Ἡ ἐδαφολογικὴ καὶ μικρομορφολογικὴ μελέτη ἔγιναν ἀπὸ τὴν Cécile Germain-Vallée.

κρύνθηκε τοπικά μὲ τὴ διάνοιξη σκάμματος, ἴσως τάφρου, στὴ βάση τοῦ γηλόφου τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ χρονολόγηση τῆς διάνοιξης αὐτοῦ τοῦ σκάμματος-τάφρου παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἀπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ παρουσία ὀστράκων τῆς NN II κοντὰ στὸν πυθμένα τοῦ ὀρύγματος ὑποδεικνύει ὅτι ἦταν ἀνοιχτὸ κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου. Χωρὶς νὰ ἀποκλείουμε τὴ χρονολόγηση τῆς διάνοιξής του σὲ μία πρωιμότερη περίοδο, θὰ μπορούσε ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ μία προκαταρκτικὴ διευθέτηση τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἐπέκταση τῆς οἰκιστικῆς ζώνης στους πρόποδες τοῦ λόφου στὴ NN II²².

Ἀπροσδιόριστη παραμένει ὅπωςδῆποτε ἡ χρονολόγηση τοῦ δεύτερου λιθοσωροῦ, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει τὸν ἴδιο περίπου προσανατολισμὸ καὶ τὴν ἴδια σύσταση μὲ τὸν ἀρχαιότερο. Τὸ παχὺ στρώμα προσχώσεων μέσα στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται περιέχει κεραμικὴ διαφόρων περιόδων, ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ, τὴν Πρώιμη καὶ τὴ Ὑστερὴ Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, καὶ τοὺς Ἱστορικοὺς Χρόνους. Μὲ τὰ ὑψηλότερα ποσοστὰ κεραμικῆς ἀντιπροσωπεύεται ἡ Νεώτερη Νεολιθικὴ (ιδιαίτερα ἡ NN II), ἐνῶ μὲ μικρότερη συχνότητα ἐμφανίζεται ἡ κεραμικὴ τῆς Πρώιμης Ἑποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ἡ ἀκριβὴς διαστρωμάτωση, ὥστόσο, αὐτοῦ τοῦ ὕλικου μέσα στὸ πάχος τῆς ἐπίχωσης δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθεῖ διεξοδικά.

Ἡ ἐντόπιση στρώματος τῆς Ὑστερῆς Ἑποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴ βόρεια παρειὰ τοῦ τομέα 2 βεβαιώνει κατοίκηση, ἢ ἔστω κάποιου εἶδους χρήση, τῆς νότιας πλαγίᾳς τοῦ γηλόφου κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Ἀντίθετα, δὲν ἐντοπίσθηκε καθόλου κεραμικὴ τῆς Πρώιμης Ἑποχῆς Σιδήρου, ἐνῶ ἐξαιρετικὰ περιορισμένος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀστράκων Ἱστορικῶν Χρόνων. Τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ γιὰ μετακίνηση τῆς κατοίκησης κατὰ τὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Σιδήρου καὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ κατὰ τοὺς Ἱστορικοὺς

22. Οἱ ραδιοχρονολογήσεις πού προέκυψαν στὸ σημεῖο αὐτό (ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο τῆς Lyon) καλύπτουν ὁλόκληρὴ τὴν 6η χιλιετία π.Χ. Ὁ τρόπος πού διατάσσονται φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει περισσότερο τὴν ἐκδοχὴ ἐνὸς ὀρύγματος ἀνοιγμένου στὴ διάρκεια τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς καὶ γεμισμένου προοδευτικὰ μὲ προσχώσεις, παρὰ αὐτὴν τῆς τάφρου τῆς NN II. Ἀλλὰ μόνο μία πραγματικὴ ἀνασκαφὴ θὰ ἐπέτρεπε νὰ καταλήξουμε ὀριστικά.

Εἰκ. 4. Κάτοψη τῶν οἰκιῶν τοῦ τομέα 6/VI.

Χρόνους, ἴσως πρὸς τὶς ΒΑ πλαγιές τοῦ γήλοφου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν διερχόμενο ἀπὸ τοὺς ΒΑ πρόποδες τοῦ λόφου δρόμο, τὸν ὁποῖο στοὺς Ρωμαϊκοὺς Χρόνους ἀκολούθησε καὶ ἡ Ἑγνατία Ὁδός.

3. Ὁ ἀνασκαφικὸς τομέας 6

Στὸν τομέα 6 συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ 2008²³, μὲ κύριο στόχο τὸν προσδιορισμὸ τῶν ὁρίων τῆς νεολιθικῆς οἰκίας 1 τοῦ τομέα I/1989 (εἰκ. 4) καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς συνολικῆς τῆς εἰκόνας μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῆς κάτοψης, τῆς ἐσωτερικῆς τῆς διαρρύθμισης καὶ τῆς οἰκοσκευῆς τῆς. Ἡ ἔκταση τοῦ τομέα ἔφθασε φέτος 98 τ.μ. (εἰκ. 5).

Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2008, πάνω ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ στρώμα τῆς Νεώτερης Νεολιθικῆς II, στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ οἰκία 1, εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατάλοιπα κατοίκησης τῆς Πρώιμης Ἑποχῆς Χαλκοῦ: διάσπαρτα σύνολα λίθων

23. Τὸ Ἔργον 2008, 83-84, εἰκ. 94-97· BCH 133, 2009, 533-536· ΠΑΕ 2008, 76-78· ΠΑΕ 2009, 180.

ἀπὸ ὑποστήριξη ξύλινων πασσάλων, καθὼς καὶ λάκκοι ἢ σιροὶ ποὺ βρίσκονταν κατ' εὐθείαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ στρώμα καταστροφῆς τῆς νεολιθικῆς οἰκίας²⁴. Ἕνα μεγάλο μέρος αὐτῶν τῶν κατασκευῶν ἀπομακρύνθηκε τὸ 2010. Συμπληρωματικὰ δείγματα γιὰ χρονολόγησι μὲ C14 δὲν πάθθησαν, γιατί στίς περισσότερες περιπτώσεις διαπιστώθηκε ὅτι τὸ περιεχόμενο τῶν λάκκων – πολὺ φτωχὸ σὲ ὀργανικὰ κατάλοιπα – δὲν ἦταν τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἀλλὰ ἀνῆκε στὸ ὑποκείμενο στρώμα καταστροφῆς τῆς Νεώτερης Νεολιθικῆς II: τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα δείγματα C14 ποὺ χρονολογήθηκαν τὸ 2009 εἶχαν δώσει, πράγματι, χρονολογήσεις τοῦ τέλους τῆς 5ης χιλιετίας καὶ μόνο ἓνα χρονολογεῖται στὰ τέλη τῆς 4ης χιλιετίας π.Χ.²⁵

Πιθανὸν τὸ βόρειο ὄριο τοῦ ἀνασκαμμένου τμήματος τῆς οἰκίας δὲν βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὸν ἱπνὸ (locus 6-015)²⁶, τοῦ ὁποῖου οἱ διαστάσεις εἶναι 1.5 μ. μῆκος καὶ 1.20 μ. πλάτος. Ἀκόμα καὶ ἂν τὰ ΝΑ καὶ ΒΑ ὅρια εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθοῦν, ἡ ἐν λόγῳ οἰκία καλύπτει χῶρο τουλάχιστον 6 μ. πλάτους καὶ 7 μ. μήκους. Μὲ τὴ ΝΔ πλευρὰ τοῦ ἱπνοῦ ἐφάπτεται πῆλινη πλατφόρμα (locus 6-044), πάνω στὴν ὁποία βρέθηκαν ἓνα ἀγγεῖο, ἓνα τριβεῖο θρυμματισμένο ἀπὸ τὴν καύση καὶ μία μεγάλη ποσότητα ἀπὸ ρόβι (πίν. 54α-β). Ἀνάλογες πῆλινες κατασκευές προοριζόμενες προφανῶς γιὰ παρασκευὴ τροφῶν βρέθηκαν καὶ στοὺς τρεῖς χώρους Α, Β, Γ τῆς οἰκίας 4 τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα VI²⁷, ἀλλὰ γιὰ πρώτη φορὰ ἐντοπίζονται ἀρχαιοβοτανικὰ κατάλοιπα *in situ* σὲ πηλοκατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ τύπου.

Δὲν ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι *in situ* παρὰ μόνο διάφορα κομμάτια τοίχων πεσμένα στὸ δάπεδο, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐπιφάνεια ἐπιστρωμένη μὲ ἓνα λεπτὸ στρώμα πατημένου πηλοῦ πολὺ εὐθραυστο καὶ κατὰ συνέπεια ὄχι καλὰ διατηρημένο. Πάνω στὸ δάπεδο βρέθηκαν πολλὰ ἀντικείμενα στὴ θέση τους, μερικὲς φορὲς ἐγκλωβισμένα μέσα στὰ τμήματα τῶν πεσμένων πηλότοιχων.

24. Τὸ Ἔργον 2008, 83, εἰκ. 96· BCH 133, 2009, 534, καὶ fig. 6-7· ΠΑΕ 2008, 77.

25. Ραδιοχρονολογήσεις στὰ ἐργαστήρια ἀρχαιομετρίας Lyon καὶ Κέντρου Ἑρευνῶν «Δημόκριτος».

26. Τὸ Ἔργον 2008, 83, εἰκ. 97· BCH 133, 2009, 534 καὶ fig. 8-9.

27. ΠΑΕ 1994, 127, πίν. 69α· ΠΑΕ 1995, 109-111, εἰκ. 1.

Ὅρισμένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τμήματα – τὰ πιὸ καλὰ καμένα – διατηροῦν τὴν ἀρχικὴ τους μορφή, ὅπως π.χ. τὸ locus 6-026 (πίν. 55α), τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ παραστάδα θύρας, ἐνδεχόμενο πὺν πρέπει νὰ ἐπαληθευθεῖ μὲ λεπτομερειακὴ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη. Ἡ οἰκοσκευὴ περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία ἀντικειμένων: ἀγγεῖα ἀποθηκευτικά καὶ ἐπιτραπέζια, εἰδώλια, κοσμήματα, ἐργαλεῖα ὀστέινα, πήλινα καὶ λίθινα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀρκετὰ τριβεῖα καὶ τριπτῆρες.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῆς διακοσμημένης κεραμικῆς τῆς Νεώτερης Νεολιθικῆς II ἐμφανίζουν ὁρισμένα ἀγγεῖα, ὅπως αὐτὸ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ καστανὴ σὲ ὑπόλευκο (brown on cream) διακόσμηση (πίν. 55β). Θραύσματα ἀγγείων αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶχαν βρεθεῖ καὶ σὲ ἄλλες οἰκίες τοῦ τομέα VI, ἀλλὰ ὄχι ὡς κλειστὰ εὐρήματα. Τὸ νέο ὥστόσο εὑρημα στὸ στρώμα καταστροφῆς τῆς οἰκίας 1 βεβαιώνει τὴ χρονολογικὴ συνύπαρξη ἀγγείων αὐτῆς τῆς κατηγορίας μὲ τὴ γραπτὴ κεραμικὴ τοῦ ὕστερου γραφίτη (πίν. 55γ) καὶ προστίθεται στὶς ἐνδείξεις πὺν εἶχαν προκύψει στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ στὸ Κρυονέρι²⁸ γιὰ τὴ χρονολογικὴ συνύπαρξη τῆς κεραμικῆς αὐτῆς τῆς κατηγορίας καὶ μὲ τὴν κεραμικὴ μαῦρο σὲ ἐρυθρὸ (black on red).

Εἰδικὴ προσοχὴ δόθηκε, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 2008, στὴ συστηματικὴ περισυλλογὴ τῶν ἀπανθρακωμένων ἀρχαιοβοτανικῶν καταλοίπων. Παράλληλα μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἐπίπλευσης, πραγματοποιήθηκε σὲ περιπτώσεις μεγάλων συγκεντρώσεων σπόρων καὶ ἀπ' εὐθείας προσεκτικὴ περισυλλογὴ τους ἀπὸ τὸ δάπεδο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη συγκέντρωση ἀπὸ ρόβι (*Vicia ervilia*) πὺν βρέθηκε πάνω στὴν πηλόκτιστη πλατφόρμα-λεκάνη δίπλα στὸν ἵπνὸ 6-015 (locus 6-044) (πίν. 54β), ἐντοπίστηκαν ἐπίσης ἀμιγεῖς συγκεντρώσεις μονοκόκκου σιταριοῦ (*Triticum monococcum*), βελανιδιῶν (*Quercus* sp.), βατόμουρων, σύκων καὶ ἄγριων ἀχλαδιῶν. Μία σημαντικὴ συγκέντρωση ἀπὸ σπόρους λινά-

28. D. MALAMIDOU, Kryoneri: a Neolithic and Early Bronze Age Settlement in the Lower Strymon Valley στὸ H. TODOROVA, M. STEFANOVICH, G. Ivanov (ἐκδ.), *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) - Serres/Amphipolis (Greece), 29.09-01.10.2004*, In the Steps of James Harvey Gaul Vol. 2 (Sofia 2007) 301-303, fig. 15.

ριού (*Linum* sp.) βρέθηκε στα βόρεια του σπιτιού (BA του ίπνου 6-015). Πιθανόν προοριζόταν για τροφή ή για καρύκευμα, πιθανόν σε ανάμειξη με δημητριακά, όπως δηλώνεται από την παρουσία σε μικρή απόσταση μονοκόκκου σιταριού. Οί λιναρόσποροι θα μπορούσαν επίσης να τρίβονταν και να αναμειγνύονταν με νερό για την εξαγωγή λαδιού.

Τέλος δύο περιοχές με συγκέντρωση γιγάρτων σταφυλιών (*Vitis vinifera*) εντοπίστηκαν στο δάπεδο του σπιτιού. Η μία κοντά στη νότια πλευρά του ίπνου 6-015 και η άλλη στο ανατολικό τμήμα του σπιτιού, δίπλα στη θεωρούμενη πόρτα (locus 6-026). Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι και στις δύο περιπτώσεις τα γιγάρτα των σταφυλιών βρίσκονταν κοντά σε αγγεία που είχαν σπάσει επί τόπου. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι τα σταφύλια είχαν εναποτεθεί στα αγγεία και ότι ένα είδος ζύμωσης είχε αρχίσει όταν ξέσπασε ή φωτιά. Για τον έλεγχο αυτής της υπόθεσης με χημικές αναλύσεις (GS-MS) πραγματοποιήθηκε δειγματοληψία σε όρισμένα θραύσματα, για εντόπιση τυχόν οργανικών καταλοίπων. Όπωςδήποτε η ανεύρεση κατά το 2010 νέων ποσοτήτων γιγάρτων επί πλέον αυτών που είχαν βρεθεί το 1989 ενισχύει την υπόθεση ότι σ' αυτό το σπίτι πιθανόν είχε πραγματοποιηθεί έντατική εκθλίψη σταφυλιών.

Η σύγχρονη παρουσία αυτών των διαφορετικών ειδών φυτικών τροφίμων στο στρώμα καταστροφής του σπιτιού αποτελεί ένδειξη ότι η καταστροφή συνέβη φθινόπωρο ή χειμώνα. Επιπλέον, αν δεχθεί κανείς ότι όλα τα είδη που εμφανίζονται μπορούσαν να καταναλωθούν ως τροφή ύστερα από κατάλληλη προετοιμασία, ή ποικιλία τους απεικονίζει την αυτάρκεια της διατροφής, την οποία είχαν τα νοικοκυριά της νεολιθικής εποχής.

Ανάμεσα στα εύρηματα που βρέθηκαν στα ΝΔ του σπιτιού, άμέσως κάτω από το επιφανειακό στρώμα, ξεχωρίζουν δύο πήλινα αντικείμενα: μία ανθρωπόμορφη λαβή από κουτάλι (πίν. 56β) και ένα θραύσμα ανθρωπόμορφου αγγείου με γραπτή διακόσμηση γραφίτη.

4. Ο ανασκαφικός τομέας 7

Το κύριο αντικείμενο της ανασκαφικής έρευνας στον τομέα 7 κατά το 2010 ήταν η αναζήτηση προς Βορρά της συνέχειας των στρωμάτων των Ιστορικών Χρόνων που είχε φέρει στο φως η ανασκαφή του 2008 στα τετρά-

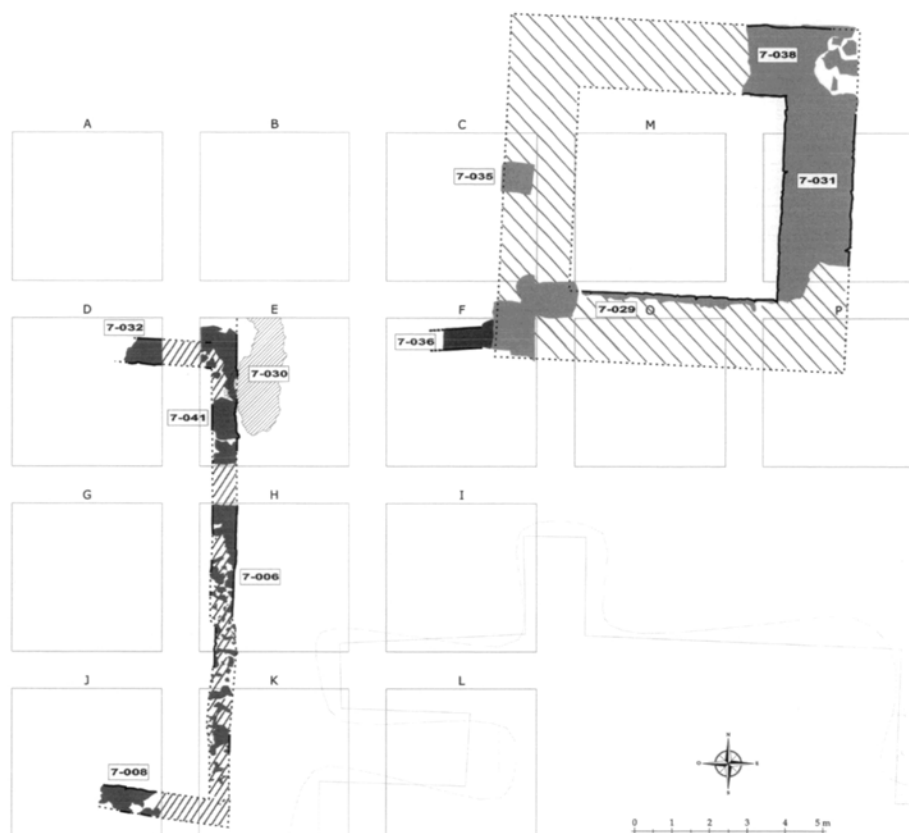
γωνία G ἕως K, μὲ σκοπὸ νὰ ἐντοπίσουμε ἐν συνεχείᾳ κάτω ἀπὸ αὐτά, στὴν κατὰ τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ἔκταση, τὰ στρώματα τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ²⁹. Ἐπιθυμούσαμε ἐπίσης νὰ ἔχουμε μία στρωματογραφικὴ συσχέτιση ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τοῦ πύργου ποὺ ἦταν ὁρατὰ στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου καὶ στὰ ἀρχαιολογικὰ στρώματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2008.

Τέσσερα νέα ἀνασκαφικὰ τετράγωνα (C-F), διαστάσεων 4×4 μ., ἀνοίχθηκαν στὰ βόρεια τοῦ ἀνασκαφικοῦ σκάμματος τοῦ 2008. Ἡ ἔρευνα τοῦ 2010 ἐπέτρεψε τὴν ἀποκατάσταση τῆς συνολικῆς κάτοψης τοῦ πύργου. Παρὰ τὴν πλήρη καταστροφὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἀπὸ μία παλαιὰ λαθρανασκαφή, βεβαιώθηκε ἀπὸ τὰ σωζόμενα κατάλοιπα τῆς θεμελίωσης ὅτι ὁ πύργος ἔχει τετράγωνη κάτοψη μὲ 9.25 μ. σὲ κάθε πλευρά. Τὸ πάχος τῶν τοίχων ἦταν 1.87 μ. καὶ ὁ ἐσωτερικὸς χώρος τοῦ εἶχε πλευρὰ 5.50 μ. Στὴ θεμελίωση καὶ στὴν ἀνωδομὴ τῶν τοίχων ἐμφανίζονται γωνιόλιθοι σὲ δεύτερη χρήσιμη, ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀνάγονται στὴ Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ (πίν. 56α). Ἡ τοιχοδομία καὶ ἡ κάτοψή του συνηγορεῖ γιὰ τὴ χρονολόγησι τῆς ἀνέγερσής του στὴ Μεσοβυζαντινὴ περίοδο (11ος-12ος αἰώνας μ.Χ.).

Στὰ δυτικὰ τοῦ πύργου, ὁ τοίχος 7-041 καὶ ὁ κάθετος πρὸς αὐτὸν 7-032 συνδέονται μὲ τοὺς τοίχους 7-006 καὶ 7-008 ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2008 (εἰκ. 6). Αὐτοὶ οἱ τοῖχοι, πάχους περίπου 0.70 μ., εἶναι χτισμένοι μὲ ἀργολιθοδομή (μικροὶ λίθοι χωρὶς συνδετικὸ κονίαμα) καὶ περιέχουν θραύσματα συμπαγοῦς κονιάματος προφανῶς σὲ δεύτερη χρήσιμη. Ἀνήκουν σὲ κτίσμα μήκους τὸ λιγότερο 13.50 μ. ποὺ ἐκτείνεται πρὸς τὰ βόρεια πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἀποκατασταθεῖ τελικὰ ἡ στρωματογραφικὴ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν τοίχων καὶ στὸν γειτονικὸ πύργο. Ὡστόσο οἱ μάζες τοῦ κονιάματος ποὺ ἐπαναχρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ χτίσιμό τους εἶναι δυνατόν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν πύργο ποὺ ἔχει καταρρεύσει. Δύο ραδιοχρονολογήσεις ἀπὸ λάκκους ποὺ ἔχουν διαταράξει τὸν τοῖχο 7-006 δίνουν ἀποτέλεσμα στὰ χρόνια μετὰ ἀπὸ τὸ 1650 μ.Χ., ἀποτελώντας *terminus ante quem* γιὰ τὴ χρονολόγησή του³⁰.

29. Τὸ Ἔργον 2008, 85, εἰκ. 98· BCH 133, 2009, 537, fig. 10· ΠΑΕ 2008, 78-82· ΠΑΕ 2009, 180-181.

30. Δείγματα Lyon-6018 καὶ Lyon-6020· βλ. ΠΑΕ 2009, 180.

Εἰκ. 6. Ἀπλοποιημένο σχέδιο τομέα 7 με κατάλοιπα Βυζαντινῆς περιόδου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἓνας μεγάλος σωρὸς ἀπορριμμάτων (locus 7-030) ποὺ στηρίζεται στὸν τοῖχο 7-041 περιεῖχε πλιθιά, κεραμίδες καὶ θραύσματα ἀπὸ γωνιόλιθους ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν πύργο. Ἕνα χάλκινο νόμισμα τοῦ Μιχαὴλ II Κομνηνοῦ Δούκα (1230-1266/1268) (πίν. 56γ) ἀποτελεῖ *terminus post quem* γιὰ τὴν ἐναπόθεση τῶν ἀπορριμμάτων. Συμπεραίνεται ἔτσι ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ πύργου καί, ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἀνέγερση καὶ καταστροφή τοῦ μεγάλου κτιρίου στὸ ὁποῖο ἀνήκουν οἱ τοῖχοι 7-006/7-041, 7-008 καὶ 7-032 λαμβάνουν χώρα μεταξύ τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ. μ.Χ.

Ἡ ΝΔ γωνία τοῦ πύργου κόβει καθαρά ἓνα στρώμα μὲ μικροὺς λίθους (locus 7-039, πίν. 57α) ποὺ ἤδη εἶχε ἐμφανισθεῖ νοτιότερα στὸ ἀνασκαφικὸ τετράγωνο I τοῦ 2008 (locus 7-005). Ἀρχικὰ εἶχε ἐρμηνευθεῖ ὡς *in situ* δάπεδο τῆς Ὑστεροκλασικῆς-Ἑλληνιστικῆς περιόδου³¹, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τοῦ 2009 καὶ ἀπὸ τὰ νέα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2010 διαπιστώθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ ἰσοπέδωση καταλοίπων τῆς Ἑλληνιστικῆς κυρίως περιόδου ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς ἀρχές τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς³².

Δὲν προχωρήσαμε περαιτέρω στὴν ἐξερεύνηση τῶν ὑποκείμενων ἀποθέσεων, ἀλλὰ περιμένουμε νὰ ἐμφανισθοῦν ἀμέσως ἀπὸ κάτω τὰ στρώματα τῆς ὙΕΧ, ὅπως ἔδειξαν οἱ ἀνασκαφές τοῦ 2008. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας θὰ ἐπικεντρωθεῖ σὲ αὐτὰ τὰ στρώματα, τῶν ὁποίων ἡ χρονολόγηση σύμφωνα μὲ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ C14 τοῦ 2009 τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὸν ὕστερο 15ο καὶ στὸν ὕστερο 12ο π.Χ. αἰώνα³³.

Στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2010 πραγματοποιήθηκαν καὶ δύο καθαρισμοὶ τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα Α2 τοῦ J. Deshayes, γιὰ νὰ βελτιωθεῖ ἡ ἐξάρτηση τῶν παλαιῶν σχεδίων ἀπὸ τὸν νέο ἀνασκαφικὸ κἀνναβο. Ὁ πρῶτος καθαρισμός, στὴ ΝΔ γωνία τοῦ παλίου σκάμματος Α2, ἔδωσε ἓνα ἀπροσδόκητο εὕρημα. Σ' αὐτὴ τὴ θέση ἦταν ὁρατὰ τὰ κατάλοιπα ἐνὸς λιθόκτιστου τοίχου, τὰ ὁποῖα φαίνονταν ὡς συνέχεια τοῦ τοίχου 1 ποὺ ὁ J. Deshayes εἶχε χρονολογήσει στοὺς Ἱστορικοὺς Χρόνους³⁴. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τοίχου ὁμως, διαπιστώσαμε ὅτι ἡ τοιχοδομία του μὲ συνδυασμὸ λίθων καὶ ὠμῶν πλίνθων ἀνταποκρινόταν στὴν τοιχοδομία τῶν κτιρίων τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς Χαλκοῦ τοῦ τομέα 7. Ἡ μικρῆς ἔκτασης ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ ἀκολούθησε ἔδωσε κεραμικὴ, ἡ ὁποία ἐπιβεβαίωσε ὅτι πρόκειται γιὰ τοῖχο τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Τὸ νέο εὕρημα ἔδειξε ὅτι τὰ κτιριακὰ κατάλοιπα αὐτῆς

31. Τὸ Ἔργον 2008, 86· BCH 133, 2009, 539· ΠΑΕ 2008, 83.

32. Πρβ. ΠΑΕ 2009, 180-181.

33. Ραδιοχρονολογήσεις στὰ ἐργαστήρια ἀρχαιομετρίας Lyon καὶ στὸ Κέντρο Ἑρευνῶν «Δημόκριτος».

34. R. TREUIL (ἐκδ.), *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine Orientale*, I. *Fouilles de Jean Deshayes (1961-1975)*, vol. 1, BCH Suppl. 24 (1992) 31-32, pl. 31. Βλ. καὶ Ἔργον 2008, 85, εἰκ. 98· BCH 133, 2009, 537, fig. 10.

τῆς περιόδου καταλάμβαναν μεγαλύτερη ἔκταση στὸν λόφο ἀπὸ ὅ,τι εἶχε ἀρχικὰ διαπιστωθεῖ.

Ὁ δεύτερος καθαρισμός, στὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ τομέα Α2 δὲν ἐντόπισε τὸν τοῖχο 5 πὺ εἶχε δεῖ ὁ J. Deshayes³⁵, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐν τῷ μεταξύ διαλυθεῖ, ἀλλὰ ἔδωσε ἓνα χάλκινο νόμισμα τῆς Ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων (1ος π.Χ.-1ος μ.Χ. αἰώνας), τὸ ὁποῖο βεβαίωσε τὴ χρήση τοῦ χώρου καὶ κατὰ τὴ Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ (πίν. 57β).

5. Προετοιμασία ἱστοσελίδας

Ἡ προετοιμασία τῆς ἀποκλειστικῆς γιὰ τὸ Ντικιλί Τάς ἱστοσελίδας, ἥ ὁποία εἶχε ἀρχίσει τὸν χειμῶνα τοῦ 2009, συνεχίσθηκε τὸ 2010. Ἡ γενικὴ διάρθρωση τῆς ἱστοσελίδας εἶναι ἤδη ἑτοιμὴ καὶ προβλέπεται νὰ ἀνοίξει στὰ τέλη τοῦ 2011³⁶.

P. DARCQUE, X. ΚΟΥΚΟΥΛΗ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ,
Δ. ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, Ζ. ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ

35. Ὁ.π. (σημ. 34).

36. Ἡ ἐλληνικὴ καὶ γαλλικὴ ἔκδοσις ἀνοίξαν πράγματι γιὰ τὸ κοινὸ στὶς 21/10/11. Ὁι διευθύνσεις τῆς ἱστοσελίδας εἶναι: www.dikili-tash.gr καὶ www.dikili-tash.fr.

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ

(Πίν. 58-64)

Συνεχίστηκε έφέτος για πέμπτο χρόνο ή ανασκαφή στο Καστρί, τόν όχυρωμένο πρωτοκυκλαδικό οικισμό τής Χαλανδριανής τής Σύρου (είκ. 1). Η ανασκαφή χρηματοδοτήθηκε από φιλόρχαιο Συριανό που επιθυμεί να μείνει άώνυμος και διεξήχθη υπό τή διεύθυνση τής προϊσταμένης τής ΚΑ' Έφορείας Άρχαιοτήτων Κυκλάδων και Σάμου Μαρίζας Μαρθάρη. Στις έργασίες του 2010 έλαβαν μέρος ή άρχαιολόγος Ίωάννα Γεωργιάδη, ό τοπογράφος Θόδωρος Χατζηθεοδώρου, ό φωτογράφος Κώστας Ξενικάκης και ό συντηρητής άρχαιοτήτων Κώστας Άλεξίου. Τή βοήθειά τους παρεΐχαν, όπως κάθε χρόνο, οί φύλακες άρχαιοτήτων Σύρου Μαρία Κάτρη και Γιώργος Σαλονίκης.

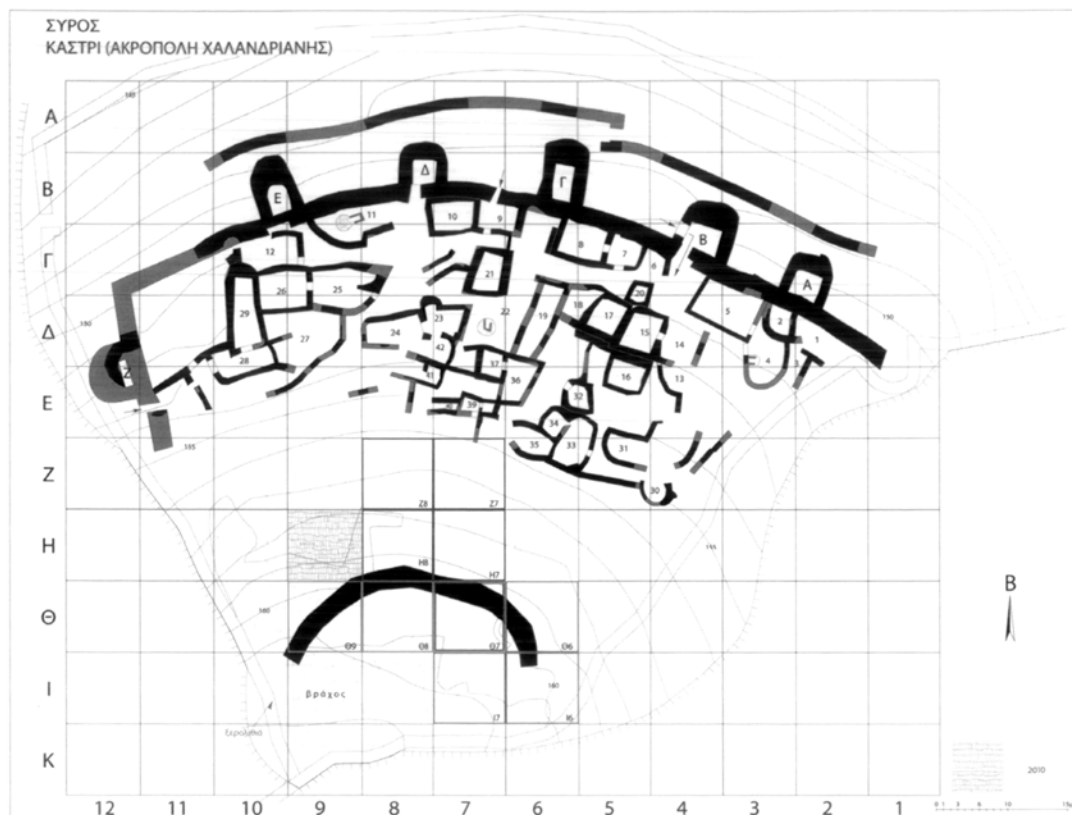
Η ανασκαφική έρευνα καθώς και ή καταγραφή τών κινητών άρχαίων στο Άρχαιολογικό Μουσείο Σύρου έλαβαν χώραν κυρίως κατά τó τέλος Όκτωβρίου και τις άρχές Νοεμβρίου¹.

Οί ανασκαφικές έργασίες

Προηγήθηκε λεπτομερής καθαρισμός του άρχαιολογικού χώρου από τή βλάστηση. Η ανασκαφή περιορίσθηκε έφέτος σε μία τομή που συμπίπτει με τó ανασκαφικό τετράγωνο H9, ή νοτιοανατολική γωνία του όποιου εφάπτεται στήν έξωτερική παρειά του τοξοειδούς τείχους τής κορυφής του Καστρίου (είκ. 1). Η τομή αυτή γειτνιάζει στα άνατολικά μετά τά ανασκαφικά τετράγωνα H8 και H7, ή νότια πλευρά τών όποιών βρίσκεται επίσης σε έπαφή με τήν έξωτερική παρειά του τείχους αυτού και είχαν ανασκαφεί κατά τó 2006².

1. Για τις έρευνες του 2010, βλ. επίσης Έργον 2010, 47-52.

2. ΠΑΕ 2006, 117-118.

Εἰκ. 1: Καστρί, τοπογραφικὸ τοῦ οἰκισμοῦ με σημειωμένη τὴν τομὴ πού διανοίχθηκε τὸ 2010 (τετράγωνο με διαγράμμιση) καθὼς καὶ τίς παλαιότερες τομές τῶν ἐτῶν 2006-2009 (τοπογραφικὸ Θ. Χατζηθεοδώρου).

Τὸ ἀνασκαφικὸ τετράγωνο H9, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ H8 καὶ H7, παρουσίασε ἐπίχωση στὰ νότια, πρὸς τὴν ἀνωφέρεια, πάχους 0.50 μ. ἐνῶ στὰ βόρεια, πρὸς τὴν κατωφέρεια, ἡ ἐπίχωση ἦταν παχύτερη. Σὲ ὁρισμένα ὅμως σημεῖα ὁ ἀνώμαλος φυσικὸς βράχος ἀνεφάνη στὸ βάθος τῶν 0.10 μ. Ἡ ἔρευνα τοῦ τετραγώνου δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ ὁλοκληρωθεῖ, ἔγινε ὅμως ἤδη φανερό ὅτι ἡ ἐπίχωση στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ στρώμα καταστροφῆς τοῦ τείχους τῆς

κορυφής του Καστρίου. Περιέχει καστανόχρωμα και κυρίως άφθονα πλακοειδή τεμάχια μαρμάρου, που προέρχονται από την πτώση του άνωτέρου τμήματος του τείχους.

Η κεραμεική που περισυνελέγη χρονολογείται στην ύστερη φάση της κυκλαδικής Πρώιμης Έποχής του Χαλκού ΙΙ (φάση Καστρίου), στην ίδια δηλαδή περίοδο με την κεραμεική που προήλθε παλαιότερα από την άνασκαφή του προτειχίσματος, του πυργοφόρου τείχους και των βορείων οικοδομικών νησίδων του οικισμού και πρόσφατα από την περιοχή του τείχους της κορυφής του Καστρίου. Η κεραμεική περιλαμβάνει τμήματα λαβών από τὰ διαγνωστικά για την περίοδο αυτή κωδωνόσχημα κύπελλα και δέπα.

Η καταγραφή και τακτοποίηση του συνολικού υλικού που προήλθε από την άνασκαφή των έτων 2006-2010³ σχεδόν ολοκληρώθηκε έφέτος. Έπειδή δέ κατά την περυσινή χρονιά είχε προχωρήσει και ή συντήρηση της κεραμεικής, δόθηκε ή εύκαιρία για συγκρίσεις με υλικό του νεκροταφείου της Χαλανδριανής που ήλθε στο φώς με σωστική άνασκαφή της ΚΑ Έφορείας Αρχαιοτήτων, ή όποία διεξήχθη από τό 2003 έως τό 2008 υπό την επίβλεψη της ύπογραφομένης και κατά μεγάλο χρονικό διάστημα παράλληλα με την άνασκαφή του Καστρίου.

Πρόκειται για μία συστάδα αδιατάρακτων τάφων, ή όποία έχει έντοπισθεί στο Δυτικό τμήμα του νεκροταφείου της Χαλανδριανής, πάνω ακριβώς από την ανατολική όχθη του ρέματος της Ποταμιάς, τό όποιο ρέει ανάμεσα στο ύψωμα του Καστρίου και τό όροπέδιο της Χαλανδριανής (πίν. 58α-β). Η συγκεκριμένη συστάδα τάφων βρίσκεται άπέναντι από τόν οικισμό του Καστρίου (πίν. 59α) και πολύ κοντά στα ύποτιθέμενα όρια του οικισμού της Χαλανδριανής, που είναι άμέσως προγενέστερος του Καστρίου χρονολογικά. Τή συστάδα αυτή, όλως παρadoxώς, δέν έπесήμαναν ούτε ό Τσουντας ούτε ό Παπαδόπουλος πρίν από εκείνον άλλα ούτε και οι άρχαιοκάπηλοι, που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή τόν 19ο αιώνα.

Με την άνασκαφή έχουν αποκαλυφθεί είκοσι τρεις τάφοι, όλοι κτερισμένοι, με εξαίρεση δύο που είναι άκτέριστοι. Επίσης ήλθε στο φώς περίβολος, ένα

3. Έργον 2006, 54-59· 2007, 60-65· 2008, 87-92· 2009, 64-67· Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, ΠΑΕ 2006, 111-119, πίν. 75-79· 2007, 49-53, πίν. 41-44· 2008, 87-92, πίν. 64-66.

στοιχεῖο πού δὲν εἶχε ἐπισημανθεῖ κατὰ τίς παλαιότερες ἀνασκαφές στὴ Χαλανδριανή. Οἱ τάφοι θυμίζουν τοὺς ἀνασκαφέντες ἀπὸ τὸν Τσουντα· εἶναι ὑπόσκαφοι καὶ ἔχουν πολυγωνική, κυκλωτερή ἢ μικτὴ κάτοψη. Τὰ τοιχώματά τους εἶναι κτισμένα μὲ πλακωτὲς πέτρες χωρὶς συνδετικὸ κονίαμα, κατὰ τὸν ἐκφορικὸ τρόπο. Ἡ εἴσοδός τους ἔχει συχνὰ κατώφλι καὶ παραστάδες ἀπὸ ὄρθιες πλάκες, εἶναι δὲ φραγμένη μὲ ξηρότοιχο (πίν. 59β). Ὁ σκελετὸς βρίσκεται σὲ συνεσταλμένη στάση μὲ μία πλάκα συνήθως, σὰν προσκεφάλι, κάτω ἀπὸ τὸ κρανίο. Τὰ κτερίσματα εἶναι τοποθετημένα εἴτε πάνω στὸ δάπεδο τοῦ τάφου, κατὰ κανόνα μπροστὰ στὸ πρόσωπο τοῦ νεκροῦ, εἴτε σὲ κόγχη στὸ τοίχωμά του (πίν. 60α).

Τὰ κτερίσματα περιλαμβάνουν ἀνθρωπόμορφα καὶ σχηματικὰ εἰδώλια καθὼς καὶ ἀγγεῖα, κυρίως φιάλες διαφόρων τύπων, ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο (πίν. 60β-61α-β, 62α). Ὅσον ἀφορᾷ στὰ πήλινα ἀγγεῖα ὑπερτεροῦν ἀριθμητικὰ οἱ ἐντελῶς ἀκόσμητες φιάλες καὶ τὰ κωνικὰ κύπελλα (πίν. 62β), ἀντιπροσωπεύεται ὅμως καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα κατηγορία τῆς συριανῆς στιλβωτῆς κεραμεικῆς μὲ τὴν ἐντυπὴ καὶ ἐγχάρακτη διακόσμηση πού περιλαμβάνει κρατηρίσκους (πίν. 62γ) καὶ τηγανόσχημα σκεύη. Ἐντυπωσιακὸ μάλιστα εὑρημα ἀποτελεῖ ἓνα τηγανόσχημο σκεῦος μὲ παράσταση κωπήλατου πλοίου (πίν. 63α). Τὰ τηγανόσχημα σκεύη μὲ παραστάσεις πλοίων δὲν εἶναι πολλὰ καὶ προέρχονται σχεδὸν ὅλα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Χαλανδριανῆς, γεγονός πού ὁδηγεῖ τοὺς ἐρευνητὲς νὰ πιστεύουν ὅτι ὁ οἰκισμὸς τοῦ νεκροταφείου ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους στὴ ναυτιλία τῆς ἐποχῆς. Στὰ κτερίσματα συγκαταλέγονται ἐπίσης λίθινα ἐργαλεῖα, λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ μεταλλικὰ ἀντικείμενα, ὅπως βελόνες, ὀπτεῖς καὶ ξέστρα (πίν. 63β).

Ἡ ἐν λόγω συστάδα τάφων τοῦ νεκροταφείου τῆς Χαλανδριανῆς ἀνεσκάφη μὲ τὸ σύστημα τοῦ καννάβου. Στὶς τομὲς πού διανοίχθηκαν ἀνάμεσα στοὺς τάφους βρέθηκαν πολλὰ ὅστρακα ἀπὸ ἀμφορεῖς, συμπεριλαμβανομένων καὶ λαβῶν μὲ ἐγχάρακτες ραβδώσεις, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένα ἀπὸ χύτρες, γεγονός πού ὑποδηλώνει ὅτι κάποιες τελετὲς ἐλάμβαναν χώραν στὸ νεκροταφεῖο. Στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ὅπως καὶ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ περιβόλους δὲν προήλθαν ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τοῦ Τσουντα. Αὐτὸ πρέπει νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφή τοῦ 1898 δὲν εἶχαν ἀνασκαφῆ περιοχὲς ἀνάμεσα στοὺς τάφους ἀλλὰ μόνον οἱ ἴδιοι οἱ τάφοι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ ἡμερολόγια τῶν κυκλαδικῶν ἐρευνῶν τοῦ Τσουντα, μὲ τὸν τίτλο «Νῆσοι:Σύρος», πού σώζεται

στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ περιλαμβάνει τμῆμα τῶν ἀνασκαφῶν (Αὐγούστος) στὴ Χαλανδριανή.

Τὸ νεκροταφεῖο τῆς Χαλανδριανῆς θεωρεῖται ὅτι περιλαμβάνει κυρίως τάφους τῆς πρώιμης φάσης τῆς κυκλαδικῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ΙΙ («πολιτισμός» Κέρου-Σύρου) ποὺ ἀνῆκαν στὸν οἰκισμό τῆς Χαλανδριανῆς, ὁ ὁποῖος ἐκατοικεῖτο κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη καὶ ὁρισμένους μόνο συγχρόνους μὲ τὸν μεταγενέστερο οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ (ὕστερη φάση τῆς κυκλαδικῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ΙΙ ἢ φάση Καστριοῦ) διότι στοὺς τελευταίους βρέθηκαν διαγνωστικοὶ τύποι τῆς φάσης αὐτῆς, ὅπως εἶναι κυρίως τὰ δέπα καὶ τὰ κωδωνόσχημα κύπελλα.

Οἱ πρόσφατες ὅμως, παράλληλες ἐν πολλοῖς, ἀνασκαφές στὸν οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ καὶ τὴ συστάδα τοῦ Νεκροταφείου τῆς Χαλανδριανῆς ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Ρέματος τῆς Ποταμιᾶς ἀπέδειξαν ὅτι ὁρισμένοι τύποι πήλινων ἀγγείων ποὺ χρονολογοῦνταν ἕως τώρα στὴν πρώιμη φάση τῆς κυκλαδικῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ΙΙ («πολιτισμός» Κέρου-Σύρου) καὶ ἦταν κυρίως γνωστοὶ ἀπὸ νεκροταφεῖα, ὅπως οἱ μελανοὶ στιλβωτοὶ κρατηρίσκοι μὲ ἔντυπη καὶ ἐγγράρακτη διακόσμηση (πίν. 64α-β) καὶ τὸ πολλαπλὸ σκεῦος τὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ τέσσερις σφαιρικές πυξίδες, ἀπαντοῦν καὶ στὸν μεταγενέστερο οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ. Ἐπίσης ἀπεδείχθη ὅτι τὰ κωνικὰ κύπελλα μὲ ἀποτύπωμα ψάθας ἢ φύλλου στὴ βάση εἶναι ἀγαπητὰ στὸν οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ ἀλλὰ ἀποτελοῦν καὶ ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ συχνοὺς τύπους κτερισμάτων στὴ συστάδα τοῦ νεκροταφείου τῆς Χαλανδριανῆς ποὺ ἀνεσκάφη πρόσφατα. Ἐπιπροσθέτως οἱ λαβὲς ἀμφορέων μὲ ἐγγράρακτες ραβδώσεις ποὺ εἶναι συνηθισμένες στὸν οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ (πίν. 64γ) βρέθηκαν σὲ ἀφθονία καὶ ἀνάμεσα στοὺς τάφους τῆς πρόσφατα ἀνασκαμμένης συστάδας τοῦ νεκροταφείου τῆς Χαλανδριανῆς.

Μὲ βάση τὰ νεώτερα δεδομένα τάφοι ποὺ ἔχουν ὡς κτερίσματα κρατηρίσκους καὶ κωνικὰ κύπελλα θὰ μπορούσαν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν πρώιμη ἀλλὰ κάλλιστα καὶ στὴν ὕστερη φάση τῆς Πρωτοχαλκῆς ΙΙ περιόδου, δηλαδὴ στὴ φάση Καστριοῦ. Οἱ δὲ λαβὲς τῶν ἀμφορέων ποὺ βρέθηκαν διάσπαρτοι ἀνάμεσα στοὺς τάφους θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο φάσεων. Ἐπομένως τὸ νεκροταφεῖο τῆς Χαλανδριανῆς θὰ μπορούσε νὰ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ταφές ἀπὸ τὸν οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ πολὺ πιὸ ἐκτεταμένα ἀπὸ ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ἕως σήμερα.

Γίνεται φανερό ὅτι οἱ νεώτερες, παράλληλες, ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὸν οἰκισμό τοῦ Καστριοῦ καὶ στὸ νεκροταφεῖο τῆς Χαλανδριανῆς ἀνοίγουν ἓνα νέο κεφάλαιο στὴ μελέτη τῆς περιοχῆς ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῶν Κυκλάδων κατὰ τὴν Πρωτοχαλκὴ II περίοδο.

Συντήρηση, καταγραφή καὶ φωτογράφιση τῶν κινητῶν εὐρημάτων

Στὸ ἐργαστήριο καὶ τίς ἀποθήκες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Σύρου ἔγινε ὁ καθαρισμός καὶ ἡ συντήρηση τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Ἀκολούθησε ἡ καταγραφή, φωτογράφιση καὶ τακτοποίησή τους.

ΜΑΡΙΖΑ Ε. ΜΑΡΘΑΡΗ

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΡΟΦΙΛΑ ΑΝΔΡΟΥ

(Πίν. 65-73)

Ἡ ἀνασκαφή¹ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Στρόφιλα στὴν Ἄνδρο κατὰ τὸ ἔτος 2010 ἦταν μικρῆς διάρκειας (6-17/9/2010) καὶ πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ συμβολή τοῦ Δήμου Κορθίου Ἀνδρου καὶ τοῦ INSTAP.

Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε στὸν χώρο βόρεια τοῦ οἰκισμοῦ, ἐξωτερικὰ καὶ κατὰ μῆκος τοῦ τείχους (πίν. 65), σὲ μία ἑκταση ἐμβαδοῦ 30 τ.μ. περίπου, σὲ συνέχεια πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ ἤδη ἀνασκαμμένου χώρου², ὅπου εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἐκτεταμένες βραχογραφίες. Συγκεκριμένα ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν ἀνατολική ἄκρη τοῦ Προμαχώνα Β καὶ ἐκτείνεται σὲ μῆκος 6 μ. καὶ πλάτος 5 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἔχει ἔντονη κλίση πρὸς τὰ νότια καὶ μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος καλλιέργειας, καθὼς καὶ στρώματος καταστροφῆς μὲ πεσμένους ἀργοὺς λίθους τοῦ τείχους, ἀποκαλύφθηκαν στὸ τμήμα αὐτὸ καὶ οἱ τελευταῖες πλίνθοι τῆς βόρειας (ἐξωτερικῆς) ὀψῆς θεμελιωμένες στὸν φυσικὸ βράχο (εἰκ. 1, πίν. 66α).

Ὁ φυσικὸς βράχος, ὁ ὁποῖος ἔχει κλίση $NA \rightarrow BD$, στὴ μεγαλύτερη ἐπιφάνειά του (πίν. 66β) παρουσιάζει βαθμιδωτὰ μέτωπα, εἶναι ρηγματωμένος, ἐνῶ σὲ πολλὰ σημεῖα τὰ κενὰ εἶχαν πληρωθεῖ μὲ πηλόχωμα προφανῶς γιὰ νὰ ἐξομαλυνθεῖ ἡ ἐπιφάνεια. Σὲ ἐπίπεδες καὶ λειεῖς ἐπιφάνειές του ὑπάρχουν βραχογραφήματα σὲ συνέχεια τῶν ἤδη ἀποκαλυφθέντων.

Ξεχωρίζει πλοῖο μὲ σημαία (πίν. 67α-β), τὸ τέταρτο μὲ αὐτὸ τὸ σύμβολο ποὺ βρέθηκε ἕως τώρα στὸν Στρόφιλα. Ἡ ἀπεικόνιση σημαίας μόνον σὲ ὀρισμένα

1. Συμμετείχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Κική Μπίρταχα, Μαργαρίτα Βλάμη καὶ Χαρούλα Παπαδοπούλου, ἡ ἀρχιτέκτων Πετρούλα Παπαευαγγελοπούλου, καὶ οἱ συντηρητὲς ἀρχαιοτήτων Γιάννης Σταϊκόπουλος καὶ Κώστας Ἀλεξίου.

2. Χρ. Α. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ΠΑΕ 2009, 127 κέ. Ἔργον 2009, 53-55.

ἀπὸ τὰ δεκάδες πλοῖα τῶν βραχογραφιῶν τοῦ Στρόφιλα ἐνδεχομένως ὑποδηλώνει ὀργάνωση στῆ λειτουργία καὶ τὸν ρόλο τῶν πλοίων, σχετικὰ καὶ μὲ τίς κοινωνικὲς δομὲς τοῦ οἰκισμοῦ, ὅπως εἶναι τὰ θέματα σχηματισμοῦ ομάδων σκαφῶν μὲ ἀρχηγὸ ἢ/καὶ ἰδιοκτησίας. Τὸ πλοῖο συνοδεύεται ἀπὸ δακτυλιόσχημο θέμα τοῦ τύπου τῶν νεολιθικῶν εἰδωλίων γυναικείας μορφῆς (θεότητας;), συνδυασμὸς ποὺ ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἄλλη παράσταση πλοίου ποὺ βρέθηκε παλαιότερα στὴν ἴδια περιοχὴ.

Ἰδιαίτερο εἶναι καὶ τὸ βραχογράφημα αἰλουροειδοῦς (μῆκ. 0.33 μ.) ποὺ ἐφορμᾷ, πιθανὸν λύκου ἢ ἀγριόγατας (πίν. 68α-β). Κοντὰ στὴν παράσταση αὕτῃ εἰκονίζονται θέματα στὸ σχῆμα ἀνθρώπινου πέλματος, δύο δακτυλιόσχημα θέματα καὶ μικρὲς κυκλικὲς βαθύνσεις διατεταγμένες σπειροειδῶς (πίν. 69α-β). Ἐπίσης, ἰδιαίτερο ὡς πρὸς τὸν τρόπο τῆς διάταξης εἶναι τὸ σύνολο μὲ τρία διαδοχικὰ ζεύγη ἀνθρώπινων πελμάτων (πίν. 70α-β).

Στὴν ἑκταστὴ ἀνάμεσα στὸ τεῖχος καὶ τὸ «προτείχισμα» ὑπάρχει πληθώρα βραχογραφημάτων ποὺ ἀπεικονίζουν ποικίλα θέματα: πλοῖα σὲ διαφορετικὰ μεγέθη, ὁρισμένα μὲ σημαία καὶ ἓνα φορτωμένο μὲ κατσίκια, αἰλουροειδὴ στὸ κυνήγι ἐλαφίων, ἐλάφια, κοιλότητες σὲ σπειροειδῇ διάταξη ποὺ πιθανὸν νὰ συμβολίζουν τὴ θάλασσα, δακτυλιόσχημα θέματα (εἰδώλιο γυναικείας θεότητας;) ἀνθρώπινα πέλματα σὲ διάφορα μεγέθη συνήθως κατὰ ζεύγη, καθὼς καὶ ἄλλα ἀδιευκρίνιστα σχέδια. Φαίνεται νὰ συνιστοῦν στὸ σύνολό τους κατὰ ἓνα τρόπο μία ἐπιτομὴ τοῦ κόσμου τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου τοῦ Στρόφιλα, ὅπου παριστάνονται φυσιοκρατικὰ ἢ συμβολικὰ οἱ δραστηριότητές του, κυρίως ἡ ναυσιπλοΐα ἀλλὰ καὶ ἡ κτηνοτροφία, τμῆμα τῆς πανίδας τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος ποὺ εἶχε σημασία γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του, συνδυασμένα μὲ σύμβολα ποὺ πιθανότατα ἀντανάκλουν θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις. Ἡ ὅλη εἰκόνα θεωροῦμε ὅτι ἐνισχύει τὴν ἀποψή μας ὅτι ὁ ἰδιαίτερος αὐτὸς χώρος θὰ ἦταν σημαντικὸς καὶ μὲ ξεχωριστὸ χαρακτῆρα γιὰ τὸν οἰκισμό.

Στὸ στρώμα καταστροφῆς βρέθηκε κεραμικὴ, ἀρκετὴ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ διακόσμηση «pattern-burnished» τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς περιόδου. Ἐπίσης βρέθηκαν λίθινα ἐργαλεῖα (τριβεῖα, τριπτῆρες), τέχνηρα ὀψιανοῦ κ.ἄ. Δύο θραύσματα ἀπὸ λαβὴ μαρμάρινων σκευῶν (πίν. 71α) ἔχουν ἐξαιρετικὴ ἐπεξεργασία τεκμηριώνοντας ὅτι ἡ λιθοτεχνία καὶ εἰδικότερα τοῦ μαρμάρου κατὰ τὴν περίοδο αὕτῃ ἦταν ἤδη σὲ πολὺ ὑψηλὰ ἐπίπεδα, πράγμα ποὺ δικαιολογεῖ τὴ μετέπειτα ἐξαιρετικὴ μαρμαρογλυπτικὴ τῆς Πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου. Ἐπί-

8 m

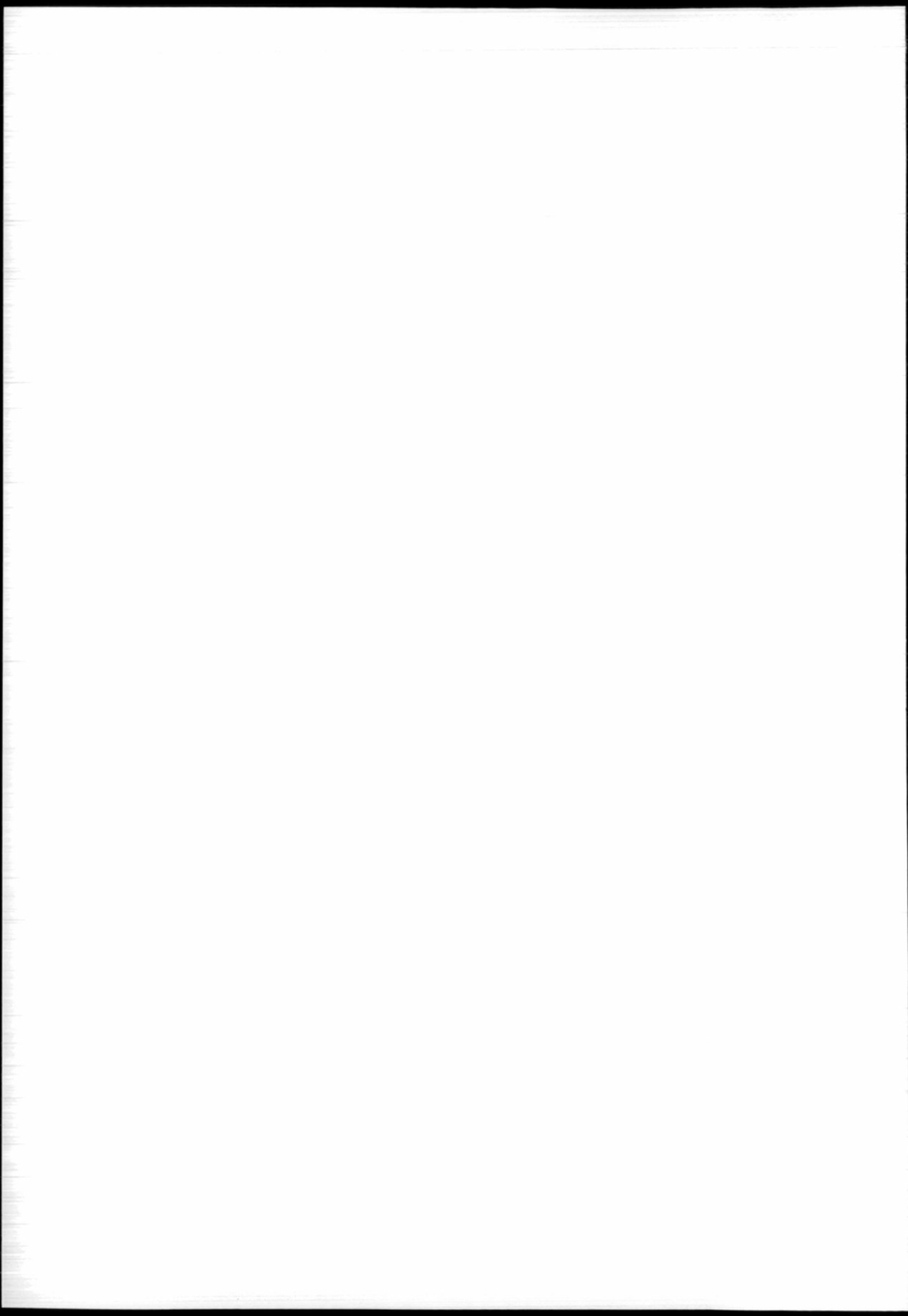
Εικ. 1. Στρόφιλας Άνδρου. Τείχος. Κάτω τμήμα βόρειας όψης (κλ. 1:50).

σης, βρέθηκαν τέσσερα (4) χάλκινα αντικείμενα, μία περόνη τετράγωνης διατομής, τμήμα ελάσματος, ίσως από έγχειρίδιο, και δύο βελόνες (πίν. 71β), που ανεβάζουν αριθμητικά τα μεταλλίνα εύρηματα του Στρόφιλα σε τριάντα τρία (33). Αυτός ο μεγάλος αριθμός μεταλλίνων αντικειμένων στον Στρόφιλα αποτελεί έως τώρα μοναδική περίπτωση για οικισμούς της εποχής αυτής. Καταδεικνύει αφενός ότι πρόκειται για έναν πλούσιο οικισμό με χαλκολιθικό χαρακτήρα και αφετέρου ότι η μεταλλουργία και η μεταλλοτεχνία στις Κυκλάδες ήταν ήδη αρκετά αναπτυγμένη την περίοδο αυτή. Η πληθώρα των εύρημάτων και κυρίως της κεραμικής έξω από το τείχος, φαίνεται να σταματά στο μέσον περίπου του Προμαχώνα Β.

Βραχογραφήματα ανθρώπινου πέλματος εντοπίστηκαν επιφανειακά άμέσως δυτικά και σε συνέχεια του όροπέδιου, όπου το έδαφος είναι επικλινές και πιθανόν να συνεχίζεται ο οικισμός (πίν. 72α-β). Το ένα πέλμα ξεχωρίζει για το μεγάλο μέγεθός του (0.28 μ.). Πιθανόν αυτά τα διάσπαρτα βραχογραφήματα σε απόσταση από τον οικισμό να είχαν και χαρακτήρα αποτροπαϊκό.

Συνεχίστηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου ο καθαρισμός, ή διαλογή, ή καταγραφή, ή συντήρηση (πίν. 73) και ή φωτογράφιση των κινητών εύρημάτων από τις παλαιότερες ανασκαφές καθώς και ή τακτοποίησή τους στις αποθήκες του μουσείου. Επίσης πραγματοποιήθηκε καθαρισμός μεγάλου τμήματος των εύρημάτων της φετινής ανασκαφής.

Δρ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ

(Πίν. 74-133)

Σημαντική υπήρξε και τὸ ἔτος αὐτὸ ἡ ἀνασκαφὴ στὸ μινωικὸ συγκρότημα τῆς Ζωμίνθου ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῶν Γιάννη Σακελλαράκη καὶ τῆς Ἑφης Σαπουνᾶ Σακελλαράκη. Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη σὲ τρεῖς τομεῖς στὸ Κεντρικὸ κτήριο τῆς Ζωμίνθου στὴν θέση Ἄλωνες (εἰκ. 1), Τομέας 1 καὶ 3, στὴν παρακείμενη θέση Μνήματα, Τομέας 2, ἐνῶ ἔγινε μικρὴ ἔρευνα καὶ στὴ θέση Κουρουπητὸς καὶ στὸ Ἰδαῖο ἄντρο¹.

1. Στὴν ἀνασκαφὴ ἔλαβαν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, ὑποψήφιος διδάκτορας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σαουθάμπτον, Χαρίτος Γεώργιος, μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ ἀρχαιολόγος Μπούφαλης Ἀγγελος, ὁ Καλομοίρης Γιώργος, τριτοετὴς φοιτητὴς τοῦ τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Ἐπιπλέον, στὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ συμμετεῖχαν οἱ Κώστας Σαραντιδῆς καὶ Μιχάλης Ζῶτος, μεταπτυχιακοὶ φοιτητὲς στὸ πρόγραμμα Προστασίας, Συντήρησης καὶ Ἀποκατάστασης Ἔργων Πολιτισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας καὶ ὁ Γιώργος Ξυλούρης (Γκράς), τοπογράφος. Συντηρητὲς ἦταν οἱ Κώστας Νικάκης καὶ Μύρων Νικάκης. Κινηματογραφιστὴς τῆς ἀνασκαφῆς ὁ Γιώργος Χριστοδούλου καὶ φωτογράφος ὁ Γιάγκος Χαιρέτης. Ἀκόμα συμμετέχουν οἱ ἐξειδικευμένοι ἐργάτες ἀνασκαφῆς Μπάμπης Μαρκομιχελάκης, Λευτέρης Καβουσανάκης, Γιάννης Χαιρέτης (Κουγιούμπας), ὁ φοιτητὴς τοῦ τμήματος ἠλεκτρολογίας τῆς Σχολῆς Τεχνολογικῶν Ἐφαρμογῶν τοῦ ΤΕΙ Κρήτης Βασίλης Χαιρέτης, ὁ ὁποῖος ἐκπόνησε καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ σχέδια, ὁ μαθητὴς Μανώλης Φασουλᾶς, οἱ Δημήτρης Καλλέργης (Μίμης), Βασίλης Κουνάλης (Πύκνος), Ἀλέξης Φασουλᾶς, Γιάννης Φασουλᾶς (Φασουλῆς), Γιάννης Βαρανάκης (Βαράνης), Κώστας Νταγιαντάς (Φουρνάρης), Γιώργος Ξημέρης (Κοῦβος), Κώστας Κοντός (Μπαζοῦ), Στεφανῆς Δραμουντάνης τοῦ Γιάγκου, Στεφανῆς Δραμουντάνης τοῦ Βασίλη, Κώστας Σκουλᾶς (Μπουφόκωστας), Χαράλαμπος Χαιρέτης, Δημήτρης Ξυλούρης, Μιχάλης Δακανάλης (Μπιντής), Νίκος Σκουλᾶς, Μανώλης Φρυσάλης (Φαῖδρος), Μανώλης Νταγιαντάς (Ντένης), Νίκος Σαλοῦστρος καὶ Ζαχαρίας Νταγιαντάς. Στὸ φυλακτικὸ προσωπικὸ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐποχικὸ φύλακα ἀρχαιοτήτων Βασίλη Φασουλᾶ (Μητσοφλᾶς), εἶναι καὶ οἱ φύλακες Δημήτρης Σκανδάλης, Κώστας Συκιώτης καὶ Σταῦρος Φασουλᾶς. Στὶς ξυλοκοπτικὲς ἐργασίες συμμετέχουν οἱ Χαράλαμπος Χαιρέτης (Χλούφτης), Μπάμπης Συκιώτης, Λευτέρης Μανρόκωστας καὶ Μπάμπης Σκουλᾶς (Κάργας) καὶ περιστασιακὰ ὁ Νίκος Σκουλᾶς.

Εἰκ. 1. Ζόμνθος. Κάτοψη τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου.

TOMEAS 1

Ὁ Τομέας 1 περιλαμβάνει τὸν χώρο ποὺ περικλείεται ἀπὸ τοὺς Νεοανακτορικούς τοίχους τῶν Χώρων 29 καὶ 30 τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου τῆς Ζωμίνθου (εἰκ. 1). Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς τῆς περιόδου αὐτῆς ἦταν ἡ διερεύνηση τοῦ κτηρίου αὐτοῦ στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τῆς Ζωμίνθου ποὺ ἔχει διαστάσεις 20×7 μ. καὶ δὲν ἦταν βέβαιο πρὸς τὸ παρὸν ἂν στὰ μινωικά χρόνια ἦταν ἀνοιχτὸς χώρος, μία αὐλὴ ἢ ἓνα κτήριο μὲ ἰδιαίτερα δωμάτια. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ χώρου εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὴν ἀρχικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1989 καὶ καθαριστεῖ τὸ 2009. Ὁ βόρειος εἶχε ὀνομασθεῖ πέρυσι T1 καὶ ὁ νότιος T2².

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2009 εἶχαν γίνεи δύο τομὲς στὸ πλαίσιο τοῦ χώρου 29, οἱ Τομὲς 1 καὶ 2, μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση ἐγκάρσιων, ὡς πρὸς τὸν ἐπιμήκη ἄξονα τοῦ κτηρίου, τοίχων οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴ γεωμαγνητικὴ διασκόπηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ζωμίνθου καὶ ἀποκαλύφθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2009³.

Στὶς ἐργασίες τοῦ 2010 ὀρίστηκαν δύο ἀκόμη τομὲς ἀνατολικά καὶ δυτικά τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου τῆς περυσινῆς τομῆς 2. Ἡ ἀποκάλυψη καὶ τρίτου τοίχου στὸν χώρο 29 ἔδειξε ὅτι σὲ κάποια φάση, ποὺ ἀνῆκε στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὁ χώρος αὐτὸς διαιρέθηκε σὲ τέσσερις μικροὺς (χώροι I, II, III, IV). Οἱ ρωμαϊκῶν χρόνων αὐτοὶ τοῖχοι (εἰκ. 3, πίν. 74α) ὀνομάσθηκαν Tχα, Tχβ, Tχγ, ἐνῶ ἓνας πρὸ ἀσθενῆς στὸ ἀνατολικότερο τμήμα ὀνομάσθηκε Tχδ (πίν. 74β). Οἱ τοῖχοι Tχα-γ ποὺ ἡ θεμελίωσή τους συνδέεται μὲ τὸ ἐπίπεδο τῶν ρωμαϊκῶν δαπέδων σώζονται στὸ ὕψος δύο ἕως τριῶν δόμων καὶ ἔχουν κατασκευασθεῖ μὲ τὸν ἴδιον τρόπο. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ λίθους μεσαίου μεγέθους καὶ πλάκες μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Καὶ οἱ τρεῖς τοῖχοι ἔχουν ἀνοιγμάτων στὸ νοτιότερο τμήμα τους, μεγαλύτερο ὁ Tχγ.

Ὁ τοῖχος Tχδ βρίσκεται ἀνατολικότερα τοῦ «χωρίσματος» μεταξὺ τῶν χώρων 29 καὶ 30. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σειρὲς μικρῶν λίθων ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ χώρου 30, δὲν σώζεται ὅμως νοτιότερα. Ὁ ἐγκάρσιος αὐτὸς τοῖχος εἶναι παράλληλος τῶν δύο ρωμαϊκῶν τοίχων ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2009 τῶν Tχα καὶ Tχβ καὶ τοῦ Tχγ τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς μεταξὺ τῶν χώρων III καὶ IV.

2. ΠΑΕ 2009, 165 κέ. εἰκ. 7, πίν. 111α-β.

3. ΠΑΕ 2009, εἰκ. 165-166, εἰκ. 8, πίν. 111.

Τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῶν χώρων 29 καὶ 30 ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἀνατολικότερα τοῦ χώρου 30 δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ ἀκόμη.

Χῶρος I

Ὁ χῶρος I βρίσκεται ἀνάμεσα στοὺς ρωμαϊκοὺς τοίχους Τχα καὶ Τχδ. Στὴν ἐπίχωση βρέθηκε ὄστρακο ἐφραλωμένου πινακίου (πίν. 75α) μὲ πράσινο χρῶμα ἐσωτερικὰ καὶ πιθανὴ χρονολόγησις στὴ μεταβυζαντινὴ ἢ ἐνετικὴ περίοδο.

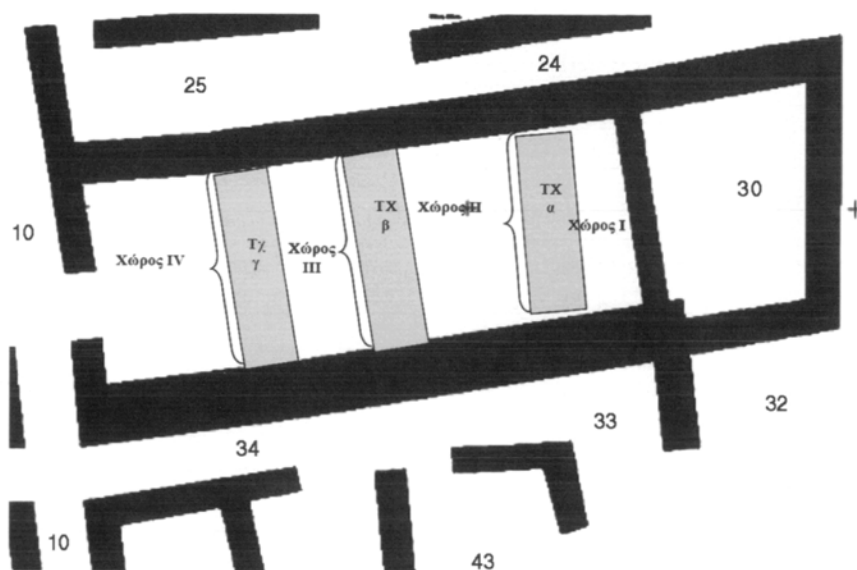
Μεταξὺ τῶν τοίχων Τχα καὶ Τχδ στὸν χῶρο I ἀποκαλύφθηκε στὸ βορειότερο τμήμα τοῦ χώρου, πλαχίστρωτο ρωμαϊκῶν χρόνων, σύγχρονο τῶν τοίχων αὐτῶν, πλάτους 1.30 μ. (εἰκ. 2, πίν. 75β, 76α), ποὺ κάλυπτε ἐν μέρει ἓνα τοῖχο μήκους 2.60 μ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς βρίσκεται στὸ ὄριο μεταξὺ τῶν χώρων 29 καὶ 30 καὶ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἐν μέρει σὲ παλαιότερη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰ τεσσάρων λίθων διαστάσεων 0.40×0.55×42-0.48 μ. (εἰκ. 3, πίν. 76β) μὲ ἀποστρωγγυλεμένη τὴν ἄνω ἐπιφάνεια ἀκατάλληλη νὰ δεχθεῖ δόμους πάνω της. Οἱ λίθοι ἔχουν σχετικὰ μεγάλες ἀποστάσεις μεταξύ τους ποὺ τὰ κενὰ περιέχουν ἀπὸ ἓνα μικρὸ λίθο διαστάσεων ἀπὸ 0.17 ἕως 0.27 μ. Δὲν σώζονται ἄλλοι λίθοι κάτω ἀπὸ αὐτούς. Ἡ σειρὰ αὐτῶν τῶν λίθων ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο καὶ σταματᾷ στὸ μέσον περίπου τοῦ χώρου I ἀφήνοντας ἓνα ἄνοιγμα 1.5 μ. Χαρακτηρίζεται πρὸς τὸ παρὸν ἀπλὰ σάν «χώρισμα» μεταξὺ τῶν χώρων 29 καὶ 30. Γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψή του καθαιρέθησαν μερικὲς ἀπὸ τίς πλάκες. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ τοῦ τοίχου εἶναι μέχρι στιγμῆς ἄγνωστη.

Χῶρος II

Ὡς χῶρος II (εἰκ. 1-4, πίν. 74α-β, 77β-80, 86β-87, 90-91α) ὀρίζεται τὸ πεδίο μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου Τχδ καὶ τοῦ Τχα καθὼς καὶ μεταξὺ τοῦ βόρειου καὶ νότιου τοίχου τοῦ Γ'Μ I κτίσματος. Ἐχει διαστάσεις 5.13 ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση καὶ 5.05 μ. ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο.

Τὸ ἀνατολικὸ ἥμισυ περίπου τοῦ χώρου II, εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 2009⁴. Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε φθάσει σὲ μινωικὸ ἐπίπεδο φέροντας στὸ φῶς τέσσερις μεγάλους

4. ΠΑΕ 2009, εἰκ. 7, πίν. 111.

Εἰκ. 2. Ζωμίνθος. Τομέας 1. Οἱ ἀνασκαφικὲς περιοχές.

Εἰκ. 3. Ζωμίνθος. Τομέας 1, κάτωψη.

πλακοειδεῖς λίθους, δύο ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο ἐνῶ δύο βρίσκονταν ἀνατολικότερα. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2010 ἀνασκάφηκε τὸ δυτικότερο ἥμισυ τοῦ χώρου καὶ ὅσα τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ εἶχαν παραμείνει ἄσκαφα.

Ἀνατολικὸ τμήμα χώρου II

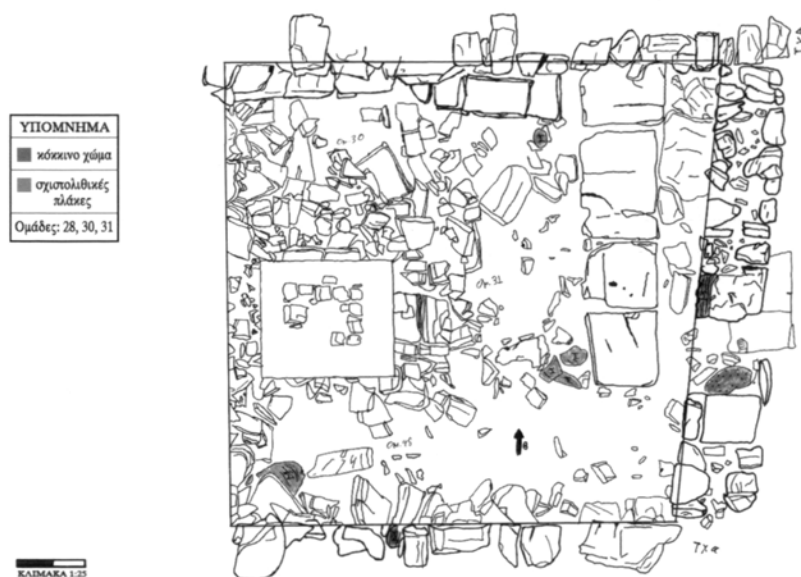
Στὸν Χῶρο II καθαρίστηκε τὸ ἀνατολικότερο τμήμα ὅπου ἐμφανίσθηκαν ἄλλες δύο πλάκες (εἰκ. 4, πίν. 82α) στὴ σειρὰ τῶν δύο παλαιότερων, ὥστε ὑπάρχουν τέσσερις τελικὰ ὀρθογώνιες πλάκες σὲ μία σειρὰ μήκους 3.60 μ. συνολικὰ ἕξι μὲ τίς ἄλλες δύο ἀνατολικότερα. Οἱ διαστάσεις τῶν μεγάλων πλακοειδῶν λίθων κυμαίνονται ἀπὸ 0.60 ἕως 0.70 μ. ὁ καθένας. Οἱ πλάκες ἀποτελοῦν τὸ κατώτερο μέχρι στιγμῆς ἐπίπεδο τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος καὶ βρίσκονται σὲ βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια. Τὰ χάρματα ποὺ ἐμφανίζονται κάτω ἀπὸ αὐτὲς ὁδηγοῦν στὴ σκέψη ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ δάπεδο ὀρόφου ἢ ἐπίπεδο κάποιας περιόδου. Τὸ ἐρώτημα θὰ ἀντιμετωπισθεῖ σὲ ἐπόμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους.

Στὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκε πλήρως καὶ τὸ νότιο σκέλος τοῦ ρωμαϊκοῦ Τχα (εἰκ. 3-4, πίν. 76, 81) μήκους 1.20 καὶ πλάτους 0.90. Τὸ βόρειο σκέλος τοῦ Τχα (εἰκ. 2-3, πίν. 77α, 80-81) ἔχει μήκος 3.75 μ. καὶ σώζεται σὲ ὕψος 0.60 μ.

Τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας τοῦ ρωμαϊκοῦ Τχα, βρίσκεται ἐλαφρῶς βορειότερα ἀπὸ τὴν εὐθεία τῶν Τχβ (εἰκ. 4) καὶ Τχγ. Σὲ κάποια φάση τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ σφραγίστηκε ἀπὸ ἡμικυκλικὴ ἐστία μὲ ἔντονα ἔχνη καμένου χώματος (εἰκ. 4, πίν. 77β, 81β), ποὺ προστατευόταν ἀπὸ κάθετη πλάκα ἢ ὁποία εἶχε ἐπισημανθεῖ τὸ 2009 ἀλλὰ καθαρίστηκε φέτος καὶ ἔδειξε ὅτι στὴν βάση τῆς ὀριζόταν ἀπὸ μικροὺς λίθους.

Στὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου, κοντὰ στὴν ἐστία συλλέγεται κεραμικὴ ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ λίγα μινωικὰ ὅστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τμήματα λεκάνης καὶ ὅστὰ ζώων, ὅπως καὶ πάνω στὸ νότιο σκέλος τοῦ Τχα, ὅπου βρέθηκαν ἀνάμεικτα ρωμαϊκὰ ὅστρακα καὶ μινωικὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων τμήμα δίσκου. Τὸ καστανοκόκκινο χρῶμα τοῦ χώματος δείχνει τὴν σχέση του μὲ τὴν ἐστία.

Στὸ μέσον τοῦ χώρου II ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ὄριο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2009 ἀποκαλύφθηκε πλήθος πεσμένων κάθετα καὶ πλάγια λίθων ποὺ ἀφαιρέθηκαν γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς.

Είχ. 4. Ζωμίνθος. Τομέας 1. Ο Χώρος II μετά την αφαίρεση των λίθων.

Καθαρισμός και άνασκαφή ΥΜ I βόρειου τοίχου και του τοίχου ΤΑ στον χώρο II

Στη ΒΑ γωνία του Χώρου II (πίν. 83α), σε περιοχή άνασκαμμένη κατά την περυσινή περίοδο γίνεται καθαρισμός του εσωτερικού του βόρειου τοίχου που απέδωσε ρωμαϊκά όστρακα στο άνωτερο τμήμα μέχρι παλαισιονακτορικά στο κατώτερο. Συγκεκριμένα σε βάθος 0.15 μ. από την επιφάνεια του βόρειου τοίχου και μετά τον καθαρισμό των επιφανειακών χωμάτων συλλέγεται ελάχιστη μή καλά διαγνώσιμη κεραμεική πλην τμήματος ρωμαϊκού λύχνου με εγχάρακτα γλωσσίδια στην περιφέρεια του δίσκου, τύπος που άπαντά στα λυχνάρια του Ίδαίου Άντρου⁵ που χρονολογούνται μεταξύ 1ου και 3ου μ.Χ. αι., ανάμεσα σε μεγάλους πλακοειδείς λίθους (πίν. 82-83α). Στη μέση του βόρειου τοίχου εμφανίζονται πλακοειδείς λίθοι (πίν. 83α) που άποτελούν την προς τα κάτω συνέχεια του, οι όποιοι άποκαλύπτονται πλήρως σε βάθος 0.35 μ. από την επιφάνεια του τοίχου μαζί με κεραμεική ΥΜ I περιόδου.

5. P. SAPOUNA, *Die Bildlampen römischer Zeit aus der Idäischen Zeusgrotte auf Kreta*, BAR Series (1998), 72-73, είχ. 12, 14.

Στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ ΓΜ Ι βόρειου τοίχου σὲ βάθος 0.28 μ. ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους τοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ 0.95 δυτικά τοῦ Τχα ἀφαιρεῖται βάση καρποδόχης (πίν. 83β, 84α). Ἀλλες δύο καρποδόχες (πίν. 84β-δ, 85β) ἀλλὰ καὶ θραύσματα χεῖλους καὶ βάσης ἄλλων ἀγγείων αὐτοῦ τοῦ τύπου, πού ὅλα εἶναι ἄβαφα καὶ ἀπὸ τραχὺ πηλό, βρίσκονται στὸ κατώτατο ἐπίπεδο τοῦ χώρου, σὲ βάθος 1.48 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ1 τοῦ Τομέα 1 καὶ σὲ ἀπόσταση 0.21 μ. ἀπὸ τὴ βορειότερη πλάκα δαπέδου κάτω ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ τοίχου. Στὸ ἴδιο σημεῖο ἐντοπίζεται ζευγὸς κεράτων αἰγοειδοῦς καθὼς καὶ κύαθος (πίν. 85α, 86α). Τὰ ὅστρακα πού συνοδεύουν τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἀνήκουν στὴ ΜΜ ΙΙΙ περίοδο καὶ περιλαμβάνονται μεταξὺ αὐτῶν μελαμβαφὴ κύπελλα σφαιρικά ἢ μὲ κάθετα τοιχώματα, ὅστρακο μελαμβαφὲς μὲ δύο σειρὲς λευκῶν στιγμῶν, ἀλλὰ καὶ πόδι φρουτοδόχης πού κοσμεῖται μὲ μαῦρες ταινίες.

Οἱ καρποδόχες (πίν. 84α-β, 85β) καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα τοῦ τμήματος αὐτοῦ, συνδέονται ἄμεσα μὲ ὅμοια εὐρήματα πού ἐντοπίσθηκαν πάνω στὶς πλάκες κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2009⁶. Οἱ νῆες καρποδόχες πατοῦσαν ἀσφαλεῖς στὴν πλάκα πού ἀποκαλύφθηκε πλήρως στὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ καὶ βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὶς μεγάλες πλάκες στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ Χώρου ΙΙ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ εὕρεση καὶ ἡ διασπορὰ καρποδόχων σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ κατώτερου στρώματος καὶ νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ χρῆση τῶσων πολλῶν, μετὰ βέβαια τὴν ἀνασκαφὴ ὅλων τῶν τμημάτων τοῦ χώρου 29 σὲ ἐπόμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ βόρειου τοίχου, σὲ βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκε ὅτι ὁ βόρειος τοῖχος πατοῦσε σὲ ἀρχαιότερο τοῖχο πού ὀνομάζεται ΤΧΑ (πίν. 82β, 86β). Ὁ τοῖχος ΤΧΑ σωζόμενου μήκους 1.15 μ. ἀποκαλύφθηκε σὲ στρώμα καταστροφῆς ἀπὸ φωτιά καὶ σεισμό, ὅπως δείχνει τὸ ἐντονα μαῦρο χῶμα καὶ οἱ ἀσβεστοποιημένοι λίθοι. Ὁ τοῖχος αὐτός (πίν. 78α, 79β, 87α, 89γ) πού ἀποτελεῖται ἀπὸ μεσαίου μεγέθους πλακοειδεῖς λίθους, σώζεται σὲ ὕψος 1.40 μ. καὶ διατηρεῖ τέσσερις δόμους μέχρι στιγμῆς, δεδομένου ὅτι δὲν ἐξαντλήθηκε στρωματογραφικὰ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, λόγω τῆς ὑπαρξῆς πλήθους μεγάλων λίθων πού ἀπασχόλησαν τὴν ἀνασκαφὴ, ἀλλὰ καὶ τῆς εὕρεσης σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὸν μικρῶν πλακοειδῶν λίθων, ἴσως δαπέδου ὁρόφου. Ὁ ΤΧΑ δὲν καλύπτει ὅλο τὸ μῆκος τοῦ ὑπερκείμενου βόρειου τοίχου ἀλλὰ βρί-

6. *ΙΑΕ* 2009, 168, πίν. 112α.

σκεται στο δυτικότερο και κεντρικό τμήμα του. Συνεχίζεται δε κάτω από τον εγκάρσιο Τχβ, καθώς μία πλάκα εξέχει ελαφρώς κάτω από τον τοίχο αυτό και εμφανίζεται στον Χώρο ΙΙΙ. Σύγχρονός του, κάθετος σ' αυτόν, είναι πιθανώς τοίχος που εμφανίστηκε στον Χώρο ΙΙΙ κατά μήκος της δυτικής όψης του Τχβ και κάτω από αυτόν.

Δυτικό τμήμα χώρου ΙΙ

Στο δυτικό τμήμα του χώρου ΙΙ που ανασκάφηκε το 2010 από τα ανώτερα στρώματα μέχρι τα μινωικά, μπορέσαμε να παρακολουθήσουμε τη στρωματογραφία (πίν. 79α) και τις αλληπάληλες καταστροφές του κτηρίου. Το δυτικό τμήμα του χώρου ΙΙ έχει διαστάσεις 5.08 μ. από Βορρά προς Νότο και 3.80 μ. από Ανατολή προς Δύση.

Στον χώρο αυτό (εικ. 4, 88α) ή συστηματική μελέτη της στρωματογραφίας έδωσε την πιο κάτω εικόνα:

α) Το ανώτερο στρώμα (1-3) μέχρι βάθος 1.10 από το ΣΣ1 του Τομέα 1 χαρακτηριζόταν από παχιά στρώση πατημένου χώματος και έδωσε ρωμαϊκή κεραμεική μαζί με μεταγενέστερο εφυσωμένο βυζαντινό ή βενετσιάνικο όστρακο και λίθους στο ΒΔ και κεντρικό τμήμα που προέρχονταν από την καταστροφή του Ρωμαϊκού Τοίχου, Τχβ, και ίχνη φωτιάς σε όλο τον χώρο. Σε απόσταση 2.5 μ. από τον βόρειο τοίχο 2.85 από τον νότιο και κοντά στον Τχβ κάτω από στρώμα λίθων και κάρβουνου, σχεδόν στο κέντρο της δυτικής πλευράς του Χώρου ΙΙ, αποκαλύφθηκε τμήμα λιθοκατασκευής (πίν. 87β, 89α). Πρόκειται για κατασκευή σχεδόν ορθογώνιου σχήματος διαστάσεων 0.90×0.70 μ. Αποτελείται από 5 πλακοειδείς λίθους μεσαίου μεγέθους στη βόρεια πλευρά, ενώ διατηρεί τρεις στην ανατολική και ανά μία στη δυτική και νότια πλευρά. Οί λίθοι είναι διαστάσεων από 0.18-0.25 μ. Διατηρείται και 2ος δόμος. Η νότια πλευρά της κατασκευής ήταν σε έπαφή με λιθοσωρό κάτω από τρεις ορθογώνιες πλάκες. Στη λιθοκατασκευή βρέθηκε πήλινη κυλινδρική λαβή πιθανώς πυραύνου (πίν. 87γ) που συνδέεται με κεραμεική ρωμαϊκών χρόνων και άφθονο κάρβουνο (όπως και σε όλη την επιφάνεια γύρω από αυτή). Η λιθοκατασκευή ασφαλώς είναι εστία διαστάσεων 1.50×1.30 μ. (πίν. 78, 87β) που διατηρήσαμε σε μάρτυρα του ρωμαϊκού στρώματος. Στο στρώμα αυτό αφαιρείται σωρός λίθων στο κεντρικό και το ΒΔ τμήμα, καθώς και μεγάλη ποσότητα κάρβουνου και όστων. Στο βο-

ρειότερο τμήμα τὸ χῶμα εἶναι καστανότεφρο λόγω τῆς ὑπαρξῆς κάρβουνου, ἐνῶ στὸ νότιο καστανόκόκκινο. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε ἦταν ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ἓνα μόνο μινωικὸ ὄστρακο.

β) Κάτω ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ στρώμα σὲ βάθος 1.10-1.40 τὸ χῶμα ἦταν καθαρὸ (πίν. 79, 87α-β), χωρὶς ἔντονα ἴχνη φωτιᾶς. Τὸ στρώμα αὐτὸ ποὺ ἔδωσε ἐλάχιστα μελαμβαφῇ μινωικὰ ὄστρακα, συνδέεται μὲ τοὺς μεγάλους λοξὰ ἢ κάθετα πεσμένους λίθους στὸ νότιο τμήμα καὶ τοὺς ἀντίστοιχους μικρότερους καὶ μὲ ἄλλη φορὰ πτώσης στὸ βόρειο τμήμα τῆς ΥΜ Ι περιόδου τοῦ κτίσματος. Συγκεκριμένα, μὲ τὸν καθαρισμὸ τῶν χωμάτων καὶ τὴν ἀφαίρεση τῆς πρώτης στρώσης πεσμένων λίθων στὸ μέσο καὶ τὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου ΙΙ, ἐμφανίστηκαν πολλοὶ μεγάλοι λίθοι μεταξύ τῶν ὁποίων τεράστιος πλακοειδὴς λίθος ποὺ φθάνει σὲ βάθος 1.15 ἀπὸ τὸ ΣΣ1, διαστάσεων 1.10×0.50 μ. καὶ πάχους 0.25 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ νότιου τοίχου.

Στὸ βόρειο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου ΙΙ ἀποκαλύπτεται σωρὸς λίθων οἱ ὁποῖοι βρίσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸν λιθωρὸ ποὺ ὑπῆρχε δυτικὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ Τχα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου ΙΙ.

Τὸ στρώμα αὐτό (πίν. 76α, 83γ, 87α-β) συνδέεται μὲ τὴν καταστροφή ἀπὸ σεισμὸ ποὺ παρατηρεῖται σὲ ὅλους τοὺς χώρους τοῦ συγκροτήματος τῆς Ζωμίνθου, καὶ εἶναι τὸ στρώμα ποὺ ἐμφανίζεται ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴ χρονολόγηση κεραμεικῇ, συγκεκριμένα λεπτὰ μινωικὰ μελαμβαφῇ (πίν. 88β) ἢ ἄβαφα ὄστρακα ἀπὸ σκύφους σφαιρικούς, ἓνα ἀπὸ κύπελλο μὲ ἔξω νεῦον χειλὸς καὶ μαύρη ταινία στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ⁷, ἓνα μινωικὸ ποτήριο μὲ ἀβαθεῖς ὀριζόντιες ραβδώσεις πιθανῶς ἀπὸ τὸν τροχό⁸, πόδι ἀπὸ ἄβαφῇ καρποδόχη ποὺ χαρακτηρίζει κυρίως τὸ ἐπόμενο στρώμα, ἐνῶ λίγα ρωμαϊκὰ ὄστρακα δείχνουν τὴν ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων μέχρι αὐτὰ τὰ στρώματα.

γ) Στὸ κατώτερο στρώμα (πίν. 87β) τὸ ὁποῖο ἔχει πάχος 0.40 μ. καὶ βρίσκεται σὲ βάθος 1.40-1.50 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ1 τοῦ Τομέα 1 τὸ χῶμα εἶναι σκουρο-

7. MM III-ΥΜ ΙΑ σύμφωνα μὲ ἀντίστοιχο ἀπὸ τὸν Πόρο, βλ. P. MUHLY, *Μινωικός λαξευτός τάφος στὸν Πόρο Ἡρακλείου* (Αθήνα 1992) 107 (ἀρ. 9, πίν. 5).

8. Πρβ. K. KNAPPET - T. F. CUNNINGHAM, *The Neopalatial deposits from Palaikastro, East Crete, BSA* 98, 2003, 186 No. 414, fig. 43. H. CATLING, *Knossos 1975: Middle Minoan III and Late Minoan I Houses by the Acropolis, BSA* 74, 1979, pl. 5g.

κάστανο-μαῦρο πού δείχνει τήν ὑπαρξή ἰσχυρῆς φωτιᾶς στό ἀνατολικό καί βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου II. Ἀνάμεσα στοὺς λίθους πού ἀποκαλύπτονται ἐμφανίζονται σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ Χώρου καμένες ἀσβεστολιθικές πέτρες καί κάρβουνο καθὼς καί μικρά τμήματα ὀστέων πού εἶναι ἐμφανές τὸ κάψιμό τους.

Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ συλλέγονται μινωικά ὄστρακα, ὅπως ὄστρακο πίθου (πίν. 88γ), 1.40 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ1 σὲ ἀπόσταση 2.40 μ. δυτικά τοῦ Τχα, μελαμβαφῆ ὄστρακα μὲ θαμπὸ βερνίκι ἀπὸ τὸ σῶμα καί τὴ βάση κυπέλλων, ἓνα μὲ ἴχνη λευκῆς διακόσμησης, μία μελαμβαφῆς ταινιόσχημη λαβή καί ἄλλη μελαμβαφῆς κυλινδρική ἀπὸ κύπελλα, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου, βάση δακτυλιόσχημη ἀπὸ κωνικὸ κύπελλο, μικρὸ ὠκέλυφο ὄστρακο καθὼς καί βάση καρποδόχης ἀπὸ τραχὺ κόκκινο πηλὸ, ὅπως αὐτὲς πού βρέθηκαν στὸ ἀνατολικότερο τμήμα (πίν. 84α), σαφῶς κεραμεικὴ MM III περιόδου.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου II κατὰ τήν ἀφαίρεση στρώσης χωμάτων καί λίθων (πίν. 89β-γ, 90, 91α) σὲ βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ1 συλλέχθηκε ἐλάχιστη κεραμεικὴ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ὅπως ἐπίπεδες βάσεις κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα ἀπὸ ὠραῖο κεραμόχρωμο πηλὸ μὲ κίτρινο ἐπίχρισμα, ὄστρακο ἀπὸ μελαμβαφῆς κύπελλο, ἄλλο ἀπὸ πινάκιο πιθανῶς, μὲ ταινίες στὸ ἐσωτερικὸ καί λίγα ὀστά. Στὸ ΝΔ καί κεντρικὸ τμήμα τοῦ Χώρου II (πίν. 87α-β) κάτω ἀπὸ τοὺς πεσμένους λοξὰ λίθους, ἐμφανίζονται ἄλλοι λίθοι, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι σχιστόλιθοι. Στὸ βάθος αὐτό, 1.60 μ., ἐμφανίζονται στὸ κέντρο τοῦ Χώρου μεταξὺ ἄλλων μινωικῶν ὀστράκων ἀπὸ λεπτὴ MM III κεραμεικὴ, ὄστρακα ἀπὸ κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα, ἀλλὰ καί ΥΜ Ια μελαμβαφῆ ὄστρακα ἀπὸ κλειστὰ ἀγγεῖα μὲ μαῦρες ταινίες στὸ ἐξωτερικὸ καθὼς καί καρποδόχη (πίν. 91β), σὲ ἀπόσταση 2.80 μ. ἀπὸ τὸν Τχα καί 0.78 μ. ἀπὸ τὸν ΤΧΑ, ὅμοια μὲ αὐτὲς πού βρέθηκαν στὸ ΒΑ τμήμα τοῦ Χώρου. Ὡστόσο καί στὰ βάθη αὐτὰ ἀπαντοῦν κάποιες ρωμαϊκὲς διεισδύσεις πού φανερώουν τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι στὸ κεντρικὸ καί βόρειο τμήμα τοῦ χώρου II κάτω ἀπὸ τίς μεγάλου καί μεσαίου μεγέθους λίθους μέσα σὲ στρώμα τέφρας καί ἰσχυρῆς καύσης τοῦ χώρου μὲ μινωικὴ κεραμεικὴ τῆς παλαιότερῃ φάσης, ὅπως χεῖλη λεπτῆς καλάθου, σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, τμήμα βάσης κλειστοῦ ἀγγείου μὲ μαῦρο χρῶμα στήν ἐπίπεδη δακτυλιόσχημη βάση, ἀποκαλύφθηκαν πλάκες μεσαίου μεγέθους, διαστάσεων 0.10×0.51 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ πρὸς Δύση καθὼς καί μικρότερες 0.20×0.10 μ. (εἰκ. 4, 5, πίν. 87α-β, 91α).

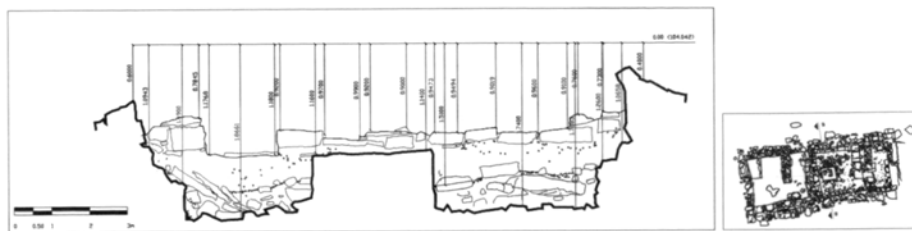
Στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ χώρου κατὰ μήκος τοῦ ΤΧΑ ἀποκαλύπτονται περισσότεροι πλακοειδεῖς λίθοι ἀνάλογοι μὲ αὐτοὺς ποὺ βρέθηκαν καὶ στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ χώρου ἂν καὶ λιγότεροι ἐκεῖ, γεγονός ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ πλακόστρωτο (πίν. 81α-β). Τὸ βάθος ποὺ βρέθηκαν οἱ πλάκες αὐτὲς διαφέρει ἐλάχιστα. Γενικὰ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.70-1.80 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ1.

Συμπερασματικὰ στοὺς Χώρους Ι καὶ ΙΙ παρατηρήθηκαν τρεῖς μεγάλες καταστροφές. α) Μία ἀπὸ φωτιά στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια, β) μία ἔντονη καταστροφή ἀπὸ σεισμό στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο στὴν ὁποία ἀνήκουν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ χώρου 29. Ἡ καταστροφή αὐτὴ ὅπως δείχνει τὸ πλῆθος τῶν τεράστιων λίθων ποὺ σκεπάζουν ἀρχαιότερο τοῖχο, ΤΧΑ εἶναι ἡ καταστροφή ποὺ παρατηρήθηκε σὲ ὅλο τὸν χώρο τοῦ συγκροτήματος τῆς Ζωμίνθου στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο. γ) Τέλος, μία πρωιμότερη καταστροφή στὴ ΜΜ ΙΙΙ περίοδο τὴν ὁποία ἀντιπροσωπεύει παλαιότερος τοῖχος (ΤΧΑ) ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ 29 καὶ τὸ μέτωπό του ἐξέχει 0.40 μ. νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτό. Ἔτσι εἶναι σαφές ὅτι ὁ βόρειος ΥΜ ΙΑ τοῖχος θεμελιώθηκε πάνω στὸ στρώμα καταστροφῆς ἀπὸ πυρκαγιά ποὺ συνδέεται μὲ τὸν ΜΜ ΙΙΙ ΤΧΑ. Ἐντονη εἶναι καὶ ἡ εἰκόνα καταστροφῆς τοῦ νότιου τμήματος μὲ τοὺς μεγάλους πλακοειδεῖς λίθους πεσμένους στὸν Χῶρο ΙΙ καὶ κατὰ μήκος τοῦ νότιου τοίχου (πίν. 74α-β). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ νότιος τοῖχος ἔχει τὸ μισὸ πάχος ἀπὸ ὅ,τι ὁ ὑπόλοιπος.

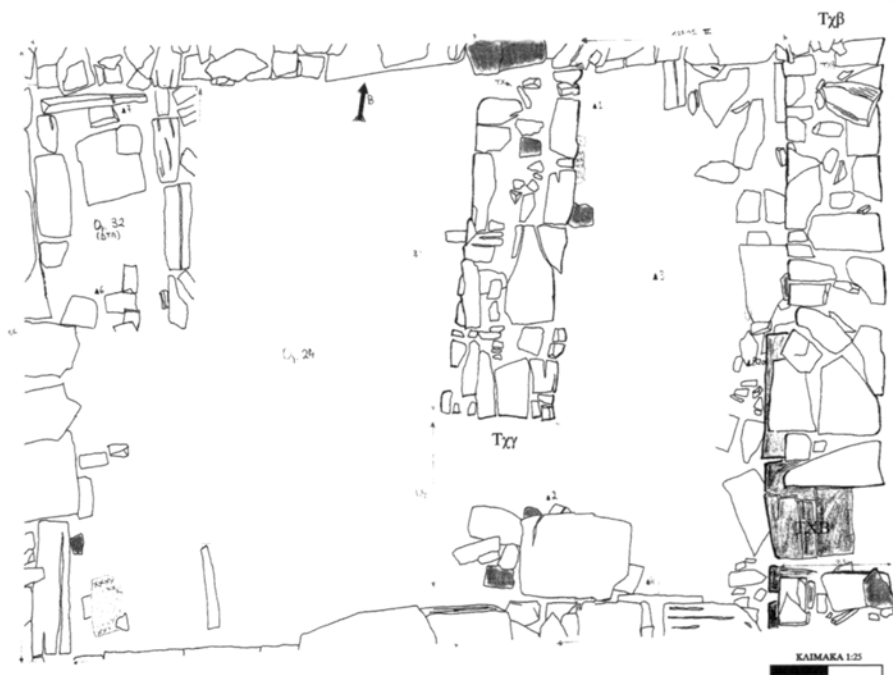
Χῶρος ΙΙΙ

Ὁ Χῶρος ΙΙΙ (εἰκ. 1, 3, 6) βρίσκεται μεταξύ τῶν τοίχων Τβ καὶ Τγ ποὺ εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ μεσαίου μεγέθους λίθους καὶ ἔχουν στὸ νότιο τμήμα ἀνὰ μία θύρα. Ὁ Χῶρος ΙΙΙ ἔχει διαστάσεις: μήκος 5.7 μ. καὶ πλάτος 1.9 μ. στὸ βορειότερο τμήμα-2.1 μ. στὸ νοτιότερο. Καὶ ὁ Χῶρος αὐτὸς εἶχε ἀνασκαφῆ κατὰ τὸ 1/3 στὸ ἀνατολικότερο τμήμα του, τὸ 2009, στὸ πλαίσιο τῆς τομῆς 2⁹. Καὶ τὸν Χῶρο αὐτό, ὅπως καὶ τὸν ΙΙ κάλυπτε πλῆθος λίθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους στὰ ἀνώτερα στρώματα, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀποκαλύφθηκε ὁ Τγ τὰ «χαλάσματα» τοῦ ὁποίου συνεχίστηκαν καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου. Μεταξὺ τῶν λίθων βρέθηκαν καὶ σχιστολιθικὲς πλάκες. Τὸ χῶμα

9. ΗΑΕ 2009, 168-169, εἰκ. 7, πίν. 113α.

Είκ. 5. Ζωμίνθος. Τομέας 1. Σχεδιαστική τομή Β-Β. Η ανατολική παρειά του Τχβ.

Είκ. 6. Ζωμίνθος. Τομέας 1. Οί Χώροι ΙΙΙ και ΙV.

στις ανώτερες επιφανειακές στρώσεις ήταν καστανό, ενώ στο επίπεδο των πεσμένων λίθων και κάτω από αυτούς ήταν σκουροκάστανο έως τεφρό, χαλαρά με κάρβουνα, επιβεβαιώνοντας την αρχική σκέψη ότι οι ρωμαϊκοί αυτοί τοίχοι καταστράφηκαν από πυρκαγιά. Τη χρονολογία της καταστροφής δίνουν ύστερορωμαϊκά όστρακα με παράλληλες οριζόντιες αλκακώσεις και τριφυλλόσχημη οινόχρη (πίν. 92α-β), που βρέθηκαν στα χώματα του καθαρισμού της εισόδου και της παραστάδας του Τχβ. Στο κατώτερο στρώμα της φετινής ανασκαφής τα χώματα είναι συμπαγή, πάχους 0.02-0.04 μ. και βρίσκονται περίπου 0.03 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο με τη θεμελίωση του Τχβ. Στο στρώμα που είναι γεμάτο από μικρά κομμάτια κάρβουνου φάνηκε δάπεδο από πηλόχωμα που διατηρήθηκε σε αρκετά σημεία με συγκέντρωση οστράκων που ανήκουν σε ανοιχτό ρωμαϊκό αγγείο, μία φιάλη (πίν. 93α-β) αλλά και άλλα όστρακα ρωμαϊκής περιόδου σε διάφορα σημεία του Χώρου ΙΙΙ (πίν. 94α-β) καθώς και οστά ζώων (πίν. 94γ). Ενδιαφέρον εύρημα αποτελεί η ανεύρεση του ενός από τους δύο απανθρακωμένους καρπούς έλιās (πίν. 94δ) που βρέθηκαν έφετος. Στο ίδιο βάθος με τη στρώση αυτή και στη βορειοανατολική γωνία είχε βρεθεί το 2009¹⁰, στο πλαίσιο της τομής 2, πηλόχωμα πάχους 0.03 μ. που ξεκινούσε όμως υψηλότερα και ίσως αποτελούσε υπόλειμμα μιας πηλόκτιστης κατασκευής. Πρέπει να σημειωθεί ότι το στρώμα πηλόχωματος συνεχίζεται χαμηλότερα πιο παχύ στο νότιο τμήμα πιο λεπτό στο βόρειο (πίν. 95α-β) σε μία μακρόστενη λωρίδα με κατεύθυνση από Νότο προς Βορρά. Το έρυθρό πηλόχωμα εντοπίζεται κυρίως κατά μήκος των τοίχων και όχι στο μέσον όπου η πτώση των λίθων ήταν έντονη και ασφαλώς το κατέστρεψε το δάπεδο. Αυτό είναι φανερό και από την εύρεση ενός ακόμη απανθρακωμένου καρπού έλιās που βρέθηκε στο ίδιο σημείο με την πρώτη έλιά αλλά σε μεγαλύτερο βάθος (0.08 μ.). Ένα μελαμβαφές όστρακο βρέθηκε μεταξύ των άβαφον ρωμαϊκών.

Στον Χώρο ΙΙΙ και κατά μήκος της δυτικής όψης του Τχβ έγινε τομή πλάτους 0.40 μ. και πάχους 0.10 μ. προκειμένου να διαπιστωθεί ή ύπαρξη αρχαιότερου τοίχου ο οποίος είχε διαφανεί στην ανατολική όψη. Στην τομή αυτή διαπιστώθηκε ότι σειρά λίθων που βρίσκονται κάτω από τον Τχβ (είκ. 7α-β) και εξέχουν από το δυτικό μέτωπο του τοίχου αυτού δηλ. κάτω από το ρωμα-

10. *ΙΑΕ* 2009, 168-169.

ϊκὸ στρώμα στὸ ὁποῖο σταμάτησε ἡ ἀνασκαφή τοῦ 2010, ἀνήκουν πιθανῶς σὲ τοῖχο μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, κάθεται στὸν ἀρχαιότερο τοῖχο τοῦ Χώρου II, τὸν ΤΧΑ, ὑπόθεση πού θὰ ὑποστηριχθεῖ σὲ μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο. Στὸν τοῖχο αὐτὸ ἀνήκει καὶ ἡ πλάκα πού βρίσκεται στὸ ἄνοιγμα τοῦ Τχβ καὶ εἶχε ἀρχικὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ κατώφλι τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ρωμαϊκοῦ αὐτοῦ τοίχου, δεδομένου ὅτι μὲ τὸν καθαρισμὸ ἀποδείχθηκε ὅτι βρίσκεται 0.05 μ. κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ Τχβ. Δύο ἀκόμη πλακοειδεῖς λίθοι ὅμοιοι μὲ αὐτὸν πού βρέθηκε στὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας βρέθηκαν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ στὴν ἴδια εὐθεία στὸ δυτικὸ μέτωπο, γεγονὸς πού ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὄντως ὑπῆρχε τοῖχος κάτω ἀπὸ τὸν Τχβ σύγχρονος μὲ τὸν ΤΧΑ πού ἐντοπίσθηκε στὸν Χῶρο II. Ὁ νέος τοῖχος ὀνομάσθηκε ΤΧΒ (εἰκ. 6-7).

Χῶρος IV

Ὁ χῶρος IV ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Τγγ στὰ ἀνατολικά καὶ ἀπὸ τὸν δυτικὸ, βόρειο καὶ νότιο τοῖχο τοῦ κτηρίου 29. Τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς εἶναι περὶ τὰ 5.5 μ. καὶ τῆς νότιας 3.6 μ. Καὶ στὸν χῶρο αὐτὸ ἡ ἀνασκαφή ἦταν δυσχερὴς λόγω τοῦ πλήθους τῶν πεσμένων λίθων κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀποκαλύφθηκε ὁ ρωμαϊκὸς Τγγ (εἰκ. 7).

Στὰ ἀνώτερα στρώματα ἡ ἐπίχωση πάνω ἀπὸ τὸ διαπιστωθὲν δάπεδο ἀπὸ πηλόχωμα χαρακτηριζόταν ἀπὸ ανοιχτὸ καστανὸ χρῶμα καὶ ἀρκετὰ συμπαγέστερο ἀπὸ τὸ σκοῦρο καστανὸ τοῦ Χώρου III. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκε ἐφυαλωμένο ὄστρακο πού ἀνήκει στὴν ἐνετικὴ περίοδο, ὅπως καὶ αὐτὸ πού βρέθηκε στὸν Χῶρο I. Ἄλλη διαφορά τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν III εἶναι ὅτι τὸ δάπεδο ἀπὸ πηλόχωμα (πίν. 96α) βρέθηκε χαμηλότερα ἀπὸ αὐτὸ τοῦ χώρου III. Στὴ νοτιο-δυτικὴ γωνία κάτω ἀπὸ πεσμένες πλάκες διαπιστώθηκε συμπαγὴς μάζα ἐρυθροῦ πηλοχώματος. Παρόμοια, μεγαλύτερων διαστάσεων βρέθηκε στὸ νότιο τμήμα χαμηλότερα (πίν. 96β). Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκε μικρὸ ἀμφοροειδὲς ἀγγεῖο (πίν. 97α-β). Στὸν Χῶρο IV τὰ εὐρήματα ἦταν λίγα. Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν τμημάτων τοῦ ρωμαϊκοῦ δαπέδου ἡ ἀνασκαφή σταμάτησε, προκειμένου νὰ διερευνηθοῦν τὰ ἀρχαιότερα στρώματα σὲ ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Ἡ εὕρεση στὴν ἐπίχωση καὶ τοῦ χώρου IV ὅπως καὶ στοὺς λοιποὺς χώρους (II καὶ III) πολλῶν διάσπαρτων κάρβουνων, δείχνουν ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος ἔγινε ἀπὸ πυρκαγιά.

Εἰκ. 7. Ζώμινθος. α-ζ': Τομέας 1. α. Τὸ δυτικὸ μέτωπο τοῦ ρωμαϊκοῦ ΤXB. Οἱ πλακοειδεῖς λίθοι τοῦ μινωικοῦ ΤXB δηλώνονται μὲ γκρί. β. Τομὴ Β-Β'. γ. Τομὴ Γ-Γ'. δ. Τομὴ Ε-Ε'. Ἡ νότια παρειὰ τοῦ βόρειου ἐξωτ. τοίχου. ε. Τομὴ Ε-Ε'. Ἡ βόρεια παρειὰ τοῦ νότιου ἐξωτ. τοίχου. ζ'. Τομὴ Δ-Δ'.

Στή βορειοδυτική γωνία τοῦ Χώρου IV ἔγινε τέλος δοκιμαστική τομή (ΔΤΑ) διαστάσεων 2.15×1.5 μ. πού προχώρησε μέχρι βάθος 0.39 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ δάπεδο. Στὴν τομή αὐτὴ ἀποκαλύφθηκαν πλάκες σὲ κάθετη διάταξη ἀλλὰ σὲ εὐθεία γραμμὴ (εἰκ. 3, πίν. 98α-β) πού δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἀνήκουν σὲ τοῖχο ἢ κάποια κιβωτιόσχημη κατασκευὴ καὶ ἀνήκουν πιθανῶς στὴν παλαιότερη μέχρι στιγμῆς φάση τοῦ μινωικοῦ κτηρίου πού ἀντιστοιχεῖ στὸ τρίτο στρώμα καταστροφῆς τοῦ Χώρου II καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ σκουροκάστανα-μελανὰ χρώματα μεταξύ λίθων. Ἀφθονα εἶναι τὰ ὅσα πού βρέθηκαν στὴν τομή αὐτή. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι μινωικὴ ἀνάμεικτη ὅμως μὲ ρωμαϊκὴ ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ ἀντίστοιχα τμήματα τῆς τομῆς II.

Δυτικὸς τοῖχος

Στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ μεγάλου μινωικοῦ Χώρου 29 (εἰκ. 7, πίν. 99α-β) καθαρίστηκε ἐν μέρει τὸ ἄνοιγμα θύρας πού εἶχε ἐντοπισθεῖ σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Στὸ ἀνώτερο τμήμα καθαρίστηκαν πλάκες, δύο ἀπὸ τίς ὁποῖες πιθανόν ἀποτελοῦν τὸ ἀνώφλι. Στὸ φραγμένο ἄνοιγμα, λίθοι σὲ λοξή φορά εἶτε ἔπεσαν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ, εἶτε τοποθετήθηκαν κατὰ τὴν μετατροπὴ τοῦ κτηρίου στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἐπίμηκες κτήριο τῶν Χώρων 29 καὶ 30 καλύπτει μὲ μεγάλες χρονικὲς διακοπές, διάστημα τουλάχιστον 3000 χρόνων. Ἡ ἱστορία του καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ μινωικοῦ κτηρίου ἀκόμη δὲν εἶναι σαφὲς ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει προχωρήσει σὲ βάθος.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τίς νεώτερες περιόδους σημειώνεται:

1) Στὴ μεταβυζαντινὴ ἢ τὴν περίοδο τῆς ἐνετοκρατίας ἀνήκουν δύο ὄστρακα ἐφυσωμένων ἀγγείων πού βρέθηκαν στὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ Χώρου II (πίν. 75α) καὶ στὸν Χῶρο IV.

2) Στὴ βυζαντινὴ περίοδο (κατὰ τὴν Ν. Πούλου) ἀνήκει ἡ χάλκινη πόρπη ζώνης (πίν. 101β) πού δηλώνει τὴν ἀνθρώπινη παρουσία στὴν Ζωμίνθο αὐτὴ τὴν περίοδο.

3) Οἱ τέσσερις ἐγκάρσιοι — ὡς πρὸς τοὺς τοίχους τῶν μινωικῶν Χώρων 29-30 — καὶ παράλληλοι μεταξύ τους ρωμαϊκοὶ τοῖχοι (Τχα-δ) (εἰκ. 3, πίν. 74α) πού περικλείουν τέσσερις χώρους (I-IV) μὲ δάπεδα ἀπὸ πηλὸ καὶ μία ἐστία στὸν Χῶρο II, δηλώνουν, μαζί μὲ τὴν κεραμεικὴ, καθαρὰ τὴν ρωμαϊκὴ παρουσία στὸν

χῶρο. Τὸ κτίσμα ἰδρύθηκε στὰ ἐρείπια τοῦ Χώρου 29/30 τοῦ μινωικοῦ κτηρίου τὸ ὁποῖο κατέσκαψαν. Ἡ κεραμεικὴ δὲν εἶναι πολυπληθὴς οὔτε ἐξαιρετικὰ σημαντική. Ὡστόσο ἡ παρουσία ἐνὸς κτηρίου σὲ μία περίοδο πού γνωρίζουμε ὅτι γιὰ τὸ γειτονικὸ Ἰδαῖο Ἄντρο ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντική, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐγκατάσταση ἦταν ἐποχιακὴ καὶ πρόχειρη, ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον. Τὸ ρωμαϊκὸ στρώμα καταστρέφεται ἀπὸ πυρκαγιά.

4) Πιθανῶς στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο ἀνήκουν ἓνα ὄστρακο μελαμβαφὲς μὲ λαμπερὸ μαῦρο χρῶμα – σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἀμαυρόχρωμα μαῦρα τῶν μινωικῶν χρόνων – πού βρέθηκε στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου III κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ρωμαϊκοῦ δαπέδου.

5) Μινωικὴ περίοδος. Στὴν περίοδο αὕτῃ ἀντιστοιχοῦν δύο φάσεις. Ἡ νεώτερη πού ἀντιστοιχεῖ στὴν ΓΜ ΙΑ φάση καὶ καταστράφηκε ἀπὸ σεισμό, ὅπως ὅλο τὸ συγκρότημα τῆς Ζωμίνθου καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ σωρεία τεράστιων πεσμένων λίθων καὶ καστανὸ ἀλλὰ ἐλάχιστα καμένο χῶμα καὶ μία ἀρχαιότερη φάση ἡ ὁποία συνδέεται μὲ ἰσχυρὰ καμένο χῶμα καὶ πλῆθος καμένων σχεδὸν ἀσβεστοποιημένων λίθων. Ὁ ΤΧΑ τοῦ Χώρου II (πίν. 86β) καὶ ὁ πιθανὸς ΤΧΒ (εἰκ. 7α-β) τοῦ Χώρου III ἀντιπροσωπεύουν αὕτῃ τὴ φάση. Ἡ κεραμεικὴ πού βρέθηκε εἶναι ἀποσπασματικὴ ἀλλὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητος μὲ καθαρὸ πηλὸ ἀλλὰ καὶ τοπικὴ χειροποίητη ἄβαφη πού ἀντιπροσωπεύεται κυρίως ἀπὸ καρποδόχες πού σημαίνει ὅτι στὸν συγκεκριμένο χῶρο γινόταν κάποιες εἰδικές τελετές.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ κτηρίου στὸ ὁποῖο ἐπικάθησε τὸ ρωμαϊκὸ κτήριο, μετὰ ἀπὸ καθαρισμοὺς τῶν τοίχων ἔγιναν ὁρισμένες παρατηρήσεις πού ἔχουν σχέση μὲ τὴν κατασκευὴ του. Συγκεκριμένα:

Ὁ χῶρος 29-30 στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται τὰ ρωμαϊκὰ ἐρείπια ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιο καὶ διαστάσεις 27×7 μ. περίπου. Δὲν εἶναι ἀκόμη βέβαιη ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του στὰ μινωικὰ χρόνια, δεδομένου ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τίς φυσικὲς καταστροφές, ὑπέστη στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια μεγάλη καταστροφὴ ὅταν κατεσκάφη γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴ θεμελίωση τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος στὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἀρχαιότεροι μινωικοὶ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι. Ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ θὰ δώσει ἀπαντήσεις γιὰ τὸν χαρακτήρα του στὴ 2ῃ μινωικὴ φάση του, δηλ. τὴν ΓΜ ΙΑ, τὴν περίοδο πού ἀνήκουν ὅλοι οἱ μέχρι τώρα ἀνασκαμμένοι χῶροι τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου καὶ τὴν παλαιότερη ΜΜ III, ἂν δηλαδὴ πρόκειται γιὰ ἓναν ἀνοιχτὸ χῶρο, μία αὐλὴ ἢ ἂν πρόκειται γιὰ κτίσμα στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου πού περιλαμβάνει περισσότερα δωμάτια.

Ἡ γεωμαγνητική εξέταση τοῦ χώρου βοήθησε ὡς πρὸς τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ρωμαϊκῶν τοίχων. Στὴν ἀνασκαφὴ ὅμως διαπιστώθηκε καὶ ἡ ὕπαρξη δύο ἀρχαιοτέρων τοῦ MM III-ΥΜ ΙΑ κτίσματος τοίχων, τοῦ Τοίχου Α καὶ τοῦ πιθανοῦ Τοίχου Β.

Τοῦ χώρου 29 διασώθηκαν καλὰ τρεῖς ἰσχυροὶ τοῖχοι, ὁ βόρειος, ὁ νότιος καὶ ὁ δυτικός. Ὁ βόρειος τοῖχος εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ στρώσεις μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους λίθων ἀλλὰ καὶ μεγαλύτερους. Στὴ βόρεια παρυφὴ τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἔχουν βρεθεῖ πεσμένοι μεγαλύτεροι λίθοι πού ἀνήκουν ἀσφαλῶς σ' αὐτόν. Ὁ τοῖχος στὸ δυτικότερο τμῆμα τῆς ἐσωτερικῆς (νότιας) ὀφῆς του ἐναλλάσσεται κατὰ διαστήματα ἀπὸ μεγάλου μεγέθους λεπτοὺς σχετικά (0.10 μ.) πλακοειδεῖς λίθους, κάθετα τοποθετημένους ἐν εἴδει «ὀρθομαρμάρωσης» (πίν. 98α). Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἀσφαλῶς μόνονι τους δὲν ἐξασφαλίζουν σταθερότητα καὶ ἴσως ἐξυπηρετοῦσαν αἰσθητικούς σκοποὺς δεδομένου ὅτι πίσω ἀπὸ αὐτοὺς ὁ τοῖχος εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μικρότερες πέτρες, ὅπως ὁ λοιπὸς τοῖχος. Χωρὶς νὰ υἱοθετήσουμε ἀπαραίτητα τὴν ἄποψη τῆς διακοσμητικῆς ἀρχιτεκτονικῆς λύσης πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι κάποιοι ἀντίστοιχοι, βεβαίως πιὸ ἐκλεπτυσμένος τρόπος ἀπαντᾷ στὴν Κνωσό.

Ὁ ἴδιος ρυθμὸς κατασκευῆς μὲ τίς κάθετες πλάκες, πιὸ ἰσχυρὲς ἐκεῖ ἀλλὰ μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ νὰ ἐναλλάσσονται μὲ μεσαίου καὶ μεγαλύτερου μεγέθους πέτρες σὲ ὀριζόντια διάταξη, παρατηρεῖται καὶ στὸν νότιο τοῖχο (πίν. 100) πού σώζονται, ἰδιαίτερα, ὅπως καὶ στὸν βόρειο τοῖχο, στὴ δυτικότερη ἐσωτερικὴ ὀφή. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ νότιος τοῖχος εἶναι παχύτερος ἀπὸ τὸν βόρειο.

Ὁ δυτικός τοῖχος (πίν. 99β) ἀποτελεῖ μεσοτοιχία μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ διαδρόμου 10 τοῦ ὁποίου τὸ βάθος βρίσκεται 1 μ. βαθύτερα ἀπὸ τὸ βάθος 1.60 μ. πού ἔφθασε μέχρι τώρα ὁ τοῖχος τοῦ χώρου 29 στὴ δοκιμαστικὴ τομὴ Α (ΔΤΑ). Ὁ κάθετος λίθος τοῦ τοίχου στὸ νοτιότερο τμῆμα τῆς «θύρας» παρουσιάζει τὴν ἴδια εἰκόνα μὲ αὐτὴ τῶν δύο προαναφερθέντων τοίχων. Μόνον πού ἐδῶ ὁ κάθετος λίθος εἶναι πιὸ βαρὺς. Μὲ μεγαλύτερους πλακοειδεῖς λίθους μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους εἶναι κατασκευασμένο τὸ νοτιότερο τμῆμα τοῦ τοίχου αὐτοῦ.

Εἶναι φανερό λοιπὸν ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σύλληψη τῆς τοποθέτησης κάθετων πλακῶν εἶναι ἐνιαία στοὺς τρεῖς τοίχους, ἡ ἐκτέλεση ὅμως εἶναι διαφορετικὴ σὲ κάθε ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς γιὰ λόγους πού προφανῶς ὑπαγορεύει ἡ στατικὴ ἢ ἀκόμη ἡ κατασκευὴ ἀπὸ διαφορετικούς τεχνίτες.

Ὡς Τομέας 2 ὁρίσθηκε ὁ τομέας στήν θέση Μνήματα, ὅπου ὁ μυκηναϊκός οἰκισμός γιά τόν ὁποῖο γίνεται λόγος πῶς κάτω.

ΤΟΜΕΑΣ 3

Δυτικά τῶν χώρων 13-15 τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου

Σκοπός τῆς ἔρευνας τοῦ μικροῦ Τομέα 3 (εἰκ. 8) στό ΒΔ τμήμα τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου ἦταν ἡ ἀποκάλυψη τῶν τοίχων πού εἶχαν φανεῖ στή γεωμαγνητική διασκόπηση (εἰκ. 9α) πού πραγματοποιήθηκε τὸ 2007. Συγκεκριμένα ἕνας τοίχος πού ἤδη διακρίνεται στήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἀπὸ κάποιους πεσμένους λίθους του φαίνονταν νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὸν δυτικό τοῖχο τοῦ Χώρου 13, νὰ συνεχίζει πρὸς τὰ δυτικά, καὶ νὰ ἐνώνεται μέ τὸν τοῖχο πού βρίσκεται παράλληλα στό πρόσκτισμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου (Χῶροι 13, 14, 15). Κυρίως ὅμως ἐνδιέφερε ἡ διερεύνηση τῆς σχέσης τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ τῶν εὐρημάτων μέ τοὺς ἐργαστηριακοὺς χώρους 13-15 καὶ ἰδιαίτερα μέ τὸ λεγόμενο «Κεραμικὸ Ἐργαστήριον» (Χῶρος 13).

Ὡς σταθερὸ σημεῖο μέτρησης τοῦ βάθους τοῦ Τομέα 3, ὁρίστηκε σημεῖο ἐπάνω στή ΒΔ γωνία ἐνὸς μεγάλου λίθου στή βορειοδυτική γωνία τοῦ Κεραμικοῦ Ἐργαστηρίου (13), βρίσκεται δηλαδή σὲ ὕψος 1.66 μ. ἀπὸ τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, στή βορειοδυτική γωνία τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 12. Στὸν Τομέα 3 ἀνοίξαν τρεῖς τομές, πού ὀνομάστηκαν ἀντίστοιχα *Τομή 1*, *Τομή 2*, *Τομή 3* (εἰκ. 9α). Ἡ ἑκταση πού διερευνήθηκε ἔχει συνολικὸ ἐμβαδὸν 25.65 μ.², ἐκτείνεται 1.5 μ. ἀπὸ τὸν δυτικό τοῖχο τοῦ χώρου 13 πρὸς τὰ δυτικά καὶ 6.10 μ. ἀπὸ τὴ νότια παρεῖα τῆς *Τομῆς 1* (=9.15 μ.²) μέ σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὸν καθαρισμὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῶν τοίχων τῶν Χώρων 14 καὶ 15, ἔτσι ὥστε νὰ διαφανεῖ πλήρως ἡ διαμόρφωση τῶν ἀνοιγμάτων - παραθύρων.

Τομή 1

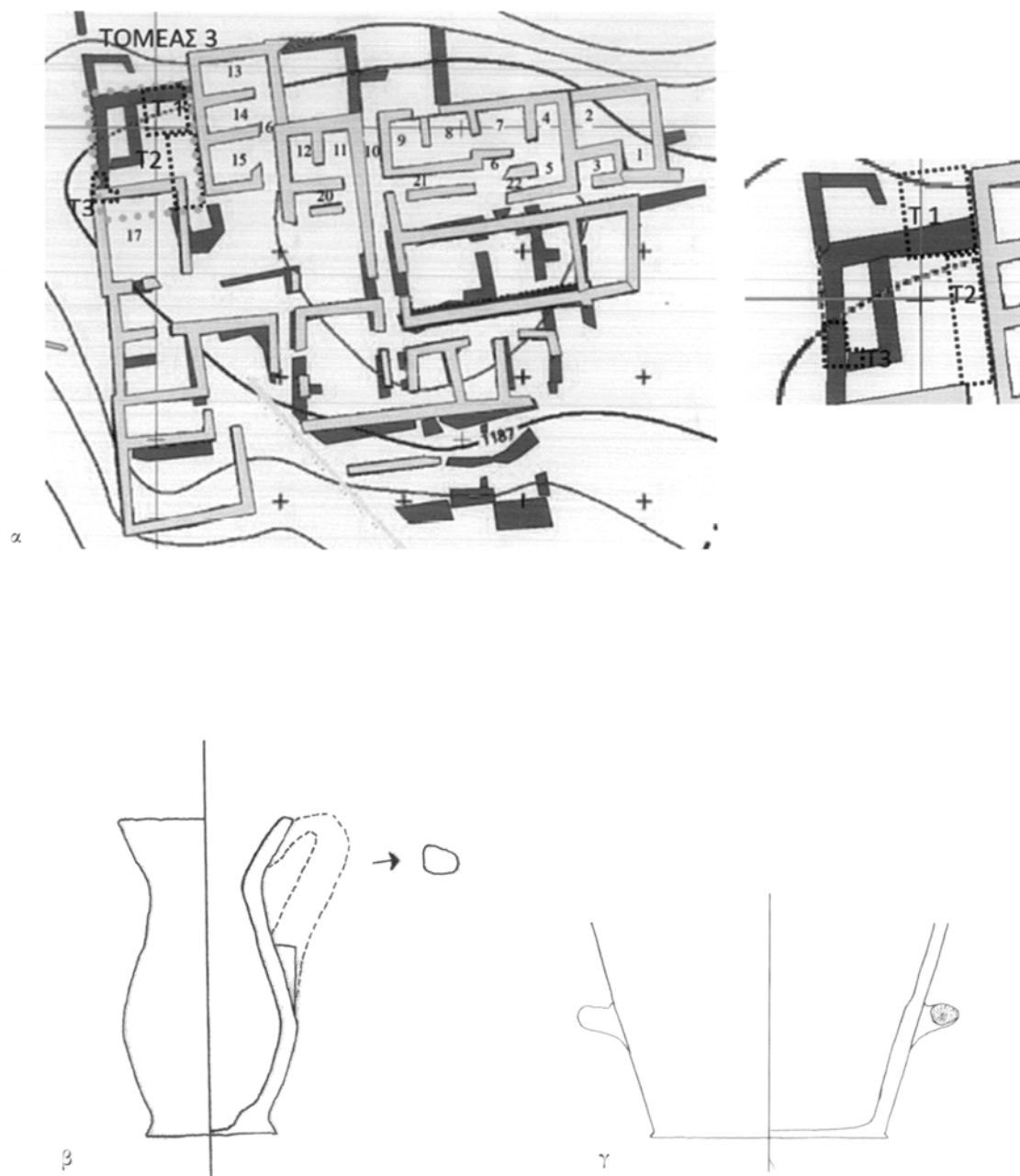
Ἡ *Τομή 1* καταλαμβάνει τὸ τμήμα ἀπὸ τὴ βορειοδυτική γωνία τοῦ Χώρου 13 ἕως 3 μ. πρὸς τὰ νότια καὶ 3.50 μ. ἀπὸ τὸν δυτικό τοῖχο τοῦ Χώρου 13 πρὸς τὰ δυτικά. Ἡ τομὴ συμπληρώθηκε μέ δύο ἐπεκτάσεις πού ἐπέβαλε ἡ διερεύνηση τοῦ χώρου: Ἡ πρώτη, πού ὀνομάζεται συμβατικά «νότια ἐπέκταση» μέ κατεύ-

Είχ. 8. Ζωμίνθος. Τομέας 3. Κάτοψη Χώρου δυτικά του κεραμικού εργαστηρίου.

θυνηση από Βορρά προς Νότο με σημείο εκκίνησης τη νότια παρειά της τομής (1.00×1.50 μ.) και η δεύτερη, που ονομάζεται συμβατικά «δυτική επέκταση» με κατεύθυνση Α προς Δ με σημείο εκκίνησης τη δυτική παρειά της τομής 1.00 μ.×1.50 μ.) (=13.5 μ.²).

Ήδη από το επιφανειακό στρώμα (10 εκ.) εμφανίζεται μεγάλη ποσότητα μινωικής κεραμεικής. Το χώμα είναι μαλακό, χρώματος καστανού ανοιχτού με λίγη βλάστηση και χαλαρούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους. Μεταξύ των εύρημάτων επισημαίνεται μικρογραφικό άωτο κωνικό κύπελλο, τύπος που γνωρίζουμε από τους χώρους 14 και 15. Κατά μήκος της ανατολικής παρειάς της τομής παρουσιάζονται μεσαίου και μεγάλου μεγέθους λίθοι, που έχουν πέσει από τον Χώρο 13. Οί μεγάλοι λίθοι που αφαιρούνται μετά την αποτύπωση τοποθετούνται στον δυτικό τοίχο του Χώρου 13, έτσι ώστε να διευκολυνθεί ή μελλοντική διαδικασία συντήρησης.

Εἰκ. 9. Ζόμνθος. Τομέας 3. α. Γεωμαγνητική διασκόπηση τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου. β. Προχό-
διο. γ. Καδόσχημο ἀγγεῖο.

Σε χαμηλότερο στρώμα, βάθος 0.22 μ. από την επιφάνεια, τὸ χῶμα εἶναι σκοῦρο καστανὸ μὲ ἐλάχιστους χαλαροὺς πεσμένους λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, στὴ βορειοανατολική γωνία (πίν. 101α). Παρατηρεῖται ὁμοιόμορφη διασπορά πολὺ μεγάλης ποσότητας ὀστράκων σὲ ὅλο τὸ στρώμα, μεταξύ τῶν ὁποίων θραύσματα ἀπὸ λαβές, τμήματα σώματος καὶ πόδια χυτῶν, πιθοειδῶν καὶ καδόσχημων ἀγγείων, ἀρκετὲς βάσεις ἀπὸ κωνικά κύπελλα μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἓνα ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, χεῖλος καρποδόχης, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ μαύρη ταινία στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χεῖλους. Τὸ χῶμα σὲ βαθύτερο στρώμα, βάθ. 0.36 μ., εἶναι χαλαρὸ μὲ πολλὰς ρίζες καὶ ἀρκετὴ ὑγρασία πού ἔχει φθεῖρει ἀρκετὰ τὰ εὐρήματα. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιφανειακῶν λίθων στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς καὶ κάτω ἀπὸ αὐτοὺς, τὰ εὐρήματα εἶναι πολὺ λιγότερα.

Δυτικὰ τῶν πεσμένων λίθων πού εἶναι σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ χώρου 13, ἐμφανίζονται τοῖχος καὶ χονδροειδῆ ἀγγεῖα, μεταξύ τῶν ὁποίων θραῦσμα δίσκου, τμήμα σώματος καδόχημου μὲ γλωσσοειδῆ λαβή, πρόχους καὶ κομμάτια κάρβουνου. Σημειώνεται ἰδιαίτερα προχοῖδιο τοῦ τύπου γαλακτοδοχείου¹¹ (εἰκ. 9β, πίν. 101γ) καθὼς καὶ πέντε κωνικά κύπελλα. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σειρά ἀπὸ ἄβαφα χεῖλη κυλίκων ἐξαιρετικὰ καλῆς ποιότητας ἀπὸ ροδόχρωμο πηλὸ καὶ ἐπίχρσιμα κιτρινωπὸ πού παραπέμπουν στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντοπίζονται ἐπίσης ὅστὰ ζῶων καὶ ξυλάνθρακας. Δὲν φαίνεται ὅμως κάποιο στοιχεῖο πού νὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς τροφοπαρασκευαστικῆς ἢ ἄλλης διαδικασίας κατασκευῆς στὸ σημεῖο αὐτό. Μεγάλῃ συγκέντρωση ἀγγείων καὶ ὀστράκων σὲ καλύτερη κατάσταση διατήρησης βρίσκονται μεταξύ τῶν λίθων αὐτῶν καὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται λόγος πιὸ κάτω (πίν. 102α). Πρόκειται γιὰ ὄστρακα πού προέρχονται ἀπὸ MM III/ΥΜ ΙΑ ἀγγεῖα: τμήματα καλάρων, βάσεις καὶ χεῖλη ἄβαφων ἢ μελαμβαφῶν κυπέλλων ἐξαιρετικῆς ποιότητας ἀπὸ ροδόχρωμο πηλὸ, κύπελλα σφαιρικὰ μὲ ἐπίπεδη βάση καὶ ἔξω νεῦον χεῖλος βαμμένα μὲ καστανὸ χρῶμα, κωνικά, μὲ κάθετα τοιχώματα, λαβές

11. PH. BETANCOURT, *The History of Minoan Pottery* (Princeton 1985) fig. 79 ὁ.π. P. MUHLY, *Πόρος*, 86, εἰκ. 89· E. HATZAKI, Neopalatial (MM IIIB-LM IB) στὸ N. MOMIGLIANO (ἐκδ.), *Knossos Pottery Handbook, Neolithic and Bronze Age (Minoan)*, (151-196): p. 178, 179 (fig. 5.16-5).

μικρῶν ἀγγείων, ταινιόσχημες μελαμβαφεῖς ἢ μὲ πινελιές, μία λαβὴ χαρακτηριστικὴ τῶν κυπέλλων τῆς πρωιμότερης Νεοανακτορικῆς φάσης, προχοὴ «τσαγιέρας», πόδι χύτρας καὶ ἓνα ἄβαφο ὄστρακο ποὺ στὸ ἐσωτερικὸ φέρει ἐγγράξεις, ὅπως οἱ κυψέλες. Ἀρκετὰ τμήματα κυπέλλων κοσμοῦνται ἐξωτερικὰ μὲ ταινίες. Τὰ περισσότερα κύπελλα, περὶ τὰ ὁκτὼ ἀκέραια, ὅμως εἶναι κωνικὰ καὶ ἓνα καδόσχημο (εἰκ. 9γ, πίν. 102β). Μαζὶ βρέθηκε καὶ κάτω γνάθος μεγάλου ζώου. Μὲ τὸν καθαρισμὸ τέλος καὶ τὴν ἀφαίρεση κάποιων ἀπὸ τοὺς λίθους ποὺ ἔχουν πέσει ἀπὸ τὸν Χῶρο 13 ἀνευρίσκεται ἄλλη ομάδα ὀστράκων καὶ ἀγγείων.

Ἄλλη ομάδα ἀγγείων εἶναι συγκεντρωμένη στὴ νότια παρεῖα τῆς τομῆς, ἀνατολικά τοῦ τοίχου καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ αὐτόν (πίν. 103β), ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ ἀριθμημένα κωνικὰ κύπελλα καὶ ἓναν πιθανῶς καλαθίσκο, ἐνῶ στὸ ὑπόλοιπο τῆς τομῆς πρὸς Βορρὰ ἀπαντῶνται κυρίως θραύσματα ἀπὸ πιθοειδῆ ἢ/καὶ καδόσχημα ἀγγεῖα, ἓνα μὲ ὀπὴ στὸν πυθμένα καὶ κάποια θραύσματα κωνικῶν κυπέλλων. Στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς καὶ συγκεκριμένα 1.50 μ. ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἡ ἀνασκαφὴ σταματᾷ λόγω τῆς πυκνότητος τῶν εὕρημάτων ποὺ θὰ ἀπαιτοῦσε πολὺ χρόνον, πέραν τοῦ προγραμματισμένου χρόνου ἀνασκαφῆς. Ἡ ἔρευνα συνεχίσθηκε μόνο στὸ νότιο τμήμα (βάθ. ἀπὸ ἐπιφ. 0.46 μ.) μὲ στόχον τὴν ταχύτερη διερεύνηση τοῦ τοίχου, ποὺ ἔχει δεῖξει ἡ γεωμαγνητικὴ ἔρευνα.

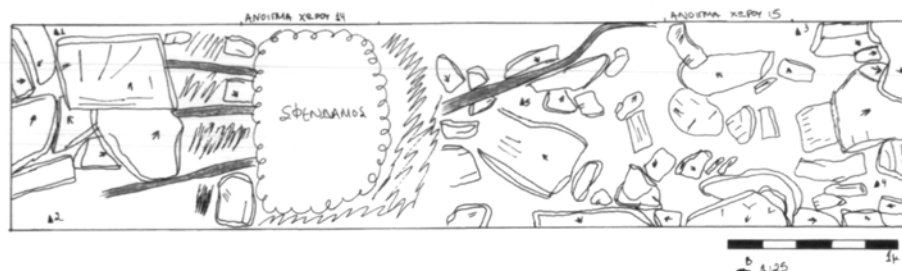
Ὁ τοῖχος. Ὁ τοῖχος (εἰκ. 8) ποὺ βρέθηκε στὴν τομὴ αὐτὴ ἔρχεται σὲ συμφωνία μὲ τὰ δεδομένα τῆς γεωμαγνητικῆς· ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ πρὸς Δύση. Ἐμφανίσθηκε σὲ βάθος 0.46 μ. ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους (ἡ γεωμαγνητικὴ ἐμφανίζει ὅγκον σὲ βάθος 0.50-1 μ.) σὲ ἀπόσταση 1.92 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχον τοῦ χώρου 13, ἔχει μῆκος μέχρι τὸ σημεῖο ποὺ ἀνασκάφηκε 2.58 μ., πλάτος 0.60-65 μ. καὶ ἀποκαλύφθηκαν δύο δόμοι του. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μεγάλους μεγέθους λίθους μὲ τὶς ἀκόλουθες διαστάσεις: 0.71×0.28 μ., 0.45×0.40 μ., 0.44×0.39 μ., 0.30×0.58 μ., 0.64×0.25 μ. Γωνιάζει μὲ πιθανὸ τοῖχον πλ. 60-65 μ. στὴ νότια ἐπέκταση ποὺ ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο (εἰκ. 8, πίν. 104α) καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλοὺς λίθους μικροῦ μεγέθους καθὼς καὶ ἀπὸ δύο μεγαλύτερους ποὺ σχηματίζουν τὴ γωνία. Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἔχουν διαστάσεις 0.50×0.30 μ. καὶ 0.95×0.48 μ. καὶ προχωροῦν τόσο πρὸς τὰ δυτικά, ὅσο καὶ πρὸς τὰ νότια ὅπως σημειώνεται στὴ γεωμαγνητικὴ, ὥστόσο δὲν ἐπιβεβαιώθηκε κατασκευὴ/τοῖχος ποὺ νὰ ἐφάπτεται στὸν δυτικὸ τοῖχον τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἀπὸ Βορρὰ καὶ Νότο αὐτοῦ τοῦ τοίχου βρίσκεται μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο.

Βόρεια τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου βρίσκονται ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα. Ἰδιαίτερα σημειώνονται τέσσερα κωνικά κύπελλα καὶ συγκέντρωση κεραμεικῆς στὸ δυτικότετο ἄκρο τῆς τομῆς. Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων χαρακτηριστικὰ εἶναι κάδος καὶ δύο κωνικά κύπελλα.

Στὴ δυτικὴ ἐπέκταση (πίν. 104α) συλλέγονται ὄστρακα στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα καθὼς καὶ σὲ στρώση 0.10 μ. κάτω ἀπὸ αὐτή. Τὰ ἀγγεῖα ἐντοπίζονται κυρίως ἐκατέρωθεν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου. Ἐπιφανειακὴ κεραμεικὴ, ὅπως ἓνα κύπελλο, συλλέγεται καὶ ἀπὸ τὸ νοτιότατο τμήμα τῆς τομῆς (νότια ἐπέκταση), ἐνῶ πιὸ χαμηλὰ ἐμφανίζεται μεγάλος ἀριθμὸς κωνικῶν κυπέλλων καὶ ἀποκαλύπτεται ἐπιφάνεια μὲ καμένα χρώματα στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο ποῦ καταλαμβάνει ἔκταση 0.20×0.50 μ. Στὴν ἐπέκταση αὐτὴ ἐμφανίσθηκε τὸ τμήμα τοῦ ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο τοίχου ποῦ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω.

Τομὴ 2

Ἡ Τομὴ 2 (εἰκ. 10, πίν. 104β) ποῦ ἐκτείνεται 1.5 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τῶν χώρων 13-15 πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ 6.10 μ. ἀπὸ τὴ νότια παρεῖα τῆς Τομῆς I (=9.15 μ.²) μέχρι τὸ νότιο ὄριο τοῦ χώρου 15, ἔγινε μὲ σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὸν καθαρισμὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῶν τοίχων τῶν Χώρων 14 καὶ 15, ἔτσι ὥστε νὰ φανεῖ πλήρως ἡ διαμόρφωση τῶν ἀνοιγμάτων-παραθύρων. Λόγω τοῦ σφενδάμου ποῦ μεσολαβεῖ ἡ τομὴ αὐτὴ (πίν. 104β) χωρίστηκε σὲ δύο τμήματα, ἓνα νότιο καὶ ἓνα βόρειο. Τὸ βορειότερο, ποῦ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀνοιγμα τοῦ Χώρου 14, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθεῖ λόγω τοῦ δέντρου. Στὸ νοτιότερο τμήμα τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα (0.08 μ.) μὲ μικρὰς πέτρες δὲν ἐμφάνισε καθόλου κεραμεικὴ. Στὸ πιὸ κάτω στρώμα πάχους 0.12 μ. ἀνάμεσα σὲ χαλαροὺς λίθους ἐμφανίζεται ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν Χώρων 14 καὶ 15 μαζί μὲ ὄστρακα ποῦ προέρχονται ἀπὸ βάσεις κωνικῶν κυπέλλων, χυτρῶν κ.ἄ., ἀγγείων διαφόρων ποιότητων λεπτὰ ἢ πιὸ χονδροειδή. Ἀμέσως πιὸ κάτω σὲ στρώμα πάχους 0.28 μ. (πίν. 105β) ἐμφανίζονται στὸ νοτιότατο σημεῖο τῆς τομῆς καὶ ἀφαιροῦνται ἐν μέρει, τεράστιοι λίθοι πεσμένοι σὲ διαφορετικὴ κατεύθυνση (ὀριζόντια λοξή, κάθετη) ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου 15 ἀλλὰ καὶ τοῦ γειτονικοῦ δυτικοῦ Χώρου 17. Ἡ ἀνασκαφὴ προχωρεῖ μέχρι βάθος 0.38 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους ὅπου σταματάει, διότι ἡ ἀφαίρεση πολλῶν ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς λίθους θὰ κατέστρεφε τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ

Εἰκ. 10. Ζώμινθος. Τομέας 3. Ἡ τομή 2 στο κλείσιμό της.

Χώρου 15, τὸν ὁποῖο στηρίζουν, ἂν δὲν προηγηθοῦν ἐργασίες στερέωσης τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα τῆς ἐξωτερικῆς ὄψης (πίν. 104β, 105α). Ἡ πτώση τῶν λίθων ὀφείλεται ἀσφαλῶς στὸν μεγάλο σεισμό πού κατέστρεψε τὸ ὙΜ Ι κτήριο.

Τομή 3

Ἡ Τομή 3 (πίν. 105γ) καταλαμβάνει χῶρο 3 μ. ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο καὶ 1 μ. ἀπὸ Δύση πρὸς Ἀνατολή (=3 μ.²). Ἡ ἔρευνα στὸ τμήμα αὐτὸ ἀποκάλυψε ἀπλὰ τὴ συνέχεια τοῦ τοίχου πού εἶχε ἐν μέρει ἀποκαλυφθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1990 καὶ ἔπειτα καλύφθηκε. Στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα (0.09 μ.) τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς βρέθηκαν ὅστρακα ἀπὸ πιθοειδῆ ἀγγεῖα, κύπελλα καὶ βάση φιάλης με ἀνάγλυφη σπείρα πού διατηρεῖ ἵχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Ὁ τοῖχος καλύφθηκε ἐπίσης γιὰ λόγους ἀσφαλείας γιὰτὶ βρίσκεται στὴ σημερινὴ πρόσβαση τοῦ ἀνεσκαμμένου χώρου. Ἐπιβεβαιώθηκε ἡ γεωμαγνητικὴ διασκόπηση καὶ στὸ σημεῖο αὐτό.

Συμπερασματικά: Στὸν Τομέα 3, ἰδιαίτερα βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμεικῆς ἤδη ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ πρώτου στρώματος. Οἱ συνθῆκες τοῦ ἐδάφους, κυρίως ρίζες καὶ ὑγρασία, ἔχουν φθεῖρει τὰ περισσότερα ἀγγεῖα. Εἶναι πιθανὸ τὰ εὐρήματα νὰ ἔχουν πέσει ἀπὸ τὸν ὄροφο τῶν διπλανῶν χώρων ἢ ἀκόμα καὶ νὰ ἔχουν ἐναποτεθεῖ/ἐγκαταλειφθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό, ἐφόσον ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἐξωτερικὸ χῶρο πού πιθανῶς νὰ εἶχε ἄμεση σχέση με τὸ ἐργαστήριο κεραμεικῆς. Καὶ οἱ δύο ὅμως μεγάλες συγκεντρώσεις ὁστράκων καὶ ἀγγείων δὲν βρισκόνταν κοντὰ στὸν τοῖχο τοῦ Χώρου 13, κάτι πού μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἐνδειξη τοῦ ὅτι τὰ εὐρήματα δὲν ἔπεσαν ἀπὸ ὄροφο τοῦ χώρου αὐτοῦ, ἀλλὰ περισσότερο

σχετίζονται με τὸν τοῖχο πὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν Τομή 1, ἐφόσον τὰ περισσότερα εὐρήματα στὴν περιοχὴ βρέθηκαν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Μένει νὰ διερευνηθεῖ σὲ ἐπόμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἡ λειτουργία καὶ ἡ χρῆση τοῦ χώρου καὶ ἡ σχέση του με τοὺς ἤδη γνωστοὺς ἐργαστηριακοὺς Χώρους 13, 14, 15 καὶ πιθανῶς 17, ἔτσι ὥστε νὰ κατανοηθοῦν καλύτερα καὶ οἱ μεγάλες συγκεντρώσεις τῶν ἀγγείων ἀνατολικά τοῦ τοίχου καθὼς καὶ οἱ μικρότερες ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Ὁ τοῖχος ἔρχεται σὲ ἀπόλυτη συμφωνία με τὰ ἀρχικά δεδομένα τῆς γεωμαγνητικῆς πὺ παρυσιάζουν ἓναν ὄγκο στὰ 0.50-1.00 μ. νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὸ μέσον τοῦ χώρου 13.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὺς ἡ ἀνεύρεση τοίχου πὺς γωνιάζει με κατεύθυνση Β πρὸς Ν δὲν ἐμφανιζόταν στὴ γεωμαγνητικὴ διασκόπηση τοῦ 2007.

Τὰ ἀριθμημένα ἀγγεῖα τοῦ Τομέα 3 εἶναι συνολικά 48, ἐνῶ μαζί με τὰ θραύσματα βάσεων κυπέλλων πὺς δὲν ἀριθμήθηκαν, εἶναι πιθανὸ νὰ ξεπερνοῦν τὰ 100, σημαντικὸς ἀριθμὸς γιὰ τόσο μικρὴ ἐπιφάνεια. Γενικά στὸν Τομέα 3 βρέθηκαν τύποι ΥΜ ΙΑ ἀγγείων ὅμοιοι με αὐτοὺς τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου. Συγκεκριμένα βρέθηκαν τμήματα σφαιρικῶν καὶ κωδωνόσχημων κυπέλλων, ἀκέραια μικροσκοπικά κύπελλα, τμήματα καλάρων μεσαίου μεγέθους με ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ἓνα milk jug. Περισσότερα εἶναι τὰ κωνικά κύπελλα σὲ μεγάλῃ ποικιλία τύπων γνωστῶν ἤδη ἀπὸ τὸ γειτονικὸ κεραμικὸ ἐργαστήριον ὅπου εἶχαν διακριθεῖ δέκα διαφορετικοὶ τύποι ἀπὸ αὐτοὺς πὺς ἀναφέρει ἡ C. Gillis¹². Τὰ κωνικά κύπελλα εἶναι καλῆς ποιότητος ἀπὸ καθαρὸ ροδόχρωμο πηλὸ καὶ κίτρινο ἐπίχρυσμα. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὺς ἡ κεραμεικὴ φαίνεται ἰδιαίτερα καλῆς ποιότητος, ἐνῶ ἀπὸ σύντομη ἐξέταση τῶν ὀστράκων ἔχουν φανεῖ χαρακτηριστικὰ δείγματα μυκηναϊκῆς ἄβαφης κεραμεικῆς κυρίως στὰ ἀνώτερα στρώματα.

TOMEAS 2 – ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΑΤΑ

Τὸ 1989, κατὰ τὴν ἀναστήλωση ἑνὸς παλιοῦ, πιθανότατα ἐνετικῶν χρόνων, τυροκομείου στὴ θέση Μνήματα, διαπιστώθηκε ὅτι τὸ κτήριο εἶχε θεμελιωθεῖ σὲ μία ἐγκατάσταση μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὰ Μνήματα, περίπου 200 μ. ἀνατολικά τῶν Ἀλώνων, ὅπου τὸ μινωικὸ Κεντρικὸ Κτήριο, καὶ 100 μ. νοτιοανατολικά

12. C. GILLIS, *Minoan conical cups. Form, function and significance* (Göteborg 1990).

τῆς πηγῆς *Ζώμινθος*, βρίσκονται σέ ἐξίσου ἐπίκαιρη θέση μέ τῖς Ἄλωνες καί πολὺ πλησιέστερα στήν πηγή. Πρόκειται γιά μία ὁμαλὴ πλαγιά μέ πολὺ μικρὴ κλίση καί ὀρισιμένες συστάδες λίθων στήν ἐπιφάνεια. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἔδαφος χαράσσουν 3-4 χαντάκια, πού δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν δημιουργηθεῖ μέ φυσικὲς διαδικασίες.

Ἡ γεωμαγνητικὴ διασκόπηση πού ἔλαβε χώρα κατὰ τὸ 2007 ἔδειξε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς τετραγώνου κτίσματος, διαστάσεων περίπου 12×12 μ., δηλαδὴ 144 μ.², καθὼς καί ἐνὸς τοίχου πού περικλείει τὸν χώρο βόρεια τοῦ τετραγώνου. Ὁ συνδυασμὸς τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1989 καί τῆς εἰκόνας τῆς γεωμαγνητικῆς διασκόπησης, ὁδήγησε στήν ἀπόφαση νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν χώρο.

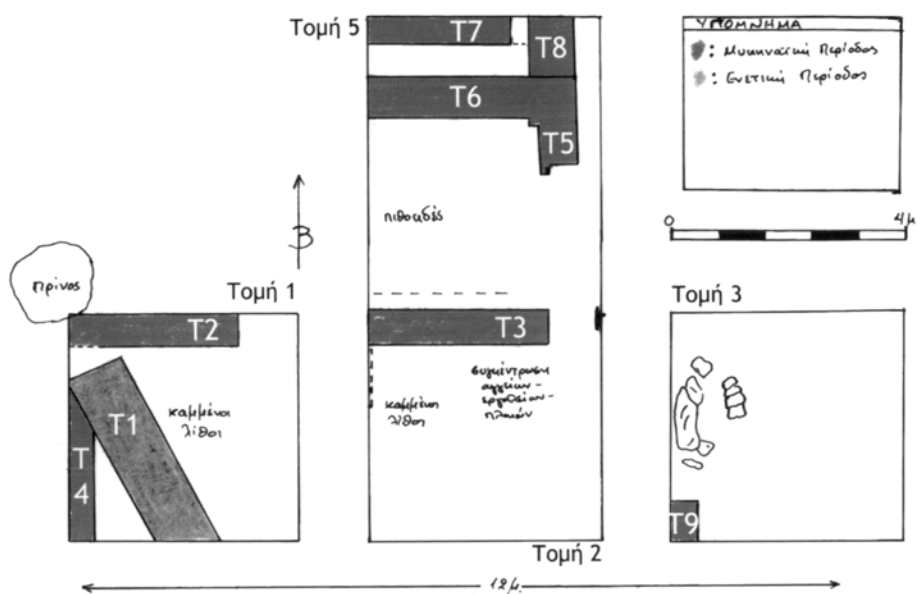
Ἀρχικά ὀρίστηκε κἀνάβος, πού περιέλαβε τὴν ἑκταστὴ τοῦ τετραγώνου, μέ ὑποκἀνάβους 4×4 μ. καί ἐνδιάμεσους μάρτυρες τοῦ 1 μ. (πίν. 106α). Ἐπίσης, ἐλήφθη σταθερὸ σημεῖο (στὸ ἐξῆς ΣΣ1) στήν ἄνω ἐπιφάνεια ζώνης λίθων στὴ ΝΑ γωνία τοῦ παλιοῦ τυροκομεῖου (πίν. 106β). Τὸ 2010 δὲν ἔγινε ἀνασκαφὴ σὲ ὅλα τὰ τετράγωνα τοῦ καννάβου. Αὐτὰ πού ἀνοίχθηκαν καταλαμβάνουν τὸ Νότιο καί τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ τετραγώνου.

Υποκἀνάβος (Τομὴ 1)

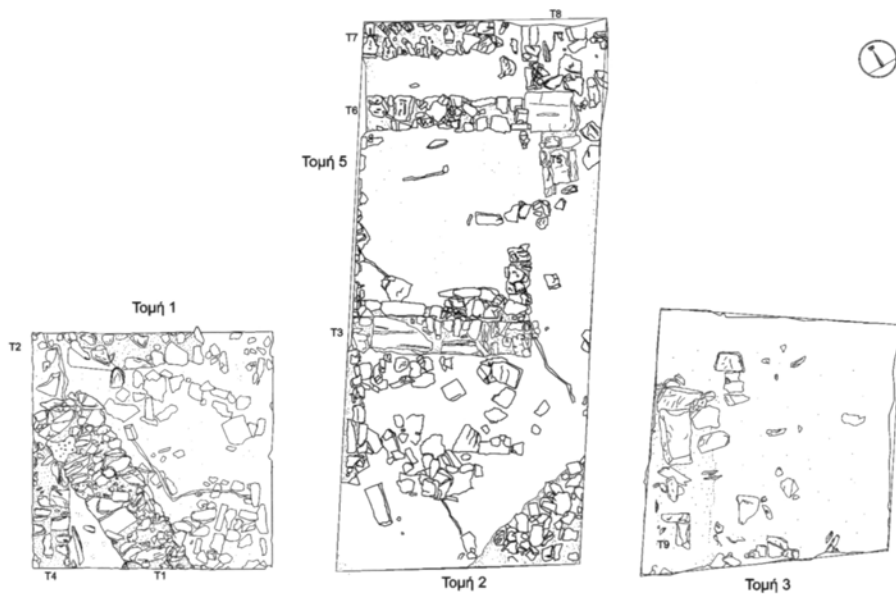
Ἡ *Τομὴ 1* μέ βάθη ἀπὸ τὸ ΣΣ1 ἀρχικῆς ἐπιφανείας 1.38 μ. στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία, 1.56 μ. στὴ βορειοδυτικὴ, 1.57 μ. στὴ νοτιοανατολική, 1.77 μ. στὴ βορειοανατολική καί 1.47 μ. στὸ κέντρο, προχώρησε σὲ βάθος 1.68 μ., 1.77 μ., 1.85 μ. καί 1.75 μ., ἀντιστοίχως.

Τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα περιλαμβάνει κυρίως ὄστρακα μεταβυζαντινὰ ἢ νεώτερα ἀλλὰ καί μία πρόχυση θηλάστρου. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἐμφανίστηκε ἓνας πλατὺς τοίχος, ξερολιθικῆς ἀργολιθοδομῆς (T1), μέ κατεύθυνση ἀπὸ νοτιοανατολικά πρὸς βορειοδυτικά, ὁ ὁποῖος διαίρεσε τὴν τομὴ σὲ δύο μέρη· ἓνα μικρὸ νοτιοδυτικὸ καί τὸ ὑπόλοιπο, δηλαδὴ τὸ κεντρικὸ, νοτιοανατολικὸ, βορειοανατολικὸ καί βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς. Ὁ τοίχος (T1) στὸ τελευταῖο (βορειοδυτικὸ) τμήμα διακόπτεται (εἰκ. 11-12).

Στὸ μικρὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα συλλέχθηκαν, ἐκτὸς τῆς κεραμεικῆς πού ἀποτελεῖται ἀπὸ λίγα χονδροειδῆ ὄστρακα, τμήματα ὀστέων καί δόντια ζώων, λίγα μικρὰ κομμάτια κάρβουνου, ἓνα μικρὸ βότσαλο καί δύο δείγματα ἀπὸ μικροὺς

Είχ. 11. Ζωμίνθος. Τομέας 2. Θέση Μνήματα. Σχέδιο τῶν τομῶν.

Είχ. 12. Ζωμίνθος. Τομέας 2. Θέση Μνήματα. Κάτοψη.

καμένους λίθους. Χαμηλότερα, μετὰ τὴν ἐμφάνισή τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου (T1) καὶ τῇ διαπίστωσιν ὅτι θεμελιώνεται σὲ χῶμα, ἀποκαλύφθηκε ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἐνὸς ἄλλου τοίχου (T4) (εἰκ. 12), ποὺ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς τομῆς (εἰκ. 11, πίν. 107α).

Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἔδωσε κεραμεικὴ μὴ διαγνώσιμη, λίγα τμήματα ὀστέων, ἓνα πιθανὸν τμήμα ἀμμοκονιάματος, ἓνα εὐθρυπτο πορτοκαλόχρωμο λίθο (χρωστικὴ οὐσία), ποὺ συλλέχθηκε ὡς δείγμα, πλῆθος καμένων λίθων καθὼς καὶ ἓνα στρεβλωμένο σιδερένιο πάσσαλο πιθανῶς ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1989. Ἕνας καμένος λίθος ἀποτελούμενος ἀπὸ πολλοὺς μικροὺς ἀσβεστόλιθους ποὺ ἔχουν ὑποστῇ καύση συλλέχθηκε στὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς τομῆς καὶ σχετίζεται ἄμεσα μὲ ἄλλους μεγαλύτερους λίθους, ἐπίσης καμένους, ποὺ παρέμειναν κατὰ χώραν (πίν. 107β). Σημειωτέον ὅτι στὴν ἴδια περιοχὴ βρέθηκαν καὶ λιγοστοὶ μικροὶ σχιστόλιθοι καμένοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓνας μεγάλος. Τὸ στρώμα αὐτὸ περιεῖχε πλῆθος πεσμένων λίθων. Τὸ μεγάλο πάχος τοῦ τοίχου (T1), ποὺ φτάνει τὸ 1.10 μ. στὸ ΒΔ τμήμα, ὀφείλεται σὲ μία παχιά ρίζα (ἡ βορειοδυτικὴ γωνία ἀγγίζει ἓνα δέντρο), ἡ ὁποία εἰσβάλλει στὸ χῶμα κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο ἀναστηκόνοντας καὶ ἀνοίγοντάς τον.

Στὸ βόρειο τμήμα ἐντοπίζεται καὶ ἄλλος τοῖχος (T2) (εἰκ. 11-12, πίν. 107β), αὐτὴ τῇ φορᾷ κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου ὁρίου τῆς τομῆς, σαφῶς σχετιζόμενος μὲ τὸν τοῖχο ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα. Στῇ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ διακόπτεται, χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιον ἂν σταματᾷ ἐκεῖ ἢ κατεστράφη ἀπὸ ὁτιδήποτε συντέλεσε στὴ διάνοιξιν τῶν χαντακιῶν. Σὲ μικρὸ διάκενο μεταξὺ τοῦ μεγάλου (T1) τοίχου καὶ τοῦ τελευταίου παρατηρεῖται χῶμα ἐλαφρὸ, γκριζωπῶν ἀποχρώσεων, καὶ ἰδιαιτέρως λεπτόκοκο, πιθανῶς σταχτόχωμα. Λόγω τοῦ ἐνδεχομένου νὰ σχετίζεται τὸ στρώμα αὐτὸ μὲ τοὺς καμένους λίθους, συλλέγεται ἓνα δείγμα. Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν τομὴ αὐτὴ σταμάτησε ὑψηλὰ στὸ ἐπίπεδο δηλαδὴ τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τῶν δύο ἀρχαιότερων τοίχων (T2, 4) ποὺ ἐντοπίστηκαν. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, καθὼς βρίσκονται στὸ ἴδιον βάθος μὲ τοὺς ἀνεσκαμμένους τὸ 1989, δυτικότερα, γύρω ἀπὸ τὸ παλιὸ τυροκομεῖο, ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴ συνευρεθεῖσα κεραμεικὴ, χρονολογοῦνται στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο. Ἡ διατήρησή τους εἶναι σχετικὰ καλὴ, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς πόσο κοντὰ στὴν ἐπιφάνεια βρίσκονται, ἀλλὰ καὶ τίς φθορὰς ποὺ ἔχουν ὑποστῇ ἀπὸ τὰ χαντάκια καὶ τὴν προφανὴ ἀπομάχρυνσιν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου τοὺς γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν μεταγενέστερων κτισμάτων. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ μεγάλος τοῖχος (T1), ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς

κεραμεικῆς πού βρέθηκε στό ἐπιφανειακό στρώμα, ἀλλά καί τῆς ταύτισης τῶν δομικῶν χαρακτηριστικῶν του (τὸ πάχος, ἡ τοιχοδομία, ὁ προσανατολισμός) μὲ ἐκεῖνα τοῦ παλίου τυροκομείου, χρονολογεῖται στὴν ἐνετική περίοδο. Ἀδιευκρίνιστο παραμένει ἐὰν οἱ καμένοι λίθοι, πού δὲν συνοδεύονται ἀπὸ τὴν παρουσία κάρβουνων, σχετίζονται μὲ τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα, καί κατ' ἐπέκτασιν ἐὰν ἀνήκουν στό στρώμα καταστροφῆς του.

Ἵποκάνναβος (Τομὴ 2)

Ἡ Τομὴ 2 ἄρχισε ἀπὸ βάθος ἐπιφανείας, σὲ σχέση μὲ τὸ ΣΣ1, 1.68 μ. στὴ νοτιοδυτική, 1.76 μ. στὴ νοτιοανατολική, 1.77 μ. στὴ βορειοδυτική καὶ 1.97 μ. στὴ βορειοανατολική γωνία. Προχώρησε μέχρι βάθος 2.31 μ., 1.83 μ., 2.28 μ. καὶ 2.39 μ. ἀντιστοίχως καί εἶχε σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς συνέχειας τοῦ Τ2 τῆς τομῆς 1, ἀνατολικότερα.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος, ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται μία εἰκόνα ὅμοια μὲ ἐκείνη τῆς Τομῆς 1. Καμένοι λίθοι βρέθηκαν διάσπαρτοι, μετὰξὺ ἐνὸς πλήθους λίθων χωρὶς νὰ διευκρινισθεῖ ἀπὸ ποῦ ἀκριβῶς προέρχονται. Ἡ εὕρεσιν ὅμως πάνω ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα λίθων μικρῆς ὁμάδας κεραμεικῆς λίγων ὀστῶν ζώων μαζὶ μὲ δύο τμήματα συσκευασίας κονσέρβας, μία σπασμένη πένσα καὶ ἓνας λατυποπαγῆς πορώδης ἀσβεστόλιθος (πίν. 108β), μὲ πιθανῶς δουλεμένες ἐπιφάνειες¹³ ἐπιβεβαιώνουν τὶς νεώτερες ἐπεμβάσεις στοὺς ἀρχαίους τοίχους. Κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς ἐμφανίστηκε ὁ τοῖχος (Τ3) (πίν. 108α), ὁ ὁποῖος μάλιστα, βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὸν βόρειο τοῖχο τῆς Τομῆς 1 (Τ2) καί, ὅπως καὶ ἐκεῖνος διακόπτεται ἀνατολικά (εἰκ. 11-12, πίν. 108γ).

Ἀπὸ τὸ ἀνώτερο στρώμα, τὸ ὁποῖο περιελάμβανε καὶ τὴ στρώσιν τῶν λίθων, συνεχίστηκε ἡ ἐμφάνισιν καμένων λίθων ὅπως καὶ κεραμεικῆς καὶ λίγων τμημάτων ὀστῶν. Ἐπιπλέον, βρέθηκαν ἓνα ἐλλιπὲς ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, ἓνα μικρὸ τμήμα κάρβουνου, ἓνα κομμάτι ἀσβεστοκονιάματος, ἓνα θραῦσμα ὀρείας κρυστάλλου καὶ ἓνα λίθινον ἀντικείμενον ἀπὸ ἀσβεστοφυλλίτη πού ἐντοπίζεται στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγίας Μαρίας Ζωμίνθου (πίν. 109α), πιθανῶς βάρους.

13. Ἡ ἐξέτασιν τῶν λίθινων ἀντικειμένων πραγματοποιήθηκε τὸν Αὐγούστου τοῦ 2010 ἀπὸ τὸν γεωλόγο Μπάμπη Φασουλᾶ.

Στὸ δεῦτερο στρώμα ἐμφανίζονται πολλοὶ πεσμένοι λίθοι καὶ μία ὁμάδα μηχαναϊκῆς κεραμεικῆς. Στὸ ἐπίπεδο ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τοῦ τοίχου καὶ κάτω ἀπὸ τὴ στρώση τῶν πεσμένων λίθων ἐμφανίστηκαν στὸ κεντρικὸ-βορειοανατολικὸ τμήμα θραυσμένα τμήματα ἀγγείων ἀνάμικτα μὲ μικρὲς καὶ μεγάλες, ἀσβεστολιθικὲς καὶ σχιστολιθικὲς πλάκες (πίν. 110α-β). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τῶν ὀστράκων ἐπὶ τῶν λίθων. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ ὀστρακα τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου εἶναι χονδροειδῆ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χωρὶς νὰ λείπουν τὰ λεπτὰ καὶ διακοσμημένα (πίν. 109β, 1-2) ποὺ χρονολογοῦνται στὴν ΥΜ ΙΙΑ-Β, ἐνῶ τοῦ κατωτέρου ἀνήκουν σὲ λεπτότερα ἀγγεῖα (πίν. 110α), μεταξὺ τῶν ὁποίων θραύσματα ἐνὸς ψευδόστομου ἀμφορέα ποὺ κοσμεῖται μὲ φυτικὰ θέματα (πίν. 112α)¹⁴ καὶ ἐνὸς ἀμφορίσκου μὲ σφαιρικὸ σῶμα (πίν. 112ς'). Σὲ ὅλη τὴν ἔκτασιν βρισκόνταν διάσπαρτοι λίθινοι τριπτῆρες. Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο αὐξάνεται ἡ συχνότης ὀστέων καὶ κάρβουνων. Ἀναλυτικὰ, στὴν πρώτη ὁμάδα περιλαμβάνονται δύο μαγειρικὰ σκεύη (πίν. 112ε), μία χύτρα (πίν. 111β), τέσσερα ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα (πίν. 112δ), λίθινοι τριπτῆρες ἀπὸ σιδερόπετρα – μαῦρο λίθον μὲ περιεκτικότητα σὲ μέταλλο –, ἀπὸ χαλαζίτη μὲ μεγάλη ποσότητα χαλαζία, ἀπὸ χρωμίτη καὶ σερπαντίνη (ήφαιστειακὸ πέτρωμα), καθὼς καὶ ἓνας ἀπὸ μαῦρο κρυσταλλῶδες ὄρυκτό. Ἀκόμη, ἓνα λίθινο τριβεῖο ἀπὸ ψαμμίτη (συμπαγοποιημένη ἄμμος) ὕλικό ποὺ ἐντοπίζεται στίς Γωνιὲς κοντὰ στὰ Ἀνώγεια καὶ ἴσως προέρχεται ἀπὸ ἐκεῖ (πίν. 112β), ἓνα μικρὸ βότσαλο, λίγα τμήματα ὀστέων ζώων, ἓνα σωζόμενο κατὰ τὸ ἥμισυ λίθινο βάρος, μία πήλινη σφαιρικὴ ἀγνύθα καὶ τρία πήλινα κυλινδρικὰ σφονδύλια (πίν. 112γ). Στὴ δεύτερη, κατώτερη ὁμάδα βρέθηκαν καὶ ἄλλα τμήματα ὀστέων, κομμάτια κάρβουνου, λίθινοι τριπτῆρες, ἓνα μικρὸ ἀγγεῖο, ἓνα συσσωμάτωμα πηλοῦ καὶ ἓνα χάλκινο ἐργαλεῖο (πίν. 113α), πιθανῶς μικρὸ καλέμι. Στὸ κέντρο τῆς τομῆς (εἰκ. 13) βρίσκονται τρία ἀγγεῖα, θραυσμένα μὲν, ἀλλὰ μπόρεσε νὰ συμπληρωθοῦν (πίν. 113β). Πρόκειται γιὰ ἓνα πιθοειδές, ἓναν μεσαῖον μεγέθους (πίν. 114ε) ἀμφορέα καὶ ἓνα ΥΜ ΙΙΒ ψευδόστομο ἀμφορέα ποὺ κοσμεῖται μὲ ταινίες (πίν. 114β). Τὸ σφαιρικὸ ἀγγεῖο ἦταν πιθανότατα τοποθετημένο ἐπάνω στὸ χεῖλος τοῦ πιθοειδοῦς. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ

14. Τὸ θέμα τῶν σχηματοποιημένων φυτικῶν ἀνθέων σὲ ψευδόστομους, ἰδιαίτερα τὰ «διχαλωτὰ ἄνθη», ἀπαντᾷ σὲ ψευδόστομους στὴν Περαιτὴ σὲ πολλὰ παραλλαγές, βλ. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, *Περαιτὴ Β* (Αθήναι 1970) 129-130, εἰκ. 15.

του πιθοειδοῦς συλλέχθηκαν ἓνα ὄστρακο καὶ ἓνα μικρὸ κάρβουνο. Ἐπίσης συλλέχθηκαν δείγματα χρώματος ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πιθοειδοῦς, προκειμένου νὰ ἐξετασθεῖ τὸ περιεχόμενο τοῦ σκεύους αὐτοῦ.

Στὴν ὑπόλοιπη ἔκταση βρίσκονται λίγα ὄστρακα καὶ ἀρκετὰ ἄλλα εὐρήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ προαναφερθέντα: τρεῖς τριπτῆρες, ἓνας δισκοειδὴς καὶ ἓνας σφαιρικός ἀπὸ χαλαζίτη (πίν. 114γ) ἀπὸ τὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς, καὶ ἓνας ἄλλος ἀπὸ χρωμίτη ποὺ βρέθηκε στὰ μπάζα τοῦ χώρου αὐτοῦ¹⁵ ἀλλὰ ἀνήκει σαφῶς σὲ αὐτὸ τὸ δωμάτιο καὶ πιθανότατα σὲ αὐτὴ τὴν ομάδα, ἓνα πήλινο κυλινδρικό σφονδύλι (πίν. 112γ) καὶ ἓνα τμήμα πιθανῶς χάλκινης λεπίδας. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο μικρὰ βότσαλα, ἓνα μικρὸ κομμάτι κάρβουνου, ἓνα θραῦσμα ὀρείας κρυστάλλου καθὼς καὶ διάφορα τμήματα ὀστέων καὶ δόντια ζώων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓνας ἀστράγαλος.

Στὸν χώρο βρίσκεται πλῆθος πλακῶν μὲ φορὰ πτώσης πρὸς Ἀνατολὰς. Κατὰ τόπους βρίσκονται καὶ περιοχὲς μὲ λιγότερο ἢ περισσότερο πυκνὸ λεπιδόχωμα. Σὲ ἓνα σημεῖο μάλιστα τὸ λεπιδόχωμα εἶναι καθαρὸ. Οἱ πλάκες σχιστολίθου, ἀρκετὲς στὴν ὑπόλοιπη τομῇ, προέρχονται προφανῶς ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ διάταξή τους, τὴ συχνότητα ποὺ συναντῶνται μὲ παχιὲς ἀσβεστολιθικὲς πλάκες σὲ ἐπαφή καὶ πάνω ἀπὸ ὁμοίου περιγράμματος σχιστολιθικὲς πλάκες, σύνθεση ποὺ δὲν ἐφαρμόζεται στὰ δώματα, δηλαδὴ στὴ στέγαση, ἀλλὰ στὰ δάπεδα καὶ δὲν εἶναι λίθοι ἀπὸ τοίχους. Οἱ λίθοι ποὺ εἰσέρχονται στὸ πιθοειδές (πίν. 115α), οἱ ἀλλεπάλληλες «στρώσεις» πλακῶν καὶ κεραμεικῆς, πλάκες ποὺ κείμενται ὀριζόντια στὸ ἔδαφος καὶ ἄλλες ποὺ βρέθηκαν σὲ κεκλιμένη θέση, μαρτυροῦν μία κατάρρευση τοῦ ὀρόφου ποὺ ἀποτελέσει καὶ τὴν αἰτία τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων. Ἐνδεχομένως νὰ πρόκειται γιὰ δύο ομάδες ἀντικειμένων καὶ ἀγγείων, μία στὸ ἰσόγειο καὶ μία στὸν ὀροφο. Ὡστόσο, δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ ἐφθασε στὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου (πίν. 115β).

Μὲ τὴν ἀφαίρεση πολλῶν ἀπὸ τίς πλάκες ἐλευθερώθηκε ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς τομῆς. Ἐδῶ ἐμφανίστηκαν λίθοι ποὺ πιθανῶς ἀνήκουν σὲ παρειὰ ἐνὸς ὑπο-

15. Κατὰ τὸν γεωλόγο Μπ. Φασουλᾶ οἱ χρωμίτες εἶναι πετρώματα μὲ πολὺ χρῶμα καὶ πιθανῶς ἄλλα μέταλλα στὴ σύστασή τους —ὑπερβασικὰ πετρώματα— ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ ἡφαιστειακὰ ὑλικά, κυρίως λάβα καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ κατώτερο τμήμα αὐτῶν τῶν ὑλικῶν, ἀφοῦ κατακαθίσουν. Δὲν ὑπάρχουν στὴν Κρήτη τέτοια πετρώματα ποὺ ἐντοπίζονται σὲ περιοχὲς τῆς Βόρειας Ἑλλάδας, ὅπως ἡ Χαλκιδικὴ καὶ ἡ Κοζάνη.

Εἰκ. 13. Ζώμινθος, Τομέας 2. Σχέδιο τῆς τομῆς 2 με τὶς ομάδες πῆλινων ἀγγείων.

τιθέμενου τοίχου (εἰκ. 12, πίν. 116α), με κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο καὶ κάτω ἀπὸ τὸν μάρτυρα μεταξύ τῶν Τομῶν 1 καὶ 2.

Κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν κατώτερων πλακῶν στὸ ἴδιο στρώμα οἱ λίθοι εἶναι πολὺ λιγότεροι, καὶ ἡ ποσότητα κάρβουνου πολὺ μεγαλύτερη, στοιχειῶ πού ἴσως ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ ξύλινων δοκῶν γιὰ τὴ στήριξη τῶν πλακῶν τοῦ ὀρόφου. Ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο αὐτὸ συλλέχθηκαν, ἐκτὸς τῆς κεραμεικῆς, τμήματα ὀστῶν, ἓνα δεῖγμα ἀπὸ ἀμιγῆς λεπιδόχωμα κομμάτια κάρβουνου, δεῖγμα ἀπὸ ἓνα μεγάλο κομμάτι κάρβουνου, ἓνα λίθινο πυραμιδοειδὲς βαρίδι ἀπὸ πυριτόλιθο (πίν. 116β), δύο λίθινοι τριπτῆρες ἀπὸ χρωμίτη, ὅπως ἀρκετὰ λίθινα ἀντικείμενα στὴν Τομὴ αὐτή, ἓνας λίθος με κεντρικὴ κοιλότητα, ὄλμος θύρας (πίν. 116γ), καὶ ἓνας λίθος, σχήματος κολούρου πυραμίδας, με σχισμὴ καὶ ἐπιφάνειες πού μπορούσαν νὰ χρησιμεύουν σὲ ἐργασίες ἐπεξεργασίας. Τὰ παραπάνω ἐντοπίστηκαν στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς. Ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ προῆλθε ἓνα λίθινο δισκίῶ ἀπὸ ἀσβεστοφυλλίτη με κεντρικὴ ὀπή, ἐνδεχομένως σφονδύλι. Στὴ βορειοανατολική

γωνία ανασκάφηκε μικρή περιοχή εκεί που σταματᾷ ὁ τοῖχος, καὶ ἀπέδωσε μικρὴ ποσότητα χονδροειδοῦς κεραμεικῆς μὲ ἓνα μόνο μελαμβαφεὲς ὄστρακο.

Τὸ ὄστρακο αὐτῶν τῶν ἀγγείων, ἐργαλείων καὶ ἀντικειμένων χαρακτηρίζουν τὸν χώρο ὡς ἐργαστηριακό, τοῦλάχιστον σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο ὁρόφους. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρηστικά, οἱ τριπτῆρες εἶναι πολλοὶ καὶ διαφορετικῶν τύπων (πίν. 117α-β), ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ τὰ τριβεῖα. Αὐτὸ πού παραμένει ἀδιευκρίνιστο εἶναι ἡ ἀρχικὴ τους θέση· ἦταν στὸ ἰσόγειο ἢ στὸν ὄροφο. Ἐνα μικρὸ σύνολο σχηματίζουν καὶ τὰ ὑφαντικὰ βάρη (πίν. 117γ) μὲ τὰ σφονδύλια (πίν. 117δ) πού δηλώνουν ἐργασίες ὕφανσης καὶ ἐπεξεργασίας τοῦ μαλλιῶ, ἐργασίες πού ἔχουν σχέση ὅχι μόνο μὲ τὴν οἰκιακὴ χρῆση ἀλλὰ ἴσως καὶ μὲ τὸ ἐμπόριο τοῦ μαλλιῶ τῶν προβάτων πού ὅπως ἀναφέρεται στὶς πινακίδες τῆς Κνωσοῦ ἀποτελοῦσε ἓνα σημαντικὸ μέρος τῆς οἰκονομίας στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια.

Ὑποκάνναβος (Τομὴ 3)

Ἡ Τομὴ 3 (εἰκ. 11-12) ἀνοίχθηκε μὲ σκοπὸ νὰ βρεθοῦν τὰ ὅρια τοῦ κτηρίου καὶ πιὸ συγκεκριμένα ὁ ἀνατολικότερος τοῖχος τοῦ τετραγώνου. Λόγω περιορισμένου χρόνου δὲν ἦταν δυνατόν νὰ προχωρήσει ἡ ἀνασκαφὴ περισσότερο ἀπὸ ἓναν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ καὶ μερικὴ ἀφαίρεση τοῦ πρώτου στρώματος. Ξεκινώντας ἀπὸ ἀρχικὰ βάθη ἐπιφανείας 1.71 μ. στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία 1.83 μ. στὴ νοτιοανατολική, 2.04 μ. στὴ βορειοδυτικὴ καὶ 2.45 μ. στὴ βορειοανατολική, ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε σὲ 1.98 μ., 2.11 μ., 2.18 μ. καὶ παρέμεινε στὰ 2.45 μ., ἀντιστοίχως.

Ἀνασκάφηκε τὸ ἐπιφανειακὸ καὶ τὸ πρῶτο στρώμα. Ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα προῆλθε ἓνα βότσαλο, ἓνα τμήμα ὀστοῦ καὶ μεταξὺ τῶν ὀστέων ἓνα ἐν μέρει σωζόμενο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο. Ἀπὸ τὸ πρῶτο καθαρὸ στρώμα, συλλέχθηκε κεραμεικὴ ἀσυνήθιστα μεγάλῃ σὲ ποσότητα, σὲ σχέση μὲ τίς περισσότερες ομάδες κεραμεικῆς τῶν ἄλλων τομῶν. Μία συστάδα λίθων ἐκτεινόμενη στὸν ἄξονα Βορρᾶ-Νότου καὶ μία ομάδα λίθων πού ἀποκαλύφθηκε στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία μάλλον μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ τοῖχου (πίν. 118α). Οἱ λίθοι μάλιστα τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας, ἂν καὶ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προχώρησε βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνειά τους, μοιάζουν τοποθετημένοι κανονικὰ σὲ μία σειρά, καὶ πιθανῶς ἀνήκουν στὸν τοῖχο (T9).

Ὁ ὑποκάνναβος (Τομὴ 4) δὲν ἐρευνήθηκε.

Υποκάνναβος (Τομή 5)

Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τοίχου (T3) στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Τομῆς 2 (εἰκ. 11-12, 14) συνεπαγόταν τὴν ὑπαρξὴ ἄλλου χώρου βόρεια, στὴν περιοχὴ τῆς Τομῆς 5, ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ καννάβου (πίν. 106α) καὶ κατ' ἐπέκτασιν στὸ κέντρο περίπου τοῦ τετραγώνου κτίσματος τῆς γεωμαγνητικῆς ἔρευνας.

Ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐπιφανειακὸ βάθος τῶν 1.83 μ. στὴ νοτιοδυτικῇ, 2.25 μ. στὴ νοτιοανατολικῇ, 2.52 μ. στὴν βορειοδυτικῇ καὶ 2.63 μ. στὴ βορειοανατολικῇ γωνία, ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε στὰ 2.48 μ. στὴ νοτιοδυτικῇ καὶ νοτιοανατολικῇ γωνία καὶ τὰ 2.65 μ. καὶ 2.94 μ. στὴ βορειοδυτικῇ καὶ βορειοανατολικῇ γωνία ἀντίστοιχα.

Ἡ τομὴ αὐτὴ ἔδωσε πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, ἀποσπασματικὰ μὲν, ἀλλὰ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα. Ἐντοπίσθηκαν τμήματα τριῶν ἢ τεσσάρων τοίχων. Πολὺ νωρὶς, ἤδη, μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος, ἐντοπίσθηκε μία μεγάλη τετραγώνου σχήματος ἀσβεστολιθικὴ πλάκα (πίν. 118β) ποὺ ἦταν τοποθετημένη ὡς γωνιόλιθος. Οἱ τοῖχοι ἐμφανίσθησαν μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ πρώτου στρώματος.

Τὰ στρώματα εἶχαν καὶ ἐδῶ τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ μὲ αὐτὰ τῶν ἄλλων τομῶν. Ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ προῆλθαν ἓνα μερικῶς σωζόμενο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, δύο σιδερένια καρφιά σύγχρονης ἐποχῆς, ἓνα μολύβδινο ἀντικείμενο ποὺ ἴσως εἶναι βλῆμα, παραμορφωμένο ἀπὸ κρούση. Τὸ ἀνώτερο στρώμα, κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ ἔδωσε ποικιλία εὐρημάτων: κεραμεικὴ (χεῖλη σκύφων μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, κωνικὸ ποτήρι κλπ.), τμήματα ὀστέων καὶ δοντιῶν ζώων καὶ μικρὴ μάζα καθαροῦ μετάλλου¹⁶. Ἀρκετοὶ ἦταν καὶ οἱ καμένοι λίθοι ποὺ εἶχαν ἀσβεστοποιηθεῖ καὶ οἱ σχιστόλιθοι. Οἱ μεγαλύτεροι βρίσκονται στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ δεύτερου στρώματος, ὅπως καὶ στίς ἄλλες τομές.

Οἱ τοῖχοι ἐμφανίσθησαν ἀπὸ τὸ ἀνώτερο στρώμα. Συγκεκριμένα: Ἀπὸ τὸν γωνιόλιθον στὸ βορειοανατολικὸν τμήμα τῆς τομῆς ξεκινᾷ τοῖχος ποὺ κατευθύνεται πρὸς Νότον μὲ ἐλαφρὰ κλίση πρὸς νοτιοανατολικά (T5) διακόπτεται ὅμως ἀπὸ τομα, ἓνας ἄλλος πρὸς Δυσμὰς (T6) καὶ ἓνας πρὸς Βορρά (T8) μὲ ἐλαφρὰ κλίση

16. Εἶχε χαρακτηριστεῖ ἀρχικὰ ὡς σιδερόπετρα καὶ στὴ συνέχεια ἔγινε ἡ ἀναγνώρισή της ἀπὸ τὸν γεωλόγον ὡς καθαρὸ μέταλλο.

Είχ. 14. Ζόμινθος. Τομέας 2. Τομή 5.

πρὸς βορειοδυτικά (εἰκ. 11, πίν. 119α), καθὼς καὶ ἓνας μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολή πρὸς Δύση (T7), παράλληλος καὶ βόρεια τοῦ T6, πού ἀγγίζει τοὺς τοίχους T5, T8 (εἰκ. 11-12, πίν. 119β). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀπόσταση μεταξύ τῶν δύο παράλληλων τοίχων (T6, T7) εἶναι πολὺ μικρὴ γιὰ νὰ εἶναι διάδρομος, ἂν καὶ ἡ ἀνασκαφή στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἔχει προχωρήσει ἐπαρκῶς ὥστε νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο τοίχων, εἶναι πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ χῶρο κλιμακοστασίου.

Ἡ φορὰ πτώσης τῶν γκρεμισμένων ἀπὸ τοὺς τοίχους λίθων εἶναι πρὸς Βορρά, στοιχεῖο πού συμφωνεῖ μὲ τὴν εἰκόνα τῶν Τομῶν 1 καὶ 2.

Οἱ τοῖχοι T5-7 διαιροῦν τὸν χῶρο ἀπὸ τὸ 2ο στρώμα σὲ τρία τμήματα: Τὸ κεντρικὸ καὶ νοτιοδυτικὸ τμήμα, ἓνα στὰ βορειοανατολικά καὶ ἓνα στὰ βορειοδυτικά. Τὸ κεντρικὸ καὶ νοτιοδυτικὸ τμήμα ἔδωσε χαρακτηριστικὴ κεραμικὴ (πίν. 109β, 3) τμήματα ὀστέων καὶ δοντιῶν καθὼς καὶ δύο ἀγγεῖα, ἓνα τμηματικὰ

σωζόμενο μαγειρικό σκεῦος καὶ ἓνα καθόσχημο (πίν. 120α, 121α) καταπλεκόμενο ἀπὸ λίθους πεσμένους πιθανῶς ἀπὸ τὸν τοῖχο πού ἀποκαλύφθηκε στὸν μάρτυρα. Πολὺ κοντὰ στὸ ἀποθηκευτικὸ ἀγγεῖο βρέθηκε μία λίθινη λεπτὴ πλάκα πού πιθανῶς χρησίμευε ὡς κάλυμμα τοῦ ἀγγείου. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἦταν γενικὰ ἐλεύθερος ἀπὸ πέτρες. Μόνο πολὺ χαμηλὰ καὶ στὸ νότιο τμήμα ἐμφανίστηκε μία στρώση σφιχτότερου χώματος μὲ πολλοὺς μικροὺς σχιστόλιθους. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία καὶ τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα ἔδωσαν ἀρκετὴ κεραμεικὴ σὲ σχέση μὲ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο τῆς τομῆς. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιπλέον προέρχονται ἓνα μικρὸ βότσαλο καὶ λίγα τμήματα ὀστῶν ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα.

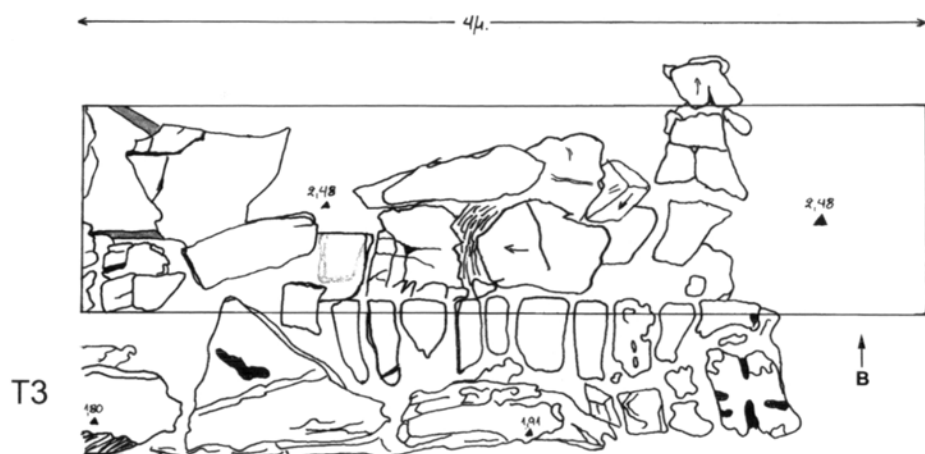
Μάρτυρας μετὰξὺ τῶν ὑποκαρνάβων/τομῶν 2 καὶ 5 (εἰκ. 14-16)

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Τομῶν 2 καὶ 5 καὶ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ μεσοτοιχοῦ τους στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Τομῆς 2 ἐπέβαλε τὴν καθαίρεση τοῦ ἐνδιάμεσου μάρτυρα. Ἡ ἀνασκαφὴ ξεκίνησε ἀπὸ βάθος 1.77 μ. στὴ νοτιοδυτικὴ, 1.97 μ. στὴ νοτιοανατολική, 1.83 μ. στὴ βορειοδυτικὴ καὶ 2.25 μ. στὴ βορειοανατολικὴ γωνία καὶ ἔφθασε σὲ βάθος 2.48 μ. στὸ δυτικὸ τμήμα. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος, στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο ἐμφανίστηκαν λίγα ὄστρακα. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα καὶ ἓνα μεγάλο πόδι χύτρας μὲ βαθιὲς ἐγχαράξεις καὶ λίγα τμήματα ὀστῶν. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ φάνηκαν καὶ πολλοὶ πεσμένοι λίθοι μὲ φορὰ πτώσης πρὸς Βορρά. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τῶν λίθων καὶ σὲ κατώτερο ἐπίπεδο συλλέχθηκαν τμήματα ὀστῶν καὶ τμήματα χύτρας (πίν. 120β), καθὼς καὶ πόδι ἄγνωστου ἀντικειμένου μὲ τρεῖς βαθιὲς ἐγχαράξεις (πίν. 120γ).

Μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς βόρεια τοῦ τοίχου τῆς Τομῆς 2 ἀποκαλύφθηκαν μερικῶς ἡ παρειά του καὶ λίθοι τοιχαρίου (εἰκ. 15, πίν. 121β) πού ἐνδεχομένως σχηματίζει ἓνα θρανίον. Ἐπάνω στὸν τοιχάριο βρέθηκε τμήμα χύτρας.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὶς τέσσερις τομὲς προχώρησε σὲ βάθος περίπου 0.30 μ. στὴν Τομὴ 1, 0.63 μ. στὴν Τομὴ 2, 0.36 μ. στὴν Τομὴ 3, 0.65 μ. στὴν Τομὴ 5 καὶ 0.71 μ. στὸν μάρτυρα μετὰξὺ 2 καὶ 5. Οἱ τοῖχοι, ἂν καὶ βρέθηκαν ἀποσπασματικὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν εἰκόνα τῆς γεωμαγνητικῆς διασκόπησης πού ἔδειξε οἰκοδομικὰ λείψανα σὲ μία ἑκταση 144 μ.² στὴ θέση αὐτὴ (γιά τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς διάταξης τῶν τοίχων αὐτῶν βλ. εἰκ. 11).

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα πού ἀνακαλύφθηκαν ἀνήκουν σὲ ἓνα μεγάλο κτήριον ἢ ἓνα συγκρότημα κτηρίων καὶ συνδέεται μὲ τὰ ἀνασκαφέντα ἀπὸ τὸ 1989.

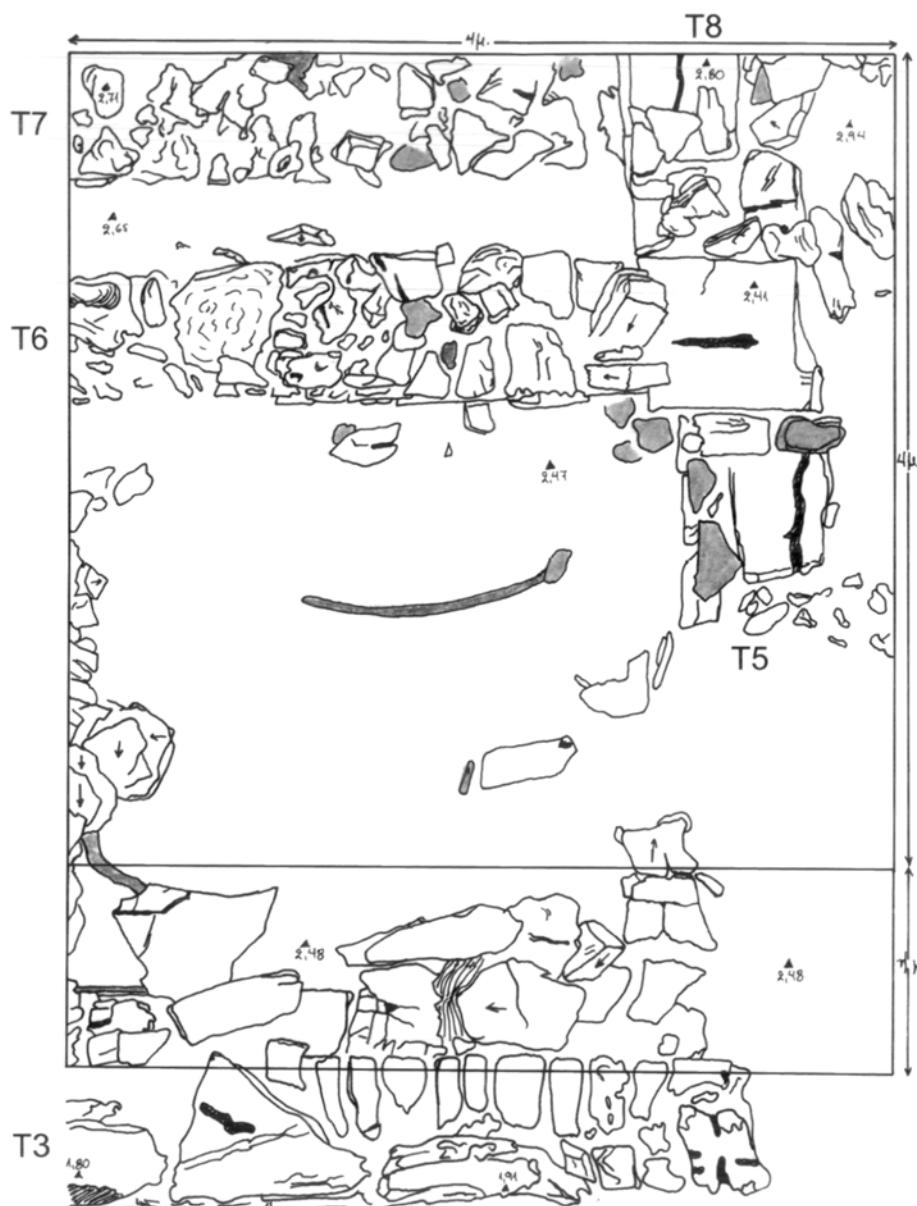

Εἰκ. 15. Ζωμίνθος. Τομέας 2. Τελικό σχέδιο τοῦ μάρτυρα.

Ἡ δόμηση εἶναι ἀρκετὰ προσεγμένη καὶ ἡ τοιχοδομία συνδυάζει μεγάλους μὲ μικροὺς λίθους, συνήθως σὲ ἀντίθετες πλευρές. Π.χ. ὁ τοῖχος τῆς Τομῆς 2 (T3) ἔχει μία καλὴ νότια ὄψη (πίν. 120δ), ἐνῶ τῇ βόρειᾳ παρειᾷ συνθέτουν μικροὶ λίθοι σὲ σειρά.

Οἱ χώροι πὺν ἡ ἀνασκαφὴ ἔδωσε περισσότερα στοιχεῖα ἀντιστοιχοῦν στὸ κεντρικὸ καὶ βόρειο τμῆμα τοῦ κτηρίου. Ὁ ἓνας ἦταν αὐτὸς τῆς Τομῆς 2 καὶ ὁ ἄλλος ἐκεῖνος τῆς Τομῆς 5 καὶ τοῦ μάρτυρα μεταξύ Τομῶν 2 καὶ 5. Ἡ ἀνασκαφὴ μέσα στὸν πρῶτο ἔδειξε τὰ ἑξῆς: Πρῶτον, ὅτι τὸ κτήριο διέθετε ὄροφο καὶ δεύτερον ὅτι λειτουργοῦσε κάποιου εἶδους ἐργαστηριακὸς χώρος, ἀφοῦ τὸ πλῆθος τῶν ἐργαλείων δύσκολα ἀντιστοιχεῖ ἀπλῶς σὲ τροφοπαρασκευαστικὲς διαδικασίες. Στὸν χώρο τῆς Τομῆς 5 (εἰκ. 11-12) καὶ τοῦ μάρτυρα μεταξύ τομῶν 2 καὶ 5 τὰ στοιχεῖα δὲν ἦταν πολλὰ, ἀλλὰ στὸ βόρειο τμῆμα τῆς τομῆς παρουσιάζεται ἡ διάταξη τῶν τοίχων. Ὡστόσο, γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ λειτουργία τους ἀπαραίτητη εἶναι ἡ περαιτέρω ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς μεταγενέστερου τοίχου πάνω ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ κτήριο, ὅπως καὶ τῶν δύο τυροκομείων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ παλιὸ θεμελιώνεται σὲ βάθος μέσα στὰ ἀρχαιότερα κτίσματα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μικρὸ βάθος πὺν βρίσκονται τὰ κατάλοιπά του, δείχνει τὸ μέτρο στὸ ὁποῖο αὐτὰ ἔχουν διαταραχθεῖ καὶ κυρίως ἀπομακρυνθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρῆση.

Εἰκ. 16. Ζόμνθος. Θέση Μνήματα. Τομέας 2. Τομή 5.

Άνασκαφή στῆ θέση Κουρουπητός στὰ Παληάμπελα Άνωγείων

Τὰ κρούσματα λαθρανασκαφῆς σέ βραχосκεπή τῆς τοποθεσίας Λαγγό τοῦ Κουρουπητοῦ ὁδήγησαν σέ διερεύνηση καὶ ἀνασκαφή δύο θέσεων πού διενεργήσαμε σέ συνεργασία μὲ τὴν Ἐφορεία Παλαιοανθρωπολογίας καὶ Σπηλαιολογίας Νοτίου Ἑλλάδος. Ἡ πρώτη θέση ὑπέστη δύο ἀρχαιοκαπηλίες, μία κατὰ τὸ ἔτος 2009 καὶ μία τὸ 2010. Ἡ δοκιμαστικὴ τομὴ πού διανοίχθηκε στὴ δεύτερη παρακείμενη σπηλιά δὲν ἀπέδωσε ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα.

Κατὰ τὸν μῆνα Μάιο καὶ πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς στὸ Κεντρικὸ Κτήριο τῆς Ζωμίνθου ἐρευνήθηκε ἡ πρώτη βραχосκεπή.

Πρόκειται γιὰ μία μεσαίου μεγέθους ἐπιμήκη καὶ ἀβαθὴ βραχосκεπή, μὲ μέγιστο μῆκος 11.13 μ. καὶ μέγιστο βάθος 6.4 μ., πού ἐκτείνεται στὸν ἄξονα Ἀνατολῆς-Δύσης. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓναν σχεδὸν ἐπίπεδο ἀναβαθμὸ πού καταλαμβάνει ὁλόκληρο τὸ δυτικὸ καὶ κεντρικὸ τμήμα της, ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ τμήμα ὁ φυσικὸς βράχος εἶναι ἐκτεθειμένος μαζί μὲ μεγάλους ὄγκους πού φαίνεται νὰ ἔχουν κατακρημνιστεῖ ἀπὸ τὴν ὀροφὴ. Μικρότεροι κατακρημνισμένοι βράχοι συναντῶνται καὶ στὴν κατωφέρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος. Τὸ τοίχωμα ἔχει κλίση περ. 45°, ὕψος ἕως περίπου 4 μ. καὶ φθάνει νὰ καλύπτει περίπου τὴν μισὴ ἐπιφάνεια τοῦ χώρου. Ἡ ἐλλείπουσα ὀροφὴ ἀναπληρώνεται ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἀναρριχτητικὸ φυτὸ πού ἐκτείνεται σχεδὸν σέ ὅλο της τὸ μῆκος. Στὸ πρόσθιο, βόρειο-βορειοδυτικὸ τμήμα, ξεκινᾷ δίχως πολλοὺς ἢ μεγάλους βράχους ἡ κατωφέρεια τῆς πλαγίᾳς μὲ ἀρκετὰ μεγάλη κλίση (πίν. 122α).

Μὲ βάση τὴ μορφή τῆς βραχосκεπῆς καὶ μὲ ἐκκίνηση τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα πού τὴν διασχίζει στὸ μέγιστο μῆκος της, χαράχθηκε κάναβος μὲ ἑξὶ (6) τετράγωνα 4×4 πού ὀνομάσθηκαν τομές (1-6) μὲ φορὰ πρὸς τὴ Δύση. Σὰν σταθερὸ σημεῖο ὀρίσθηκε μικρὸ ἔξαγμα τοῦ φυσικοῦ βράχου στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς βραχосκεπῆς. Ἀρχικὰ ἀνοίχθηκαν οἱ Τομές 1-3 πού ἀργότερα μὲ τὴν καθαίρεση τῶν μαρτύρων ἐνοποιήθηκαν. Οἱ τομές 4-6, στὴ βραχώδη κατωφέρεια ἀπέδωσαν ἐλάχιστα χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαντληθεῖ ἡ ἔρευνα.

Τομὴ 1

Στὴν Τομὴ 1 (πίν. 122β) ἡ ἀνασκαφὴ ἄρχισε σέ βάθος 0.44 μ. ἀπὸ τὸ Σταθερὸ Σημεῖο (ΣΣ). Πολὺ σύντομα ἀποκαλύφθηκε προέκταση τοῦ φυσικοῦ βράχου πού ὀριζε μία κοιλότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀποκαλύφθηκε στρωμὰ κοκκινωχό-

ματος με μοναδικό εὑρημα κάλυκα σφαίρας προφανῶς ἀπὸ τοὺς λαθρανασκαφεῖς.

Ἐκτὸς τῆς κοιλότητος ἡ ἀνασκαφή ἔως 0.65 μ. βάθος στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία καὶ 0.81 μ. στὴ βορειοδυτικὴ ἀπέδωσε λίγη κεραμεικὴ, λίγα ὅστὰ καθὼς καὶ μία μικρὴ συγκέντρωση κάρβουνου.

Τομὴ 2

Μεγάλο μέρος τῆς τομῆς καταλαμβάνει ὁ λάκκος τῆς λαθρανασκαφῆς (εἰκ. 17). Ἀπὸ ἐδῶ συλλέχθηκαν ὅστρακα, μαζί με λίγα τμήματα ὀστέων ἀπὸ τὸ ἀνώτερο στρώμα ἐνῶ πιὸ κάτω τὰ εὐρήματα αὐξήθηκαν σημαντικὰ με κεραμεικὴ, διάφορα τμήματα ὀστέων, ἀλλὰ καὶ δόντια, μικρὰ τμήματα κάρβουνων καθὼς καὶ ἓνα τμήμα ὀρείας κρυστάλλου. Στὸ ἴδιο στρώμα καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς ἐντοπίστηκαν ἓνα τμήμα μακροῦ ὀστοῦ μαζί με δύο ἐλλιπῶς σωζόμενα ἄωτα κωνικὰ κύπελλα (πίν. 123α-β, 123δ), ἐνῶ στὸ ἀπώτατο δυτικὸ τμήμα, στὰ ὅρια με τὴν Τομὴ 3 βρέθηκαν, ἐκτὸς τῆς κεραμεικῆς, μικρὰ κομμάτια κάρβουνου. Μία μικρὴ ὁμάδα κεραμεικῆς ἐντοπίστηκε στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς στὸ ἐπίπεδο αὐτό.

Τὸ ἐπόμενο, στρώμα ἀπέδωσε ἐπίσης ἐκτὸς τῆς κεραμεικῆς, τμήματα ὀστέων καὶ ἓνα πλῆθος λίθινων εὐρημάτων, εἴτε χαλαζιτικῶν πετρωμάτων, εἴτε ἀπολεπισμάτων καὶ λεπίδων πυριτόλιθου (πίν. 123γ). Στὸ στρώμα αὐτὸ σὲ ἓνα σημεῖο ἦταν ἔντονη ἡ ἀλλαγὴ τοῦ χρώματος καὶ ὑπῆρχε συγκέντρωση ὀστέων καὶ δοντιῶν αἰγοπροβάτου, κεραμεικῆς, καθὼς καὶ ὀρισμένα λίθινα εὐρήματα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Τομῆς 2 ὁλοκληρώθηκε σὲ μέγιστο βάθος, σὲ σχέση με τὸ ΣΣ, στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ βόρειου μάρτυρα, 1.06 μ., στὸ κέντρο τοῦ 1.05 μ., στὴ βορειοανατολικὴ γωνία του σὲ βάθος 0.90 μ. Τὸ φυσικὸ δάπεδο τῆς βραχοσκεπῆς ἀποκαλύφθηκε στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τοῦ βόρειου τμήματος τῆς τομῆς σὲ βάθος 0.82 μ. ἐνῶ στὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ βόρειου τμήματος τῆς Τομῆς 2 ἔφτασε σὲ βάθος 1.05 μ.

Τομὴ 3

Ἡ Τομὴ 3 ξεκίνησε ἀπὸ 0.4 μ. βάθος ἀνατολικά καὶ 0.66 μ. δυτικά. Ὅπως καὶ στὶς ἄλλες τομὲς συλλέχθηκε ἐπιφανειακὰ κεραμεικὴ μαζί με λίγα τμήματα

Είχ. 17. Ζωμίνθος. Κουρουπητός. Τομή 2.

όστων. Σὲ κατώτερο στρώμα συλλέχθηκε κεραμεική, λίγα τμήματα ὀστέων καὶ κάρβουνου. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν καὶ τὰ ὄστρακα ἑνὸς βυζαντινοῦ ἀγγείου ποὺ δείχνει νὰ ἀνήκει στὸν 6ο αἰῶνα μ.Χ. (πίν. 124α-β). Ἀπὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο τῆς βραχυσκεπῆς προήλθε μίᾳ ὁμάδα κεραμεικῆς καὶ διάφορα τμήματα ὀστέων καὶ κάρβουνου καθὼς καὶ δύο πυριτόλιθοι.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς, μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς Τομῆς 2, παρατηρήθηκε ἀλλαγὴ τοῦ χρώματος τῶν χωμάτων ποὺ ἀπὸ σκουροκάστανα γίνονταν μελανὰ, παρόλο ποὺ ἡ σύστασις ἦταν ἡ ἴδια. Ἀπὸ ἐδῶ συλλέχθηκε κεραμεικὴ, τμήματα ὀστῶν, τμήματα κάρβουνων καὶ ἓνα προχοῖδιο ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ περιόδου (πίν. 124γ)¹⁷.

Ἡ ἀνασκαφὴ ὁλοκληρώθηκε σὲ βάθος 1.02 μ. ἀνατολικά καὶ 0.98 μ. δυτικά. Πρὸς διερεύνηση τοῦ στρώματος ποὺ ἔφτασε ἡ λαθρανασκαφὴ, ἀνοίχθηκε μία μικρὴ δοκιμαστικὴ τομὴ (Δοκιμαστικὴ Τομὴ 1), στὸ κέντρο περίπου τῆς Τομῆς 2 διαστάσεων 0.30×1 μ., ὅπου σὲ πολὺ μικρὸ βάθος βρέθηκε τὸ φυσικὸ ἔδαφος τῆς βραχосκεπῆς.

Ἄλλη μία δοκιμαστικὴ τομὴ (Δοκιμαστικὴ Τομὴ 2) ἀνοίχθηκε μεταξύ τῶν Τομῶν 2 καὶ 3, ὥστε νὰ διερευνηθοῦν τὰ μελανὰ χρώματα ποὺ ἐντοπίστηκαν στὴν περιοχὴ. Ἀπὸ ἐδῶ προῆλθε λίγη κεραμεικὴ, κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια καὶ δύο χαλαζιτικοὶ λίθοι (πίν. 124δ).

Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς βραχосκεπῆς ἦταν ἀποσπασματικά, ἀλλὰ καὶ διαφόρων ἐποχῶν. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ξεχωρίζουν οἱ πυριτολιθικές λεπίδες, ἡ κεραμεικὴ, ποὺ χρονολογεῖται στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους – πιθανότατα μεταξύ ΜΜ ΙΙΙ καὶ ΥΜ ΙΙΙ, καθὼς καὶ τὰ ἀνθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἐντοπίστηκαν διάσπαρτα μέσα στὸν χῶρο, συχνὰ σὲ μικρὲς συγκεντρώσεις, οἱ ὁποῖες δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθεῖ κατὰ πόσο ἦταν τυχαῖες ἢ ὄχι. Ὅποσδήποτε ἡ ἐπίχωση τῆς βραχосκεπῆς ἦταν διαταραγμένη. Ὅχι μόνο ἀπὸ τίς δύο λαθρανασκαφές ποὺ υπέστη κατὰ τὰ ἔτη 2009 καὶ 2010, ἀλλὰ πιθανότατα καὶ σὲ παλαιότερες περιόδους, μὲ σκοπὸ τὴ σύλληψη ἢ τὴ διαμόρφωση τοῦ πρὸς χρήσις χώρου. Σχετικὴ ἔνδειξη ἀποτελεῖ ἡ εὕρεση δύο μικρῶν ὀστράκων ποὺ φέρουν ἐφυάλωση.

Δὲν εἶναι βέβαιο ἀκόμη ἐὰν ἡ βραχосκεπὴ φιλοξενοῦσε πράγματι ταφές. Ἡ πλειονότης τῶν εὐρημάτων προῆλθε ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα στρώματα. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὰ στρώματα χρήσις τῆς βραχосκεπῆς, ἀφοῦ τὸ κατώτερο ἦταν σαφῶς τὸ φυσικὸ ἔδαφος τῆς. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν στρωμάτων βρέθηκαν πάρα πολλοὶ μικροὶ καὶ μεσαίου μεγέθους λίθοι, σὲ μάλλον ἄτακτῃ διάταξιν, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ πρὸς Δύση, ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο τῆς βραχосκεπῆς ἕως τὸ

17. Πρβ. MOUNTJOY, *Knossos. The South House*, BSA Suppl. 34, 2003, 74, 77, fig. 4, 11-169.

ἄλλο (πίν. 125β). Περισσότεροι βρίσκονται στο δυτικό τμήμα τῆς βραχοσκεπῆς, ἐνῶ στο ἀνατολικό συναντῶνται λιγότεροι καὶ μεγαλύτερου μεγέθους. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ λίθοι αὐτοὶ εἶναι ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ μία λιθοκατασκευή, ἐναν τοῖχο πού ὄριζε τὸν χώρο τῆς βραχοσκεπῆς, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου διαλύθηκε. Ἡ εὕρεση πολλῶν εὐρημάτων μεταξὺ καὶ κάτω ἀπὸ τὶς πέτρες, δηλαδὴ στο τρίτο στρώμα, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ περίοδος χρήσης τῆς βραχοσκεπῆς ἀρχίζει καὶ πρὶν τὴν παρουσία τυχόν λιθοκατασκευῆς ἐκεῖ. Ἡ ἄτακτη διάταξη τῶν λίθων ἐξ ἄλλου καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ περιοχὴ εὕρεσης τῶν λίθων συμπίπτει μὲ τὴν προβολὴ τῆς ὀροφῆς στο ἔδαφος, ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ λίθοι αὐτοὶ κατακρημνίστηκαν ἀπὸ τὴν ὀροφή. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πῶς ἔπεσαν οἱ λίθοι, γεγονός παραμένει ὅτι κάτω, ἀλλὰ καὶ γύρω ἀπὸ αὐτοὺς βρέθηκαν διάφορα εὐρήματα πού ἀποτελοῦν ἐνδείξεις γιὰ τὴ χρήση τῆς βραχοσκεπῆς κατὰ τὴν προϊστορικὴ περίοδο. Δὲν μποροῦν νὰ δώσουν ὅμως μία σαφὴ εἰκόνα τοῦ χώρου λόγω τῶν πολλῶν διαταράξεων.

Ἡ εὕρεση πυριτολιθικῶν λεπίδων, ἀλλὰ καὶ ὑποπροϊόντων κατεργασίας πυριτόλιθου (πίν. 123γ) δείχνουν ὅτι ὁ χώρος εἶχε διαφορετικὴ χρήση σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ ἴσως ὅτι ἀρχικὰ ἦταν χώρος κατοίκησης. Ἡ κεραμεικὴ, ὅστρακα καὶ ἀγγεῖα, ἂν καὶ πολὺ ἀποσπασματικὴ φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει αὐτὴ τὴν ἄποψη. Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα εἶναι ἀκόσμητα κύπελλα διαφόρων εἰδῶν (πίν. 123β, δ), μαγειρικὰ σκεύη, ἴσως κάποια μικροῦ μεγέθους ἀποθηκευτικά. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ τμήματα ὀστέων καὶ τὰ δόντια ἀνθρώπων πού βρέθηκαν διότι δείχνουν ταφικὴ χρήση σὲ κάποια νεώτερη φάση ὅπως δείχνουν λίγα ὀλόβαφα ὅστρακα μὲ στίλπνὸ μελανὸ ἐπίχρυσμα ἢ ἄλλα πού φέρουν γραπτὴ διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Σημειωτέον ὅτι σὲ παρακείμενη βραχοσκεπὴ ἔχει βρεθεῖ, κατὰ τὸ 2009, πολλαπλὴ ταφὴ τῆς ΥΜ ΠΙΑ2¹⁸. Ἐνα προχοῦδιο (πίν. 124γ) ἴσως εἶχε τοποθετηθεῖ ὡς κτέρισμα, δὲν εἶναι ὅμως δυνατό νὰ ὑποστηριχθεῖ κάτι τέτοιο μὲ βεβαιότητα καὶ κατ' ἐπέκταση ἐὰν ἡ βραχοσκεπὴ ἦταν χώρος ταφῆς.

Σχετικὰ μὲ τὴ χρονολογικὴ προσέγγιση τῆς πτώσης τῶν λίθων ἡ διάσπαρτη στὸν χώρο κεραμεικὴ δὲν βοηθᾷ ιδιαίτερα. Ἡ χρονολόγηση τῶν ὀστράκων βυζαντινοῦ ἀγγείου τοῦ 6ου αἰῶνα ρίχνει φῶς σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, καθὼς βρέθηκε στο ἐπίπεδο τῶν λίθων.

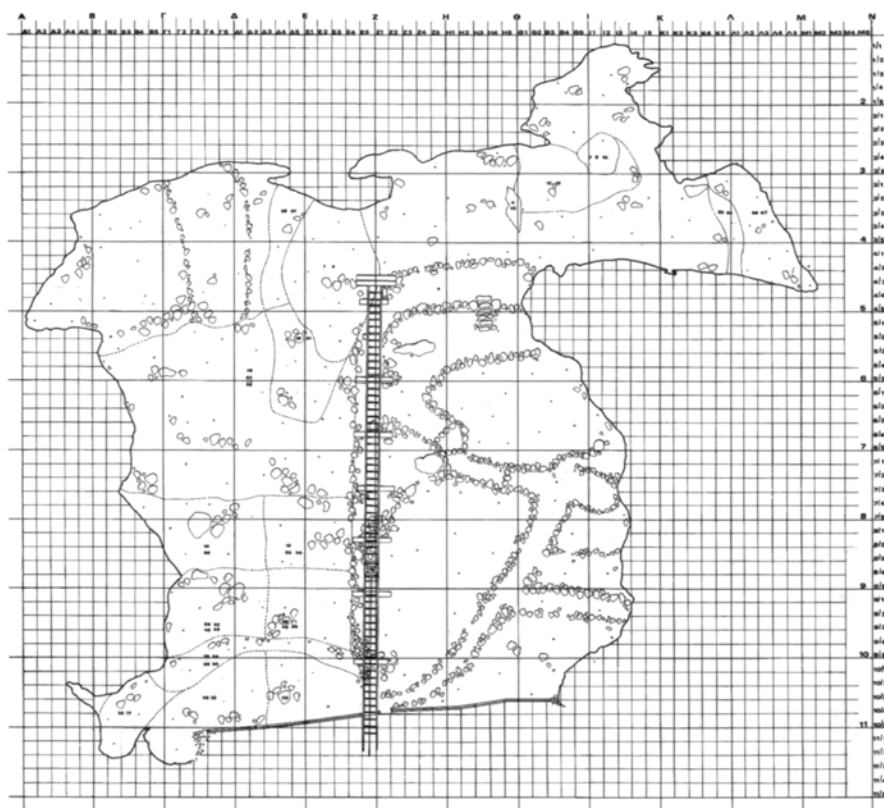
18. ΠΑΕ 2009, 176, πίν. 115-123.

Ἰδαῖον Ἄντρον

Στὰ πλαίσια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ Ζώμινθο πραγματοποιήθηκε ὕστερα ἀπὸ πολλὰ κρούσματα ἀρχαιοκαπηλίας καὶ σὲ συνεννόηση μὲ τὴν ἀρμόδια Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων καὶ τὴν Ἐφορεία Σπηλαιολογίας σωστικὴ ἀνασκαφὴ στὸ Ἰδαῖον Ἄντρον. Οἱ ἀρχαιοκαπηλικές τομὲς εἶχαν γίνεи στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ σπηλαίου σὲ ἐσοχὴ κάτω ἀπὸ τὸ λεγόμενον ἄδυτο σὲ παχὺ στρώμα στάχτης (εἰκ. 18, πίν. 126γ), καθὼς καὶ στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα, στὴν εἴσοδο πρὸς τὸν βόρειο μυχό, σὲ παχὺ ἐπίσης στρώμα στάχτης. Ἡ ἀνασκαφὴ ἦταν δυσχερὴς καὶ τὰ χρώματα μεταφέρονταν ἔξω, στὴ λεγόμενη πλατεία, γιὰ κοσκίνισμα. Σύγχρονα ρωσικὰ νομίσματα δηλώνουν τὴν πιθανὴ ταυτότητα τῶν ἀρχαιοκαπηλῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐξαντλήθηκε λόγω τῆς μεγάλης ἔκτασης καὶ πρέπει νὰ συνεχισθεῖ σὲ ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο σὲ συνεργασία πάντα μὲ τὶς ἀρμόδιες ἐφορεῖες.

Τὸ παχὺ στρώμα τέφρας ποὺ ἀπλώνεται σὲ μεγάλο μῆκος παρὰ τὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ σπηλαίου δείχνει καὶ τὴν ἔκταση τοῦ περιψήμου «βωμοῦ τέφρας» καὶ τὴν προσοχὴ ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἔρευνά του.

Στὴν ἔρευνα τοῦ 2010 βρέθηκε μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων κεραμεικῆς διαφόρων περιόδων ὅπως μεγάλων ἀγγείων καὶ πίθων τῆς ὙΜ Ι-ὙΜ ΙΙΙ περιόδου (πίν. 126α-β) καθὼς καὶ τμήματα ἀγγείων καὶ σκευῶν γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς περιόδου (πίν. 127α). Βρέθηκαν ἐπίσης πόδια ὑποστατῶν λεβήτων (πίν. 127β) καὶ τμήματα μεγάλων εἰδωλίων, π.χ. τὸ μάτι μεγάλου εἰδωλίου (πίν. 128α) καὶ πόδι ζώου (πίν. 128β). Ἀκόμη ἄφθονη ἦταν ἡ κλασικὴ/ἐλληνιστικὴ κεραμεικὴ ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ μελαμβαφὴ ὄστρακα (πίν. 128γ) ποὺ μέχρι σήμερα δὲν ἀντιπροσωπευόταν ἀρκετά. Ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος, μία λαμπρὴ περίοδος γιὰ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο ἀντιπροσωπεύεται μὲ πλῆθος θραυσμάτων λύχνων τοῦ 1ου-3ου αἰ. μ.Χ. τόσο τοῦ ἀπλούστερου τύπου μὲ ἀπλὰ γλωσσίδια στὴν περιφέρεια τοῦ δίσκου ὅσο καὶ μὲ πολύπλοκα θέματα στὸν δίσκο. Χαρακτηριστικὰ θέματα εἶναι οἱ θεοὶ ὅπως ὁ Σάραπις/Δίας ἐνθρονος ἢ ἡ κεφαλὴ του (πίν. 129α-β), ἔρωτας σὲ δελφίνι (πίν. 129δ), σφίγγα κατ' ἐνώπιον (πίν. 129ε), μονομάχος (πίν. 129γ), διάφορες θεότητες (πίν. 130α) ἀλλὰ καὶ ζῶα ὅπως τὸ ἐλάφι ποὺ θηλάζει (πίν. 130β), λέων κ.ἄ. Ἀπὸ σκεύη προέρχεται κεφαλὴ ἀλόγου (πίν. 130γ), γνωστὸς τύπος καὶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ἐνῶ βρέθηκαν ἀκόμη ἀνάγλυφα φύλλα μεγάλων λύχνων (πίν. 130δ), τμήματα ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ δίσκου λύχνων μὲ διακόσμηση φύλλων κισσοῦ-καρδίσχημα, κοσμήμα-

Εἰκ. 18. Ἰθαῖον Ἄντρον. Κάτοψη τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαίου.

τα, κλαδιά, κομβία Χ κλπ. καὶ μύξες τριῶν μεγάλων λύχνων (πίν. 131α). Ὅλα τὰ θραύσματα τῶν λύχνων εἶναι «κρητικῶς τύπου» καὶ χρονολογοῦνται μεταξύ 1ου καὶ 2ου μ.Χ. αἰ.¹⁹.

Πλῆθος εἶναι ἀκόμη τὰ μικρὰ χάλκινα ἐλάσματα ἀκόσμητα καὶ διακοσμημένα, ὅπως π.χ. ἓνα μὲ πλοχμὸ καὶ ἄλλο μὲ πτέρωμα (πίν. 131β-γ), λαβὲς μικρο-

19. Β. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ, Λύχνοι κρητικῶς τύπου, *Εἰλαπίνη, Τιμ. Τόμ. Νικ. Πλάτωνα*, (Ἡράκλειο 1987) 35-44. Γιά τὴ λαβὴ μὲ φύλλο ἀκάνθου ποὺ ἀποτελεῖ μίμηση ἀπὸ χάλκινα βλ. σελ. 37 γιὰ τὴ μύξα καὶ τὰ καρδιόσχημα, βλ. φωτ. 27.

σκοπικῶν λεβήτων (πίν. 131δ), στρεπτές ράβδοι καὶ λαβές (πίν. 132α-β), μεγάλα «κομβία» (πίν. 132γ), τμήματα ἡθμοῦ (πίν. 132ε) καὶ ἓνα ἔλασμα, πιθανῶς λαβή (πίν. 132ς'), τὰ ὁποῖα συντηρήθηκαν καὶ στερεώθηκαν ἀπὸ τὸν συντηρητὴ τῆς ἀνασκαφῆς. Βρέθηκαν ἀκόμη καὶ λίγα ἐλάσματα χρυσοῦ (πίν. 132δ). Τέλος σημαντικά ἦταν τὰ ἐλεφάντινα τέχνεργα ποὺ βρέθηκαν στὴν μικρὴ αὐτὴ ἔρευνα ὅπως τὸ τμήμα ἐλεφάντινης σφίγγας (πίν. 132ζ), συριακὸ ἔργο ἐλεφαντουργίας, ὅμοιο τοῦ ὁποίου εἶχε βρεθεῖ καὶ στὶς παλαιότερες ἀνασκαφές.

Λοιπὲς ἐργασίες

Γιὰ μία ἀκόμη χρονιά συνεχίστηκε ἡ φροντίδα τοῦ περιβάλλοντος χώρου τῆς Ζωμίνθου μὲ τὸ κλάδεμα τῶν θάμνων, ὥστε νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ δέντρα, τὸ μπόλιασμα ἄλλων καὶ τῇ φύτευση νέων, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Ἀκόμα συνεχίστηκε ἡ Τοπωνυμικὴ Ἔρευνα ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀγγελὸ Μπούφαλη καὶ ἀλύψε μικρὲς περιοχὲς τῆς Νίδας, τῶν Σισάρχων καὶ τῶν Ἀνωγείων.

Παράλληλα, στὸ πλαίσιο τῆς χρήσης σύγχρονων τεχνολογιῶν γιὰ τὴν καταγραφή, μελέτη καὶ παρουσίαση τοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐπίσημη ἱστοσελίδα τῆς ἀνασκαφῆς (www.zominthos.org), ἡ ὁποία θὰ ἀνανεώνεται διαρκῶς μὲ τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας. Ἀκόμα, συνεχίστηκε ἡ ἐβδομαδιαία ἐνημέρωση τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς κοινότητας μέσω τῆς σελίδας τῆς ἀνασκαφῆς, στὶς λεγόμενες Interactive Digs τοῦ ἀμερικανικοῦ περιοδικοῦ *Archaeology Magazine*, ποὺ φιλοξενεῖται ὡς ἡ μόνη ἐλληνικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν τομέα αὐτό. Ὁλοκληρώθηκε ἐπίσης ἀπὸ τὸν Κ. Παπαδόπουλο ἡ ψηφιακὴ ἀποκατάσταση καὶ μελέτη φωτισμοῦ τοῦ λεγόμενου Κεραμικοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Ζωμίνθου (πίν. 133α), καὶ κατασκευάστηκε ψηφιακὴ ἔκθεση μὲ εὐρήματα καὶ φωτογραφίες ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο (πίν. 133β), προσβάσιμη στὸ κοινὸ μέσω τῆς ἱστοσελίδας τῆς ἀνασκαφῆς.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΣΕΠΙ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

Ἡ ἔλλειψη πιστώσεων γιὰ τὴ διενέργεια ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ 2010 (βλ. Ἔργον 2010,7) εἶχε ὡς συνέπεια τὴ ματαιώση τῆς ἐτήσιας ἀνασκαφῆς στὸ Πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τσέπι Μαραθῶνος. Ἀντιθέτως, συνεχίσθηκε ἐπὶ 10 μῆνες ἡ συντήρησις καὶ ἡ μελέτη τῆς κεραμεικῆς ποῦ προῆλθε ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 39 (ἀνασκαφὴ 1999-2000), μὲ οὐσιαστικὰ καὶ ἰδιαίτερος ἀποδοτικὰ ἀποτελέσματα.

Ὅπως ἔχει καὶ ἄλλοτε γραφεῖ, ἡ συντήρησις τοῦ συγκεκριμένου συνόλου εἶναι πέραν τοῦ συνήθους ἐπίπονη καὶ χρονοβόρα γιὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον, τὰ ὄστρακα ἀνήκουν σὲ ἑκατοντάδες ἀγγεῖα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκόσμητα, ποῦ προέρχονται ἀπὸ δέκα ἕως δεκαπέντε σχήματα μόνον. Δεύτερον, τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν εἶχαν ριφθεῖ σπασμένα σὲ πυρά, ποῦ μετέβαλε λίγο ὡς πολὺ τὸ χρῶμα τους, μὲ ἀποτέλεσμα παράπλευρα ὄστρακα νὰ φαίνονται μεταξύ τους ἄσχετα. Τὶς δυσκολίες αὐτὲς ἀντιμετωπίζει μὲ ἰδιαίτερη δεξιότητα ἡ συντηρήτρια κ. Ἀναστασία Βουτσινᾶ μὲ τοὺς βοηθοὺς της.

Ἐφέτος ἡ ἐργασία ἐστιάζθηκε γιὰ ἄλλη μία χρονιά στὰ μεγάλα ἀγγεῖα καὶ κυρίως στὰ καρποδοχεῖα καὶ στὶς λεκάνες. Διακρίθηκαν καὶ συγκολλήθηκαν 55 καρποδοχεῖα ποῦ παρὰ τὶς μικρὲς μεταξύ τους διαφορὰς φέρουν ὅλα ἓνα πρόσθετο ὀριζόντιο δακτύλιο στὴν ἀπόληξιν τοῦ στελέχους, χαρακτηριστικὸ τῆς τοπικῆς κατασκευῆς. Ἀπὸ τὴ συγκόλλησίν τους παρατηρήθηκε ὅτι μερικὰ ἐξ αὐτῶν σώζον μόνον τὸ ἓνα τμήμα τους, τὴ γάστρα ἢ τὸ πόδι καὶ τοῦτο φαίνεται νὰ μὴν εἶναι τυχαῖο.

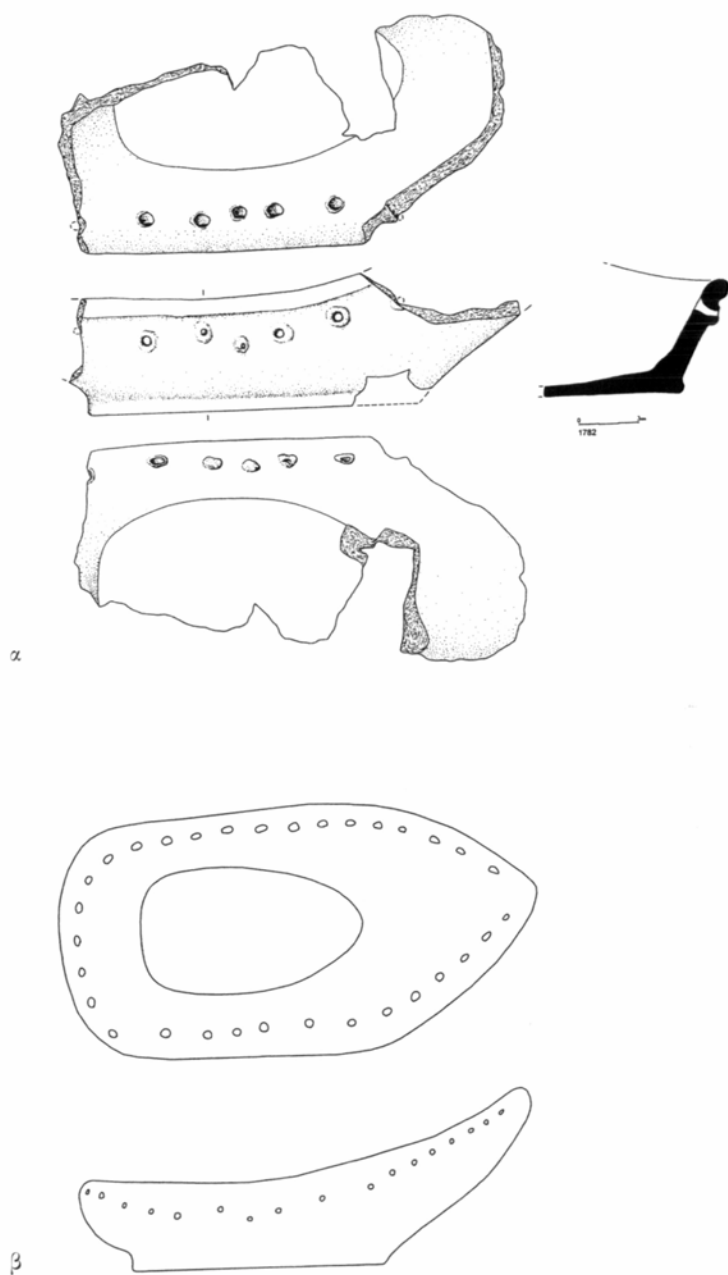
Οἱ λεκάνες ἂν καὶ μεγάλες, εἶναι ἐπιμελημένης κατασκευῆς ἀγγεῖα, ποῦ θὰ εἶχαν ἰδιαίτερη θέσιν στὴν ἀρχαία οἰκοσκευή, ἀλλὰ καὶ στὰ τοπικὰ ταφικά

ἔθιμα. Τὰ 100 περίπου δείγματα, πού ἔχουν ἐπισημανθεῖ μέχρι σήμερα μέσα στήν κεραμεική τοῦ Ἀποθέτη 39, ὑποδηλώνουν πρωτεύουσα σημασία τοῦ σκεύους στίς νεκρικές τελετουργίες. Κατά τὸ 2010 συγκολλήθηκαν ἡ σχηματίσθηκαν μὲ κενὰ περισσότερες ἀπὸ 50 λεκάνες. Παρατηρεῖται ὅτι ὅλες εἶναι γενικά κωνικές καὶ παρὰ τὸ μέγεθός τους ἔχουν πάντοτε μόνο μία λαβὴ κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Οἱ παραλλαγές, πολλές καὶ μικρές, θὰ καταγραφοῦν στὴ σύνταξη τῆς τυπολογίας τοῦ σχήματος, πού μέχρι σήμερα εἶναι γνωστὸ ἀποσπασματικά καὶ ἀπὸ ὑποθετικές συμπληρώσεις.

Ἐπὶ πλέον ἀποκαταστάθηκαν μερικά ἀκόμα μικρότερα ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται μία σέσουλα (scoop) (ἀρ. 2343), ἓνας κρατήρας μὲ δύο διαφορετικά ζεύγη λαβῶν (ἀρ. 2421) καὶ ἓνα σφαιρικό τρίωτο (ἀρ. 1896).

Ἀπρόσμενο ἀποτέλεσμα εἶχε ἡ ἀποκατάσταση τοῦ σχήματος σκευῶν πού προέρχονται ἀπὸ ὄστρακα μὲ μία σειρά ὀπές κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, τὰ γνωστὰ στὴ βιβλιογραφία ὡς «cheese pots». Στὴν κεραμεική τοῦ Ἀποθέτη 39 περιλαμβάνονται ὄστρακα ἀπὸ τουλάχιστον ὀκτὼ διαφορετικά τέτοια σκεύη, πού διαιροῦνται σὲ δύο ομάδες: 1) Ἐπίπεδα μὲ μικρὴ ἀνύψωση τῶν ἄκρων, πού διαμορφώνουν πλευρὲς ἀνυσούψεις. 2) Καμπύλα καὶ στρεβλά ὄστρακα μὲ συνεχῶς μεταβαλλόμενο περίγραμμα, χεῖλος ὀριζόντιο ἕως ἔντονα ἀνυψούμενο καὶ μία σειρά πυκνῶν ὀπῶν κάτω ἀπὸ αὐτό. Ἀπ' αὐτὴ τὴ δεύτερη ομάδα, μετὰ ἀπὸ ἐπίμονη ἀναζήτησι συγγενῶν συγκολλημένων ὀστράκων ἀπὸ τὴν κ. Τασούλα Βουτσινᾶ, προήλθαν ἰδιόμορφα τμήματα. Τὸ ἀρτιότερο ἀρ. 1782 (εἰκ. 1-2) ἔχει ἐπίπεδη ἑλλειψοειδῆ βάση, ἀνοικτὸ σχῆμα, περίγραμμα μεταβαλλόμενο καὶ χαμηλὸ τοίχωμα. Στὸ σημεῖο τῆς μέγιστης καμπυλότητος τὸ χεῖλος ἀρχίζει νὰ ἀνυψώνεται, ἐνῶ οἱ ὀπές παρακολουθοῦν τὴ γραμμὴ τοῦ χείλους. Ἡ ἐξέταση τοῦ τμήματος ἀπὸ τὸν σχεδιαστή Doug Faulmann μὲ τὸ ὀξύ κριτικὸ βλέμμα ἀποκάλυψε ὅτι τὸ ἰδιόμορφο σκεῦος ἀποδίδει ὁμοίωμα πλοίου. Τὸ ἐπίμηκες καμπύλο τμήμα ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ μέρος τοῦ ὁμοιώματος καὶ τὸ ἀνυψούμενο τμήμα τὴν ἀρχὴ τῆς πλώρης¹ (εἰκ. 1-2). Ἡ σειρά ὀπῶν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος ἐρμηνεύεται ὡς ἡ θέση τῶν κουπιῶν, ὅπως αὐτὰ ἀπεικονίζονται σὲ παραστάσεις ἀρχαίων πλοίων (π.χ. Νότια ζωφόρος τῆς Δυτικῆς Οἰκίας τῆς

1. Ἡ σειρά ὀπῶν στὴν πρύμνη τοῦ σχ. 1β τελείως ὑποθετική, προστέθηκε κατ' ἀναλογίαν τοῦ κυρίως τμήματος τῆς περιμέτρου.

Είχ. 1. Σκεῦος ἀρ. 1782: α. Όψεις καὶ τομή. β. Σχεδιαστική συμπλήρωση τοῦ σκεύους ἀρ. 1782. Κάτοψη καὶ πλάγια ὄψη.

Εἰκ. 2. Τὸ σκεῦος ἀρ. 1782.

Εἰκ. 3. Τμῆμα σκεύους ἀρ. 2482 με ὀπὲς κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος.

Θήρας, Sp. Marinatos, *Thera* VI, 1974, Col. plate 9. Ἐγχάρακτες ἀπεικονίσεις πλοίων με πυκνὴ σειρὰ παραλλήλων γραμμῶν στὰ κυκλαδικὰ τηγάνια, J. Rambach, *Kykladen* I, 2000, Taf. 134. Ὅστρακο τοῦ Ὀρχομενοῦ, E. Kunze, *Orchomenos* III, pl. 29.3, σὲ σφραγίδες κ.ἄ.). Ἄλλο στενὸ τμῆμα ἀρ. 2482 με ἐλάχιστο σωζόμενο τμῆμα ἐπίπεδης βάσης, ἀνορθώνεται ἀπότομα, ἐνῶ μειώνεται ἀκόμα περισσότερο τὸ πλάτος του καὶ φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόλειμμα πλώρης δευτέρου ὁμοιώματος (εἰκ. 3). Στὰ συγκολλημένα τμήματα

του Τσέπι αναγνωρίζονται επίσης πολλά στοιχεία πηλίνου ομοιώματος της Ύστεροχαλκής εποχής από το Καζάφани της Κυρήνειας².

Παράλληλα με τη συντήρηση, ως βασική εργασία για την όριστική δημοσίευση του εύρηματος, έχει αρχίσει από το προηγούμενο έτος η συγγραφή του καταλόγου της κεραμεικής. Η περιγραφή συντάσσεται από τον αρχαιολόγο Δημήτριο Κουφοβασίλη, υπό τη συνεχή επίβλεψή μου, και έχουν ήδη συμπληρωθεί 620 λήμματα αγγείων. Τη μελέτη για τη δημοσίευση των όψιανων έχει αρχίσει η αρχαιολόγος Μαρία Συρίγου.

Όλη η εργασία του Μουσείου υποστηρίζεται οικονομικά ανελλιπώς από το Ίνστιτούτο Προϊστορικού Αιγαίου (INSTAP) της Φιλαδελφείας ΗΠΑ και τεχνικά από το Κέντρο Κρήτης του ίδιου Ίδρυματος. Επί πλέον έφέτος για τη συντήρηση προσέφερε 7.500 Ευρώ το Κοινωφελές Ίδρυμα «Ιωάννης Σ. Λάτσης».

MARIA ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ

2. V. KARAGEORGHIS, *BCH* 88, 1964, 336-337.

Α. Αρχαιολογικός χώρος

Ὡς γνωστόν, οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ στεγάστρου στὸν ἀρχαιολογικὸν χώρῳ τοῦ Ἀκρωτηρίου εἶχαν διακοπεῖ μετὰ τὸ συμβάν τοῦ Σεπτεμβρίου 2005¹. Ἡ νέα στατική μελέτη, ποὺ συνέταξε ἡ Βρετανικὴ Ἑταιρεία One Arup γιὰ λογαριασμὸ τῆς ἐργολήπτριας κοινοπραξίας «Ἰωάννου & Παρασκευαΐδης-ΑΒΑΞ» (J&P-ΑΒΑΞ), προέβλεπε τὴν ἀντικατάσταση τοῦ χωροδικτυώματος μὲ ἐνιαῖες μεταλλικὲς δοκοὺς, τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐφεδράνων καὶ τὴν ἀφαίρεση καὶ προσαρμογὴ τῶν μεταλλικῶν κιόνων στὰ νέα δεδομένα. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ στεγάστρου παρέμενε ἀναλλοίωτη, ὥστε νὰ διατηρεῖ τὸν βιοκλιματικὸ του χαρακτήρα καὶ νὰ ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ φυσικὸ περιβάλλον τοῦ νησιοῦ.

Μετὰ τὴν ἔγκριση τῆς νέας μελέτης ἀπὸ τίς τεχνικὲς ὑπηρεσίες τοῦ ΥΠΠΟ οἱ ἐργασίες ἐπανελήφθησαν στὶς 14 Ἀπριλίου 2010 (πίν. 134α). Προκειμένου ὅμως νὰ μὴ ἐκτεθεῖ ταυτόχρονα μεγάλη ἐπιφάνεια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου σὲ ἀπρόβλεπτες καιρικὲς συνθῆκες, οἱ ἐργασίες ἐκτελοῦνταν σταδιακὰ κατὰ τόξα ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ νοτιότερο μεταξὺ τῶν κιονοστοιχιῶν Δ1 καὶ Δ2 (πίν. 134β) καὶ μὲ τὴν ἀκόλουθη διαδικασία:

- Καθαίρεση τῆς ξύλινης ὀροφῆς, ὅπου αὐτὴ εἶχε κατασκευαστεῖ (πίν. 135α-β).
- Καθαίρεση τῆς στέγης καὶ τοῦ μεταλλικοῦ χωροδικτυώματος (πίν. 136α-β).
- Ἀπομάκρυνση τῶν κιόνων καὶ ἀφαίρεση τῶν ἐφεδράνων (πίν. 137α).
- Ἐπανατοποθέτηση τῶν κιόνων (πίν. 137β).

1. Χρ. Ντογμάς, ΠΑΕ 2005, 116.

- Τοποθέτηση νέου μεταλλικοῦ σκελετοῦ (πίν. 138α-β, 139α).
- Ἐπανατοποθέτηση τῶν λαμαρινῶν τῆς στέγης (πίν. 139β, 140α).

Μεγάλες δυσχέρειες στὴν ἀπρόσκοπτη πρόοδο τοῦ ἔργου προκάλεσαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ θέρους ἀφ' ἐνὸς οἱ συνεχεῖς ἀπεργίες τῶν ἰδιοκτητῶν φορτηγῶν αὐτοκινήτων καὶ ἀφ' ἐτέρου ἡ συστηματικὴ παρακώλυση τοῦ ἀπόπλου πλοίων ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀντικατάσταση τῆς στέγης εἶχε ὀλοκληρωθεῖ μέχρι τὰ μέσα Δεκεμβρίου, ὅποτε στεγάσθηκε καὶ τὸ τελευταῖο (βόρειο) τόξο μεταξὺ τῶν κιονοστοιχιῶν Δ13 καὶ Δ14 (πίν. 140β-141α). Ἄλλες ἐργασίες, ὅπως ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς ὀροφῆς (πίν. 141β-142), ἡ ἐγκατάσταση τῶν ἠλεκτρομηχανολογικῶν δικτύων, ἡ τοποθέτηση τῶν ξύλινων πλαισίων καὶ τῶν ὑαλοπινάκων στὰ παράθυρα ἀκολουθοῦσαν τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν κατὰ τόξα. Τελευταία στὴ σειρά ἦταν ἡ καθαίρεση τῶν πυκνῶν ἱκριωμάτων πού ὑποβάσταζαν τὴν ἐπιφάνεια (πατάρι) ἐργασίας, ἡ ὁποία λειτουργοῦσε ταυτόχρονα καὶ ὡς μέσον προστασίας τῶν μνημείων (πίν. 143α-β). Μὲ αὐτὸν τὸν ρυθμό, ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔτους εἶχαν τοποθετηθεῖ τὰ πλαίσια παραθύρων σὲ ἑπτὰ τόξα καὶ εἶχε ἀρχίσει ἡ τοποθέτηση τῶν ὑαλοπινάκων, ἐνῶ ἡ ὀροφὴ εἶχε ἐπανατοποθετηθεῖ στὰ τρία νοτιότερα τόξα, ὅπου καὶ εἶχαν ἀφαιρεθεῖ τὰ σχετικὰ ἱκριώματα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὶς ἐργασίες ἐντὸς τῶν μνημείων ἐκτελοῦσαν εἰδικὰ συνεργεῖα ἐργατοτεχνιτῶν ἀνασκαφῆς μὲ ἀρχαιολόγους ἐπικεφαλῆς².

Β. Ἐργαστήρια

Μὲ σημαντικὴ ἐπίσης καθυστέρηση λειτούργησαν καὶ τὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν ἐξευρεθεῖ οἱ σχετικὲς πιστώσεις χάρις στὴ χρηματοδότηση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟΤ, καὶ τὶς χορηγίες ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Τράπεζα καὶ τὸ Institute for Aegean Prehistory (INSTAP) ἀντίστοιχα. Οἰκονομικὴ ἐνίσχυση ἐπίσης ἔλαβε ἡ ἀνασκαφὴ γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ἐργαστηρίων τῆς ἀπὸ τὴ Γενικὴ Γραμματεία Νήσων καὶ Νησιωτικῆς Πολιτικῆς διὰ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα

2. Οἱ ἀρχαιολόγοι πού εἶχαν τὴν εὐθύνη αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν ἦσαν οἱ Δρ. Ἄν. Δεβετζῆ, Σ. Βακιρτζῆ καὶ Ν. Σπανοῦ.

Ἑλληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Princeton³. Οἱ νέες φορολογικὲς ρυθμίσεις τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἐπέβαλαν τὴν ἐφαρμογὴ νέας διαδικασίας γιὰ τὴν πρόσληψη προσωπικοῦ καὶ τὴν ἐν γένει διαχείριση τῶν πιστώσεων. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή, ὥσπου νὰ λειτουργήσουν χωρὶς προσκόμματα οἱ νέοι μηχανισμοί, ἐπέδρασε στὴ λειτουργία τῶν ἐργαστηρίων, τὰ ὁποῖα παρέμειναν ἀδρανῆ ὡς τὰ μέσα Ἀπριλίου. Ἀξιόλογοι ἔμπειροι συντηρητές μας, μέσα σὲ κλίμα ἀβεβαιότητας, ἀναγκάστηκαν νὰ ὑπογράψουν συμβάσεις ἐργασίας μὲ ἄλλους φορεῖς μειώνοντας ἔτσι τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ τῶν ἐργαστηρίων μας.

B1. Ἐργαστήριο Συντήρησης Τοιχογραφιῶν

Στὸ ἐργαστήριο τοιχογραφιῶν συνεχίστηκε ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Ἐπικουρου Καθηγητῆ στοῦ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων Ἀνδρέα Γ. Βλαχόπουλου ἡ συντήρηση τῶν συνθέσεων ἀπὸ τὸν προθάλαμο τῆς Εἰσόδου 3, μὲ θέμα τὴ «Σύλληψη Αἰγάγου» καὶ τὴ «Σύλληψη Ταύρου» ἀντίστοιχα⁴.

Λόγω τῆς προαναφερθείσης καθυστέρήσεως ἡ συγκρότηση τῆς ομάδας ἔγινε σταδιακά. Τὸ ἐργαστήριον ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ στὶς 12 Ἀπριλίου μὲ δύο συντηρητές πού ἀπὸ τὶς 3 Μαΐου ἔγιναν τρεῖς, ἐνῶ τὸν Ὀκτώβριο προστέθηκαν ἀκόμη δύο⁵. Ἐνδιάμεσα ἐργάστηκαν ἐπίσης ἀκόμη δύο, ὁ ἓνας στὸ διάστημα Μαΐου-Αὐγούστου, καὶ ὁ ἄλλος, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐμπειρίας καὶ τῶν εἰδικῶν γνώσεων πού διαθέτει παρῆχε τὶς ὑπηρεσίες του κατὰ διαστήματα στὸ τελικὸ στάδιο συναρμολόγησής καὶ τοποθέτησής σὲ μεταλλικὸ πλαίσιο κάθε τοιχογραφικῆς σύνθεσης⁶. Ἀκόμη, ἐθελοντικὰ παρῆχαν τὶς ὑπηρεσίες τους ἀσκούμενες τρεῖς συντηρήτριες, ἡ μία ἐπὶ δέμηνο (Αὐγούστο-Σεπτέμβριο) καὶ ἐπὶ δύο ἐβδομάδες τοῦ Σεπτεμβρίου δύο συντηρήτριες ἀπὸ τὴν Ε' ΕΠΚΑ

3. Πρὸς ὅλους τοὺς χορηγοὺς καθὼς καὶ τοὺς διαμεσολαβητὲς ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θερμὲς εὐχαριστίες.

4. ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ, ΠΑΕ 2009, 189-190. Τὴ μελέτη τῶν τοιχογραφικῶν συνθέσεων τοῦ προθαλάμου γιὰ δημοσίευση ἔχει ἀναλάβει ἡ ἀρχαιολόγος Εἰρ. Παπαγεωργίου, ἡ ὁποία καὶ συμμετέχει στὴ διαδικασία συντήρησης καὶ ἀποκατάστασής τους.

5. Συνολικὰ μὲ ἐπικεφαλῇ τοῦ ἐργαστηρίου τὴν Εὐαγγελία Καλαμπούκη ἐργάστηκαν καὶ οἱ Μαν. Χαμαοῦ, Θ. Μποζόρης, Ἀθ. Κρητικοῦ, Μ. Δακουτροῦ καὶ Νίκ. Λυμπερόπουλος.

6. Παν. Ἀγγελίδης.

Σπάρτης⁷. Στὴν ομάδα τοῦ ἐργαστηρίου, τέλος, παρεῖχαν τὶς ὑπηρεσίες τους τρεῖς ζωγράφοι⁸.

Σύλληψη τοῦ Αἰγάρου

Ἡ τοιχογραφικὴ σύνθεση μὲ θέμα τὴ σύλληψη αἰγάρου, σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, κοσμοῦσε τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου 5 (προθαλάμου) τῆς Ξεστῆς 3⁹. Ὁ τοῖχος αὐτὸς στὴν πραγματικότητα ἦταν πηλότοιχος, ὁ ὁποῖος πρὸς τὰ δυτικὰ εἰσχωροῦσε κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια πτέρυγα τοῦ κλιμακοστασίου ἀποτελώντας τὴ βόρεια παρειὰ τοῦ στενοῦ καὶ σκοτεινοῦ διαδρόμου κάτω ἀπὸ τὸ κλιμακοστάσιο (πίν. 144α). Στὸν προθάλαμο, μπροστὰ ἀπὸ τὸν πηλότοιχο, τοῦ ὁποῖου μόνο τὰ ἀποτυπώματα σώζονται σήμερα καθ' ὅλο του τὸ μῆκος, ὑπάρχει κτιστὸ θρανίον ἀντίστοιχο ἐκείνου στὴ νότια παρειὰ τοῦ προθαλάμου¹⁰.

Κατὰ τὴ διάρκεια καθαρισμοῦ καὶ στερέωσης τῶν κονιαμάτων διαπιστώθηκε ὅτι ἔλειπε ἡ δυτικὴ (ἀριστερὴ) τῆς ἀπόληξὸς μὲ σημαντικὰ κενὰ στὴν εἰκονιζόμενη παράσταση. Μὲ τὴν ἐλπίδα δὲ ὅτι τὰ ἐλλείποντα τμήματα μπορεῖ ἀκόμη νὰ βρισκονται στὸν προαναφερθέντα διάδρομο θαμμένα κάτω ἀπὸ τὸ ἐκεῖ στρῶμα κισσῆρεως, ἡ ἀνασύστασις τῆς τοιχογραφίας καθυστεροῦσε, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συντήρησις εἶχε σχεδὸν ὀλοκληρωθεῖ κατὰ τὸ 2009¹¹. Οἱ ἐκτελούμενες ὁμῶς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀντικατάστασις τοῦ στεγάστρου δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἀνασκαφικὴ διερεύνησις καί, προκειμένου νὰ ἀπελευθερωθεῖ ὁ χώρος στὸ ἐργαστήριον γιὰ τὴ συνέχισις τῶν ἐργασιῶν σὲ ἄλλῃ σύνθεσις, ἀποφασίστηκε ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς τοιχογραφίας μὲ πρόβλεψις γιὰ τὴ δυνατότητα μελλοντικῆς συμπλήρωσής της¹².

7. Μ. Δακουτροῦ καὶ ἀπὸ τὴν Ε' ΕΠΚΑ οἱ Π. Κωστάκου καὶ Π. Διαμαντοπούλου.

8. Ν. Σεπεντζόγλου καὶ Μ. Κρίγκα.

9. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, *Ἀνασκαφαὶ Θήρας VII* (1973) (Αἰθῆραι 1976) 23 πίν. 35.

10. Αὐτόθι.

11. Χρ. ΝΤΟΥΜΑΣ, *ΠΑΕ* 2009, 186.

12. Ἡ τοιχογραφία καταγραφεῖται στὸν κατάλογο τοιχογραφιῶν μὲ ἀριθμὸ 806 ἀνασυγκροτήθηκε ἀπὸ εἰκοσιπέντε (25) συνανήκοντα θραύσματα κονιαμάτων μὲ τὰ παρακάτω διακριτικά: 1) X3.04&05_D-#0056, 2) X3.03_D-#0060.2, 3) X3.05_D-#0065, 4) X3.02_D-#0080, 5) X3_D-#0106, 6) X3_D-#0131, 7) X3.04_D-#0156, 8) X3.05_D-#1301,

Μετά την αποτύπωση όλων των θραυσμάτων της τοιχογραφίας σέ διαφανές πλαστικό από τον ζωγράφο της άνασκαφής Ν. Σεπεντζόγλου (πίν. 144β), τὸ συνεργεῖο συντηρητῶν προχώρησε στὴ δοκιμαστικὴ ἀνασύστασή της ἐπάνω στὸν πάγκο ἐργασίας, ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν λάθη κατὰ τὴν ὀριστικὴ ἀνασυγκρότησή της (πίν. 145α). Ἡ ἀνασυγκρότηση αὐτὴ ἔγινε κατὰ κόρυφα σύμφωνα μὲ πάγια τακτικὴ τοῦ ἐργαστηρίου καὶ μὲ τὴ βοήθεια εἰδικοῦ πύργου (πίν. 145β). Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασυγκρότησης ἡ τοιχογραφία τοποθετήθηκε ἀνεστραμμένη ὀριζόντια προκειμένου νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ὀπίσθια ἐπιφάνειά της (πίν. 146α). Εἰδικὰ κατασκευασμένο πλαίσιο ἀπὸ ἐλάσματα ἀλουμινίου (πίν. 146β) τοποθετήθηκε καὶ στερεώθηκε στὴν ἀνεστραμμένη τοιχογραφία (πίν. 147α) μετατρέποντάς την σέ φορητὸ πίνακα ὕψους 1.90 μ. καὶ πλάτους 1.53 μ. (πίν. 147β).

Σχεδιαστικὲς λεπτομέρειες πού εἶχαν παρατηρηθεῖ κατὰ τὶς ἐργασίες τοῦ 2009 εἶχαν ἀποδοθεῖ σέ κακοτεχνίες, διορθώσεις ἢ καὶ ἐπιζωγραφήσεις στὸ πρωτότυπο. Τέτοιες λεπτομέρειες ἦσαν ἓνας δεύτερος ὀφθαλμὸς πλησίον τοῦ πρώτου, πολλαπλὲς ἐγχαραῖξεις στὴν κοιλιακὴ χώρα καὶ στοὺς προτεταμένους βραχίονες καθὼς καὶ στὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διάταξη τῶν δύο ἀνδρικών ποδιῶν μὲ λευκὲς μπότες (πίν. 144β, 147β). Τὸ ἔμπειρο ὅμως μάτι τοῦ φίλου ζωγράφου Χρ. Παλλαντζᾶ, ὁ ὁποῖος πέρασε ἓνα διήμερο (14-15.07.2010) μαζί μας, διέγινωσε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ κακοτεχνίες κλπ. ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπ'ἀλλήλῃ ἀπεικόνιση δύο ἀνδρῶν πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ σύλληψη τοῦ αἰγάγου¹³. Ἡ πλευρικὴ ἐπ'ἀλλήλῃ, χρησιμοποιοῦμενη στὴν αἰγυπτιακὴ τέχνη γιὰ τὴν ἀπεικόνιση μορφῶν ἐν κινήσει¹⁴, εἶχε παρατηρηθεῖ καὶ στίς τοιχογραφικὲς συνθέσεις τῆς Μικρογραφικῆς Ζωφόρου ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Οἰκία¹⁵. Μετὰ τὴ διαπίστωση αὐτῇ,

9) X3. 05_D-#1302, 10) X3. 05_D-#1303, 11) X3. 02&04_D-#1304, 12) X3. 05_D-#1306, 13) X3. 05_D-#1307, 14) X3. 05_D-#1309, 15) X3. 05_D-#1404, 16) X3. 05_D-#1405, 17) X3. 02&03_1528, 18) X3.04&05_1594, 19) X3. 02_D-#1630, 20) X3. 02&04_D-#1631, 21) X3. 02_D-#1632, 22) X3. 04_D-#1763, 23) X3. 02_D-#1766, 24) X3. 05_D-#1770, 25) X3. 05_D-#1779.

13. Ἐκφράζουμε τὶς θερμὲς μας εὐχαριστίες καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ στὸν φίλο τῆς ἀνασκαφῆς κ. Παλλαντζᾶ γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά του.

14. H. SCHÄFFER, *Principles of Egyptian Art* (Oxford 1974) 187.

15. Χρ. ΝΤΟΥΜΑΣ, *Οἱ Τοιχογραφίες τῆς Θήρας*, Ἰδρυμα Θήρας (Αθήνα 1992) 25.

ἀποκαταστάθηκε τὸ κύρος τοῦ Θηραίου ζωγράφου στὰ μάτια τῶν ἐπιπόλαιων κριτῶν τοῦ 35 αἰῶνος ἀργότερα!

Σύλληψη Ταύρου

Ἀντικριστὰ πρὸς τὴν τοιχογραφία μὲ τὴ «Σύλληψη τοῦ Αἰγάγρου», στὸν νότιο τοῖχο τοῦ προθαλάμου τῆς Εἰσῆς 3, βρισκόταν ἡ σύνθεση μὲ σκηνὴ «Σύλληψης Ταύρου» (πίν. 148α)¹⁶. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς τοιχογραφίας εἶχε βρεθεῖ στὴ θέση του, τὰ κονιάματα εἶναι πυκνὰ ρηγματωμένα καὶ ὄχι σὲ καλὴ κατάσταση διατήρησης (πίν. 148β). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ διαδικασία συντήρησης καὶ στερέωσης τῶν κονιαμάτων θὰ εἶναι πολὺ περισσότερο χρονοβόρα ἀπὸ ὅ,τι εἶχε ἀρχικὰ ὑπολογιστεῖ καὶ θὰ ἐπιβραδύνει τὴν ἀναζήτησιν ἐπαφῶν ἀνάμεσα στὰ τοιχογραφικὰ σπαράγματα. Σύμφωνα μὲ τὶς σχεδιαστικὰς ἀπόπειρες ἀνάπλασης τῆς σύνθεσης, δύο ἀνδρικές μορφές ἀποκαθίστανται μὲ ἀσφάλεια νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν τιθάσευσιν τοῦ ζώου, ἐνῶ, κατὰ τὸν ζωγράφο μας Ν. Σεπεντζόγλου, ἡ ὑπαρξὴ καὶ τρίτης μορφῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ. Κονιάματα ποὺ διατηροῦν ἀποτυπώματα δοκῶν τῆς ὀροφῆς βρέθηκαν νὰ ἔχουν ἐπαφὰς μὲ τὰ ἀνώτερα τμήματα τῆς σύνθεσης καθιστώντας δυνατὴ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δόρωσης στὴν ὀροφὴ τοῦ προθαλάμου.

Κόκκινες Σπεῖρες

Οἱ καθυστερήσεις ποὺ σημειώθηκαν στὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιβράδυνσιν στὴ στελέχωση τοῦ ἐργαστηρίου δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐπιθυμητὴ πρόοδον στὴν ἀποκατάστασιν τῆς μεγάλης συνθέσεως τῶν Κόκκινων

16. Χρ. ΝΤΟΓΜΑΣ, ΠΑΕ 2009, 185. Στὴν τοιχογραφία αὕτὴ συνανήκουν οἱ ἀκόλουθοι πέντε ἐνότητες κονιαμάτων: 1) X3.05_D#0209&1428, 2) X3.05_D#0508, 3) X3.05_D#1301, 4) X3.05_D#1362, 5) X3.04_D#1458.

Σπειρών¹⁷. Κατά τὸ 2010 ἐντοπίστηκαν ἐπαφές σὲ μερικά ἀκόμη κονιάματα καὶ διαπιστώθηκε ὅτι τὰ μεγάλα ἐλλείποντα τμήματα τῆς σύνθεσης μάλλον ἔχουν ἀπολεσθεῖ ὀριστικά (πίν. 149α-β). Πιθανῶς μὲ τὴν καθαίρεση τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου τῆς Ξεστῆς 3, τὸν ὁποῖο κοσμοῦσαν, ἀπὸ τὸ ὠστικό κύμα τῆς ἡφαιστειακῆς ἔκρηξης, τὰ κονιάματα αὐτὰ παρασύρθηκαν μαζὶ μὲ τοὺς ἀντίστοιχους τοίχους καὶ ἐκτινάχτηκαν μακριὰ ἀπὸ τὸ κτήριο.

Δονακῶν

Κατά τὸ 2010 καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ σχεδιαστοῦν καὶ νὰ μελετηθοῦν τὰ θραύσματα ἀπὸ τὴ μεγάλη σύνθεση τοῦ Δονακῶνος, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν εὑρεθεῖ ἐπαφές¹⁸. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ κομμάτια αὐτὰ διαθέτουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἔνταξή τους σὲ κενὰ ἤδη ἀνασυγκροτημένων συνθέσεων, γιὰ τὰ ὑπόλοιπα δὲ προγραμματίζεται ἡ συγκέντρωσή τους σὲ εἰδικὸ φορητὸ πίνακα προκειμένου ἀφ' ἑνὸς γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ περαιτέρω ταλαιπωρίες στὴν ἀποθήκη καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰ νὰ εἶναι πιὸ προσιτὰ στὸν μελετητὴ.

Ζωφόροι Γαλάζιων Σπειρῶν

Ἀπὸ τὴ ζωγραφικὴ ἐπεξεργασία τῶν ζωφῶρων μὲ θέμα γαλάζιες σπεῖρες¹⁹ προκύπτει ὅτι αὐτὲς ἀποτελοῦσαν συνέχεια τῆς ἀντίστοιχης ζωφόρου ποὺ ἐπέστεφε τὴ σύνθεση τῶν Μεγάλων Σπειρῶν τοῦ βόρειου τοίχου στὸν δεῦτερο

17. Χρ. Ντούμας, *ΠΑΕ* 2008, 128, 2009, 185. Τὸ ἀποκατασταθὲν τμήμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ κατωτέρω δεκαεννέα συνανήκοντα θραύσματα κονιαμάτων: 1) X3.04_D#0022, 2) X3.03_D#0076, 3) X3.03_D#0121 4) X3.02_D#0148, 5) X3.04_D#0229, 6) X3.04_D#0231, 7) X3.03_D#1229, 8) X3.02_D#1304, 9) X3.05_D#0209, 10) X3.03_D#1459, 11), X3.02_D#1460, 12) X3.04_D#1477, 13) X3.04_D#1501, 14) X3_D#1506, 15) X3.04_D#1600, 16) X3.02_D#1618, 17) X3.03_D#1650, 18) X3.04_D#1654, 19) X3.03_D#1809.

18. Χρ. Ντούμας, *ΠΑΕ* 2008, 128.

19. Χρ. Ντούμας, *ΠΑΕ* 2009, 184.

ὄροφο τῆς Ξεστῆς 3²⁰, καὶ προφανῶς διέτρεχαν τὰ ἀνώτερα τμήματα τοίχων διάτρητων ἀπὸ πολύθυρα ἢ ἐρμάρια.

B2. Ἐργαστήριο Συντήρησης Κεραμικῶν

Παράλληλα μὲ τὸν ἐτήσιο ἔλεγχο τῆς συμπεριφορᾶς παλαιότερα συντηρημένων ἀγγείων, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Διδάκτορος Εἰρήνης Νικολακοπούλου συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες στὸ ἐργαστήριο κεραμικῆς, ὅπου συντηρήθηκαν καὶ συγκολλήθηκαν συνολικὰ 97 ἀγγεῖα διαφόρων τύπων ἀπὸ τὸ Συγκρότημα Δ (πίν. 150α) καὶ ἄλλα 136 ἀπὸ τὴν Ξεστή 3 (πίν. 150β)²¹.

B3. Ἐργαστήριο Λιθίνων

Ἡ πλήρης ἐμπλοκὴ τῆς ὑπεύθυνης τοῦ ἐργαστηρίου Δρ Ἀν. Δεβετζῆ στὶς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ στεγάστρου καὶ ἡ ἀνάγκη καθημερινῆς συνεχοῦς παρουσίας της στὸ ἐργοτάξιο δὲν ἐπέτρεψε τὴ λειτουργία του κατὰ τὸ 2010.

B4. Ἐργαστήριο Μετάλλων

Κατὰ τὸν μῆνα Αὐγούστο λειτούργησε τὸ ἐργαστήριο μὲ ἐπιστημονικὴ ὑπεύθυνη τὴν Δρα Ἀν. Μιχαηλίδου. Ὅπως κάθε χρόνο, ἡ συντηρήτρια μετάλλινων ἀντικειμένων Ἐ. Παπαδήμα προέβη στὸν ἔλεγχο τῆς συμπεριφορᾶς παλαιότερα συντηρημένων σκευῶν στὸ Μουσεῖο Προϊστορικῆς Θήρας καὶ προέβη ἐπὶ τόπου σὲ μικρὲς ἐπεμβάσεις στὸ ταψὶ ΜΘ 3859 (ΕΑΜ Β.Ε. 1974.1) καὶ τὸ τηγάνι ΜΘ 3855 (ΕΑΜ Β.Ε. 1974.4). Ἀπὸ τὸ ἴδιο Μουσεῖο μεταφέρ-

20. Χρ. ΝΤΟΥΜΑΣ, *ΠΑΕ* 2008, 128. 2009, 185.

21. Τὸν ὑπεύθυνο τοῦ ἐργαστηρίου συντηρητὴ Π. Βλάχο κατὰ τὸ 2010 πλαισίωσαν οἱ συντηρητὲς Βασ. Δημητρόπουλος καὶ Διον. Δανέζης.

θηκε επίσης στο εργαστήριο της Άνασκαφής ή ύδρια EAM B.E. 1974.5 για συντήρηση (πίν. 151α).

B5. Εργαστήριο Όργανικών Υλών

Συνεχίστηκε ή μέσω μικροσκοπίου διαλογή καταλοίπων υδροκοσκινίσματος από ανασκαφικές περιόδους παρελθόντων ετών. Κατά το 2010 εξετάστηκαν συνολικά 47 δείγματα. Η αρχαιοζωολόγος Αϊκ. Παπαγιάννη έχει αναλάβει τη μελέτη της μικροπανίδας, που αποτελεί αντικείμενο της εκπονούμενης διδακτορικής διατριβής της για το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατά το 2010 προέβη στην καταγραφή και φωτογράφιση των σχετικών καταλοίπων από την Οικία Γυναικών και από το φρέαρ πεσσού 66Π. Επίσης φωτογράφησε αντίστοιχα εύρηματα από τὰ φρέατα 18, 35 και 64Α.

Γ. Μελέτη εύρημάτων και προετοιμασία για δημοσίευση

Στο Μουσείο Προϊστορικής Θήρας²² και στα εργαστήρια της ανασκαφής συνεχίστηκε ή μελέτη της κεραμικής από το Συγκρότημα Δ και την Ξεστή 3 για την τελική της δημοσίευση²³. Για τόν σκοπό αυτό σχεδιάστηκαν 175 άγγεϊα και όστρακα της Μεσοκυκλαδικής περιόδου και 101 άγγεϊα της ΥΚ 1²⁴. Από την μακροσκοπική εξέταση των άγγείων του Συγκροτήματος Δ προκύπτει ότι στη μέγιστη πλειονότητά τους (80%) είναι εγχώρια και μόνον το 20% φαίνεται νά έχουν εισαχθεί από διάφορες περιοχές του Αιγαίου (Κυκλάδες, Κρήτη, ΝΑ Αιγαίο, ήπειρωτική Ελλάδα). Αποβλέποντας επίσης

22. Εκφράζονται και από τη θέση αυτή ευχαριστίες τόσο πρὸς τὴν ΚΑ' ΕΠΚΑ ὅσο καὶ στὸ προσωπικὸ τοῦ Μουσείου γιὰ τὴν παντοιοτρόπως παρεχόμενη ἐξυπηρέτηση.

23. Μελετήτριες τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὸ Συγκρότημα Δ οἱ Δρ. Εἰρ. Νικολακοπούλου καὶ Ἡρώ Μαθιουδάκη καὶ τῆς Ξεστῆς 3 ἡ Δρ. Ἀγγ. Παπαγιαννοπούλου (βλ. ΝΤΟΥΜΑΣ, ΠΑΕ 2009, 188).

24. Σχεδιάστρια ἡ Freya Evenson.

στὴν προετοιμασία τῆς τελικῆς δημοσίευσης τοῦ Τομέα Α συνεχίστηκε ἡ μελέτη τῆς κεραμικῆς²⁵, ἐνῶ παράλληλα ἄρχισε ἡ μελέτη τῶν μέσων τεχνητοῦ φωτισμοῦ (λύχνων) στὰ πλαίσια ἐκπόνησης διδακτορικῆς διατριβῆς²⁶.

Δ. Συντήρηση Μνημείων

Ὁ βαθμὸς διατήρησης πολλῶν ἀπὸ τὰ μνημεῖα τοῦ Ἀκρωτηρίου σὲ μεγάλο ὕψος δὲν ἀποτελεῖ τεκμήριο καὶ γιὰ τὴν ἀντοχή τους. Ὡς γνωστόν, τὰ ὀργανικῆς προελεύσεως οἰκοδομικὰ ὑλικά (ξύλεια, ἄχυρα) ἔχουν ἐντελῶς ἀποσυντεθεῖ μὲ μόνη μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξή τους τὰ ἀποτυπώματα ποὺ ἄφησαν ἐπάνω στὰ ἴδια τὰ μνημεῖα (πίν. 151α-β), ἐνῶ ἐμφανῆς εἶναι σὲ πολλὲς περιπτώσεις καὶ οἱ συνέπειες τῶν βλαβῶν ποὺ προκάλεσαν εἴτε οἱ προεκρηξιακὲς σεισμικὲς δονήσεις εἴτε τὰ ὠστικὰ κύματα τῆς ἡφαιστειακῆς ἐκρηξῆς ποὺ κυριολεκτικὰ σάρωσαν τὴν περιοχὴ. Τὰ μέτρα ποὺ λαμβάνονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφικῆς διαδικασίας (πίν. 152α-β) εἶναι ἐντελῶς προσωρινὰ καὶ δὲν διασφαλίζουν τὴν ἀντοχή τῶν μνημείων ἐσαεῖ.

Ἐνας ἄλλος δυσμενὲς παράγων ἔγκειται στὴν προσβολὴ τῶν μνημείων ἀπὸ ἔντομα, τὰ ὁποῖα ἀποσθαρρύνουν τὰ πηλοκονιάματα τῶν ἀρχαίων κτηρίων διανοίγοντας στοῆς γιὰ τὴν ἐναπόθεση τῶν αὐγῶν τους. Τὸ πρόβλημα ἐντοπίστηκε τὸ 1983. Μετὰ ἀπὸ εἰσήγηση πρὸς τὸ τότε ὙΠΠΕ τὸ Μπενάκειο Φυτοπαθολογικὸ Ἰνστιτοῦτο προέβη σὲ ἔρευνα, ἀπὸ τὴν ὁποία διαπιστώθηκε ὅτι τὰ ἐν λόγω ἔντομα ἀνήκουν στὰ εἶδη *Osmia latreillei* (Spinola 1806) καὶ *Anthophora crinipes* (Smith 1854) *Megachilidae: Hymenoptera*. Πρόκειται γιὰ τὶς λεγόμενες μονήρεις μέλισσες ποὺ ζοῦν μὲν σὲ ἀποικίες ἀλλὰ σὲ θέσεις ἀτομικὲς γιὰ κάθε μέλισσα. Οἱ στοῆς ποὺ τὰ θηλυκὰ τῶν ἐντόμων ἀνοίγουν γιὰ τὴν ἐναπόθεση ἐνὸς μόνον αὐγοῦ σὲ καθεμίᾳ φτάνουν σὲ βάθος περίπου 3 ἐκατοστῶν, ἐνῶ ἡ διάμετρός τους διαρκῶς διευρύνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τροφοδοσίας τῶν προνυμφῶν μὲ γύρι καὶ νέκταρ ἀπὸ τὰ ἀχμαῖα ἔντομα (πίν.

25. Μελετήτρια ἡ Δρ Δήμ. Κρίγκα (βλ. ΠΑΕ 2008, 130, σσμ. 6).

26. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο Δήμητρα Σπηλιοπούλου.

153α-β). Ἡ μὴ λυσιτελὴς πρόταση νὰ προστατευθεῖ ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος μὲ συρμάτινα πλέγματα (σίτες) διαμετρήματος τῆς τάξεως τῶν 3 χιλιοστῶν μᾶς ὁδήγησε στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος μὲ ἠλεκτρικὲς ἐντομοκτόνες συσκευές, οἱ ὁποῖες ἀποδείχτηκαν ἀποτελεσματικές, ὅσον ἀφορᾷ στὰ ἀνεπτυγμένα ἔντομα μόνο, χωρὶς νὰ ἐξαλείψουν ὅλοσχερῶς. Κατὰ τὴ μελέτη γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ στεγάστρου προβλέφτηκαν εἰδικὲς φορητὲς συσκευές, αἰσθητικὰ ἀνεκτές, πού μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἀκόμη καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν μνημείων.

Ἀκόμη ὅμως καὶ στὴν περίπτωση παντελοῦς ἐξαλείψεως τῆς αἰτίας, τὸ πρόβλημα τῆς στερέωσης τῶν προσβληθέντων ἀπὸ ἔντομα μνημείων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει καὶ ἀπαιτεῖ ἄμεση ἀντιμετώπιση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὴν καθηγήτρια ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ΑΠΘ κ. Κλαίρη Παλυβοῦ σχεδιάστηκε ἐρευνητικὸ πρόγραμμα πού μέσα ἀπὸ ἐργαστηριακὲς ἀναλύσεις στοχεύει στὴν ἐξέταση τῆς ἀντοχῆς καὶ συνοχῆς τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομικῶν ὑλικῶν προκειμένου οἱ ὁποῖες ἐπεμβάσεις στὰ μνημεῖα νὰ εἶναι σωστὰ τεκμηριωμένες καὶ ἀποτελεσματικές. Ἐλπίζουμε στὴν ἐξασφάλιση τῶν μικρῶν κονδυλίων πού ἀπαιτοῦνται στὴ φάση αὕτὴ προκειμένου νὰ ἐκπονηθοῦν οἱ μελέτες ἐπέμβασης στὰ ἴδια τὰ μνημεῖα.

Ε. Διεπιστημονικὰ Προγράμματα καὶ Συνεργασίες

Ὅπως ἔχει κατ' ἐπανάληψη ἐπιστημανθεῖ, ἡ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση τῶν τοιχογραφιῶν μπορεῖ νὰ συμβάλει καὶ στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰκόνας τῶν κτηρίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται. Μάλιστα γιὰ τὰ τμήματα ἐκεῖνα πού ἔχουν ὁλοκληρωτικὰ καταστραφεῖ ὁ τοιχογραφικός τους διάκοσμος ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὴ μόνη ἀντικειμενικὴ πληροφορία πού μπορούμε νὰ διαθέσουμε. Μὲ στόχο τὴ συντόμευση τοῦ χρόνου καὶ τὴ μέγιστη δυνατὴ ἀποκατάσταση τῶν τοιχογραφιῶν συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 2010 τὸ Πρόγραμμα «ΓΡΙΦΟΣ» γιὰ τὴν ἠλεκτρονικὴ ἀναζήτηση ἐπαφῶν ἀνάμεσα σὲ θραύσματα κονιαμάτων²⁷. Στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος αὐτοῦ,

27. Χρ. ΝΤΟΥΜΑΣ, *IIAE* 2009, 189.

ποῦ συντελεῖται σὲ συνεργασία μὲ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Princeton (ΗΠΑ), πραγματοποιήθηκε τὸ δεύτερο θερινὸ σχολεῖο, στὸ ὁποῖο πῆραν μέρος δέκα μεταπτυχιακοὶ καὶ διδακτορικοὶ φοιτητὲς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἡλεκτρονικῶν Ὑπολογιστῶν ἀπὸ τέσσερα ἑλληνικά (ΕΜΠ, Καποδιστριακό, ΑΠΘ καὶ Ἰωαννίνων) καὶ δύο Βρετανικά (Λονδίνου καὶ Λίβερπουλ) Πανεπιστήμια (πίν. 154α-β).

Ἀποβλέποντας στὴν ἀποτελεσματικότερη συντήρηση τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ INSTAP ἐγκαινιάστηκε τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα «Τεχνολογία Μετάλλου στὸ Ἀκρωτήριο» (Metal Technology at Akrotiri). Δίνοντας ἔμφαση στὴ μελέτη τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς (χυτευτῆρες, φυσητῆρες, μῆτρες) τὸ πρόγραμμα ἀποβλέπει στὴν ἀναζήτηση τῶν τεχνικῶν ποὺ ἐφαρμόστηκαν γιὰ τὴν κατασκευὴ διαφόρων ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων. Τὸ πρόγραμμα, μὲ ἐπιστημονικὴ ὑπεύθυνο τὴν συνεργάτιδα τῆς ἀνασκαφῆς κ. Ἄννα Μιχαηλίδου, διευθύντρια ἐρευνῶν στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, πραγματοποιεῖται σὲ συνεργασία μὲ τὸν διευθυντὴ ἐρευνῶν στὸ ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος κ. Γ. Μπασιάκο.

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 155-158)

Συνεχίσθηκαν κατά τὸ 2010, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου, οἱ ἐργασίες συντήρησης καὶ προκαταρκτικῆς μελέτης εὐρημάτων τῶν Ἀνασκαφῶν Ζάκρου. Στὶς ἐργασίες συμμετεῖχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Μ. Ζαμπανίни, Μ. Ζωιτόπουλος, Χ. Μουστάκα, Μ. Πλάτωνος, Α. Σαλίχου, Μ. Τσιμπουκάκη, Α. Φραντζεσκάκης καὶ Γ. Χαρίτος καὶ οἱ συντηρητὲς ἀρχαιοτήτων Κ. Νικάκης, Μ. Νικάκης καὶ Ε. Καρδαρά. Οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀθ. καὶ Ἀγγ. Νακάσης ἐξεπόνησαν σχεδιαστικὲς ἀποτυπώσεις κτηρίων στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Ζάκρου. Γιὰ μία ἀκόμα φορά, ἡ ἀρχαιολόγος δρ. E. Shank καὶ οἱ συνεργάτες της, ἐκ μέρους τοῦ Institute for the Aegean Prehistory, κατέγραψαν καὶ φωτογράφισαν κομμάτια τοιχογραφιῶν ποὺ συντηροῦνται στὸ Ἐργαστήριον Συντήρησης Εὐρημάτων Ζάκρου. Διοικητικὴ ὑποστήριξη στὸ ἔργο προσέφεραν, ἐκτὸς τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, οἱ ΚΓ' καὶ ΚΔ' Ἐφορεῖες Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, ἡ Διεύθυνση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ ἡ Βρετανικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν. Τέλος, τὸ ἐφετινὸ πρόγραμμα ὑλοποιήθηκε χάρις στὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη ποὺ προσέφεραν τὸ Institute for the Aegean Prehistory (INSTAP) καὶ τὸ Ἰδρυμα Ψύχα, τὸ ὁποῖο διέθεσε εἰδικὸ κονδύλι γιὰ τὴ συνέχιση τῆς συντήρησης τῶν χάλκινων εὐρημάτων. Πρὸς ὅλους τοὺς ἀνωτέρω, ἀνθρώπους, ὀργανισμοὺς καὶ φορεῖς, ἐκφράζονται, μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτή, θερμὲς εὐχαριστίες.

Α. Καταγραφή καὶ προκαταρκτικὴ μελέτη κεραμικῶν ὁμάδων

Στὸ Ἡράκλειο συνεχίσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους Μ. Ζαμπανίни καὶ Μ. Ζωιτόπουλο ἡ καταγραφή καὶ ψηφιακὴ φωτογράφιση κεραμικῶν ὁμάδων τῶν πρώτων δέκα ἐτῶν τῆς ἀνασκαφῆς. Οἱ ἐνενήντα μία (91) ὁμάδες ποὺ κατα-

γράφηκαν ἐφέτος προέρχονταν ἀπὸ τὸ ΥἼΜ Ι ἀνάκτορο (ἀνασκαφή 1966) καὶ ἔξι κτήρια τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ (ἀνασκαφές 1970 καὶ 1971).

Ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο προέρχεται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ τὰ θεμέλια δωμάτων XLVII καὶ XLVIII τοῦ Νότιου Ἑργαστηριακοῦ Τομέα. Τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἀντιπροσωπεύει χρονολογικὰ τὴν ΥἼΜ ΙΒ περίοδο, πού ἦταν καὶ ἡ τελευταία φάση λειτουργίας τοῦ ἀνακτόρου στὴ θέση. Ἡ τυπολογία τῶν ἀγγείων δὲν διαφέρει αἰσθητὰ ἀπὸ ἐκείνη ἄλλων κεραμικῶν ομάδων τοῦ ἴδιου τομέα, πού μελετήθηκαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη. Ἀνάμεσα στὰ παμπληθῆ ὄστρακα χρηστικῶν ἀκόσμητων ἀγγείων, διακρίνονται τὰ θραύσματα λεπτοῦ ἡμισφαιρικοῦ κυάθου διακοσμημένου στὸν λεγόμενο «ἐναλλασσόμενο» ρυθμὸ τῆς εἰδικῆς ἀνακτορικῆς παράδοσης καὶ τμηματικὰ σωζόμενο πυριατήριο μέ, φακοειδοῦς σχήματος, διάτρητο, κοίλο σῶμα, γιὰ τὴν τοποθέτηση τῆς καύσιμης ὕλης.

Οἱ ὑπόλοιπες ομάδες ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο προέρχονται ἀπὸ τὸν ὥρο LXXII τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγας καὶ τὸν ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ τῆς ΒΑ πλακόστρωτης αὐλῆς. Περιελάμβαναν, κατεξοχήν, θραύσματα χρηστικῶν ἀκόσμητων ἀγγείων διαφόρων τύπων, μὲ κυρίαρχη κατηγορία ἐκείνη τῶν ἀγγείων πόσης.

Τὸ κεραμικὸ ὕλικό πού καταγράφηκε ἀπὸ τὰ κτήρια «Ἀποθετῶν Ἱεροῦ», «Βορείως τῆς Ὀδοῦ Λιμένος» καὶ «Η» τῆς ΒΑ συνοικίας τῆς πόλης, ἀποτελεῖται ἀπὸ ομάδες ἰδιαίτερα πλούσιες, τόσο ὡς πρὸς τὴν τυπολογία τῶν σχημάτων ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὶς διακοσμήσεις τῶν ἀγγείων πού ἀντιπροσωπεύονται σὲ αὐτές. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ παλαισανακτορικά σύνολα ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα κτήρια, μὲ ἀγγεῖα πού ἐκπροσωποῦν ὅλες τὶς δυνατὲς λειτουργίες (ἀποθήκευση, προετοιμασία καὶ κατανάλωση τροφῆς καὶ ποτῶν). Μεγαλύτερη ποικιλία ὡς πρὸς τὸ σχηματολόγιο καὶ τὸν τρόπο διακόσμησής τους παρουσιάζουν τὰ ἐπιτραπέζια σκεύη. Χαρακτηριστικοὶ τύποι ἀγγείων πόσης πού περιλαμβάνονται εἶναι τὰ tumblers (πίν. 155α), τὰ τροπιδωτὰ κυάθια καὶ τὰ κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα, ἐνῶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σχήματα ξεχωρίζουν οἱ πρόχοι, οἱ λοπάδες, οἱ δίμυξοι λύχνοι μὲ πλατὺ περιχεῖλωμα καὶ οἱ κάδοι «τύπου κυψέλης». Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἀκόμα ὁ ἐντοπισμὸς τμήματος μεταλλευτικῆς χοάνης, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁποίας διακρίνονται δύο στρώσεις ὑπολειμμάτων χύτευσης χαλκοῦ (πίν. 155β).

Πολὺ σημαντικὸς γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας τῆς ἐγκατάστασης ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐντοπισμὸς, στὸ ὕλικό τοῦ «Κτηρίου Ἀποθετῶν Ἱεροῦ», κεραμικῶν ομάδων πού ἀντιπροσωπεύουν ἓνα «καθαρὸ» ΥἼΜ ΙΙΙ ἐπίπεδο κατοίκησης. Οἱ

ομάδες προέρχονται αποκλειστικά από τὰ γειτονικά δωμάτια Ι και Κ στο ΝΑ τμήμα του οικοδομήματος, δείχνοντας πώς αυτό το μικρό τμήμα του κτηρίου είχε καθαρισθεί από τὰ μπάζα της ΥΜ ΙΒ καταστροφής, για νὰ ξαναχρησιμοποιηθεί ως κατοικία κατά τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο ζωῆς τῆς ἐγκατάστασης. Ἡ ΥΜ ΙΙΙ κεραμεικὴ περιλαμβάνει, κυρίως, χαρακτηριστικὰ τῆς περιόδου αὐτῆς ἀγγεῖα πόσης, ὅπως ἡμισφαιρικούς κυάθους με πρόχυση (ἀγγλ. «pulled-rim bowls») (πίν. 156α), δίωτους βαθεῖς σκύφους καὶ ἄωτα κύπελλα με κυρτὰ τοιχώματα, ἀλλὰ καὶ μεγαλύτερα ἀγγεῖα, ὅπως ἀμφοροειδεῖς κρατῆρες, ψευδόστομους ἀμφορεῖς καὶ λεκάνες.

Οἱ ομάδες ἀπὸ τὸ «Κτήριο Η» τοῦ ΒΑ λόφου ποὺ μελετήθηκαν ἀντιπροσωπεύουν κυρίως τὴ Νεοαναστασιακὴ περίοδο καὶ περιλαμβάνουν ἀρκετὰ κομμάτια με διακόσμηση χαρακτηριστικὴ τῆς ἐν λόγω ἐποχῆς. Ἀνάμεσά τους, ἀξιοσημείωτα εἶναι θραύσματα με διακόσμηση ripple καὶ κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα κλειστοῦ ἀγγείου, ποὺ σώζει θέμα καμπυλούμενης φυλλοφόρου ταινίας ἢ ὁποῖα ἀπολήγει σὲ κρινοπάπυρο.

Ἐνας μικρὸς ἀριθμὸς ομάδων προέρχεται ἀπὸ τρία ἀκόμα κτήρια τῆς ἴδιας συνοικίας. Τὸ «Κτήριο τῶν Διθύρων» ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ μία μόνο ομάδα, ποὺ ἀποτελεῖται, σχεδὸν αποκλειστικά, ἀπὸ ἀγγεῖα μετὰγγισης τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου. Ἀπὸ μία ομάδα, ἀποτελούμενη κυρίως ἀπὸ θραύσματα χρηστικῶν ἀγγείων μέσου μεγέθους, ἀντιπροσωπεύεται καὶ τὸ γειτονικὸ «Κτήριο Γ». Τέλος, τὸ «Ἰσχυρὸ Κτήριο» ἐκπροσωποῦν τρία (3) σύνολα, με θραύσματα, κυρίως, χρηστικῶν, ἀκόσμητων, νεοαναστασιακῶν ἀγγείων, μικροῦ καὶ μέσου μεγέθους.

Στὴ Ζάκρο, ἀπὸ ομάδα ἀρχαιολόγων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ὑπογραφομένου, πραγματοποιήθηκε πλῆσιμο, διαλογὴ καὶ καταγραφὴ τμήματος τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου τῆς αναστασιακῆς περιόδου 1979. Οἱ ομάδες ποὺ μελετήθηκαν προέρχονταν ἀπὸ δύο κυρίως τομεῖς: τὸν Δρόμο μετὰξὺ τῶν Οἰκιῶν Β, Γ καὶ Δ τῆς ΒΔ συνοικίας τῆς μινωικῆς πόλης («Τομέας Hogarth») καὶ τὰ κτήρια ποὺ βρισκόνταν ἀμέσως βόρεια τῆς «Ὁδοῦ Λιμένος» («Σπίτι τοῦ Πολυθύρου», «Σπίτι τῆς Ράμπας» καὶ «Ἀκραῖο Ἀνατολικὸ Κτήριο Βορείως τῆς Ὁδοῦ Λιμένος»). Ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ, ἂν καὶ ἀποσπασματικὴ, ὑπῆρξε ἐνδιαφέρουσα, περιλαμβάνοντας, μετὰξὺ ἄλλων, κομμάτια τόσο τῆς Παλαιοαναστασιακῆς ὥς καὶ τῆς Νεοαναστασιακῆς περιόδου, με ὠραία – καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις πρωτότυπη – γραπτὴ διακόσμηση (πίν. 156β). Ἀξιοσημείωτος εἶναι, ἀκόμα, ὁ ἐντοπισμὸς ἐνὸς μεγάλου τμήματος πῆλινου κυπέλλου τοῦ τύπου τῆς «ιερᾶς

κοινωνίας» καὶ θραύσματος δισκοειδοῦς πώματος μικροῦ πίθου, πού ἔσωζε ἐγγάρια ρακτο σημεῖο κεραμείως παρὰ τὴν περιφέρεια.

Β. Συντήρηση εὐρημάτων

Στὸ Ἐργαστήριο Συντήρησης εὐρημάτων Ζάκρου, στὸν Ἅγιο Νικόλαο, συντηρήθηκαν καὶ ἀποκαταστάθηκαν περὶ τὰ ἐβδομήντα (70) πήλινα ἀγγεῖα, διαφόρων τύπων καὶ μεγεθῶν. Πρόκειται, κυρίως, γιὰ ὑλικὸ πού προέρχεται ἀπὸ τὴν «Οἰκία Β τοῦ ΒΔ λόφου» («Τομέας Hogarth»), τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερο τμήμα ἐρευνήθηκε κατὰ τὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους τῶν ἐτῶν 1978 καὶ 1979. Ἀνάμεσα στὰ ἀγγεῖα πού ἀποκαταστάθηκαν, διακρίνονται δύο, ὅμοιοι μεταξύ τους, μεγάλοι, δῶτοι προχυτικοὶ κάδοι, εὐμεγέθους κάδος, χωρὶς προχοή ἀλλὰ μὲ σχοινοειδῆ περιφερικὴ ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, τετράωτος ὠσειδῆς πιθίσκος μὲ διακόσμηση πλατιῶν μελανῶν, διασταυρούμενων μεταξύ τους, ταινιῶν, μικρὸς τετράωτος πιθαμορέας μὲ καστανὸ ἐπίχρῖσμα, δύο ψηλοὶ ἀμφορεῖς μὲ ἐλλειψοειδῆ στόμιο, τρεῖς τριποδικὲς χύτρες, ὀκτὼ ἡμισφαιρικοὶ κύαθοι, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀνήκουν στὸν ἄωτο, εὐμεγέθη, τύπο, μόνωτο κύπελλο «τύπου Βαφειοῦ» καὶ ἓνας μικρὸς ἀσκὸς μὲ πεπιεσμένο σφαιρικὸ σῶμα καὶ μελανό, στίλβον, ἐπίχρῖσμα. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ὅμως, τόσο ὡς πρὸς τὴν πλούσια τυπολογία τους ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὰ διακοσμητικὰ θέματα πού ἔφεραν, παρουσιάζουν οἱ πρόχοι τοῦ συνόλου. Οἱ τύποι πού ἀντιπροσωπεύονται εἶναι ὁ ραμφόστομος, ὁ ὀφθαλμωτός, ὁ τριφυλλόστομος καὶ ἐκεῖνος μὲ τὸ κυκλικὸ στόμιο χωρὶς προχοή (πίν. 157α). Στὰ θέματα περιλαμβάνονται μεταξύ ἄλλων, παπυροειδῆ φυτὰ, στυλιζαρισμένοι βράχοι, τρέχουσες σπεῖρες καὶ μικρὲς σκοτεινόχρωμες κηλίδες σὲ πυκνὴ διάρθρωση (πίν. 157β). Τὸ σύνολο περιλαμβάνει, ἀκόμα, πάνω ἀπὸ τριάντα κωνικὰ κύπελλα διαφόρων μεγεθῶν καὶ τύπων, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα, χρονολογούμενο στὴν Παλαιοανακτορικὴ περίοδο, σώζει διακόσμηση μελανῶν ἀκατάστατων κηλίδων καὶ στὶς δύο του ἐπιφάνειες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Οἰκίας Β, ἀποκαταστάθηκε, στὸν ἴδιον χώρο, ἓνα μεγάλο σταμνοειδῆ ἀγγεῖο μὲ προχοή ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο, πού ἐμφανίζει ἐνδιαφέρουσα διακόσμηση (πίν. 158α). Ἡ τελευταία περιλαμβάνει δύο κύριες διακοσμητικὲς ζῶνες ἀνάμεσα σὲ περιφερικὲς ταινίες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἔφερε καλαμοειδῆ φυτὰ καὶ ἡ δεύτερη, κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, σειρὰ τροχῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται στυλιζαρισμένοι διπλοὶ πελέκει.

Με ειδική επιχορήγηση του Ίδρυματος Ψύχα έγινε δυνατή η συντήρηση αριθμού χάλκινων αντικειμένων, που προέρχονται όλα από το ΥΜ Ι ανάκτορο (πίν. 158β). Αυτά περιλαμβάνουν τέσσερα μαχαίρια, εκ των οποίων τὰ τρία αμφίστομα, τρεις σμίλες, ένα τρυπάνι με στέλεχος τετραγωνικής διατομής και μία περόνη με αγκιστροειδές άκρο. Ακόμα, ολοκληρώθηκε η συντήρηση ενός πολύ μεγάλου χάλκινου οδοντωτού πριονιού, με όπες και στά δύο του άκρα για την προσαρμογή των ξύλινων λαβών του, που δεν σώθηκαν.

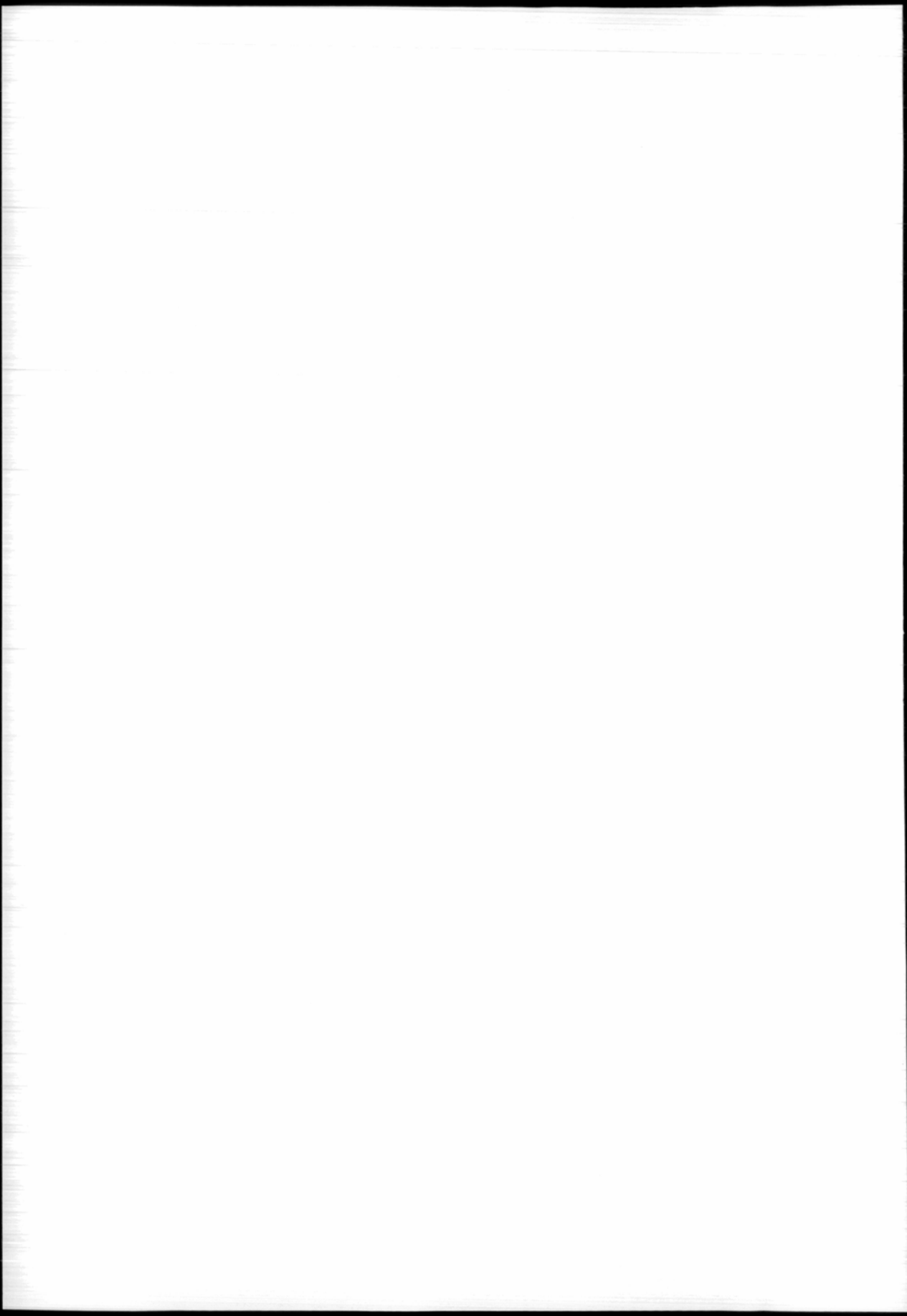
Τέλος, κατά τη διάρκεια των εργασιών συντήρησης του κεραμικού ύλικού της Οίκιας Β, επισημάνθηκε, σε θραύσμα από το χείλος εύρύστομου πίθου, τμήμα εγγάρακτης επιγραφής της Γραμμικής Α γραφής, αποτελούμενο από τρία σημεία.

Γ. Αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις

Στη Ζάκρο οι αρχιτέκτονες Αθ. και Άγγ. Νακάσης, με τη βοήθεια σπουδαστών της Σχολής Συντήρησης των ΤΕΙ Αθήνας, εκπόνησαν κάτοψη, σε κλίμακα 1:50, του μεγαλύτερου τμήματος του «Κτηρίου Βορείως της Όδοις Λιμένος». Η μεγάλη έκταση που καταλαμβάνει το εν λόγω οικοδόμημα, κτισμένο σε διαδοχικά άνδhra της πλαγιάς του ΒΑ λόφου, δεν επέτρεψε την ολοκλήρωση της εργασίας, η οποία και προγραμματίστηκε, ήδη, για το προσεχές έτος.

Δ. Ταξινόμηση, ηλεκτρονική απογραφή και φωτογράφιση ύλικού στο Έργαστήριο Συντήρησης εύρημάτων Ζάκρου

Στο Έργαστήριο Συντήρησης εύρημάτων Ζάκρου ο αρχαιολόγος Γ. Χαρίτος ασχολήθηκε με την αναταξινόμηση και ηλεκτρονική απογραφή μέρους του κεραμικού ύλικού των ανασκαφών, που παρέμενε αποθηκευμένο σε χάρτινα κιβώτια μετά από τη μεταφορά του στον χώρο αυτόν από τὰ μουσεια ήρακλείου και Σητείας. Ακόμα, οι αρχαιολόγοι Μ. Ζωιτόπουλος και Ε. Shank φωτογράφησαν ψηφιακά όλα τὰ αντικείμενα που συντηρήθηκαν στο Έργαστήριο κατά την περίοδο 2009-2010.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ*

Κατὰ τὸ 2010 ἐκδόθηκαν τὸ Ἔργον τοῦ 2009 πλούσια εἰκονογραφημένο, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς τοῦ 2009 μὲ ἐννέα σημαντικὰς μελέτες ἀπὸ τὶς ὁποῖες μνημονεύω μόνον τὴν πρώτη καὶ ἐκτενέστατη, τοῦ καθηγητοῦ καὶ Συμβούλου τῆς Ἑταιρείας κ. Ἰωάννου Παπαποστόλου «Ψηφιδωτὰ τῆς Πάτρας. Θεώρηση». Ἡ μελέτη εἶναι ἡ πρώτη συνολικὴ γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ποὺ βρέθηκαν στὶς σωστικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Πάτρας κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, καὶ εἰκονογραφεῖται μὲ πολλὰς εἰκόνες ψηφιδωτῶν ἀγνώστων ἕως τῶρα ποὺ πλουτίζουν τὴν ἀκόμη ἀτελὴ γνώση μας γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ πόλιν.

Ἐκδόθηκαν ἐπίσης τὰ Πρακτικὰ τῶν ἐτῶν 2007 καὶ 2008 μὲ τὶς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἀντίστοιχων ἐτῶν καὶ τὰ τεύχη 95-98 τοῦ τριμηνιαίου περιοδικοῦ Ὁ Μέντωρ, μὲ ὕλη χρονολογικὴ καὶ ἱστοριοδιφικὴ, ὅπως τὸ κείμενο «Ἡ προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων ἐπὶ Καποδίστρια», τέσσερις σύντομες μελέτες τοῦ Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου γιὰ θέματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδιστρίου καὶ ἡ συνοπτικὴ ἀνασκόπηση τοῦ ἐορτασμοῦ τῶν 2500 χρόνων ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος (490 π.Χ.).

Ἀπὸ τὰ λοιπὰ δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 2010 ἐκδόθηκε τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Παπαγεωργίου Βενετᾶ, Πόλεις καὶ μνημεῖα στὴν Ἑλλάδα τοῦ Ὁθωνος (BAE 266). Κύριο μέρος τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖ τὸ κείμενο μεταφρασμένης ἀπὸ τὰ γερμανικὰ μελέτης τοῦ Friedrich Stauffert (†1860) μὲ τίτλον «Ἡ ἱδρυσις τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ κατάστασις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σήμερα στὴν Ἑλλάδα».

* Βλ. καὶ Ἔργον 2010, 65-70.

Ὁ Stauffert εἶχε ὑπηρετήσει τὸ ἐλληνικὸ Δημόσιο κατὰ τὰ ἔτη 1833-1843 ὡς τοπογράφος καὶ ἀρχιτέκτων καὶ τὸ κείμενό του, δημοσιευμένο σὲ γερμανικὸ τεχνικὸ περιοδικὸ τὸ 1844 ἀποτελεῖ τὴν πρώτη προσπάθεια γενικῆς ἐξέτασης τῆς πολεοδομικῆς κατάστασης τῶν τότε ἐλληνικῶν πόλεων. Περιλαμβάνει πληροφορίες καὶ σκέψεις γιὰ τοὺς τότε οἰκισμούς, τὸν πολεοδομικὸ σχεδιασμό, ἐξηγεῖ πολλὰς φορές ποιοὶ ὑπῆρξαν οἱ λόγοι ποὺ ἐπέδρασαν στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ κάθε σχεδιασμοῦ, κυρίως τῆς Ἀθήνας, περιγράφει τὶς οἰκοδομικὰς τεχνικὰς καὶ κάνει, ὑπὸ τύπο περιγηγητικῆς διήγησης, γενικὴ περιγραφή τοῦ ἐλληνικοῦ Κράτους (Στερεᾶς, Πελοποννήσου, Κυκλάδων), ἡ ὁποία ὅμως βασίζεται καὶ σὲ ἔργα ἄλλων. Φυσικὰ ἔχει ἄφθονες μνεῖες ἀρχαίων τόπων μὲ πηγὴ τὸν Πausanias σύμφωνα μὲ τὶς συνήθειες τοῦ 19ου αἰῶνα ὅπου σὲ κάθε ἔργο γιὰ τὴ νέα Ἑλλάδα προεῖχε ἡ ταύτιση τῶν τόπων καὶ τῶν ὀνομάτων μὲ ὅσα ἀνήκουν στὴν Ἀρχαιότητα.

Τὸ κείμενο τοῦ Stauffert ὑπομνηματίζεται πλούσια ἀπὸ τὸν ἐκδότη του, τὸν κ. Παπαγεωργίου Βενετᾶ, ὁ ὁποῖος διασαφηνίζει κάθε πληροφορία καὶ τὴν συσχετίζει μὲ ὅσα παρέχουν οἱ σύγχρονοι τοῦ Stauffert Κλεάνθης, Schaubert, Ross καὶ ἄλλοι. Ὁ ἀναγνώστης, εἴτε εἰδικὸς στὰ πράγματα τῆς πρώτης βασιλείας, μέχρι τοῦ 1843, εἴτε φιλόστοργος ἔχει πλήρη ἐκθεση τῶν ὅσων ἀφοροῦν τὰ πολεοδομικὰ καὶ τὰ τοπογραφικὰ-ἀρχαιολογικὰ ζητήματα τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ ἐλληνικοῦ Κράτους.

Τὸ 2005 καὶ τὸ 2008 (Ἔργον 2005, 85-89· 2008, 138-140) σὰς εἶχα παρουσιάσει τοὺς τρεῖς τόμους τῆς τελικῆς συνολικῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἑλευσίνος ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Kevin Clinton. Τὸ 1999 σὰς εἶχα παρουσιάσει (Ἔργον 1999, 107-108) τὸ βιβλίον τῆς κυρίας Κωνσταντίνας Κόκκου Βυριδῆ, *Πρώιμες πυρές θυσιῶν στὸ Τελεστήριον τῆς Ἑλευσίνος*, μὲ τὸ ὁποῖο ἔγινε γνωστὴ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν στρωμάτων τέφρας ποὺ εἶχαν βρεθῇ ὁ Δημήτριος Φίλιος πρῶτα (1883, 1885, 1887) καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνώτης κατόπιν (1931) στὸ ἱερό τῆς Ἑλευσίνος ὡς καὶ τὰ πολλὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰ στρώματα τέφρας. Ἐνα νέο ἔργο τῆς κυρίας Βυριδῆ ἔρχεται νὰ συμπληρώσει τὸ προσηγόμενον: *Μελανόμορφα γαμήλια ἀγγεῖα ἀπὸ τὶς πυρές θυσιῶν στὸ ἱερό τῆς Ἑλευσίνος*.

Στὸ νέο βιβλίον δημοσιεύονται τέσσερα ἀττικά μελανόμορφα ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ στῶμα τῆς τέφρας. Εἶναι στὴν πραγματικότητά θραύσματα ἀπὸ μία λουτροφόρο-ἀμφορέα καὶ τρεῖς γαμικούς λέβητες ποὺ βρέθηκαν τὸ 1887 ἀπὸ τὸν

Δημήτριο Φίλιο καὶ τὰ ὅποια ἔχουν κατασκευαστεῖ σὲ ἀθηναϊκὰ ἐργαστήρια ἀγγειογράφων τοῦ 6ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ κυρία Βυριδῆ ἐξετάζει τίς συνθῆκες καὶ τὸν ἀκριβῆ τόπο καὶ χρόνο εὕρεσης τῶν θραυσμάτων, τὰ περιγράφει καὶ τὰ ἐξετάζει ἀπὸ τεχνοτροπικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀποψη ἀποδίδοντάς τα σὲ ἐργαστήρια καὶ ζωγράφους καὶ ἐρμηνεύει τὴν παρουσία τους στὸ ἱερὸ τῆς Ἐλευσίνος, μάλιστα μέσα σὲ πυρὲς θυσιῶν. Ἐπειδὴ τὰ ἀγγεῖα εἶναι γαμήλια ἢ συγγραφεὺς διερωτᾶται, ποιὸς ἦταν ὁ σκοπὸς προσφορᾶς τέτοιων σκευῶν σὲ ἐναγιστικὲς πυρὲς. Ἕνα ἀπὸ τὰ συμπεράσματά της εἶναι ὅτι ἐπειδὴ τὰ γαμήλια ἀγγεῖα στὶς πυρὲς αὐτὲς εἶναι λίγα, προκύπτει ὅτι ἢ προσφορὰ τους δὲν ὑπαγορευόταν ἀπὸ ἔθιμο ἀλλὰ ὅτι ἦταν μεμονωμένη πρακτικὴ. Κάποια μάλιστα ἀγγεῖα δὲν ἔχουν γαμήλια παράσταση. Τέλος, ἐφ' ὅσον τὰ ἀγγεῖα θρυμματίζονταν καὶ καίγονταν σὲ ἐναγιστικὴ πυρὰ ἀποκλείεται νὰ ἦταν προσφορὰ νεονύμφων γυναικῶν. Μάλλον λοιπὸν «ἀποτελοῦσαν προσφορὲς γονέων ἢ πολὺ οἰκείων γιὰ τοὺς ἄγαμους ἢ νιόπαντρους νεκροὺς τους ... τὰ γαμήλια ἀγγεῖα ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιπες προσφορὲς τῶν πυρῶν ἔχουν χθόνιο νεκρικὸ χαρακτήρα» εἶναι «νεκρικὰ δῶρα: μὲ αὐτὰ χαροποιοῦν τοὺς προσφιλεῖς νεκροὺς» οἱ ἐπιλοιπόμενοι.

Τὸ νέο βιβλίο τῆς κυρίας Βυριδῆ εἶναι ἡ νέα προσφορὰ τῆς Ἑταιρείας στὴ γνώση τοῦ μεγάλου ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ τοῦ ὁποίου συνεχίζεται ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων, 130 χρόνια μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἀνασκαφῆς του.

Ἡ τελευταία ἐκδόσή μας τοῦ 2010 εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ κ. Γιώργου Δεσπίνη, *Ἄρτεμις Βραυρωνία. Λατρευτικὰ ἀγάλματα καὶ ἀναθήματα ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῆς θεᾶς στὴ Βραυρῶνα καὶ τὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας* (BAE 268). Ὁ κ. Δεσπίνης ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ ἐτῶν τὴ δημοσίευση τῶν γλυπτῶν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βραυρῶνος πού εἶχε γίνεи ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ἰωάννη Κ. Παπαδημητρίου. Ἡ σπουδὴ τῶν πλαστικῶν εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος τὸν ὁδήγησε σὲ βαθειὰ γνώση πολλῶν ζητημάτων πού ἀφοροῦν τὴν τέχνη καὶ τὴ λατρεία στὸ ἱερὸ καὶ τὰ συμπεράσματά του τὰ διετύπωσε σὲ εἰδικὲς μελέτες πού εἶχαν δημοσιευθεῖ σὲ ξένα ἀρχαιολογικά περιοδικά. Οἱ μελέτες αὐτὲς μεταφρασμένες στὰ ἑλληνικὰ ἀποτελοῦν ἐνιαῖο σύνολο γιὰ σημαντικὰ μνημεῖα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος, ὅπως τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ μεγάλο ἀνάγλυφο τῶν θεῶν, ὁ κυκλικὸς βωμὸς τοῦ Διονύσου πού φαίνεται ὅτι εἰκόνιζε τὴν ὑποδοχὴ τοῦ Διονύσου στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀκόμη στὸ βιβλίο δημοσιεύονται σημαντικὸ ἀνάγλυφο πού ἀνέθεσε στὴν Ἀρτέ-

μιδα ἢ Ἀριστονίκη Ἀντιφάτους Θοραιέως, οἱ μαρμάρινες πλαγγόνες ποῦ ἀνέθε-
ταν στὴ θεὰ τὰ κορίτσια πρὶν παντρευτοῦν καὶ μία κολοσσικὴ κεφαλὴ θεᾶς,
εὔρημα τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη, τὴν ὁποία ὁ κ. Δεσπίνης θεωρεῖ ὅτι πιθανῶς
ἀνήκει στὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας ἀπὸ τὸ ἱερό της
στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθῆνας.

Ὁ τόμος κλείνει μὲ μελέτη γιὰ τὸ Βραυρώνιο στὴν Ἀκρόπολη τοῦ ὁποίου
προτείνεται μιὰ νέα ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ*

Ἡ «Σχολή Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης» λειτούργησε γιὰ εἰκοστὴ πρώτη χρονιά ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Συμβούλου κυρίας Ντόρας Βασιλικοῦ ἀπὸ 3 Νοεμβρίου 2010 μέχρι 9 Μαρτίου 2011. Τὰ 16 δῖωρα μαθήματα τῆς περιόδου εἶχαν τὸν γενικὸ τίτλο «Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία καὶ Τέχνη» καὶ διδάχτηκαν ἀπὸ διακεκριμένους Ἑλληνες ἀρχαιολόγους. Ἡ παράδοση τῶν μαθημάτων ἔγινε κατὰ τὴν ἑξῆς χρονολογικὴ σειρὰ:

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΝΙΩΤΗΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Princeton, 3 Νοεμβρίου 2010: *Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία: Μία πρώιμη παγκοσμιοποίηση.*

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 10 Νοεμβρίου 2010: *Ἡ Ρώμη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἕως τὸ τέλος τῆς ρεπουμπλικανικῆς περιόδου.*

ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, 24 Νοεμβρίου 2010: *Ὁ Αὐγουστος καὶ ἡ ἐποχὴ του.*

ΕΥΓΕΝΙΑ ΒΙΚΕΛΑ, Καθηγήτρια τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, 1 Δεκεμβρίου 2010: *Ρώμη: Μία δυναμικὰ ἀναπτυσσόμενη πόλη.*

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Δρ. Ἀρχαιολογίας, 8 Δεκεμβρίου 2010: *Ἀστικός πολιτισμός: Ἡ σχεδιασμένη ρωμαϊκὴ πόλη καὶ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά της.*

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 15 Δεκεμβρίου 2010: *Ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμηση κτηρίων, τὰ ὕλικά καὶ ἡ τεχνική.*

* Βλ. καὶ Ἔργον 2010, 71-81.

ΘΕΟΔΟΣΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΤΙΒΕΡΙΟΥ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22 Δεκεμβρίου 2010: *Ἱερὰ συγκροτήματα καὶ ναοί.*

ΣΕΜΕΛΗ ΠΙΝΓΙΑΤΟΓΛΟΥ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 12 Ἰανουαρίου 2010: *Κτήρια θεαμάτων καὶ ἀγώνων.*

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΑΣΚΟΣ, Ἐπίκουρος καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, 19 Ἰανουαρίου 2011: *Ὑδραγωγεῖα, θέρμες, κρήνες - νυμφαῖα - βεσπασιανές.*

ΜΠΑΡΜΠΑΡΑ ΣΜΙΤ ΔΟΥΝΑ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 26 Ἰανουαρίου 2011: *Κατοικίες, ἀνάκτορα, ταφικά μνημεῖα.*

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2 Φεβρουαρίου 2011: *Τὰ λεγόμενα ἱστορικά ἀνάγλυφα.*

ΘΕΟΔΟΣΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΤΙΒΕΡΙΟΥ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 9 Φεβρουαρίου 2011: *Εἰκονιστικά ἀγάλματα - πορτρέτα.*

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΚΑΤΑΚΗΣ, Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 16 Φεβρουαρίου 2011: *Ὅψεις ρωμαϊκῆς πλαστικῆς: ἰδεαλιστικά ἔργα, ταφικὲς στῆλεις καὶ σαρκοφάγοι.*

ΕΥΓΕΝΙΑ ΒΙΚΕΛΑ, Καθηγήτρια τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, 23 Φεβρουαρίου 2011: *Ρωμαϊκὴ ζωγραφικὴ.*

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΤΖΑΚΑ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2 Μαρτίου 2011: *Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα στὶς περιοχὲς τῆς Μεσογείου κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ περίοδο.*

ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, 9 Μαρτίου 2011: *Ὁ Ἀδριανὸς καὶ ἡ ἐποχὴ του.*

Ἐγιναν ἐπίσης καὶ οἱ ἀκόλουθες εἰδικὲς ὁμιλίες:

ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ, Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 24 Ἰανουαρίου 2011: *Ἡ ζωφόρος τοῦ ἑορτολογίου στὴ Μικρὴ Μητρόπολη τῆς Ἀθήνας.*

MIX. B. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητῆς Ἀρχαιολογίας University of Missouri, St. Louis, Η.Π.Α., 14 Φεβρουαρίου 2011: *Ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Νέστορος. Οἱ ἀνασκαφὲς στὴν Ἰκλαίνα καὶ ἡ Ὀμηρικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Πύλου.*

Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας*

Κατὰ τὴν περυσινὴ συνάθροισή μας ἐδῶ σὰς εἶχα μιλήσει γιὰ τὴ γενναία χορηγία τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς πρὸς τὴν Ἑταιρεία χάρις στὴν ὁποία συντάχθηκε ἐξ ἀρχῆς ὁ κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή (Ἔργον 2009, 8-9, 101-102· Ὁ Μέντωρ 93, 2009, 103-105· 94, 2009, 221-223· 97, 2010, 135-136). Τὸ ἔργο αὐτὸ ὁλοκληρώθηκε μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ κ. Μιχαὴλ Τζεκάκη καὶ τὴν τεχνικὴ ὑποστήριξη τοῦ κ. Γιάννη Κοσμᾶ, καὶ τῶν δύο εἰδικῶν στὴν ὁργάνωση βιβλιοθηκῶν, ὡς καὶ τὴ συνεχῆ συνδρομὴ τοῦ προσωπικοῦ τῆς Βιβλιοθήκης ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς λειτουργίας τῆς βιβλιοθήκης καὶ τὶς ἑκτακτες τοῦ ἔργου τοῦ νέου καταλόγου. Ἐκ μέρους τοῦ Συμβουλίου τὴν ὅλη διαδικασία συντόνιζε ἡ Σύμβουλος κυρία Ντόρα Βασιλικοῦ, ἡ ὁποία, πλὴν τῆς γενικῆς ἐποπτείας, εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς τελικῆς μορφῆς τοῦ περιεχομένου τῆς Βιβλιοθήκης. Ὅπως εἶναι φυσικὸ κατὰ τὰ 174 χρόνια τοῦ βίου τῆς Ἑταιρείας, ἡ Βιβλιοθήκη, κατὰ τὸν νόμο τῆς ἀδρανείας ἢ καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, εἶχε παρεκκλίνει ἀπὸ ὀρισμένους κανόνες. Μὲ τὸν νέο κατάλογο καὶ τὰ αὐστηρὰ ὅρια ποὺ θέτει ἡ ἐφαρμογὴ του, ἡ μορφή τῆς βιβλιοθήκης ἀποκαταστάθηκε. Συγχρόνως συγκεντρώθηκαν τὰ βιβλία ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση γιὰ τὴ δημιουργία τῆς νέας μας βιβλιοθήκης στὸ κτήριο τῶν ὁδῶν Λυκομιδῶν καὶ Ἀκταίου στὸ Θησεῖο, δωρεᾶς Γεωργίας Μπάρλα.

Τὸ ἔργο ποὺ σὰς περιέγραψα εἶναι μεγάλο καὶ δαπανηρό. Μὲ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῆς Ἑταιρείας τῶν τελευταίων χρόνων ἦταν ἀδύνατον νὰ γίνεи. Ὅμως χάρις στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα συντελέστηκε καὶ ἀποτελεῖ κεφάλαιο τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ἐπιστήμης. Δὲν σὰς διαφεύγει, ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια τὸ Κράτος, ὅταν δὲν μάχεται φανερά τὴν Ἑταιρεία, ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ ἔργο της, γιὰ τὴν πρόοδό του, ἐνῶ εἶναι ἔργο ἐλληνικὸ γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Ἡ Ἑταιρεία ἐπιτελεῖ ἔργο τοῦ Κράτους γιὰ τὸ Κράτος.

Τὸ Συμβούλιο ἐκφράζει πρὸς τὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τὶς εὐχαριστίες του γιὰ τὴ μεγάλη χορηγία ποὺ ἔκανε δυνατὴ τὴν ἀνασύστασή τῆς Βιβλιοθήκης μας.

* Βλ. καὶ Ἔργον 2010, 74-76.

Δὲν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς Γεώργιος Σταύρου (1788-1869) ὑπῆρξε ἰδρυτὴς ἐταῖρος τῆς Ἑταιρείας. Μετὰ ἀπὸ 174 χρόνια τὸ δημιοῦργημα τοῦ Γεωργίου Σταύρου συνδέεται μὲ τὴν Ἑταιρεία στὴν ἐπιτέλεση ἑνὸς ἔργου ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐθνικοῦ.

Τὸ «Ἰδρυμα Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης»

ἐνισχύει τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας*

Μία ἄλλη σημαντικὴ χορηγία πρὸς τὴν Ἑταιρεία εἶναι τοῦ Ἰδρύματος «Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης», ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Ἑταιρείας στὸν πέμπτο ὄροφο τοῦ Μεγάρου μας.

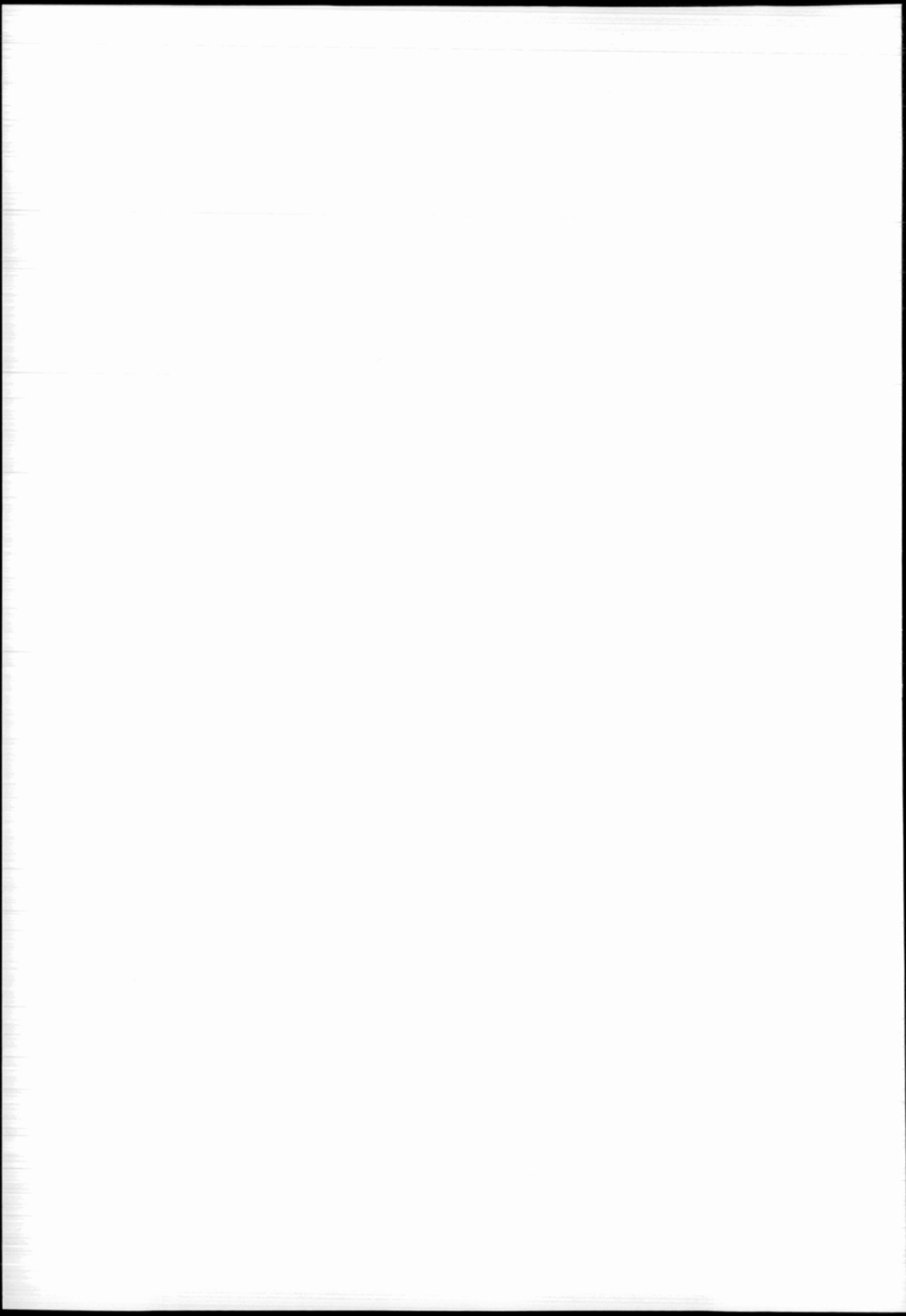
Ἡ αὐξηση τῶν δραστηριοτήτων μας, τῶν ἐκδόσεών μας καὶ ἡ ἐπιβεβλημένη πλέον ἀπὸ τὸ Κράτος ἠλεκτρονικὴ ἐπικοινωνία τοῦ Λογιστηρίου μὲ τὸ Δημόσιο ἀπαιτοῦσαν νέες ἐγκαταστάσεις καὶ νέα κατανομή τοῦ χώρου τῶν Διοικητικῶν Ὑπηρεσιῶν τὴν ὁποία σχεδίασε ὁ ἀρχιτέκτων κ. Βασίλης Σγούτας ὁ ὁποῖος ἐπέβλεψε καὶ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου. Ἡ νέα διαρρύθμιση τοῦ πέμπτου ὀρόφου εἶναι τώρα ἐξαιρετικῶς λειτουργικὴ καὶ μᾶς δίνει δυνατότητες ἐπεκτάσεως τῶν δραστηριοτήτων μας.

Τὸ Συμβούλιο ἐκφράζει πρὸς τὸ Ἰδρυμα «Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης» καὶ πρὸς τὸν Πρόεδρό του κ. Ἀντώνιο Παπαδημητρίου θερμὲς εὐχαριστίες γιὰ τὴ γενναϊὸδωρη χορηγία, μάλιστα σὲ καιροὺς ἰδιαίτερα δυσμενεῖς. Τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελέστηκε ἔχει ἄμεσες καὶ εὐεργετικὲς συνέπειες στὸ ὅλο ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας.

* Βλ. καὶ Ἔργον 2010, 77-78.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Τὸ Πρακτικὸ τῆς Α΄ Τακτικῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 8 Μαΐου 2011
βλ. Ὁ Μέντωρ, τεύχος 99, Ἀπριλίου - Μαΐου 2011, 27-48.

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ἀπὸ ΝΑ. Σὲ πρῶτο πλάνο τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο ἐξωτερικὰ τοῦ Κτιρίου ΛΔ πρὶν τὴν ἀφαίρεσή του. Λήψη ἀπὸ τὸ Νότο (φωτ. 2009). β. Μικρογραφικὸ χειροποίητο ἀγγεῖο χοῆς ἐντὸς τῆς αὐλακὸς πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ Κτιρίου ΛΔ'.

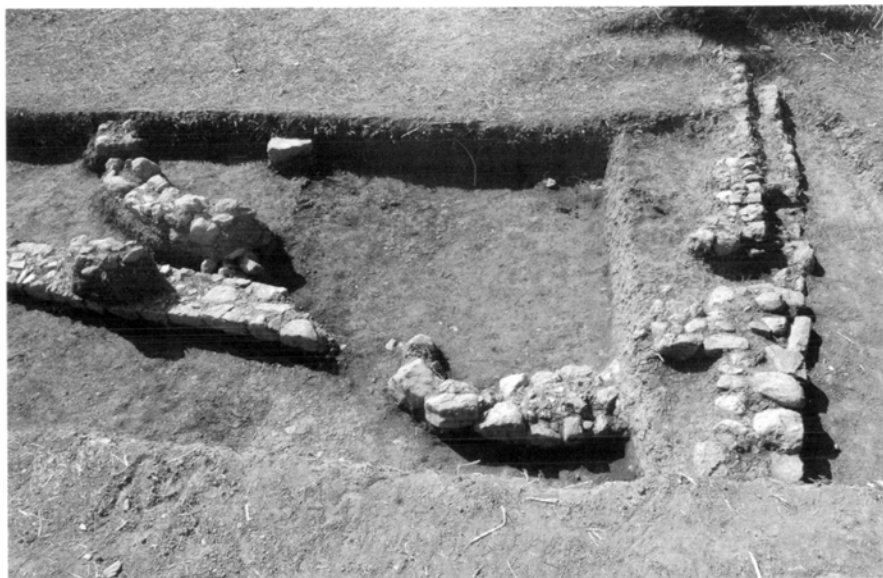
α. Τετράγωνο -Ο1, από Δυσμάς. Αριστερά διακρίνεται ο λιθοσωρός («ανάχωμα»),
 σὲ πρῶτο πλάνο ὁ T160, στὸ μέσον καὶ δεξιὰ τὸ κυκλικό (;) κτίσμα. β. Ὁ T160
 (σὲ πρῶτο πλάνο) καὶ ἡ κυκλοτερὴς κατασκευὴ, ἀπὸ τὰ δυτικά.

α. Άποψη του Τετραγώνου -Ο1 από Δυσμάς, μετά τὸ πέρας τῆς ἔρευνας. β. Ἡ ΝΑ γωνία τοῦ παλαιότερου περιβόλου T146 καὶ ὁ νεώτερος (T149) ἀπὸ δυτικά.

α. Περιβόλος T141 και Κτίριο ΑΖ (T159) στα Τετράγωνα -Μ(-1), -Ν(-1), από ΒΑ. β. Περιβόλος T141 στα Τετράγωνα -Α(-1), -Μ(-1), -Ν(-1), από ανατολικά.

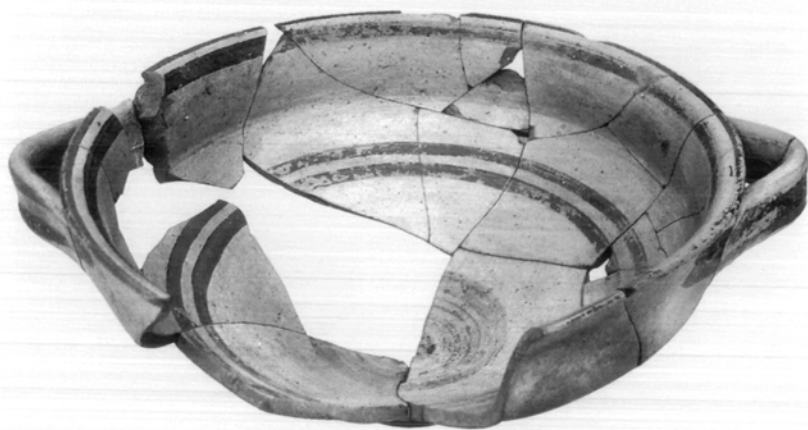
α. Ὁ Περίβολος (T159) (δεξιὰ) καὶ τὸ καμπύλο θεμέλιο T158 (Κτίριο ΛΖ) (ἀριστερά), ἀπὸ βόρεια. β. Παιδικὸς ἐγγυτρισμός (Τάφος IV). Λήψη ἀπὸ τὸ Νότο.

α-β. Νεροκόσκινο.

Ανατολική Οικία. Τοίχοι Γ και Η, από Δυσμάρ.

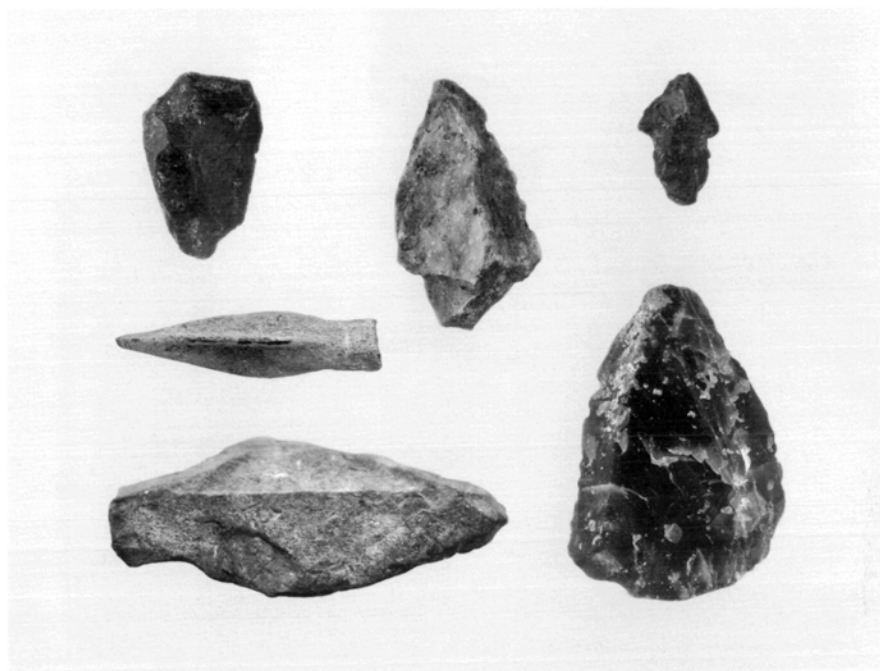
α-γ. Ανατολική Οικία: α. Πήλινο έλληγιστικό είδώλιο. β Έπάνω τμήμα τριφυλλό-
σχημης πρόχου ΥΕ ΙΙΙΓ προχωρημένης περιόδου. γ. Τροπιδωτό ΥΕ ΙΙΙΓ πινάκιο.

Κάτω Πόλη. Ίσχυρός δυτικός τοίχος.

Κάτω Πόλη. Μεγάλος μυκηναϊκός τοίχος.

α-β. Κάτω Πόλη: α. Λεπίδες όψιανού και πυριτολίθου. β. Λίθινα έργαλεία, κωνίδια και δακτυλίδι.

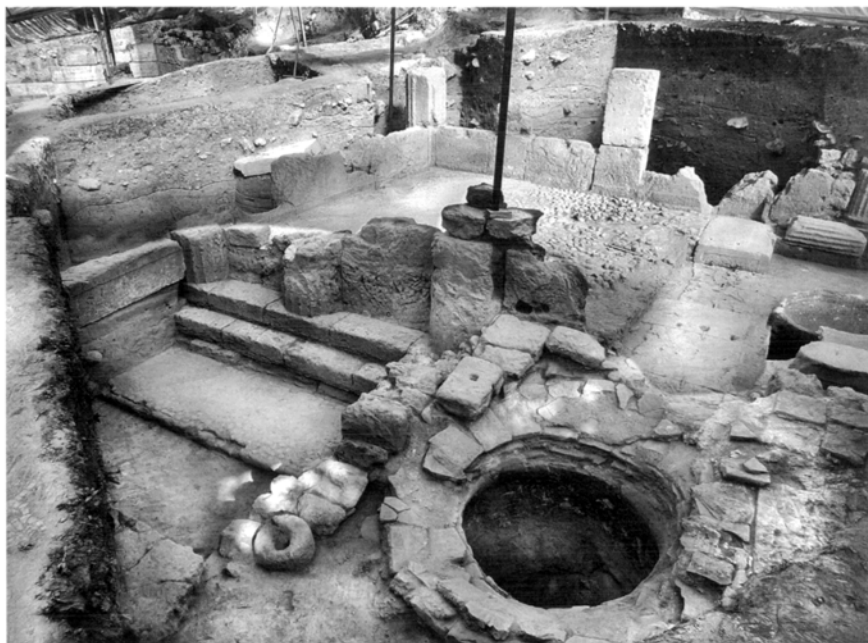
α. Κάτω Πόλη. Σιδερένια καρφιά. β. Οικία Πέτσα. Άγγεϊα συγκολληθέντα από
τά ὄστρακα τοῦ πηγαδιοῦ τοῦ δωματίου Π.

α-β. Οίκία Πέτσα. α. Προχοϊκό ἀγγεῖο με διακόσμηση ἀνθέων. β. Καθαρισμός τοιχογραφιών.

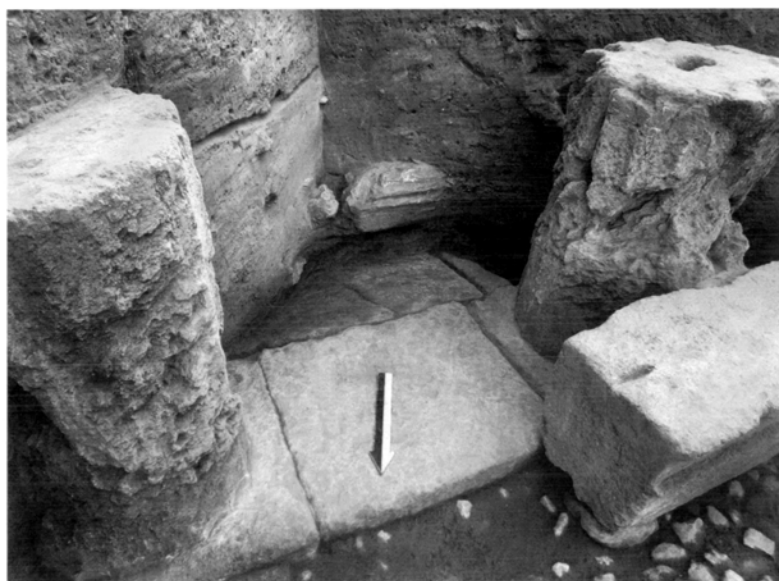
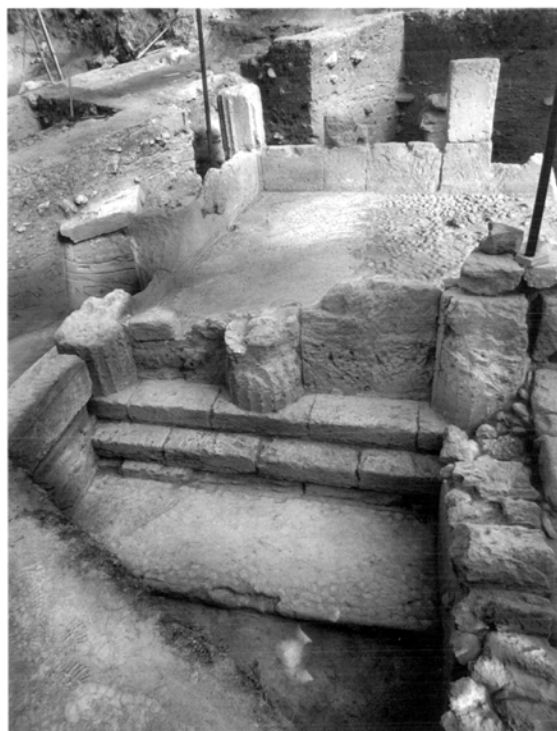
α. Τετράγωνο Ι24. Στρωματογραφία της ανατολικής πλευράς. β. Τετράγωνο Κ24.
Άποψη από Δ.

α. Μεταγενέστερη στέρνα ἐπὶ τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ κτιρίου Γ. Ἀποψη ἀπὸ Δ.
β. Ἀποψη ἀπὸ δυτικὰ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ κτιρίου Γ.

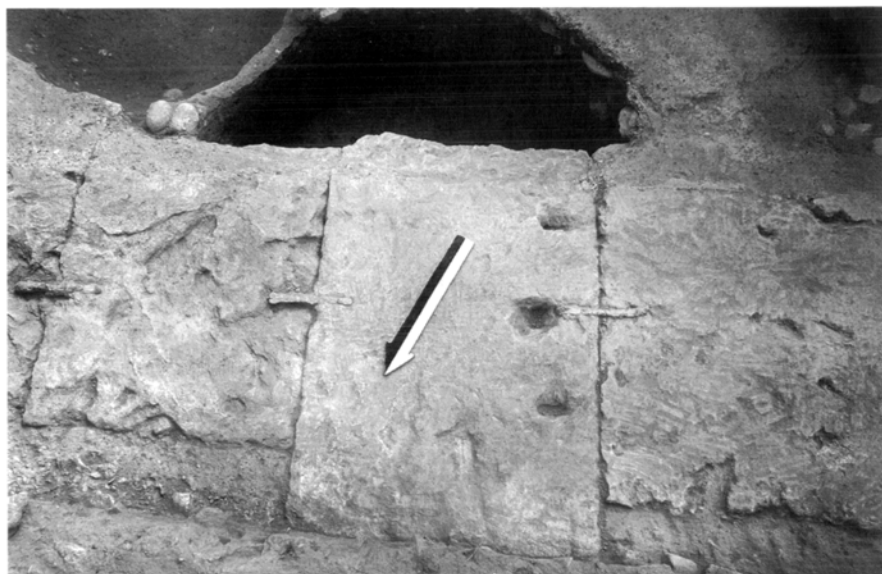
α. Ανατολική πλευρά του κτιρίου Γ. Άποψη από ΒΑ. β. Ο ΒΑ γωνιαίος κίονας.

α. Δυτική πλευρά του κτιρίου Γ. Άποψη από Δ. β. Τμήμα της «ράμπας» εισόδου.

α. Άποψη του εσωτερικού του κτιρίου Γ. β. Υποθεμελίωση του κατωφλιού μεταξύ του προθαλάμου και του κυρίως χώρου του κτιρίου Γ.

α. Σιδερένιος σύνδεσμος σχήματος πεϊ (λεπτομέρεια). β. Έσωτερική ΝΔ γωνία
του προθαλάμου.

α. Σφόνδυλοι ιωνικῶν κιόνων σὲ δεύτερη χρήση. β. Δάπεδο τοῦ κυρίως χώρου τοῦ κτιρίου Γ.

α. Ὁ «θησαυρός». β. Ἐπιγραφή στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ «θησαυροῦ».

α

β

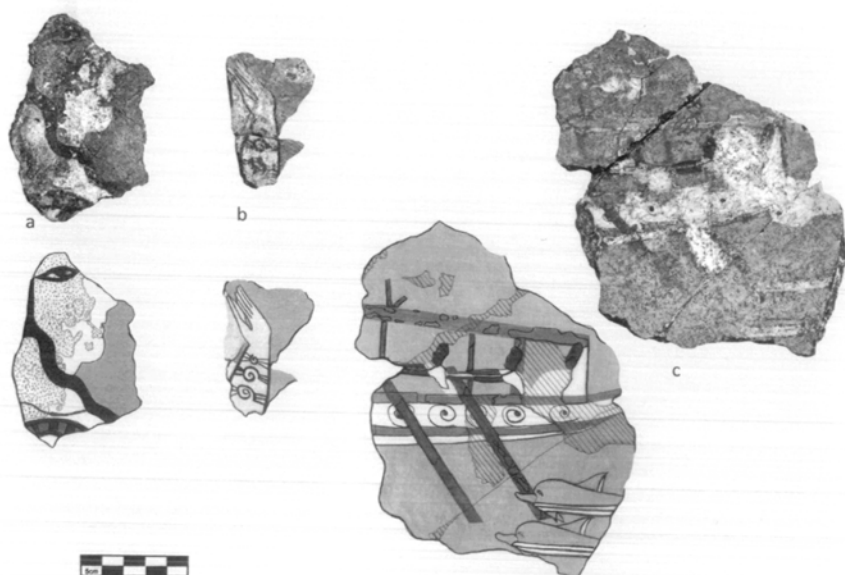
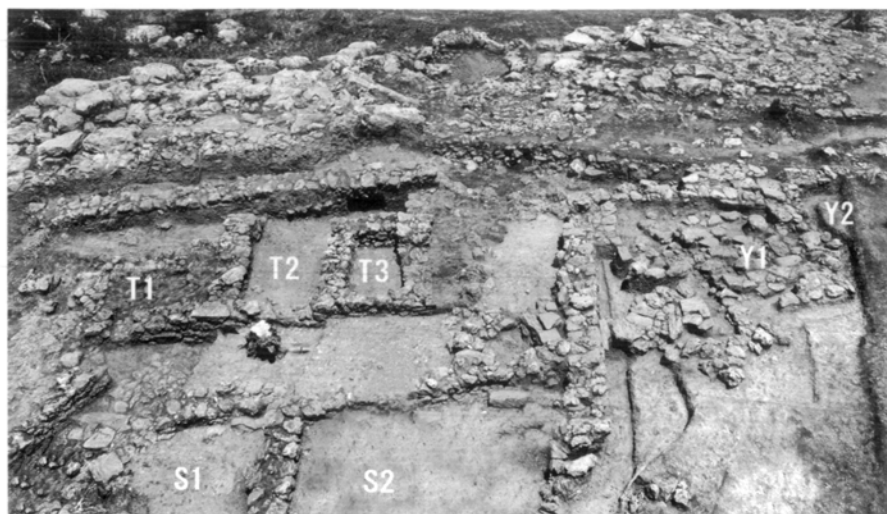

γ

α-β. Πήλινες ακροκέραμοι. γ. Πήλινη λεοντοκεφαλή ύδρорρόη.

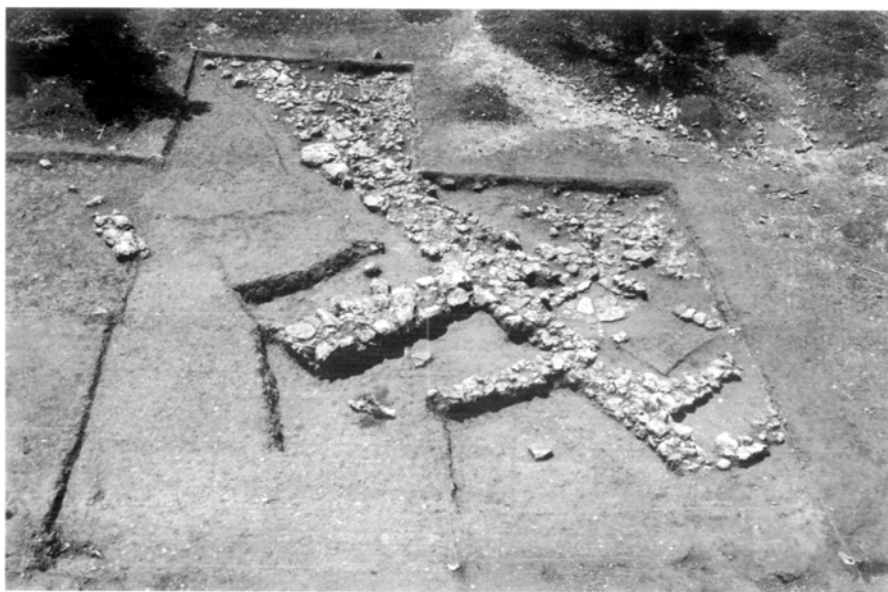
Αεροφωτογραφία της ανασκαφής από τὰ Β.

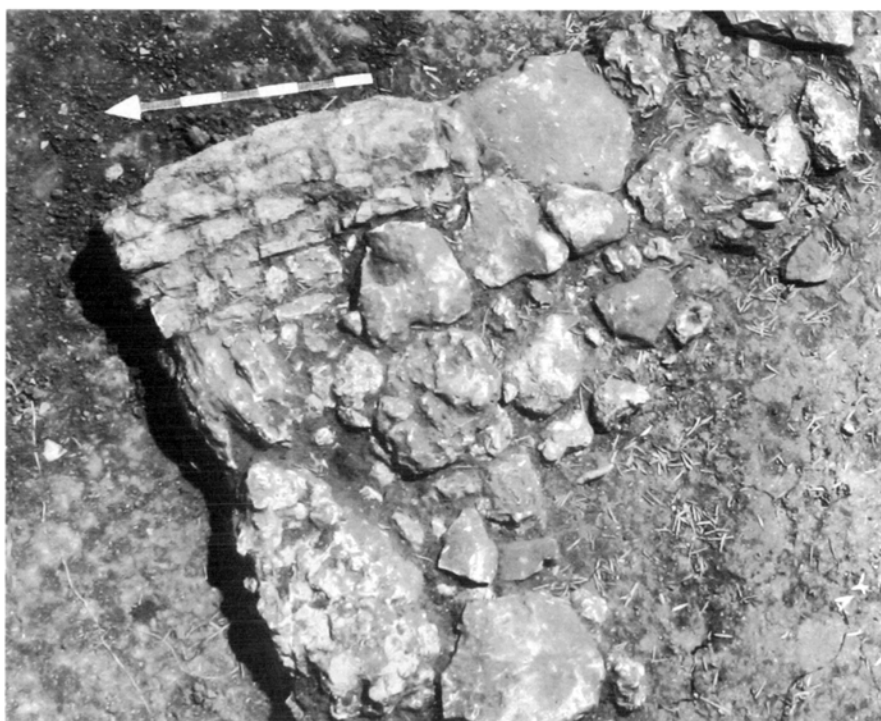
α. Άποψη των Κτιρίων S, T, και Υ από τα νότια. β. Φωτογραφίες και αναπαραστάσεις των θραυσμάτων τοιχογραφιών με παραστάσεις πλοίου c και γυναικείας μορφής (a, b).

α. ΥΕ I/II σκύφος στο δωμάτιο S2. β. Αεροφωτογραφία του δωματίου Υ1. Διακρίνονται η ράμπα και τα σκαλοπάτια.

α. Άποψη του Β τμήματος της αυλής από τὰ Ν. β. Άποψη τῶν τοίχων ST-001
ἕως ST-004 ἀπὸ τὰ βόρεια.

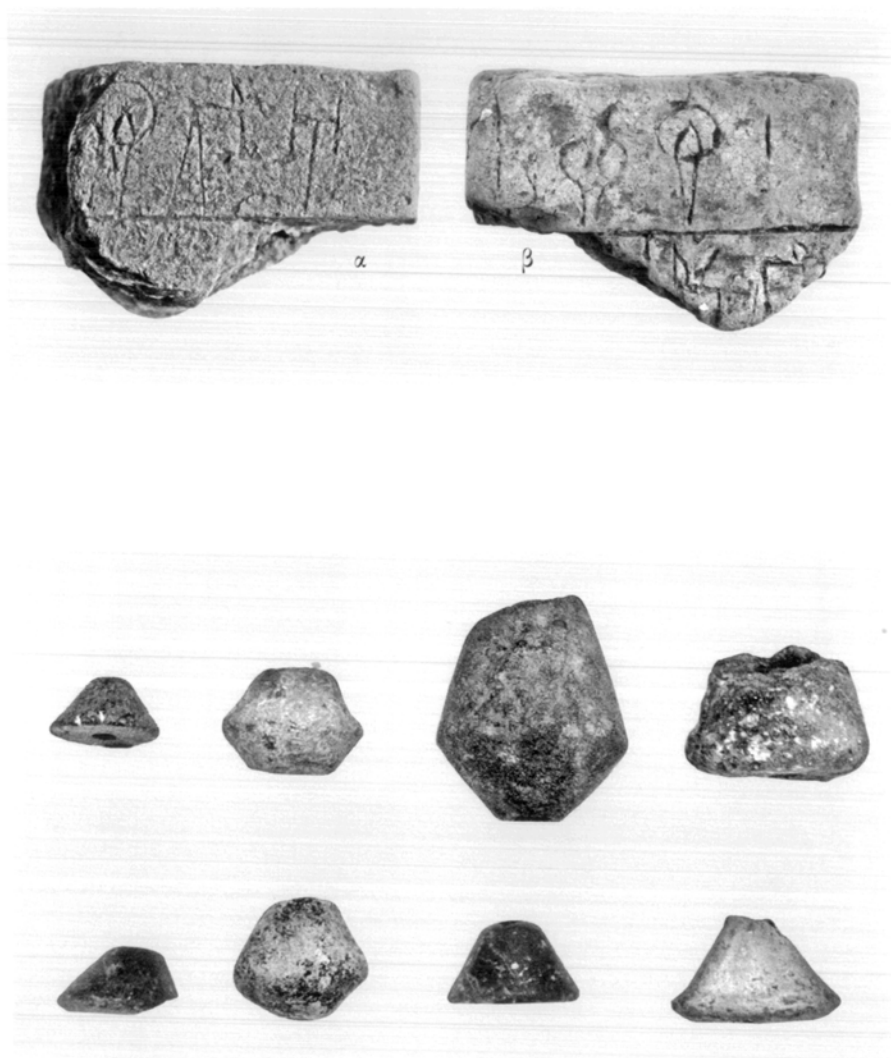
α. Άποψη των άγωγών ζ και η με τη ΝΑ γωνία του κτιρίου X από τα νότια.
β. Άποψη της ΒΔ παραστάδας του τοίχου CT-014.

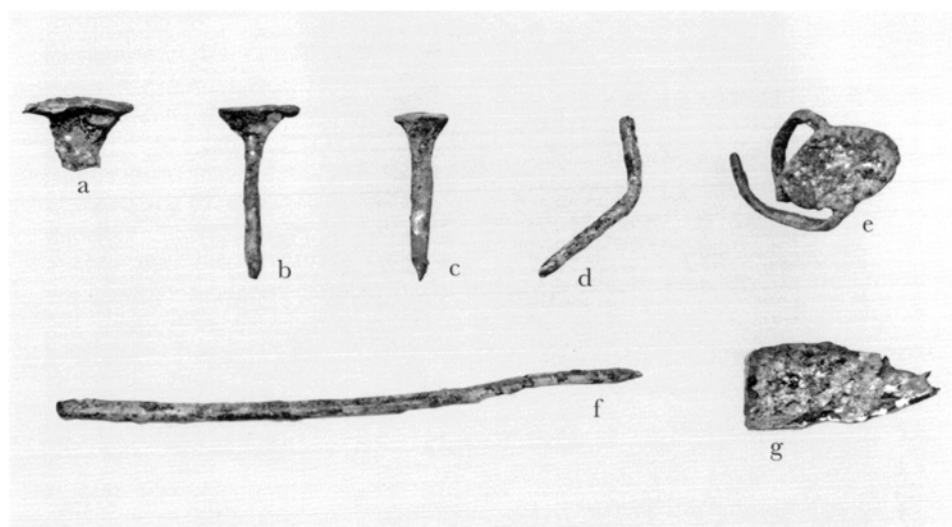
α. Άποψη του δρόμου από τα νότια. β. Τò κονίαμα κατά μήκος του άγωγού η.

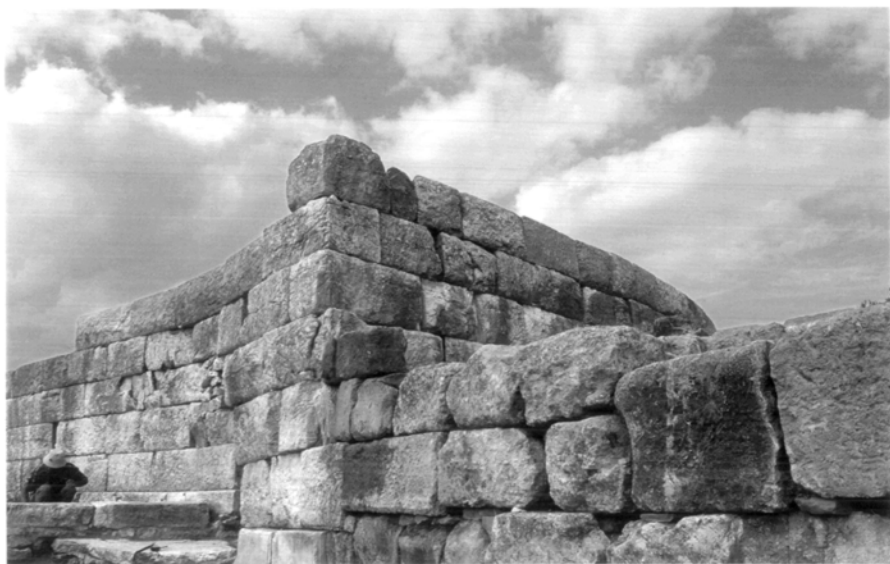
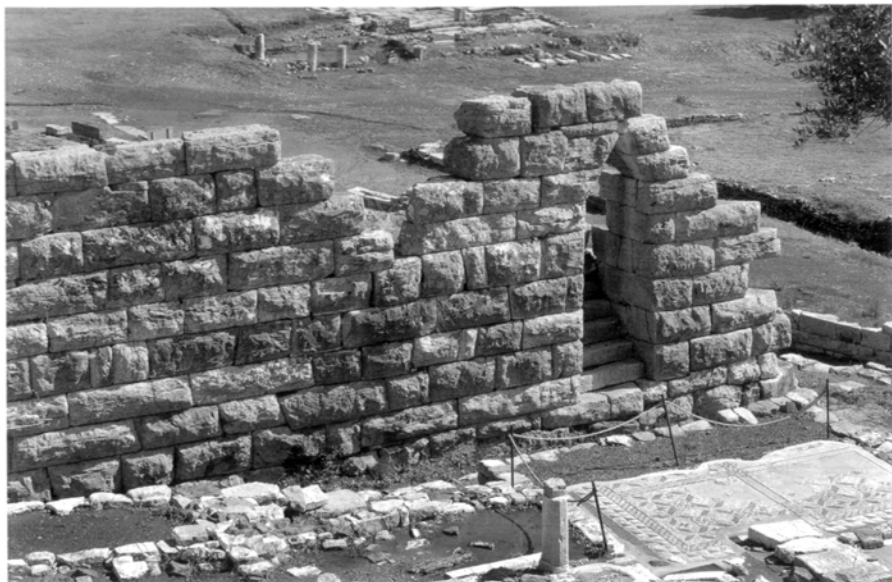
α. Άποψη του τοίχου N-041 με τόν καμένο αποθέτη, από τὰ Δ. β. Έργαστηριακή εγκατάσταση στὰ Δ του Ε2.

α. Φωτογραφίες της πινακίδας (ἀριστερά πλευρά α, δεξιά πλευρά β). β. Ἀγνύθες.

α. Χάλκινα αντικείμενα. β. Λίθινα εύρηματα.

α. Δυτικό ανάλημμα κοίλου θεάτρου. β. ΝΑ γωνία ανατολικού αναλήμματος κοίλου.

α. Άποψη της ορχήστρας και της σκηνής από Β. β. Άποψη της ορχήστρας και της σκηνής από Α.

α. Άποψη του προσκηνίου από Α. β. Προσκήνιο ρωμαϊκῶν χρόνων, pulpitum.

α. Ανατολικό ανάλημμα κοίλου. Τεκτονικά σημεία. β. Τεκτονικά σημεία (Ξ-Ξ, Ο-Ο, Π-Π, Ρ-Ρ).

α. Τεκτονικά σημεία, λεπτομέρεια. β. Πόρπη του εργαστηρίου AVCISSA.

α. Ανατολική ράμπα ανόδου στο διάζωμα. β. Φράγμα πύλης στην ανατολική ράμπα.

α. Ὁ ναὸς τῆς θεᾶς Μεσσάνας σήμερα. Ὑποψη ἀπὸ ΒΔ. β. Ὑποψη τοῦ Βουλευίου ἀπὸ Β.

α. Ἡ ἐπιγραφή τῆς συμμαχίας με πέντε κρητικὲς πόλεις.

α

β

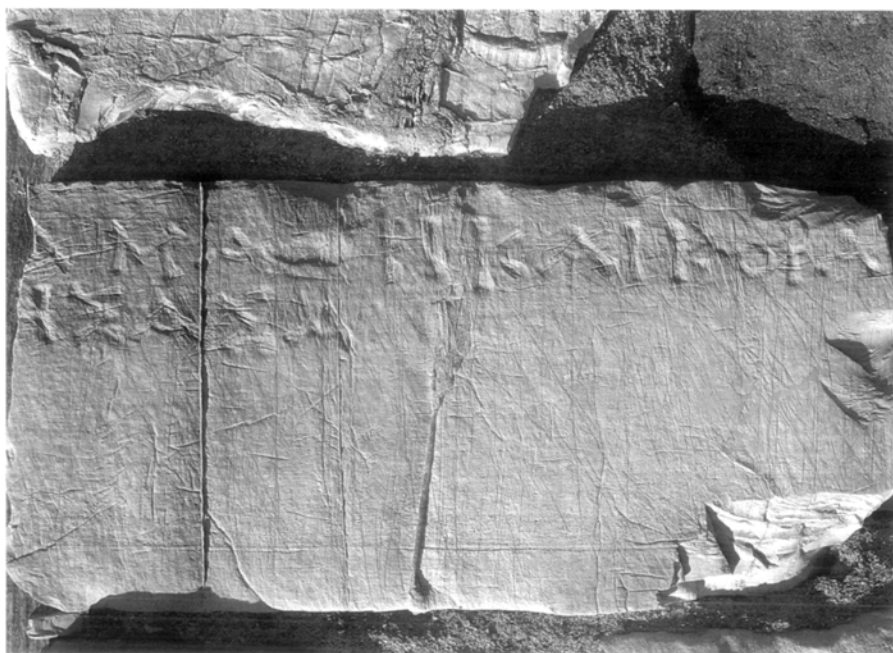
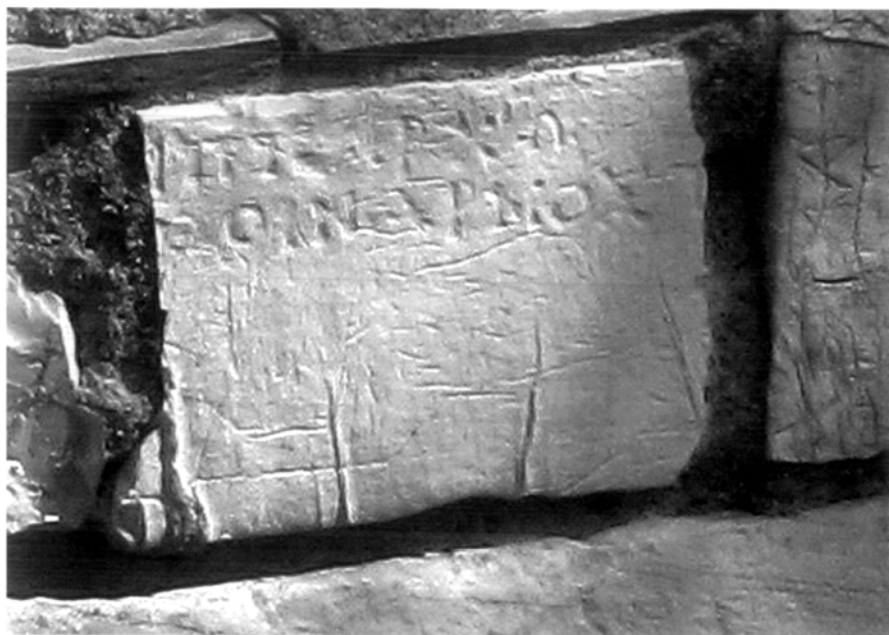

γ

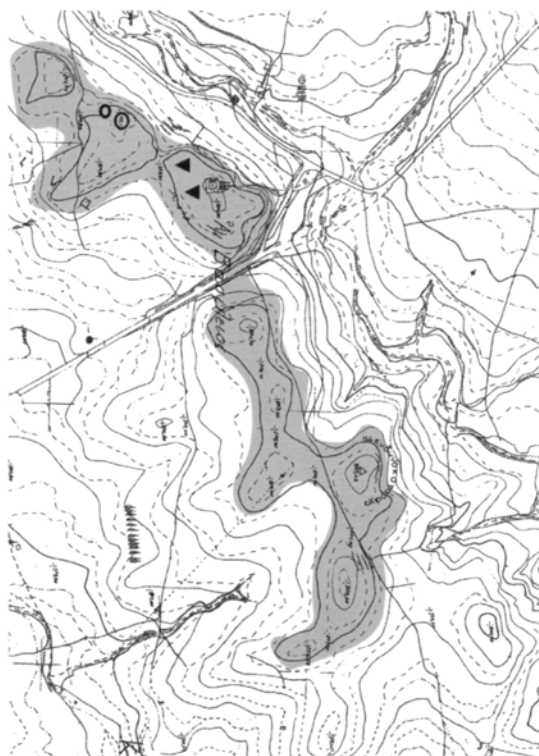
α. Τὸ βᾶθρο τοῦ ἀγάλματος. β. Ὁ κορμὸς τοῦ μαρμάρινου λατρευτικοῦ ἀγάλματος.
γ. Στήλη μετὰ κατάλογο ὀνομάτων.

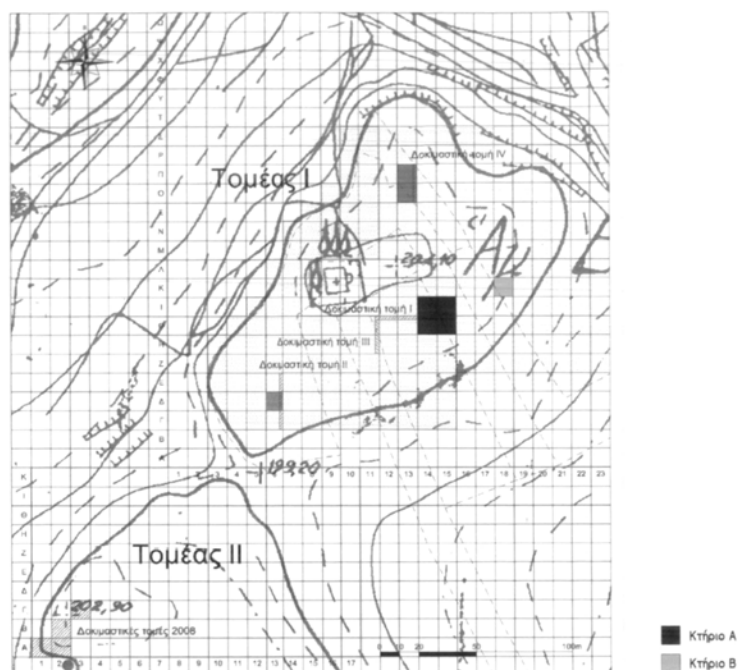
α-β. Ποιμενική εγκατάσταση δυτικά του ναού της Εϊλειθυίας.

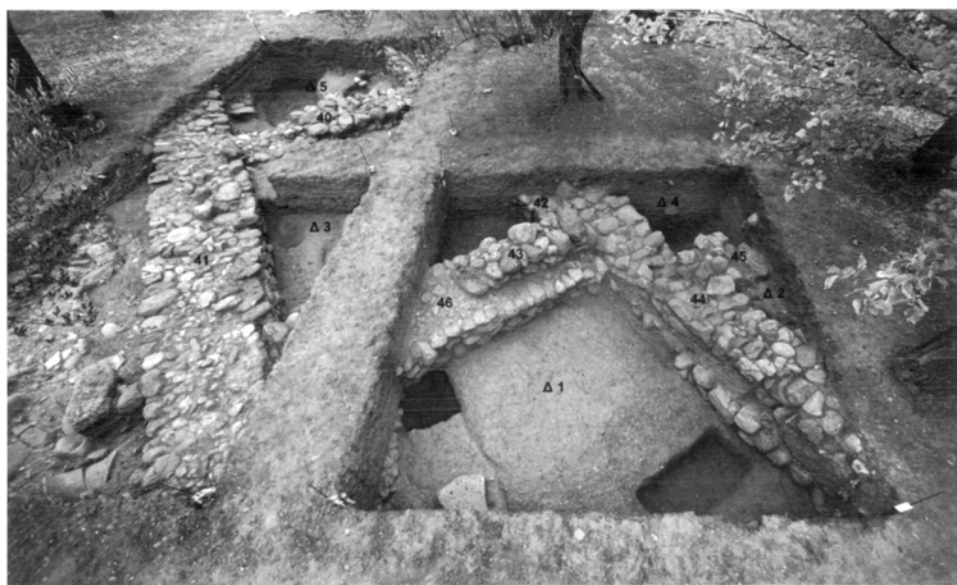
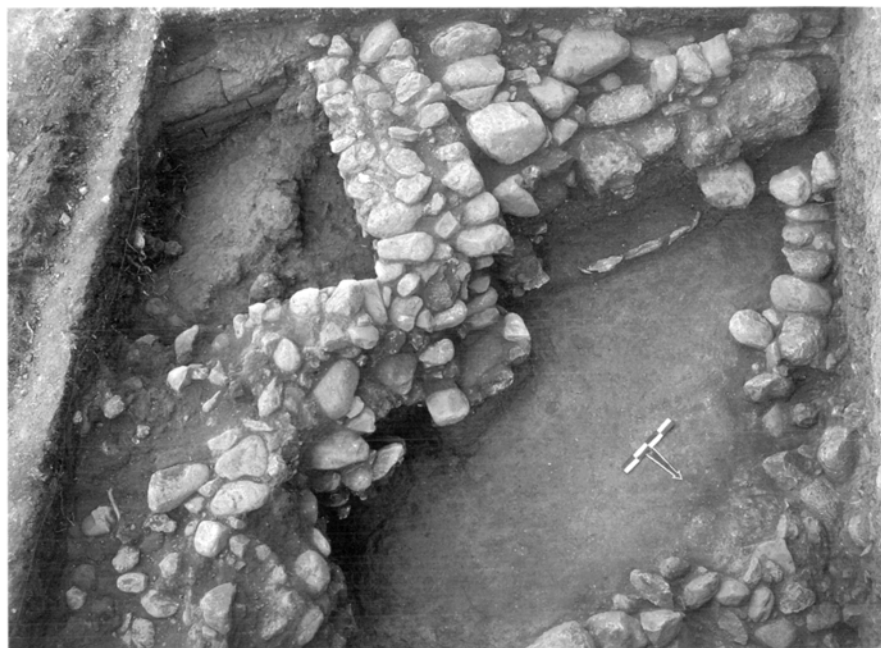
α-β. Θραύσματα τιμητικής επιγραφής στην θοναρμόστρια της Δήμητρας.

α. Ἡ λοφοσειρά τοῦ Ἀγ. Βασιλείου (ἀπόσπασμα Χάρτη ΓΥΣ 1:5000). Μὲ βέλη σημειώνονται κατὰ προσέγγιση οἱ θέσεις ὅπου βρέθηκαν οἱ πινακίδες Γραμμικῆς Β, μὲ κύκλους οἱ θέσεις τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2008. β. Ἡ λοφοσειρά τοῦ Ἀγ.Βασιλείου ἀπὸ Δ.

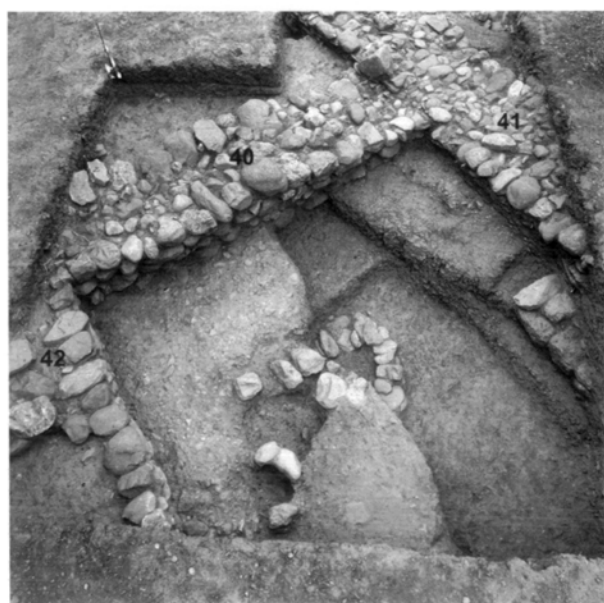

α. Γενικό τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής έρευνας. β. Ο ΓΕ αποθέτης, πριν την ανασκαφή.

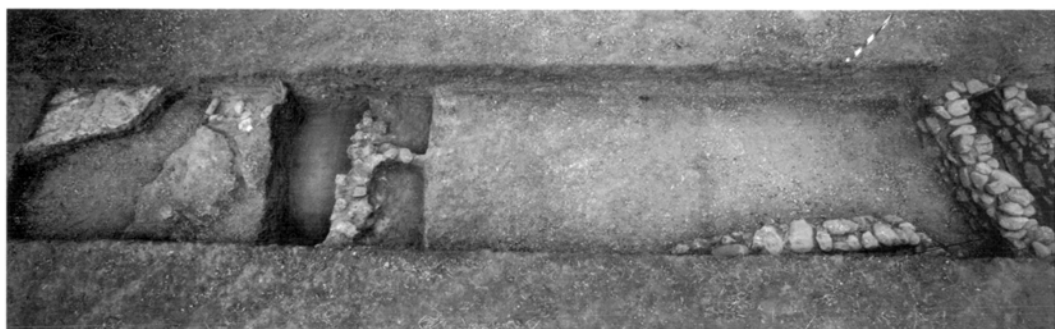

α. Τὸ τμήμα τοῦ μυκηναϊκοῦ Κτηρίου Α στὸ ἀνατ. τμήμα τῆς δοκ. τομῆς Ι.

β. Τὸ Κτήριο Β, ἀπὸ Β.

α. Ἡ παιδική ταφή στὸ δωμάτιο 5 τοῦ Κτηρίου Β. β. Κτήριο Β, τὸ δωμάτιο 5.

α.Τὸ βόρειο τμήμα τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς IV στὸ Βόρειο Νεκροταφεῖο. β. Βόρειο Νεκροταφεῖο. Συστάδα τάφων στὸ νότιο τμήμα τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς IV.

α. Ἡ κάλυψη τοῦ T. 6. β. Κτήριο Α. Ἡ νότια παρειὰ τοῦ σκάμματος.

α-β. Κτήριο Α: α. Δωμάτια 3-6. β. Δωμάτιο 1.

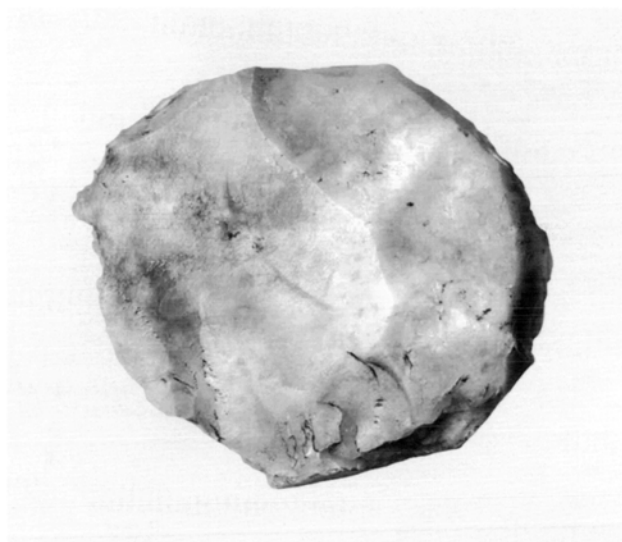
α-β. Κτήριο Α: α. Ο θησαυρός των όπλων στο δωμάτιο 3. β. Το στρώμα καταστροφής στα δωμάτια 5 και 7.

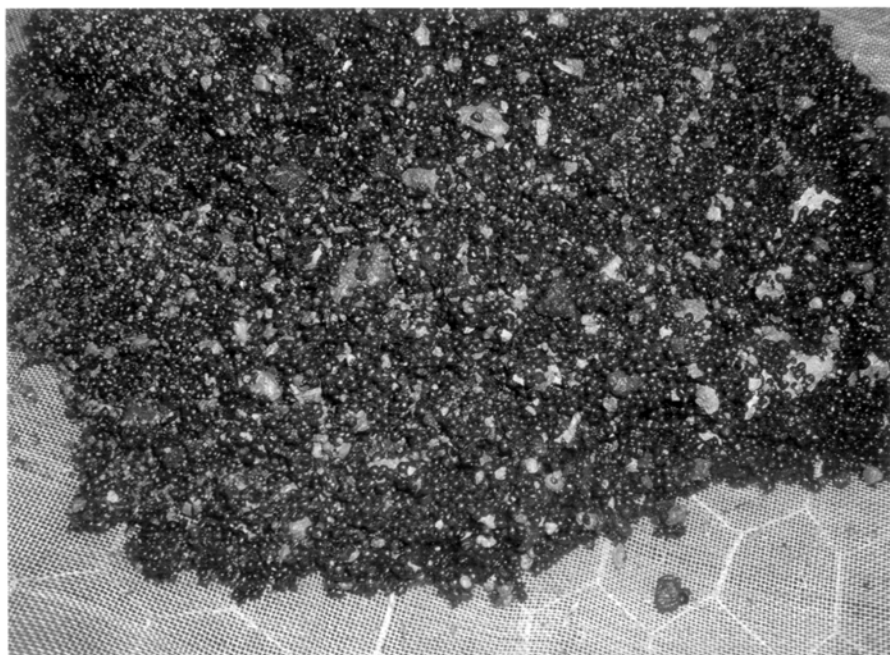
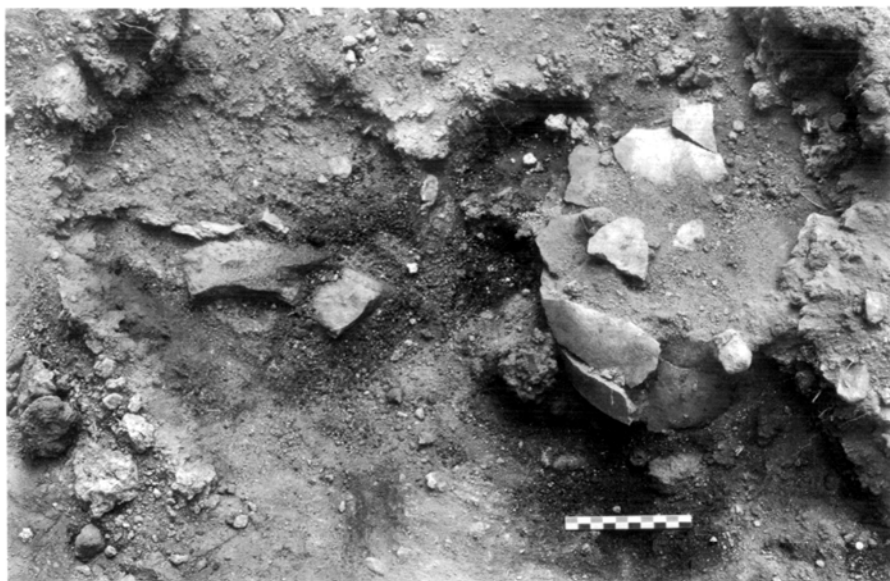
α-β. Κτήριο Α: α. Χάλκινα αγγεία στο στρώμα όστων ζώων. β. Το στρώμα όστων ζώων στον χώρο νότια του θαλαμείου 5.

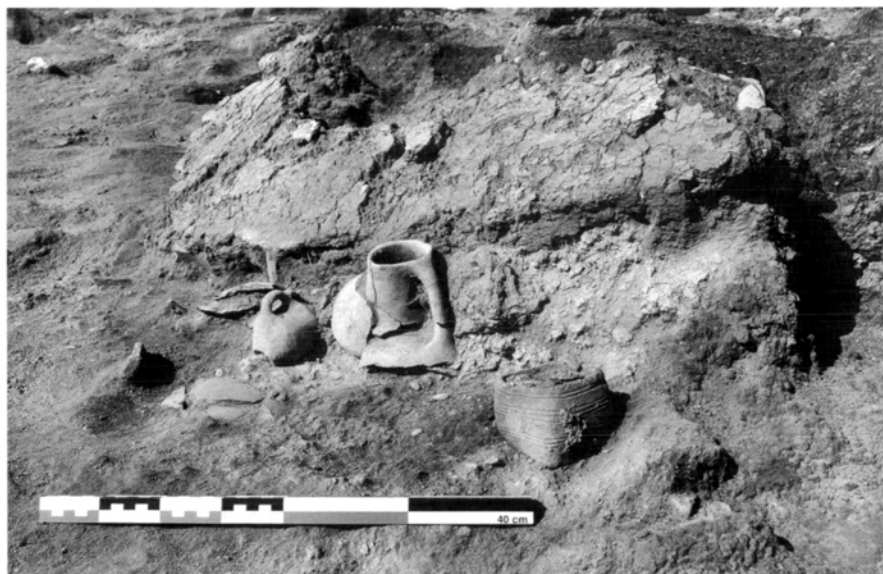
α. Κτήριο Α. Δωμάτιο 6. Στρώμα με ΜΕ ΙΙΙ-ΥΕΙ/ΙΙΑ κεραμική. β. Ή λαξευμένη
στο στέreo τάφος θεμελίωσης τοίχου (51).

α. Καρότο 3. Λίθινο πελεκητό εργαλείο της Αρχαιότερης Νεολιθικής. β. Τομέας 2. Οί σωροί των λίθων. Τò στρώμα των λίθων 2-007 (ἀριστερά) καί 2-008 (δεξιά). Ἀποψη ἀπὸ ΝΑ.

α. Τομέας 6. Πλατφόρμα ἱπνοῦ οἰκίας 1 (Locus 6-044). Ἀγγεῖο, ἀπανθρακωμένοι σπόροι (ρόβι) καὶ τριβεῖο *in situ*. β. Τομέας 6. Οἱ ἀπανθρακωμένοι σπόροι (ρόβι) ἀπὸ τὴν πλατφόρμα τοῦ ἱπνοῦ οἰκίας 1 (locus 6-044).

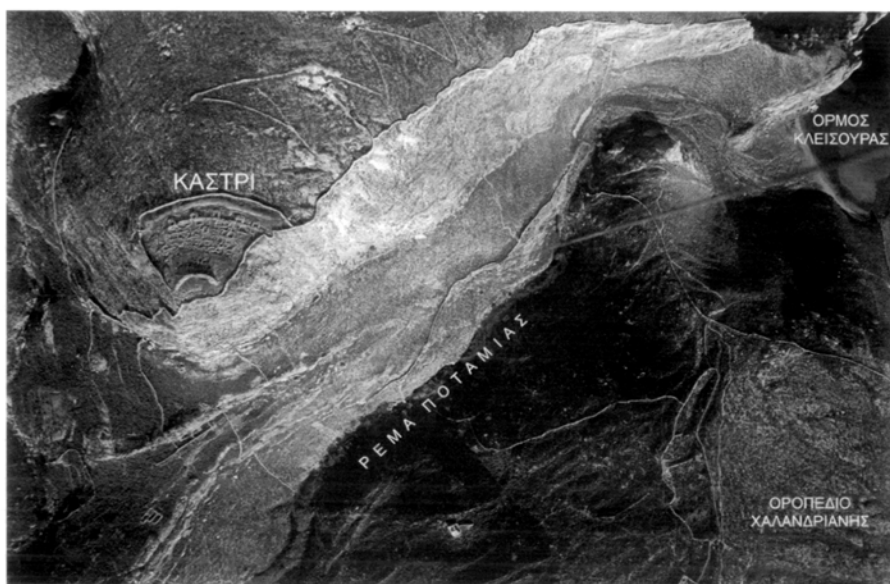
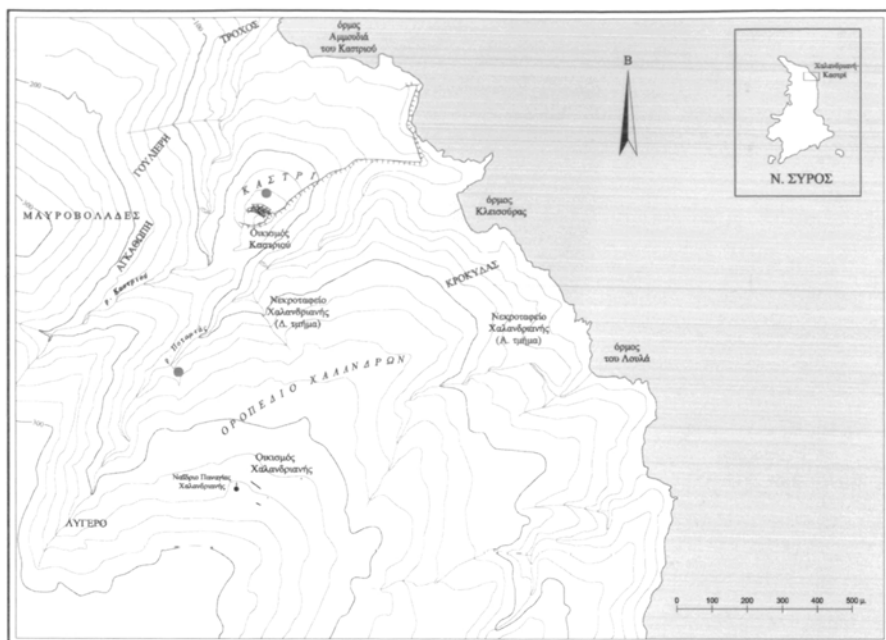
α. Τομέας 6. Σπρώμα καταστροφής οικίας 1 (locus 6-026).Θραύσματα πηλότοι-
χων, αγγεία *in situ*. β. Τομέας 6. Άωτο βαθύ φιαλόσχημο αγγείο με γραπτή δια-
κόσμηση καστανού σέ υπόλευκο έδαφος (brown on cream) (6163-009). γ. Το-
μέας 6. Δίωτο κλειστό αγγείο με γραπτή διακόσμηση γραφίτη (6163-005).

α. Άποψη του τομέα 7 από ΒΑ. β. Τομέας 6. Ανθρωπόμορφη λαβή πήλινης κουτάλας (6125-005). γ. Τομέας 7. Χάλκινο νόμισμα (7195-004) του Μιχαήλ ΙΙ Κομνηνού Δούκα (1230-1266/1268 μ.Χ.).

α. Τομέας 7. Locus 7-039. Άποψη από Δ. β. Τομέας 7. Χάλκινο νόμισμα (7200-002) της Ρωμαϊκής αποικίας τῶν Φιλίππων.

α. Χάρτης της περιοχής Χαλανδριανής Σύρου, στον οποίο σημειώνονται οι θέσεις του οικισμού του Καστρίου και της ανασκαμμένης πρόσφατα συστάδας τάφων του νεκροταφείου της Χαλανδριανής (σχ. Θ. Χατζηθεοδώρου). β. Το ύψωμα του Καστρίου και το Ρέμα της Ποταμίας από τα νότια.

α. Τὸ ὕψωμα τοῦ Καστροῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὄροπέδιο τῆς Χαλανδριανῆς, ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς πρόσφατα ἀνασκαμμένης συστάδας τάφων τοῦ ὁμώνυμου νεκροταφείου. Ἀπέναντι ἡ Τήνος. β. Νεκροταφεῖο Χαλανδριανῆς. Δυτικὸ τμήμα. Συστάδα ἀδιατάρακτων τάφων δίπλα στὸν οἰκισμό τῆς Χαλανδριανῆς, Τάφος ΙΙ.

α-β. Νεκροταφείο Χαλανδριανής. Δυτικό τμήμα. Συστάδα αδιατάρακτων τάφων δίπλα στον οικισμό της Χαλανδριανής: α. Έσωτερικό τάφου. β. Κτερίσματα: φιάλες από λευκό μάρμαρο.

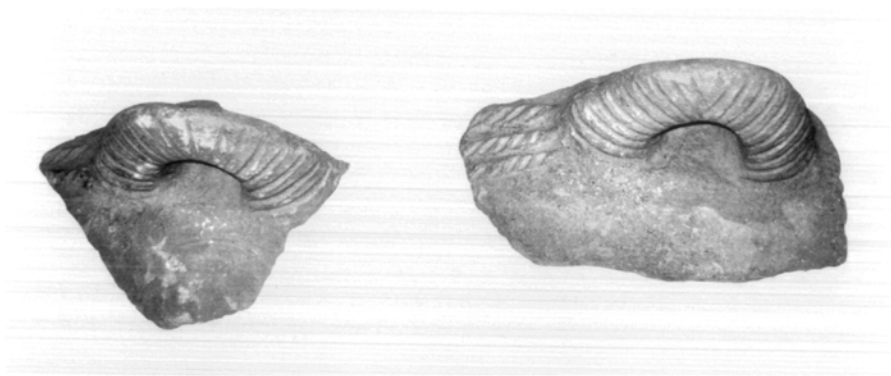
α-β. Φιάλη με σωληνωτή προχοή από λευκό μάρμαρο.

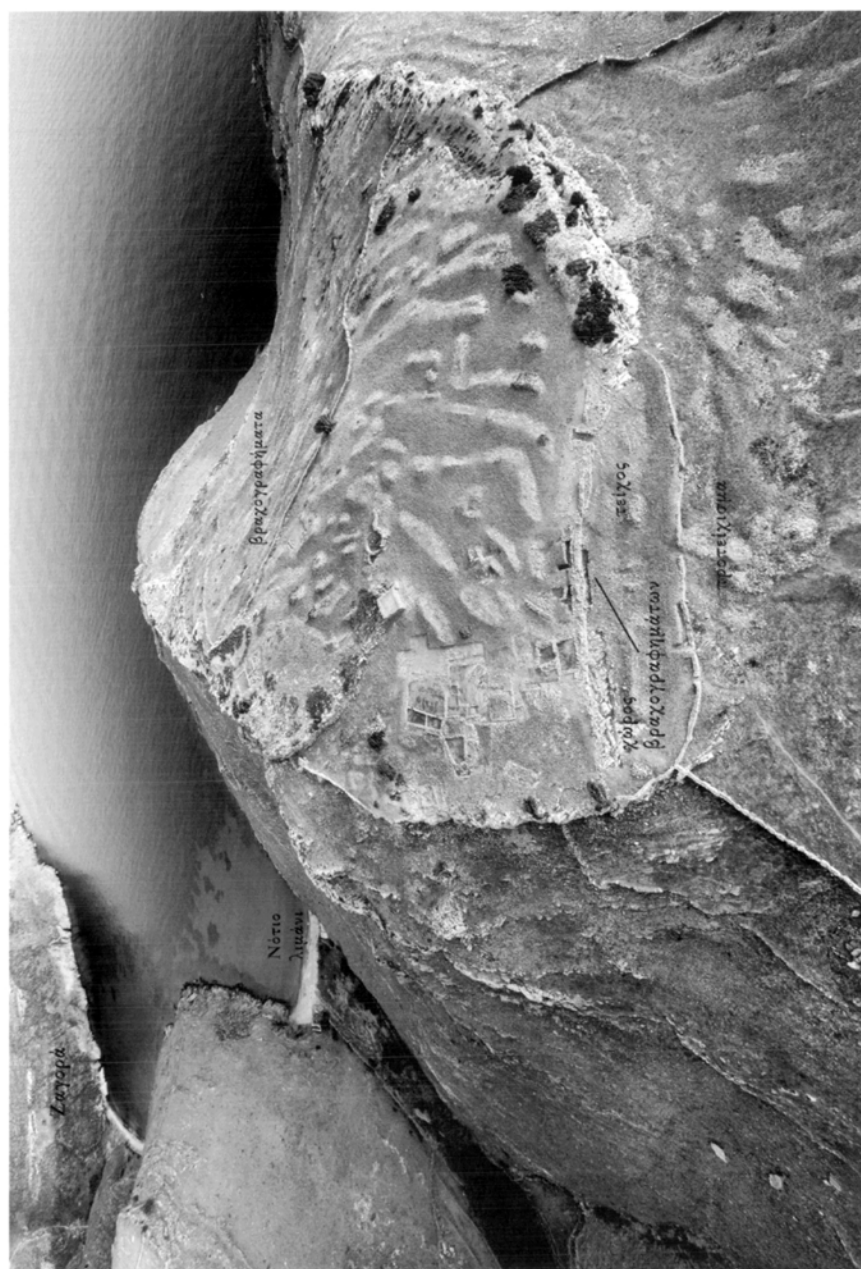
α. Φιάλη. β. Κωνικό κύπελλο. γ. Κρατήρ.

α. Τηγανόσχημο σκεῦος με παράσταση πλοίου. β. Χάλκινο ξέστρο.

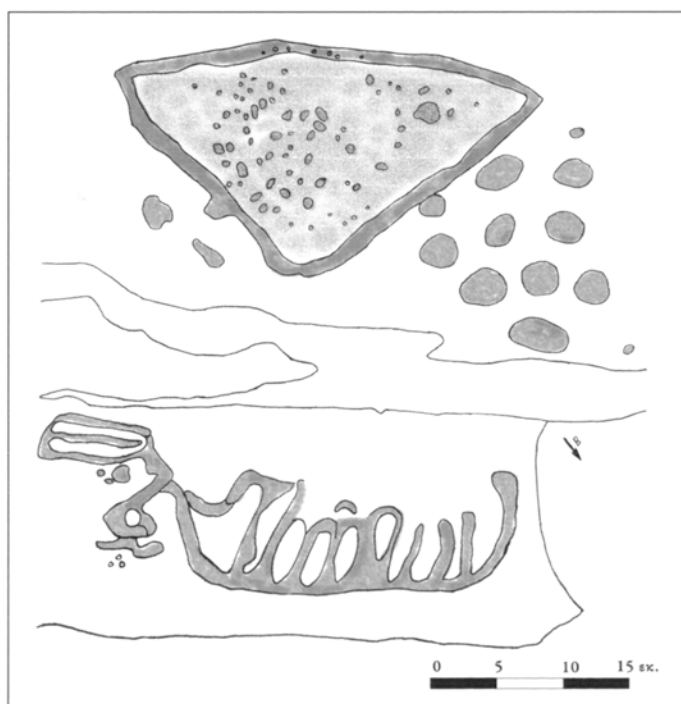
α-β. Θραύσματα με μελανούς στιλβωτούς κρατηρίσκους. γ. Λαβές ἀμφορέων.

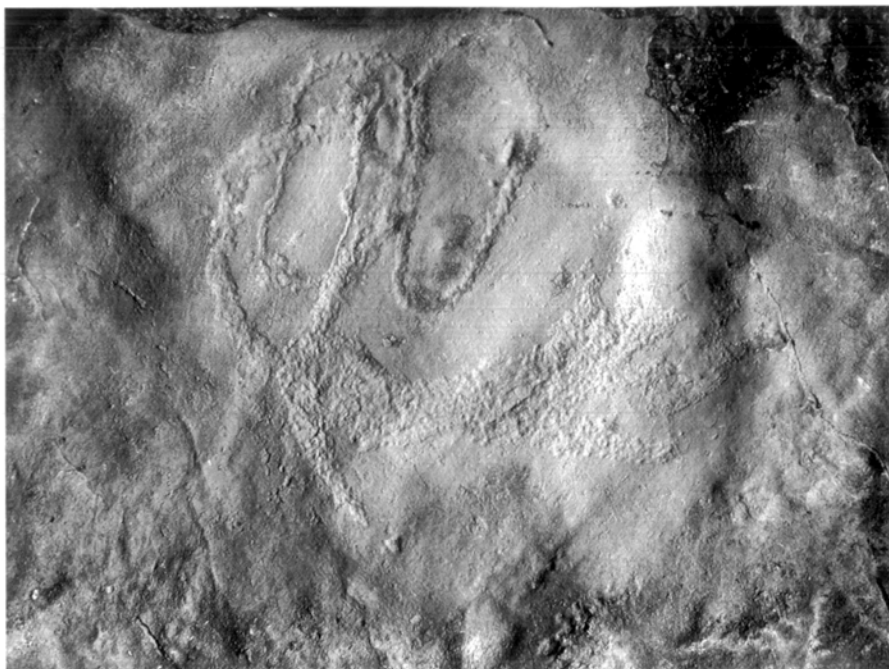
Στροφίλας. Αεροφωτογραφία (2008, λήψη Ν. Ξενάκης).

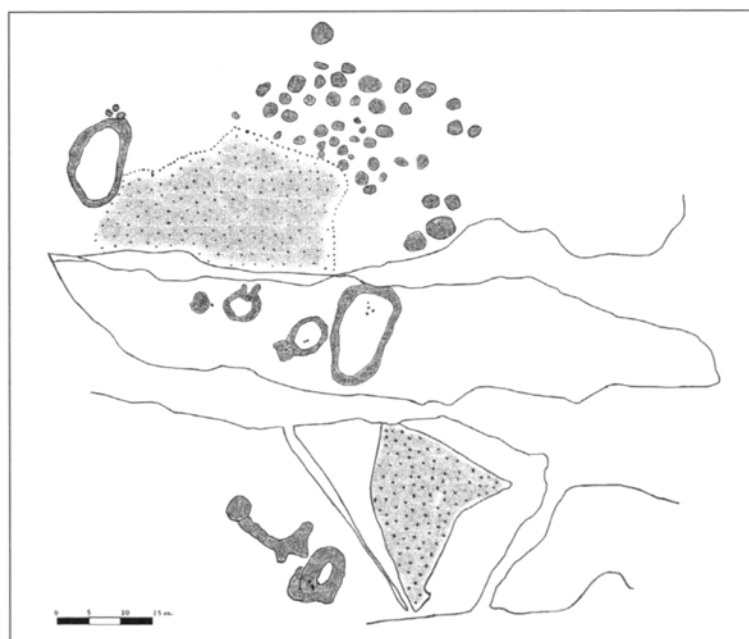
α. Τὸ τμήμα τῆς βόρειας ἐξωτερικῆς ὀψῆς τοῦ τείχους ποὺ ἀποκαλύφθηκε μέχρι τῆς θεμελίωσής. β. Τὸ βραχώδες ἐπικλινές ἔδαφος ἐμπρὸς ἀπὸ τοῦ τείχους· διακρίνεται ὁ προμαχῶνας Α.

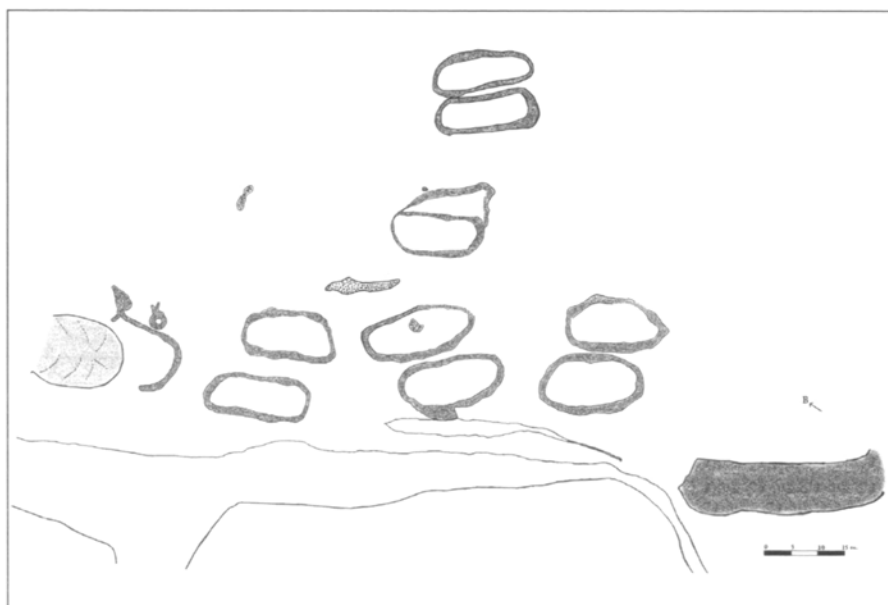
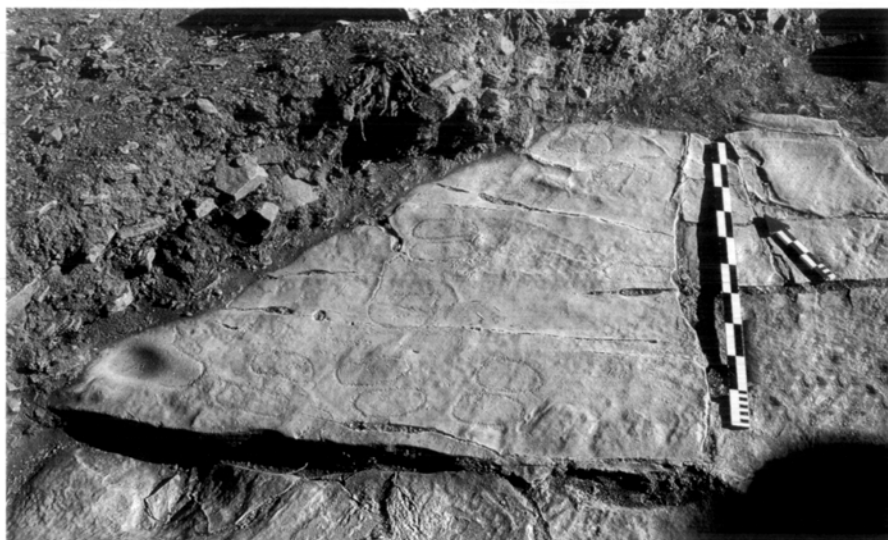
α-β. Βραχογραφία με παράσταση πλοίου.

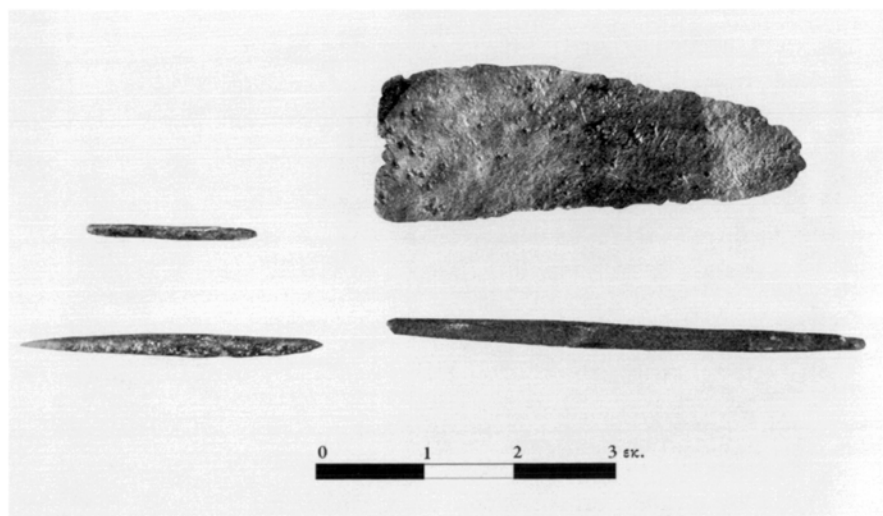
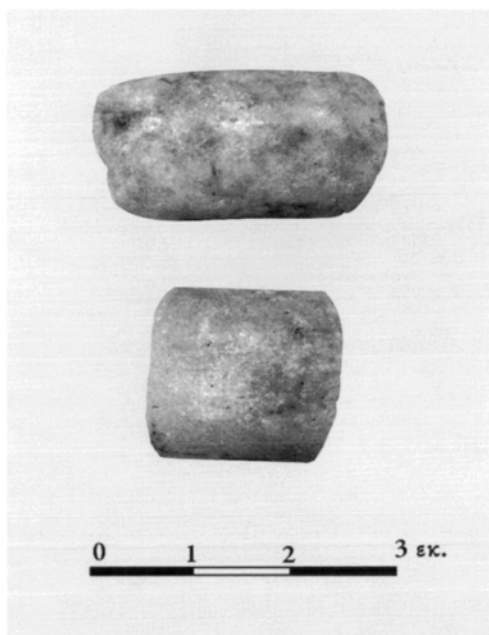
α-β. Βραχογραφία με παράσταση τετράποδου ζώου, ίσως λύκου ή αγριόγατας.

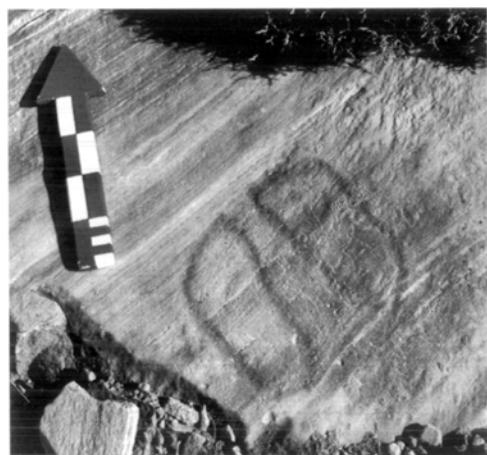
α-β. Βραχογραφία με απεικόνιση δακτυλιόσχημων θεμάτων και κυκλικών βαθύνσεων. Κτήριο Γ.

α-β. Βραχογραφία με τρία διαδοχικά ζεύγη ανθρώπινων πελμάτων.

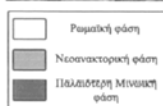
α. Θραύσματα από λαβή μαρμαρίνων σκευῶν. β. Χάλκινα ἀντικείμενα.

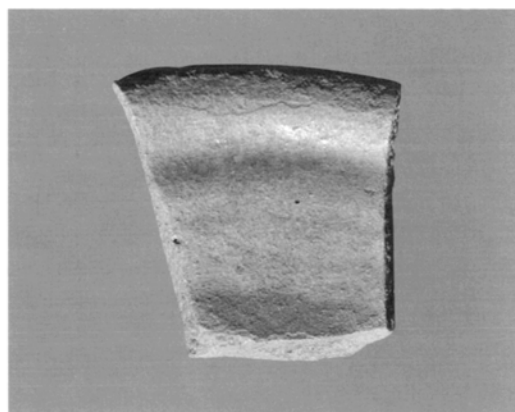
α. Άποψη της πλαγιάς άμέσως δυτικά του όροπεδίου του Στρόφιλα. Ή κλίμακα σημειώνει θέση βραχογραφιών. β-γ. Βραχογραφία με απεικόνιση ζεύγους ανθρώπινων πελμάτων.

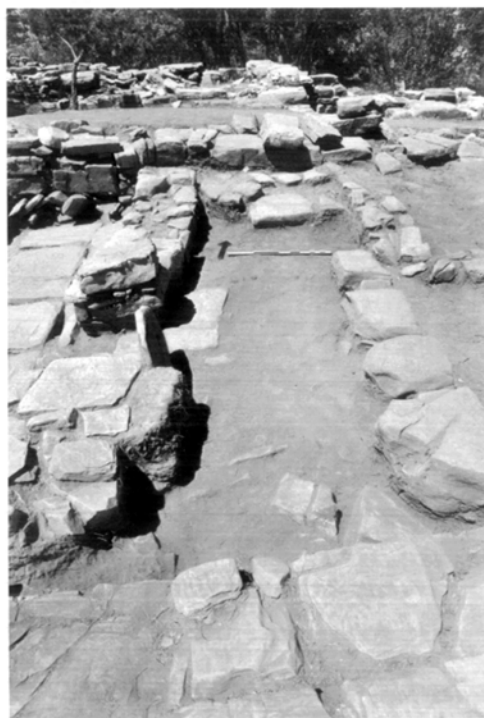
Ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Στρόφιλα.

α. Οί κατασκευαστικές φάσεις που μέχρι στιγμής έχουν σημειωθεί στο κτήριο του Χώρου 29. β. Τομέας 1. Φωτογραφική κάτοψη των Χώρων I, II.

Τομέας 1: α. Χώρος Ι. Όστρακο ως δείγμα έφυσάλωμένης κεραμεικής που βρέθηκε
στά έπιφανειακά στρώματα της Τομής 1. β. Λήψη από Νότο του πλακόστρωτου
μεταξύ των τοίχων α και δ του Χώρου Ι.

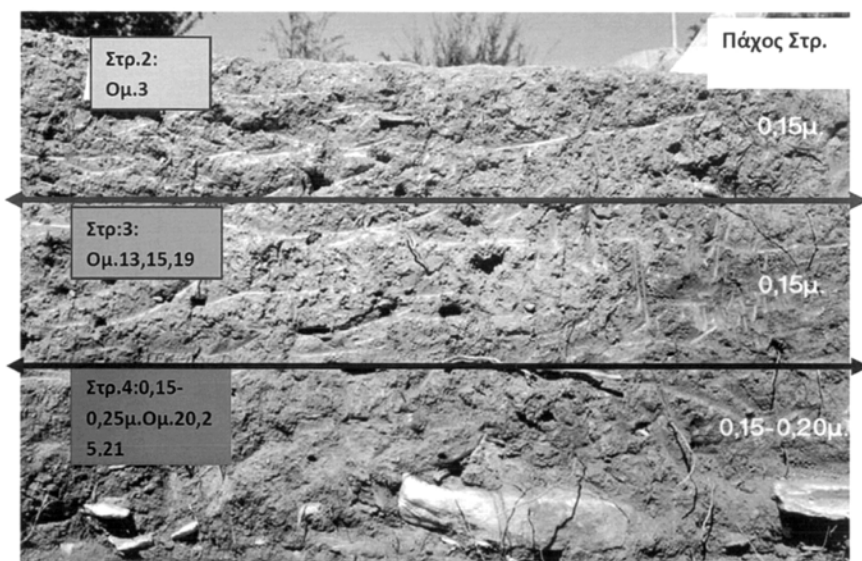
Τομέας 1: α. Λήψη από Ανατολή των Χώρων Ι και ΙΙ. β. Λήψη από Νότο του Χώρου Ι του Τομέα 1.

Τομέας 1: α. Λήψη Χώρου II από Άνατολή πριν τη φετινή ανασκαφή. β. Κάθετη λήψη ήμικυκλικής έστίας Α Χώρου II.

Τομέας 1: α. Χώρος II, λήψη από Νότο. Διακρίνεται ο βόρειος τοίχος, ο παλαιο-ανακτορικός ΤΧΑ, οι πλάκες του μινωικού δαπέδου, οι Τχα και Τχβ και η ρωμαϊκή έστία. β. Τελική λήψη από Ανατολή του Χώρου II.

Τομέας 1: α. Λήψη των στρωμάτων του Χώρου II που βρίσκονται στον μάρτυρα.
β. Λήψη από Ανατολή του Χώρου II.

Τομέας 1: α. Λήψη από Νότο του Λιθοσωρού του Ν Τείχους. β. Λήψη από Νότο του Χώρου II.

Τομέας 1: α. Λήψη από Άνατολή του Χώρου II. β. Οί Χώροι I και II από Άνατολή. Διακρίνονται στο κάτω μέρος της εικόνας ο τοίχος μεταξύ των Χώρων 29 και 30 και ο TXδ.

Τομέας 1: α. Ανατολικό μισό του Χώρου II, λήψη από Νότο. Διακρίνεται το τελείωμα του ΤΧΑ και το διάστημα μεταξύ ΤΧΑ και του ρωμαϊκού Τχα, καθώς και οι πεσμένες πλάκες πάνω στις οποίες εδράζεται ο βόρειος τοίχος. β. Χώρος II, ΤΧΑ και βόρειος τοίχος, λήψη από Ανατολή.

Τομέας 1: α. Χῶρος II. Λήψη ἀπὸ Νότο τοῦ βόρειου τοίχου πρὶν τὴν ἀφαίρεση τῶν πεσμένων λίθων. β. Χῶρος II. Λήψη in situ τῆς καρποδόχου. γ. Λήψη ἀπὸ Νότο τοῦ βόρειου τοίχου κατὰ τὸν καθαρισμὸ του καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν δύο πρώτων στρωμάτων.

α

β

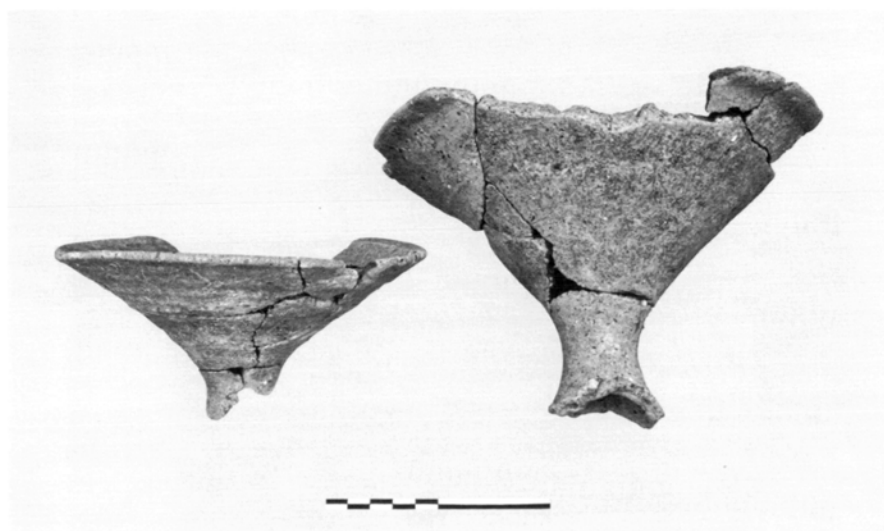

γ

δ

α. Βάση καρποδόχης μετά τον καθαρισμό της. β. Λήψη της μίας εκ τῶν δύο καρποδόχων με ἀριθμὸ εὐρήματος Α3α μετά τὴ συγκόλλησή της. γ. Οἱ καρποδόχες καὶ τὰ ὅστα ἀνάμεσα στὶς πεσμένους πλάκες. δ. Τομέας 1, Χῶρος II. Λήψη ἀπὸ Βορρά.

Τομέας 1: α. Οί δύο καρποδόχες και τὸ κέρας in situ στὸ κατώτερο σημεῖο τοῦ νότιου τμήματος τοῦ Χώρου II. β. Λήψη τῶν δύο καρποδόχων μετὰ τὴ συγκόλλησή τους.

Τομέας 1: α. Κύαθος από τὸν Χῶρο II. β. Ο ΤΧΑ καὶ ὁ βόρειος τοῖχος. Λήψη ἀπὸ Νότο. Διακρίνεται τὸ ἐπίπεδο ἐδρασης τοῦ βόρειου τοῖχου πάνω στὸν ΤΧΑ καὶ ὁ τρόπος πὺ οἱ πλακοειδεῖς λίθοι τοῦ βόρειου τοῖχου ἔχουν κυλίσσει πρὸς Νότο.

α-γ. Τομέας 1: Λήψη από Άνατολή του Χώρου II μετά την αφαίρεση των πεσμένων κάθετα και πλάγια όγκολιθων. β. Λήψη του μάρτυρα και της λιθοκατασκευής μετά την ολοκλήρωση της φετινής ανασκαφής. γ. Κυλινδρική λαβή πιθανώς πυραύλου.

α

β

γ

α-γ. Τομέας 1, Χώρος II: α. Λήψη του δυτικού τμήματος του Χώρου II από Νότο κατά την αφαίρεση των πρώτων στρωμάτων. β. Μελαμβαφής κεραμεική. γ. Τμήμα πίθου με ανάγλυφη διακόσμηση.

α. Ἡ λίθινη ἐστία στὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Χώρου II. Διακρίνεται ἡ ἀποκαλυφθεῖσα δεύτερη στρώση λίθων τῆς κατασκευῆς. β. Τομέας 1. Χῶρος II. Μεγάλοι λίθοι στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου πρὶν τὴν ἀφαίρεσίν τους. Λήψη ἀπὸ Ἀνατολή. γ. Τομέας 1. Ὁ τοῖχος IA, κάτω ἀπὸ τὸν ΓΜ I βόρειο τοῖχο.

α-β. Τομέας 1, Χώρος Π: α. Ή σωρεία πεσμένων λίθων στο ΥΜ Ι στρώμα καταστροφής στο νότιο τμήμα του Χώρου Π. β. Διακρίνονται οι πεσμένες πλάκες κάτω από το επίπεδο θεμελίωσης του νότιου ΥΜΙα τοίχου και κάτω από το επίπεδο της εισόδου του ρωμαϊκού Τχβ.

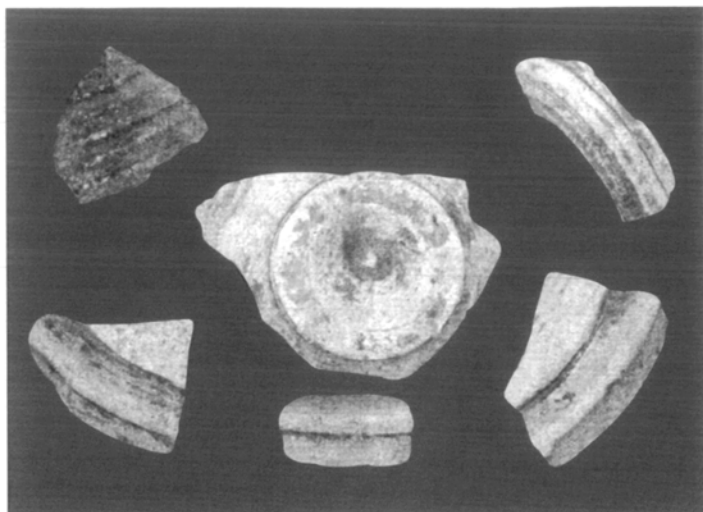
α-β. Τομέας 1: α. Ἡ σωρεία τῶν πεσμένων λίθων στὸ ΥἹΜ Ι στρῶμα καταστροφῆς
στὸ νότιο καὶ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Χώρου II. β. Καρποδόχη ἀπὸ τὸ νοτιοδυτικὸ
τμήμα τοῦ Χώρου II.

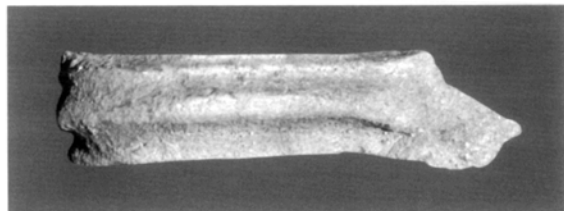
α-β. Τομέας 1: α. Χώρος III. Ρωμαϊκά ὄστρακα. β. Ρωμαϊκή τριφυλλόστομη
οἶνοχόη.

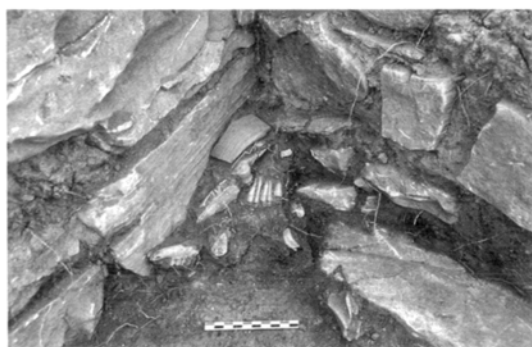
α-β. Τομέας 1, Χώρος III: α. Άνοιχτό ρωμαϊκό αγγείο. β. Τò ἴδιο μετὰ ἀπὸ συντήρησης.

α

β

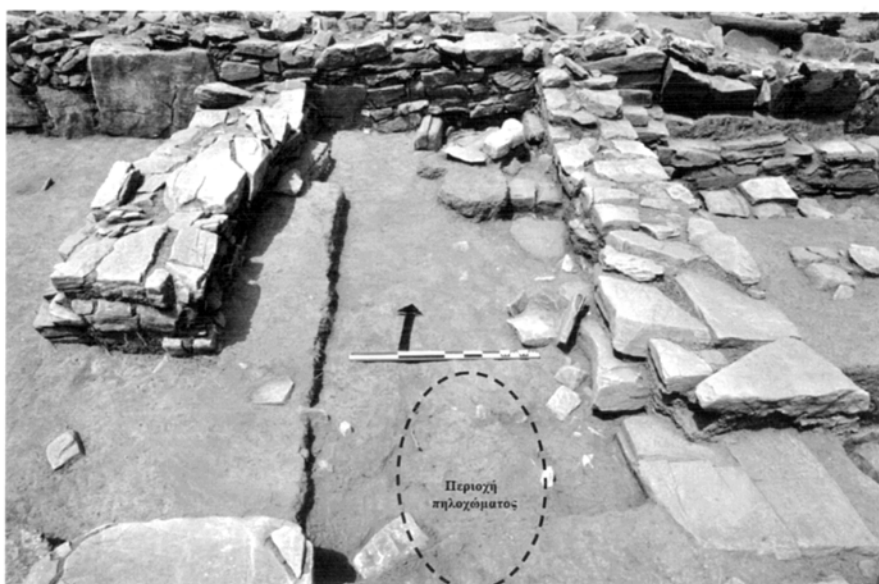

γ

δ

α-δ. Τομέας 1, Χῶρος III: α. Κεραμεική ρωμαϊκῶν χρόνων. β. Λαβή ἀπὸ ρωμαϊ-
κὸ ἀγγεῖο. γ. Ὄστὰ ζώων. δ. Καρπὸς ἐλιᾶς.

α-β. Τομέας 1, Χῶρος III: α. Τὸ ἐρυθρὸ πηλόχωμα στὸ ΒΑ τμήμα (λεπτομέρεια).
β. Ἡ περιοχὴ τοῦ ἐρυθροῦ πηλοχώματος στὸ νότιο τμήμα.

α-β. Τομέας 1: α. Ἡ ἔκταση τοῦ ἐρυθροῦ πηλοχώματος στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου IV. β. Νησίδες ἐρυθροῦ πηλοχώματος στὸν Χῶρο IV.

α-β. Τομέας 1: α. Τὸ ἀμφοροειδὲς ἀγγεῖο in situ. β. Τὸ ἀμφοροειδὲς ἀγγεῖο μετὰ τὴ συγκόλλησιν.

Τομέας 1: α. Ο Χώρος IV και η δοκιμαστική τομή Α. β. Κατώτερο στρώμα.

α-β. Τομέας 1: α. Τὸ σφραγισμένο ἄνοιγμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου, πὺ ἀνήκει πιθανῶς σὲ εἴσοδο ἢ παράθυρο. Διακρίνονται οἱ δύο κάθετες μεταξὺ τους πλάκες, πὺ πλαισιώνουν τὸ ἄνοιγμα, καθὼς καὶ οἱ λίθοι πὺ βρίσκονται στὸ ἐσωτερικὸ του.

β. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ μινωικοῦ Χώρου 29.

Τομέας 1. Ο νότιος τοίχος στους Χώρους III και IV.

α

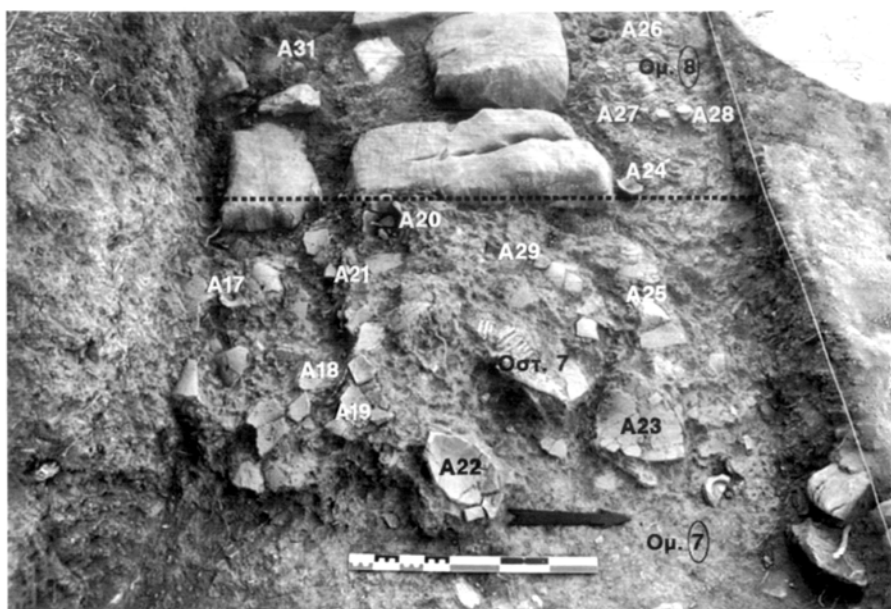

β

γ

α. Ανώτερο στρώμα του Τομέα 3. β. Χάλκινη ἀγκράφα από τὸν Τομέα 1. γ. Προ-
χοῖδιο ἀπὸ τὴν Τομή 1 τοῦ Τομέα 3.

α-β. Τομέας 3, Τομή 1: α. Ευρήματα κατά χώραν. β. Κεραμική.

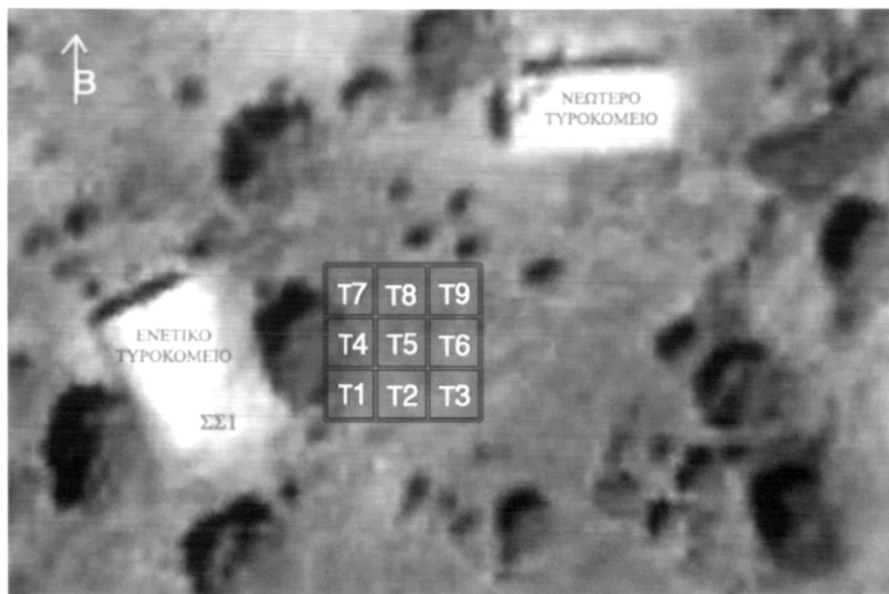
α-β. Τομέας 3, Τομή 1: α. Αποκάλυψη τοίχου με κατεύθυνση από Ανατολή προς Δύση. β. Ομάδα μινωικών αγγείων.

Τομέας 3: α. Τομή 1. Σημειώνεται με διακεκομμένη γραμμή ο ανευρεθείς τοίχος και η νότια και δυτική προέκταση της Τομής. β. Τομή 2. Νότιο τμήμα.

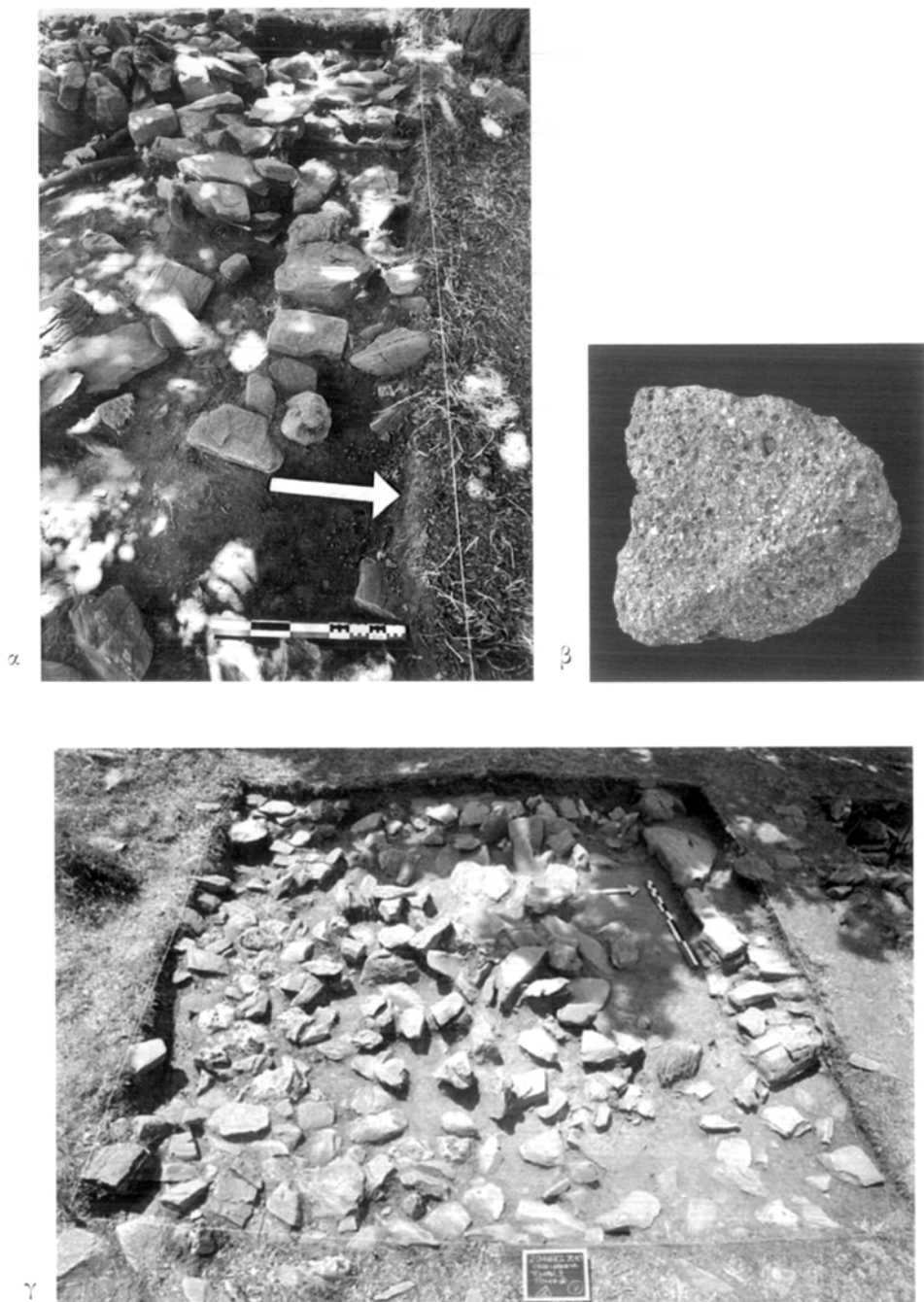
Τομέας 3: α. Η εξωτερική πλευρά του τοίχου του χώρου 15. β. Τομή 2. Νοτιο-δυτικό τμήμα. γ. Τομή 3.

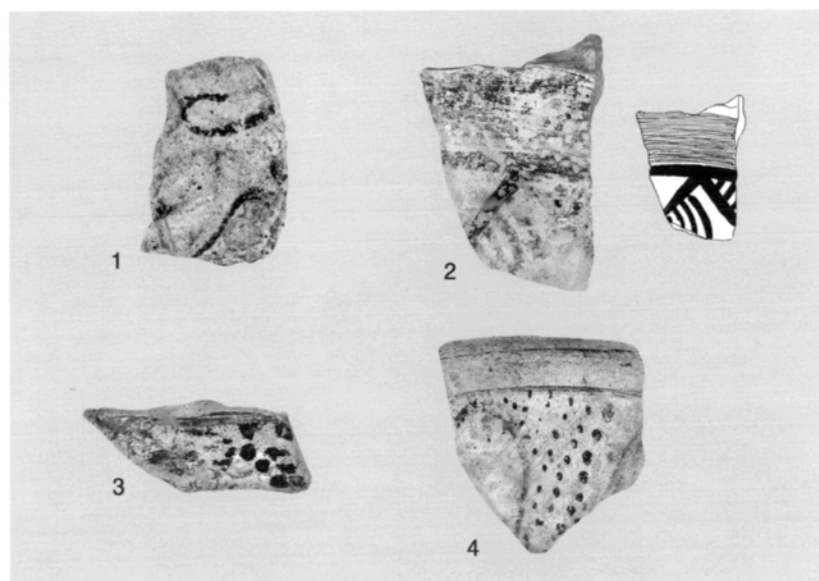
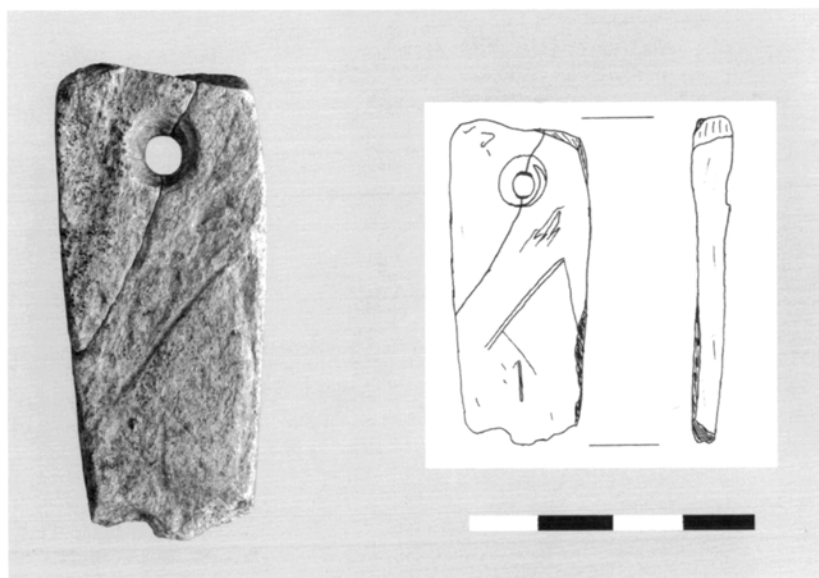
α-β. Τομέας 2: α. Ανάπτυξη του καννάβου στον χώρο. Ή συντομογραφία T αντίστοιχεί στον όρο τομή. β. Το Σταθερό Σημείο στη νοτιοανατολική γωνία του παλιού τυροκομείου.

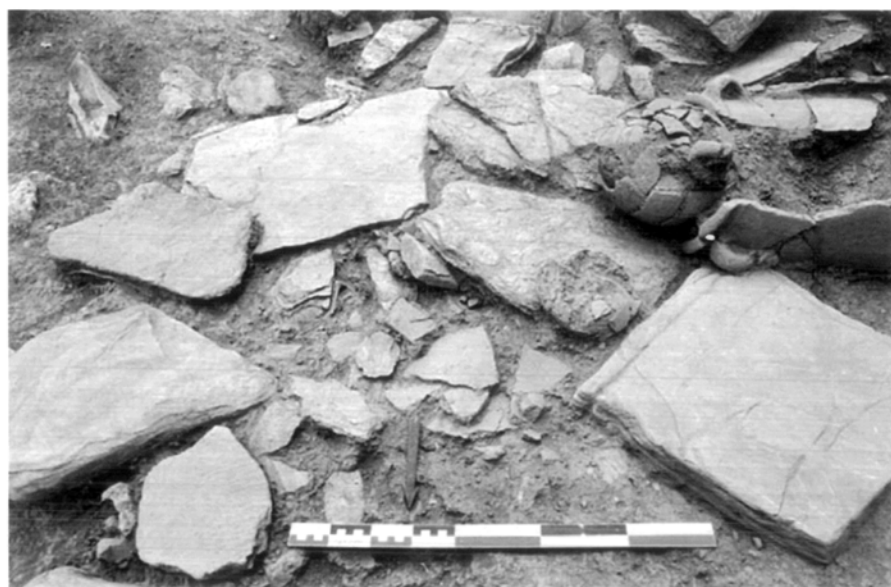
α-β. Τομέας 2: α. Τομή 1. Τò νοτιοδυτικό τμήμα τῆς τομῆς, ὅπου ἀποκαλύφθηκε τοῖχος χρονολογούμενος στὰ μυκηναϊκά χρόνια. β. Τò κεντρικό καὶ νοτιοανατολικό τμήμα τῆς Τομῆς 1. Στὸ κεντρικό διακρίνονται ὀριζμημένοι καμένοι λίθοι, λευκοῦ χρώματος.

α. Ο τοίχος 3 κατά μήκος της βόρειας πλευράς της Τομής 2. β. Τομέας 2, Τομή 2. Θραύσμα λίθινου αντικειμένου. γ. Τομέας 2. Η εικόνα της Τομής 2 στο άνω-τερο στρώμα. Διακρίνονται πολλοί πεσμένοι λίθοι, μικρότεροι στο νότιο τμήμα, μεγαλύτεροι στο βορειοδυτικό.

α-β. Τομέας 2: α. Τομή 2. Λίθινο αντικείμενο από άσβεστοφυλλίτη με όπη. β. Τομέας 2. Κεραμεική μυκηναϊκών χρόνων.

α-β. Τομέας 2, Τομή 2: α. Όμάδες αγγείων. β. Οί πλάκες μετά τόν καθαρισμό.
Διακρίνονται ὅστρακα πού συνεχίζουν καί κάτω ἀπό αὐτές.

Τομέας 2, Τομή 2: Όμάδα κεραμεικής κάτω από τις πλάκες. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι μικρότερων σχημάτων καὶ λεπτότερης κατασκευῆς. β. Εὕρεση χύτρας.

α

β

γ

δ

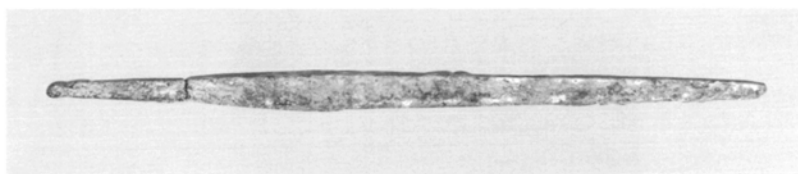

ε

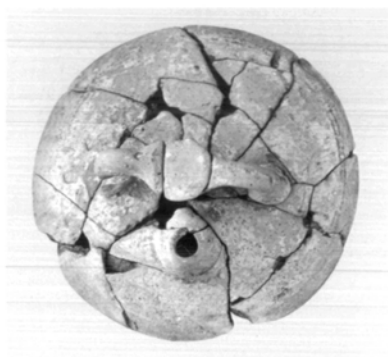

ς'

α-ς'. Τομέας 2, Τομή 2: α. Τμήματα ψευδόστομου αμφορέα. β. Λίθινο τριβεῖο. γ. Πήλινη ἀγνύθα καὶ σφονδύλια. δ. Πίθος. ε. Μαγειρικὸ σκεῦος. ς'. Ἀμφορίσκος.

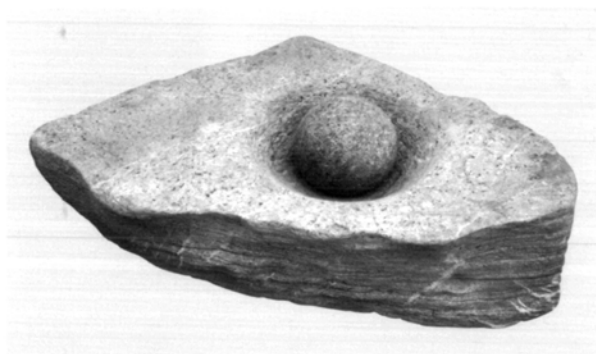
α-β. Τομέας 2, Τομή 2: α. Χάλκινο έργαλειο. β. Αποθηκευτικά άγγεία κατά χώραν.

α

β

γ

δ

ε

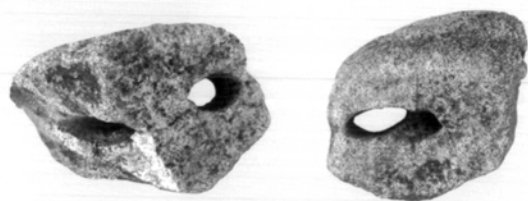
α-ε. Τομέας 2, Τομή 2: α-β. Ό ψευδόστομος αμφορέας. γ. Λίθος με βύθισμα και τριπτήρας. δ. Πίθος. ε. Αμφορέας.

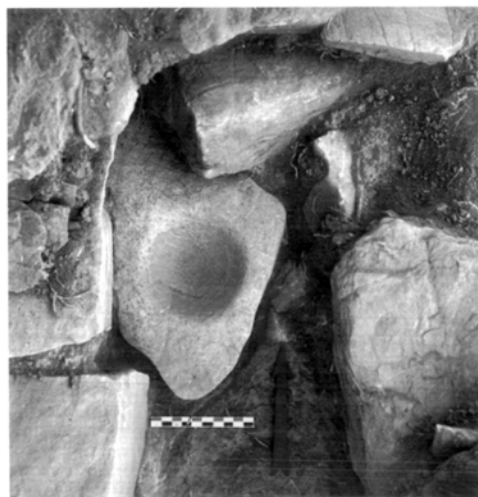
α-β. Τομέας 2, Τομή 2: α. Αγγεία κατά χώραν. β. Οί λίθινες πλάκες στο κεντρικό-βορειοανατολικό τμήμα.

α

β

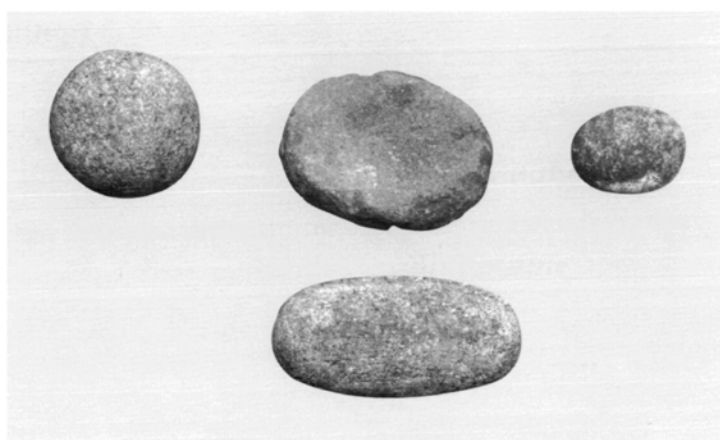

γ

α-γ. Τομέας 2, Τομή 2: α. Η βορειοδυτική γωνία της Τομής 2. Στη δυτική πλευρά διακρίνονται λίθοι σε όρισμένη διάταξη, που ενδεχομένως ανήκουν σε τοίχο. β. Πυραμιδοειδές αντικείμενο, μάλλον βαρίδι. γ. Λίθος με κεντρική κοιλότητα, ὄλμος θύρας.

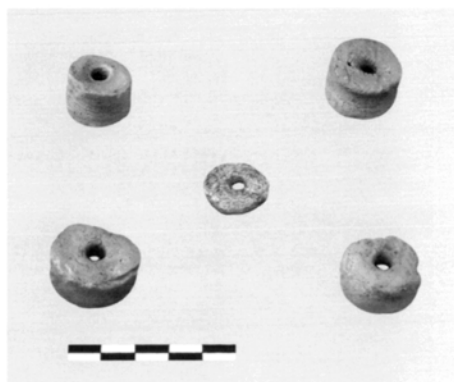
α

β

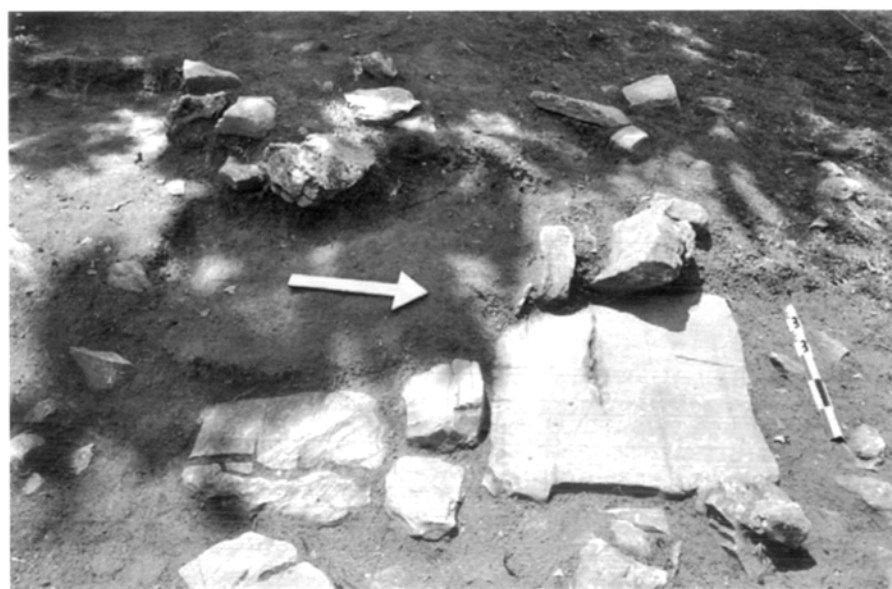

γ

δ

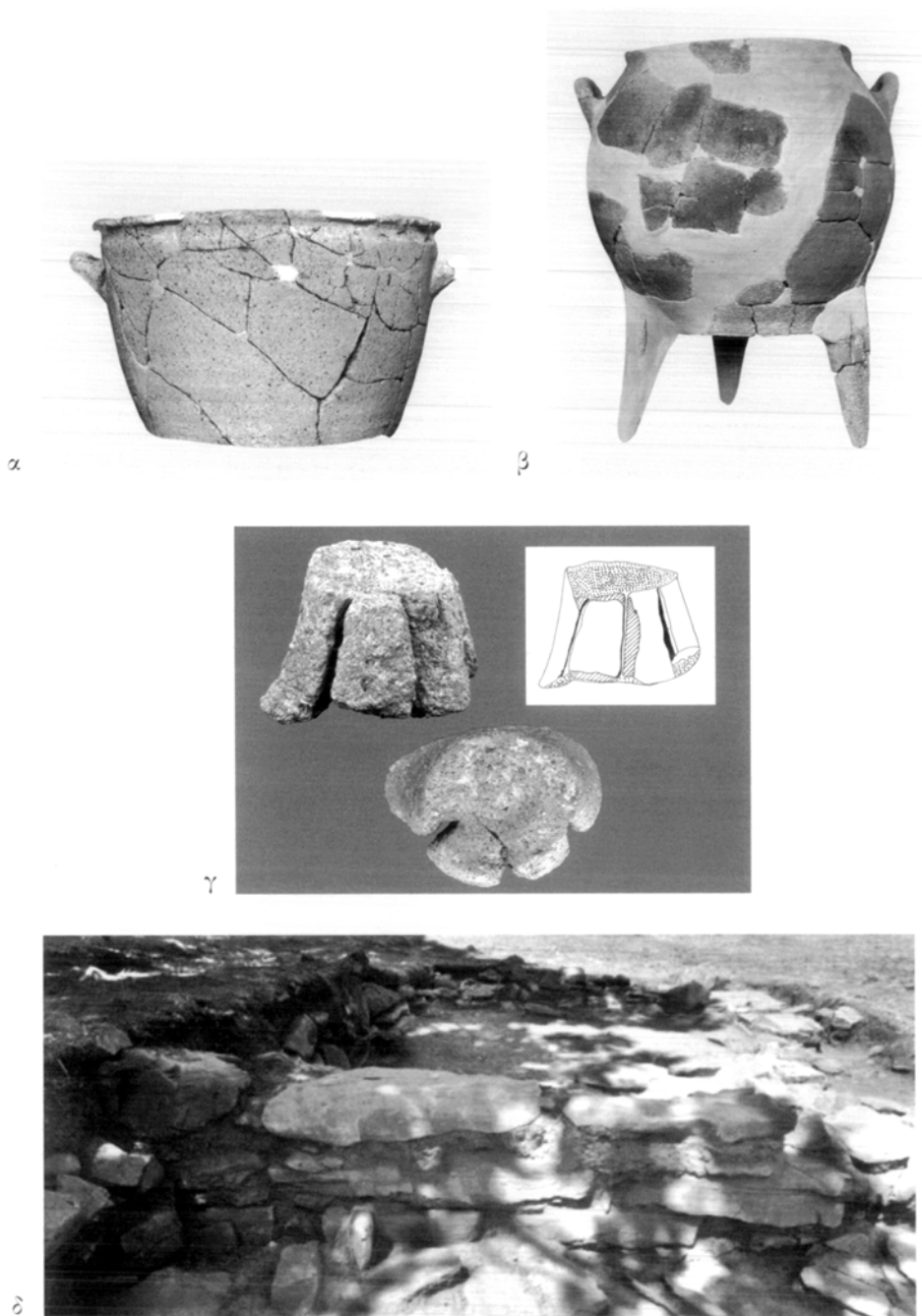
α-δ. Τομέας 2, Τομή 2: α. Τριπτήρες από σιδηρόπετρα. β. Λίθινοι τριπτήρες.
γ. Λίθινα και πήλινα βάρη. δ. Λίθινα και πήλινα σφονδύλια.

α-β. Τομέας 2: α. Ή Τομή 3 μετά το πέρας της ανασκαφής. Διακρίνεται ή συστάδα λίθων στο δυτικό τμήμα. β. Μεγάλος γωνιόλιθος στην Τομή 5.

α-β. Τομέας 2, τομή 5: α. Ο Τοίχος 8 με κατεύθυνση προς Βορρά. Στο βάθος διακρίνεται και το τμήμα του Τοίχου 5 που βαίνει προς Νότο. β. Οι παράλληλοι τοίχοι T6 και T7 στο Β τμήμα της τομής.

α. Τομέας 2, Τομή 5, καδόσχημο αγγείο. β. Τομέας 2. Χώρος μεταξύ των τομών 2 και 5. Χύτρα. γ. Πόδι άγνωστου αντικειμένου με βαθιές έγχαραξεις. δ. Τομέας 2. Ή νότια παρειά του τοίχου 3 της τομής 2.

α. Τομέας 2. Τμήματα αγγείων στο δυτικό τμήμα του μάρτυρα και το νοτιοδυτικό της τομής 5. β. Ο μάρτυρας μετά το τέλος της ανασκαφής. Έχουν αποκαλυφθεί ή βόρεια παρειά του τοίχου 3 της τομής 2 και οι λίθοι που πιθανώς σχηματίζουν θρανίο κατά μήκος του τοίχου.

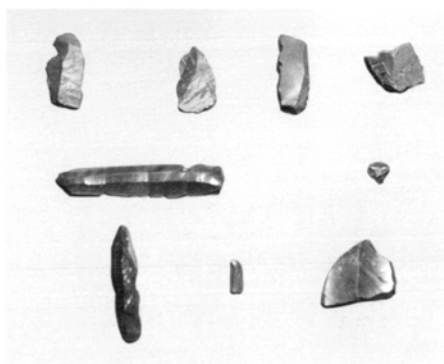
α-β. Κουρουπητός: α. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς βραχοσκεπῆς. Διακρίνεται ὁ λάκκος τῆς λαθρανασκαφῆς. β. Ἡ Τομὴ 1.

α

β

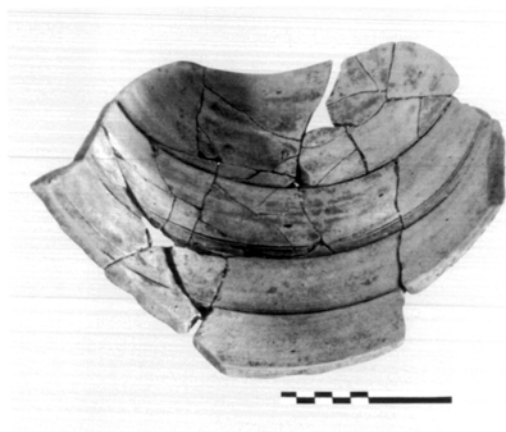
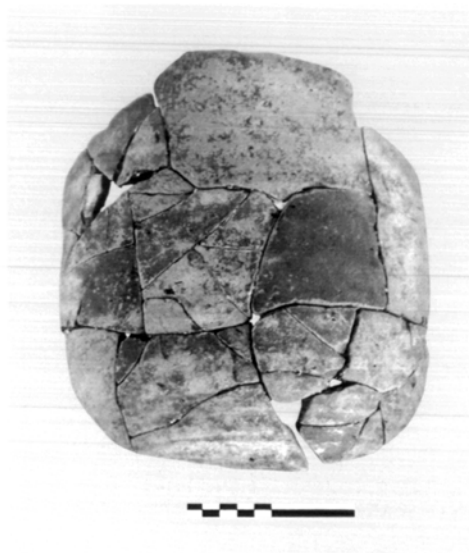

γ

δ

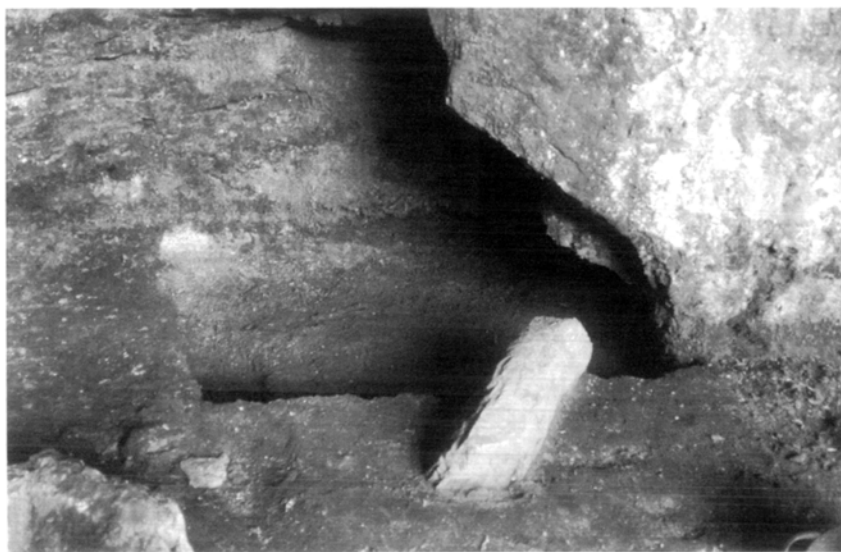
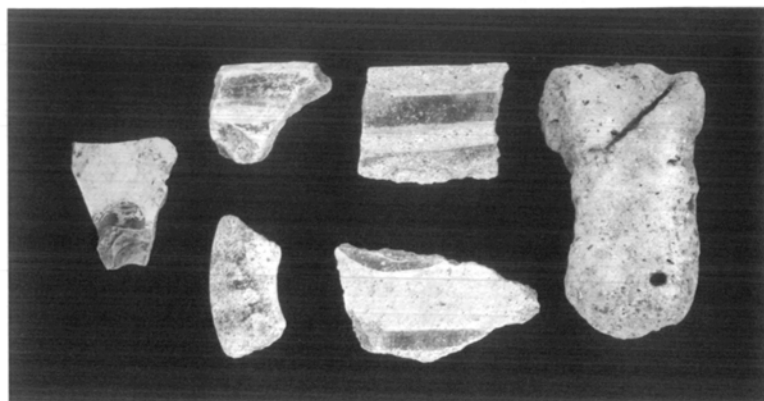
Κουρουπητός. Τομή 2: α. Δυτικό τμήμα. Στο κέντρο τὰ δύο ἀγγεῖα. β. Τμήμα κυπέλλου. γ. Λεπίδες καὶ ἀπολείψματα ἀπὸ ἐρυθρὸ πυριτόλιθο. Λεπίδες, τμήματα λεπίδων καὶ ἀπολείψμα ἀπὸ μελανὸ πυριτόλιθο. δ. Ἐλλιπῶς σωζόμενα ἄλλα κωινὰ κύπελλα.

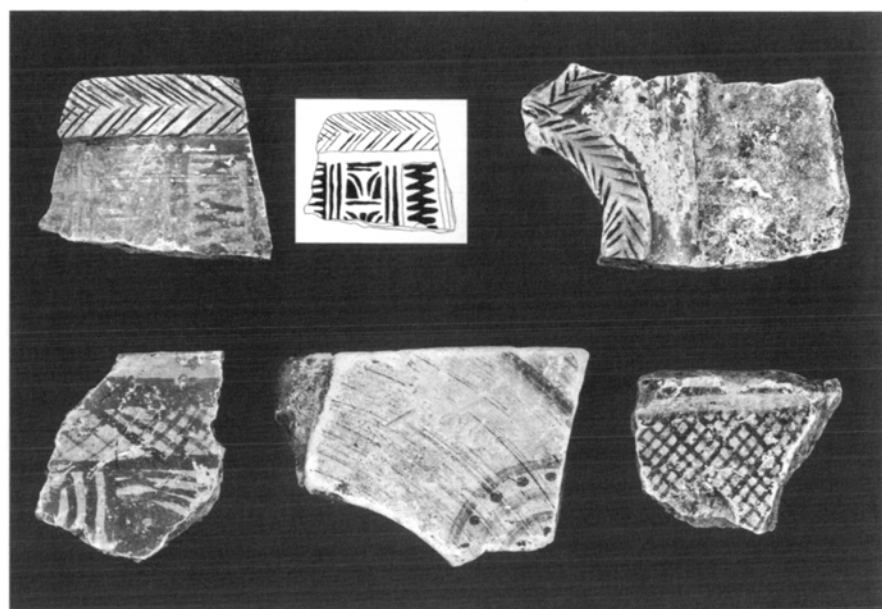
α-δ. Κουρουπητός: α-β. Βυζαντινά αγγεία 6ου αϊ. μ.Χ. γ. Προχοΐδιο. δ. Θραύσματα χαλαζιτικών πετρωμάτων. Ανάμεσά τους τμήματα όρείας κρυστάλλου.

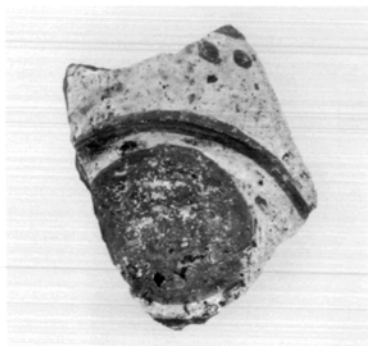
α-β. Κουρουπητός: α. Ἡ Δοκιμαστική Τομή 2 ἀπὸ Α. β. Τὸ τρίτο στρώμα καὶ οἱ λίθοι.

α-γ. Ίδαϊο Άντρο: α. Κεραμεική ΥΜ ΙΑ-ΥΜ ΙΙΙ περιόδου. β. Τμήμα από χεῖλος πίθου ΥΜ ΙΙΙ περιόδου. γ. Παχὺ στρώμα ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ σπηλαίου.

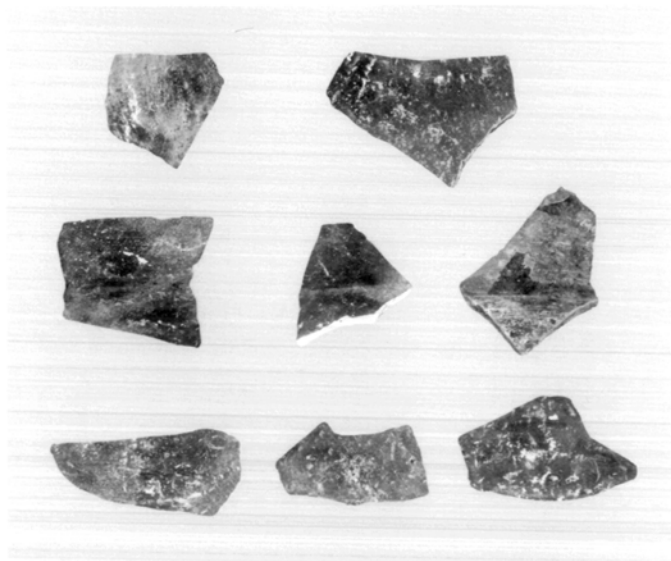
α-β. Ίδαϊο Άντρο: α. Άγγεϊα υστερης γεωμετρικης και αρχαικης περιόδου. β. Πόδια
υποστατων λεβήτων αρχαικης περιόδου.

α

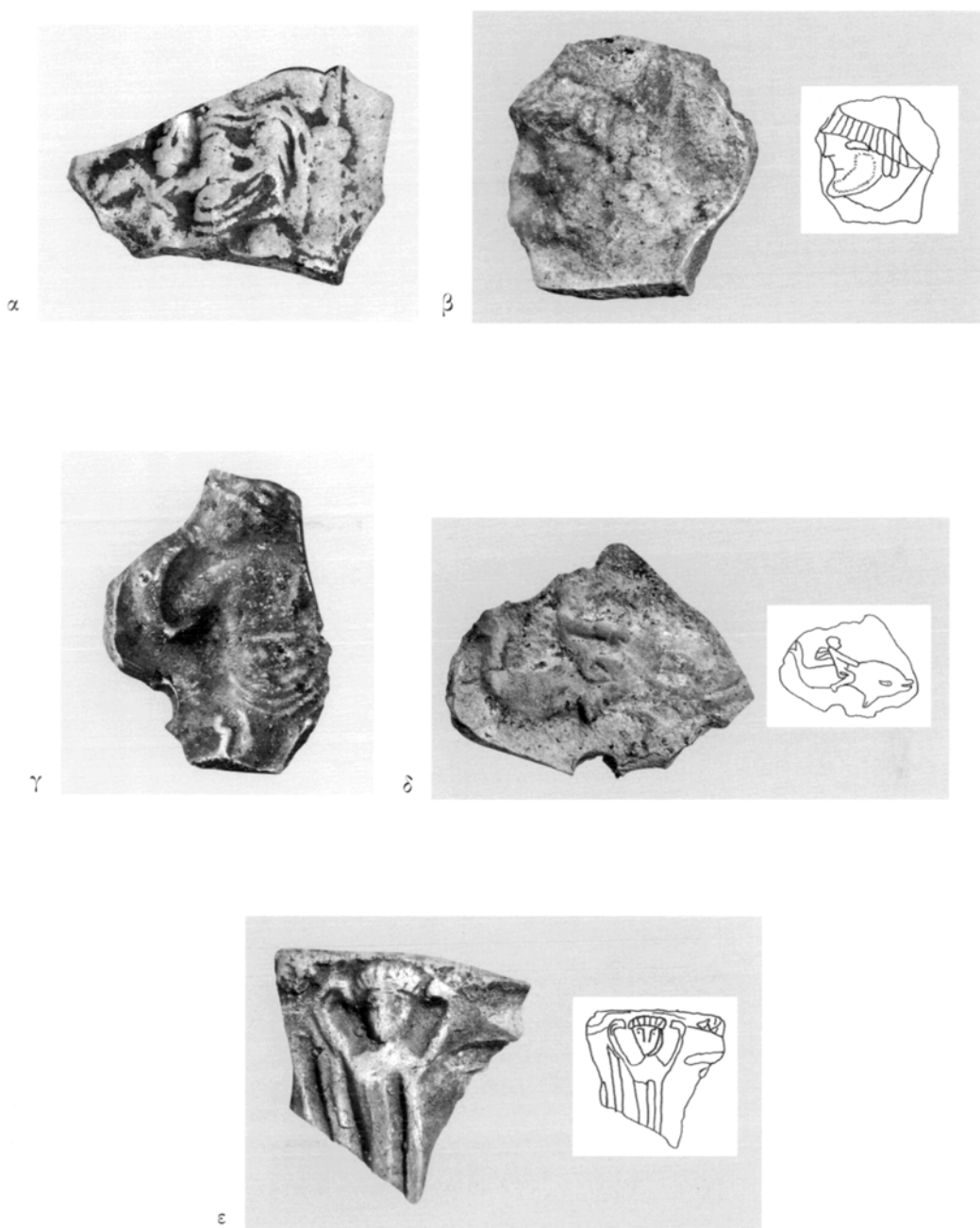

β

γ

α-γ. Ίδαϊο Ἄντρο: α. Μάτι μεγάλου ἀρχαϊκοῦ εἰδωλίου. β. Πόδι μεγάλου εἰδωλίου ζώου. γ. Μελαμβαφή ὄστρακα κλασικῆς καὶ ἐλληνιστικῆς περιόδου.

α-ε. Ίδαϊο Ἄντρο: α. Θραῦσμα ἀπὸ ρωμαϊκὸ λύχνο μὲ παράσταση ἐνθρονου Σάρα-
πι. β. Θραῦσμα ἀπὸ ρωμαϊκὸ λύχνο μὲ παράσταση κεφαλῆς Σάραπι. γ. Θραῦσμα
ἀπὸ ρωμαϊκὸ λύχνο μὲ παράσταση μονομάχου. δ. Θραῦσμα ἀπὸ ρωμαϊκὸ λύχνο μὲ
παράσταση Ἑρωτα σὲ δελφίνι. ε. Θραῦσμα ἀπὸ ρωμαϊκὸ λύχνο μὲ παράσταση
Σφίγγας κατ' ἐνώπιον.

α

β

γ

δ

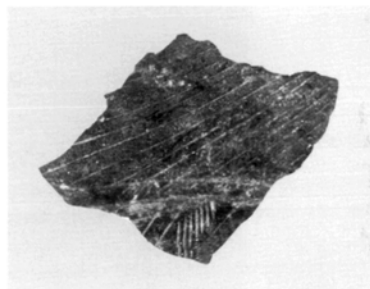
α-δ. Ίδαϊο Ἄντρο: α. Θραύσματα ἀπὸ ρωμαϊκοὺς λύχνους μὲ παραστάσεις θεοτήτων. β. Θραῦσμα ἀπὸ ρωμαϊκὸ λύχνο μὲ παράσταση ἑλαφιοῦ. γ. Θραῦσμα σκεύους ρωμαϊκῆς περιόδου μὲ πήλινη κεφαλὴ ἀλόγου. δ. Ὅστρακα ἀπὸ σκεύη ρωμαϊκῆς περιόδου μὲ ἀνάγλυφα φύλλα.

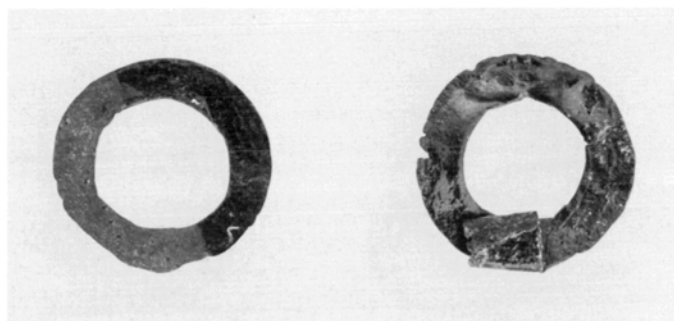
α

β

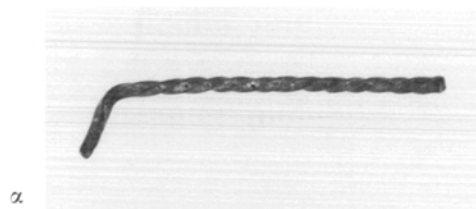

γ

δ

α-δ. Ίδαϊο Άντρο: α. Μύξες μεγάλων ρωμαϊκών λύχνων. β. Χάλκινο έλασμα γεωμετρικής περιόδου με πλοχμό. γ. Χάλκινο έλασμα γεωμετρικής περιόδου με πτέρωμα. δ. Λαβές μικροσκοπικών λεβήτων γεωμετρικής περιόδου.

α

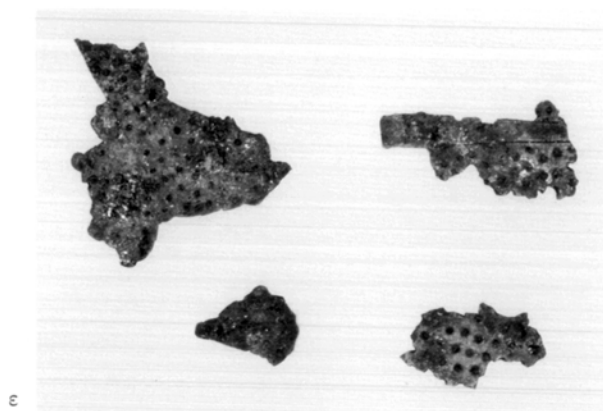
β

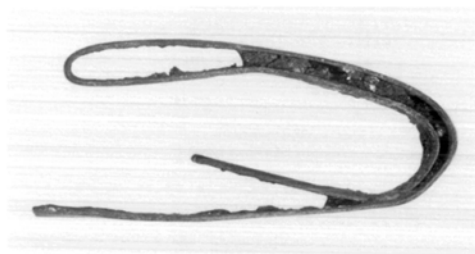
γ

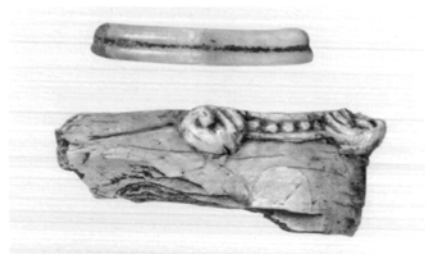
δ

ε

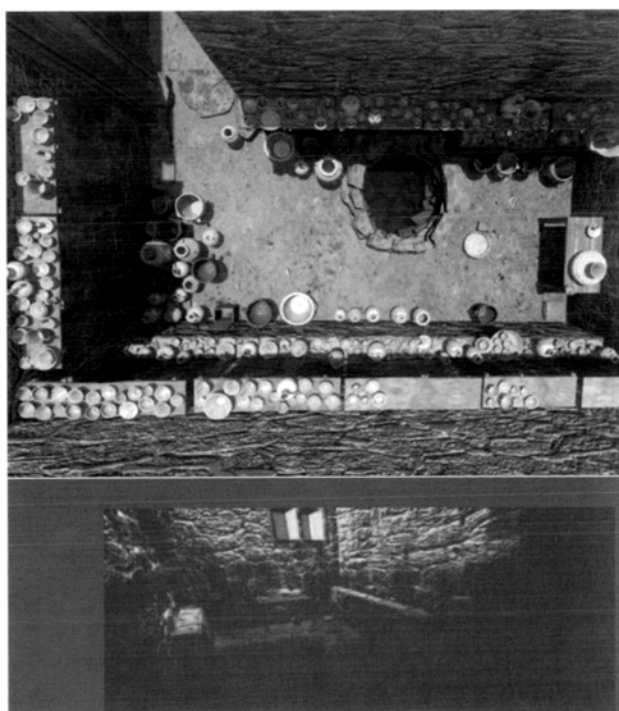

ζ'

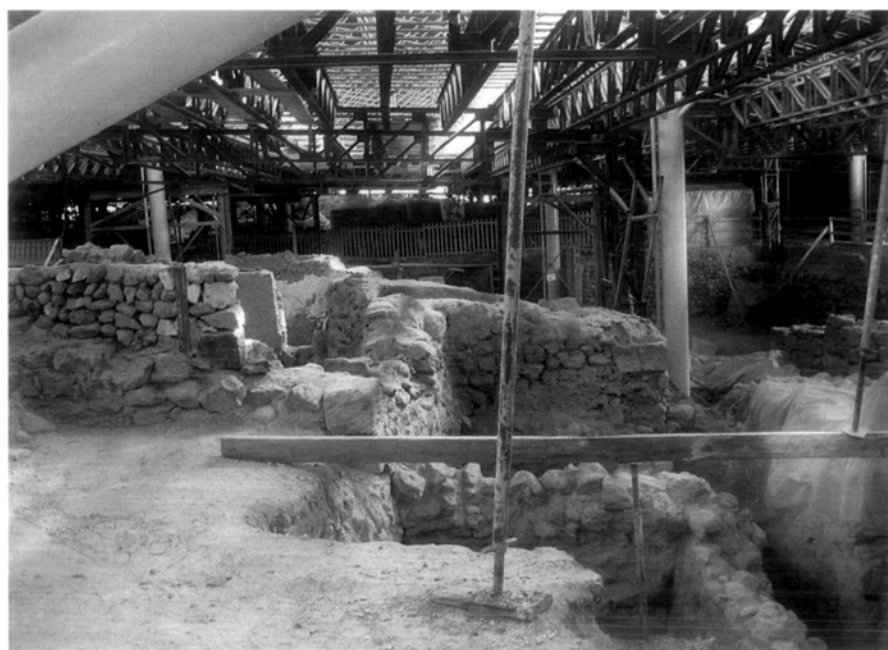

ζ'

α-ζ. Ίδαϊο Ἄντρο: α. Χάλκινη στρεπτή ράβδος. β. Χάλκινη λαβή ἀγγείου. γ. Χάλκινο κομβίο. δ. Χρυσὸ ἔλασμα. ε. Τμήματα χάλκινου ἡθμοῦ. ζ'. Τμήμα χάλκινου ἀντικειμένου, ἴσως λαβῆς. ζ. Θραῦσμα ἐλεφάντινης σφίγγας.

α. Τò ψηφιακò Μουσείο τῆς Ζωμίνθου. β. Τò ψηφιακò κεραμικò ἐργαστῆριο τῆς Ζωμίνθου.

α. Γενική άποψη του χώρου με τους γερανούς εγκατεστημένους για δράση. β. Από Δυσμῶν, εσωτερική άποψη του νότιου τμήματος του στεγάστρου (τόξα Δ1-Δ2 και Δ2-Δ3) κατά την επανέναρξη τῶν ἐργασιῶν.

α. Από Ανατολῶν ἐσωτερικὴ ἀποψη τοῦ περατωμένου βόρειου τμήματος τοῦ στεγάστρου (τόξα Δ13-Δ14 καὶ Δ12-Δ13) πρὶν ἀπὸ τὸ ἀτύχημα τῆς κατάρρευσης.
β. Ἀπὸ Βορρὰ γενικὴ ἀποψη τοῦ περατωμένου τμήματος τοῦ στεγάστρου (τόξα Δ13-Δ14 καὶ Δ12-Δ13) πρὶν ἀπὸ τὸ ἀτύχημα τῆς κατάρρευσης.

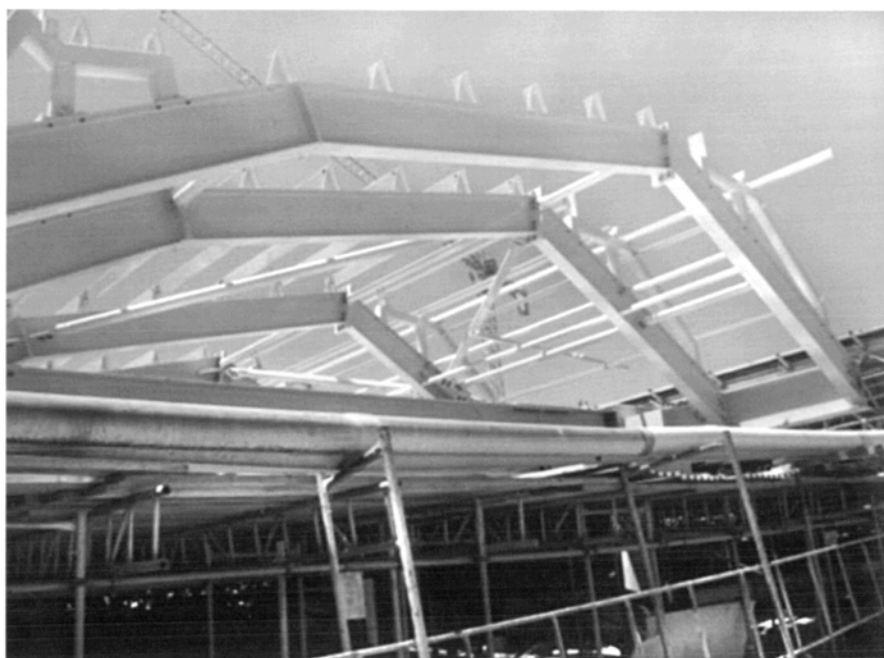
α. Καθαίρεση τού χωροδικτυώματος. β. Στιγμιότυπο από την απομάκρυνση τμήματος τού χωροδικτυώματος.

α. Στιγμιότυπο από την απομάκρυνση παλαιού κίονος. β. Στιγμιότυπο από την επανατοποθέτηση νέου κίονος.

α. Στιγμιότυπο από την τοποθέτηση στοιχείων του νέου μεταλλικού σκελετού της στέγης. β. Τμήμα του σκελετού της νέας στέγης.

α. Τμήμα του σκελετού της νέας στέγης εκ των κάτω. β. Στιγμιότυπο από την επικάλυψη της νέας στέγης με λαμαρίνες.

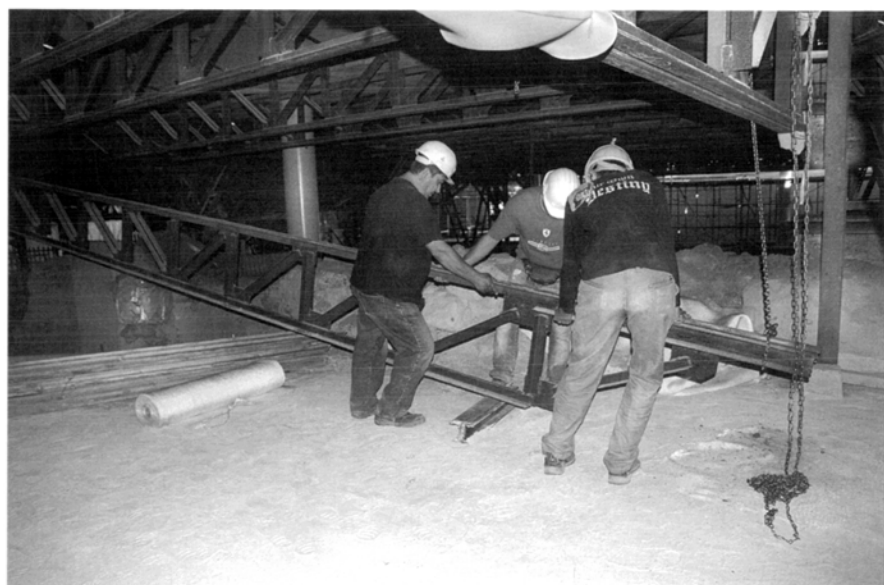
- α. Τμήμα του νοτιότερου τόξου της στέγης μετά την επικάλυψή του με λαμαρίνες.
β. Το στέγαστρο μετά την πλήρη επικάλυψή του με λαμαρίνες (βόρειο τμήμα).

α. Γενική άποψη του στεγάστρου από βορειοδυτικά μετά την πλήρη αντικατάσταση της στέγης. β. Ο μεταλλικός σκελετός για τη στερέωση των σανίδων της όροφης.

α. Διαδικασία κατασκευής της οροφής (στιγμιότυπο κάτω από τη στέγη). β. Σα-
νίδωση της οροφής από την επιφάνεια (πατάρι) εργασίας.

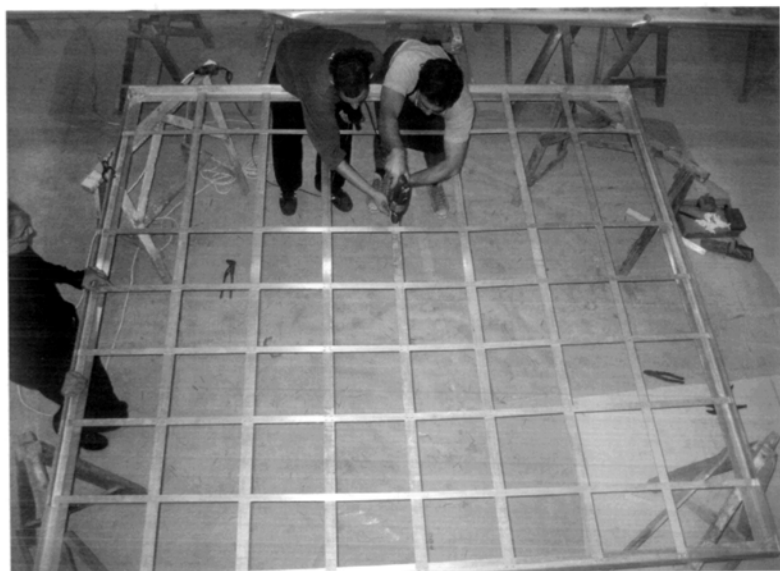
α. Τò ίκρίωμα τής επιφανείας (παταριού) έργαςίας. β. Στιγμιότυπο από τή διαδικασία καθαίρεσης τής επιφάνειας (παταριού) έργαςίας.

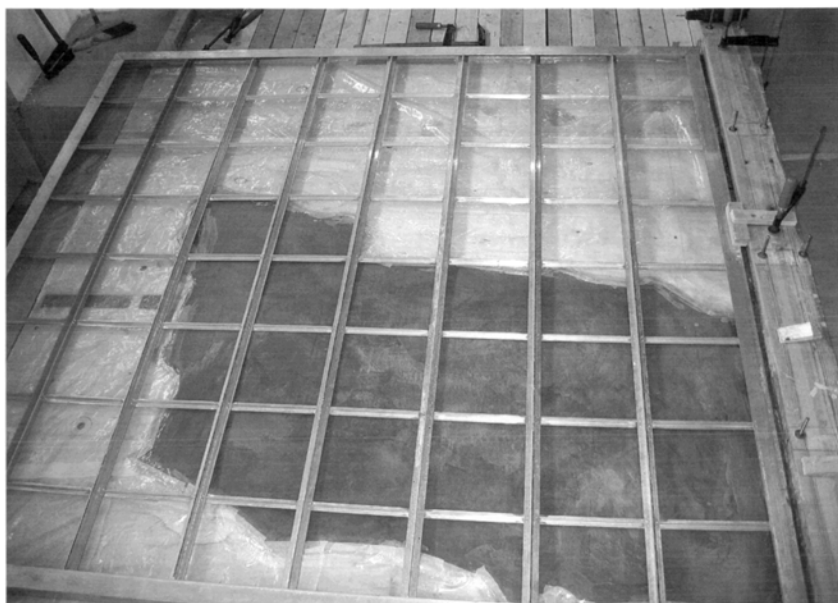
α. Ξεστή 3: ο προθάλαμος με το θρανίο στη βόρεια πλευρά του. β. Ξεστή 3. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγιάγρου»: Σχεδιαστική αποτύπωση σε διαφανές πλαστικό.

Εεστή 3: α. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγάγρου»: Δοκιμαστική ανασυγκρότηση στον πάγκο. β. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγάγρου»: Κατακόρυφη συγκόλληση κονιαμάτων και ανασυγκρότηση της τοιχογραφίας σέ ειδικό ικρίωμα.

Ξεστή 3: α. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγάργου»: Ενίσχυση τῆς ὀπίσθιας ἐπιφάνειας μὲ κονίαμα. β. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγάργου»: Κατασκευή μεταλλικοῦ πλαισίου γιὰ τὴν τοποθέτησή της.

Ξεστή 3: α. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγάγρου»: Ἡ ὀπίσθια ἐπιφάνεια μέσα στο μεταλλικό πλαίσιο. β. Τοιχογραφία «Σύλληψης Αιγάγρου»: Ἡ τοιχογραφία στο μεταλλικό πλαίσιο ὡς φορητὸς πίνακας.

Ξεστή 3: α. Τοιχογραφία Τιθάσευσης Ταύρου». β. Τοιχογραφία Τιθάσευσης Ταύρου»
(λεπτομέρεια).

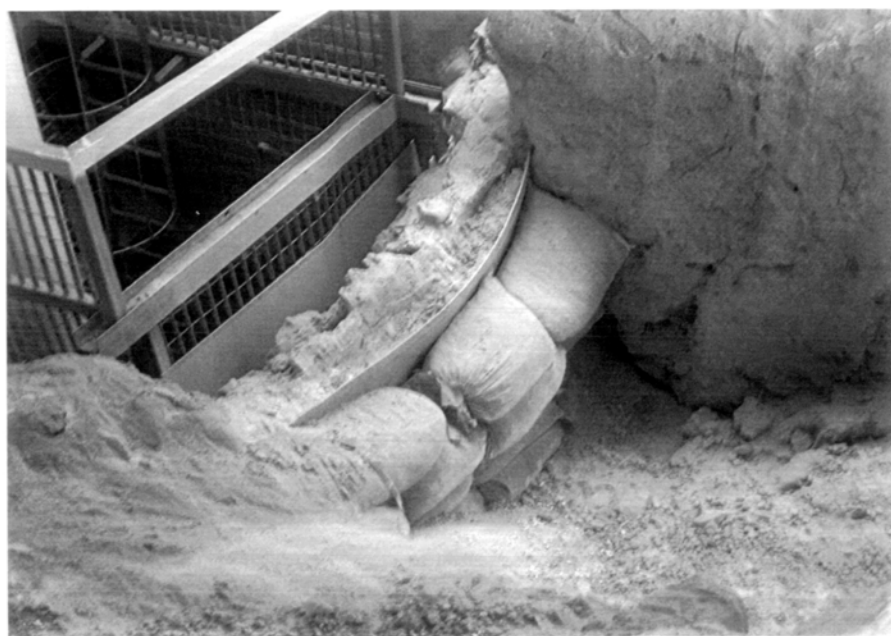
Ξεστή 3: α. Τοιχογραφία Κόκκινων Σπειρών: μονή σπείρα. β. Τοιχογραφία Κόκκινων Σπειρών: διπλή σπείρα.

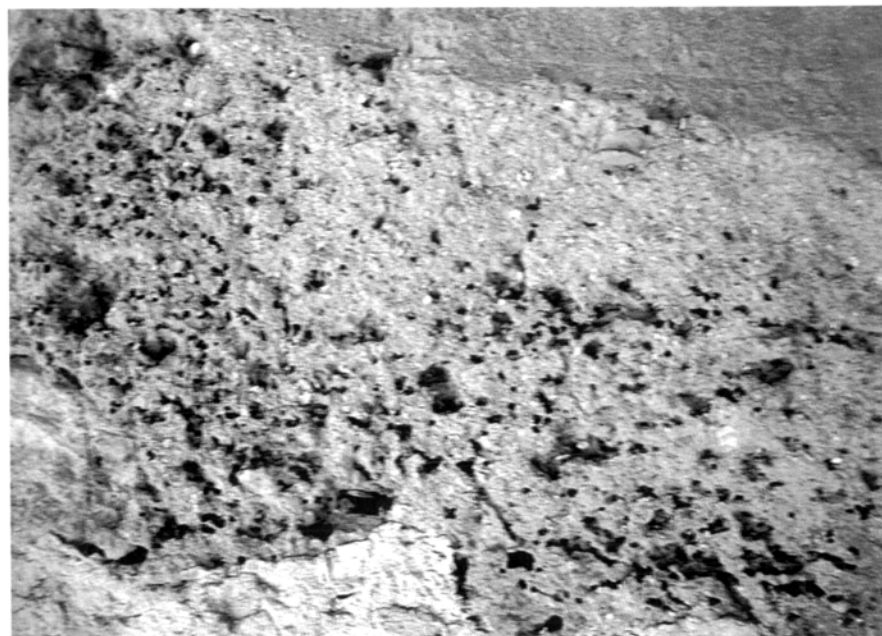
α. Έργαστήριο κεραμικής: συντήρηση πίθου από την Ξεστή 3. β. Έργαστήριο κεραμικής: συντήρηση Μεσοκυκλαδικού πίθου του δίχρωμου ρυθμού από το Συγκρότημα Δ.

α. Τομέας Α, Αποθήκη Πίθων: αποτυπώματα ξυλοκατασκευών. β. Ξεστή 2.
Υποχώρηση ζώνης πελεκητών λίθων λόγω αποσύνθεσης της υποκειμένης
ξυλοκατασκευής.

α. Δυτική Οικία. Προσωρινή υποστήλωση δαπέδου ορόφου και αντιστήριξη τοίχων.
β. Κτήριο Η. Προσωρινή αντιστήριξη ξυλοκατασκευής.

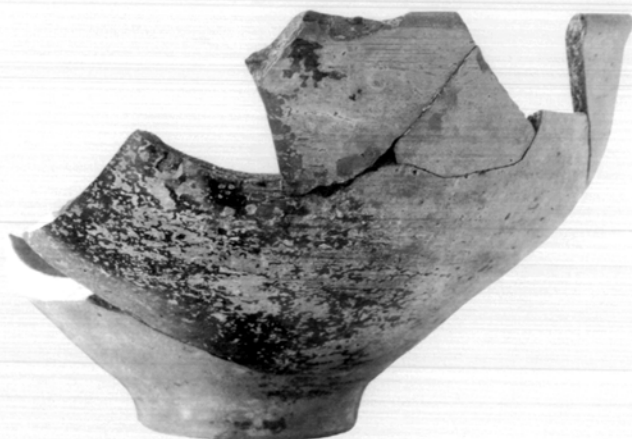
α. Δυτική Οικία. Βόρειος τοίχος διαβρωμένος από έντομα. β. Κτήριο ΙΒ. Τοίχος διαβρωμένος από έντομα.

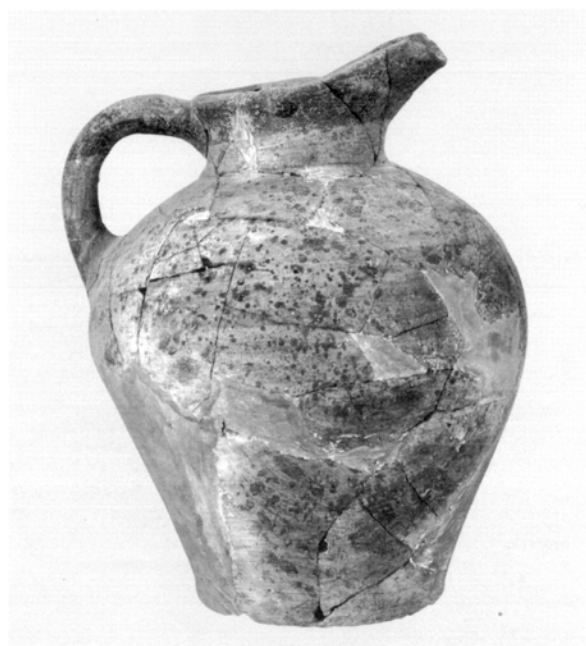
α. Πρόγραμμα «Γρίφος». Έπιδειξη στο εργαστήριο τοιχογραφιών. β. Πρόγραμμα «Γρίφος». Στιγμιότυπο από το μάθημα.

α. Ψηλά ποτήρια («tumblers»), από τὰ κτήρια τῆς ΒΑ συνοικίας. β. Τμῆμα μεταλλευτικῆς χράνης μὲ ὑπολείμματα χαλκοῦ στὸ ἐσωτερικό..

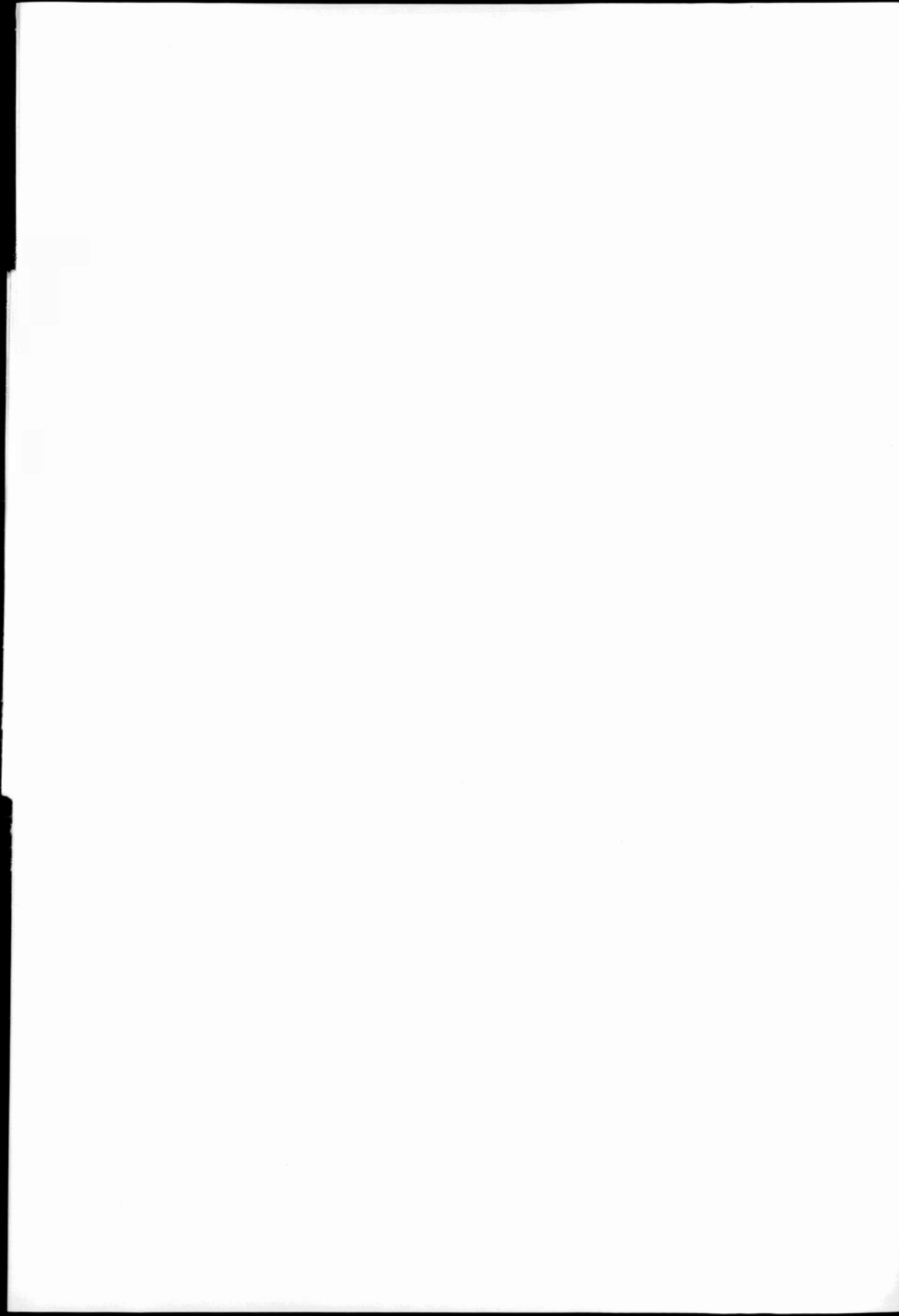
α. Κύαθος με πρόχυση, από τό «Κτήριο Ἀποθετῶν τοῦ Ἱεροῦ». β. Παλαιοανακτορική κεραμεική ἀπὸ τὰ κτήρια βόρεια τῆς «Ὁδοῦ Λιμένος».

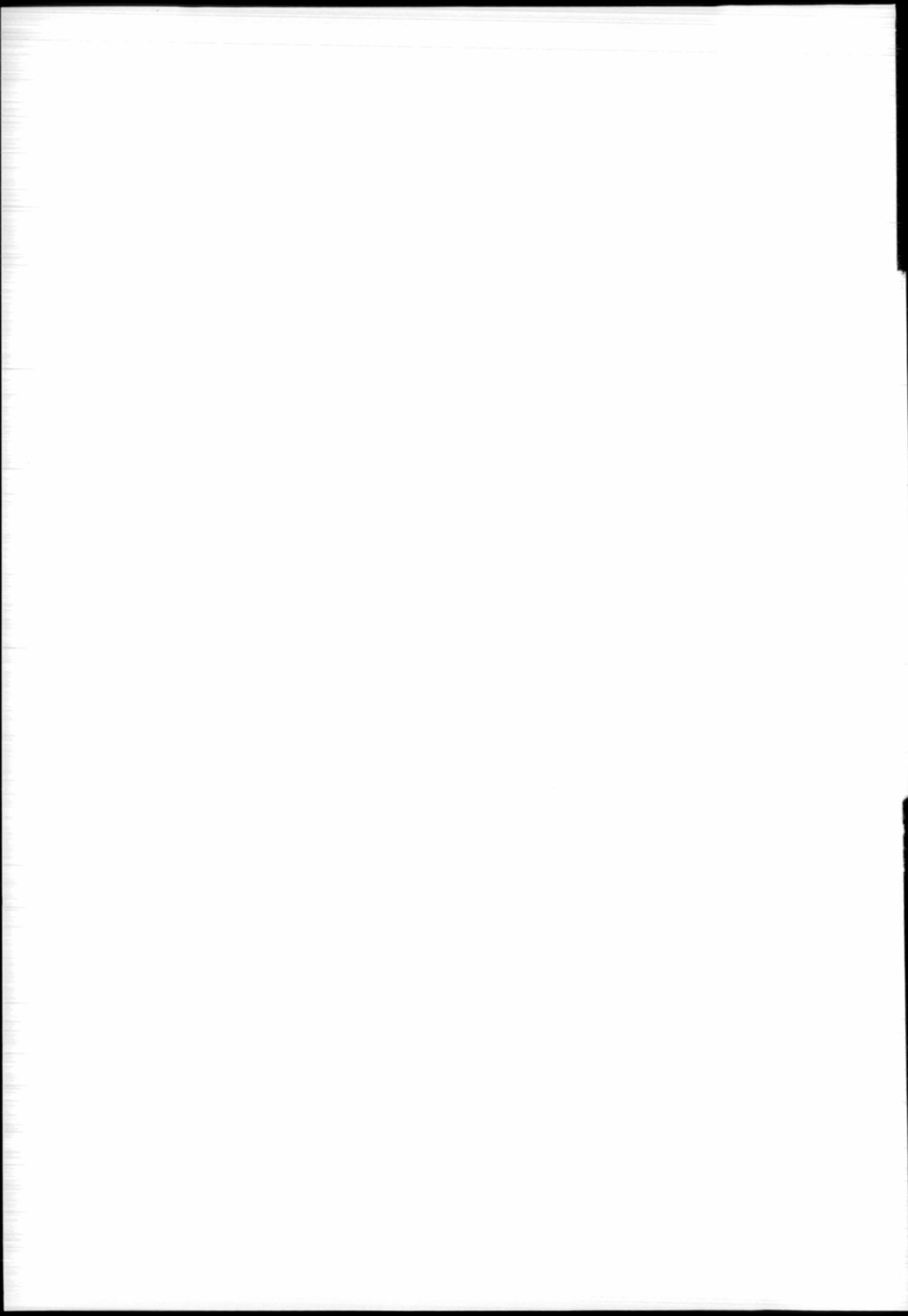

α. Πρόχους με κυκλικό στόμιο, από την «Οικία Β του ΒΔ λόφου». β. Πρόχους με διακόσμηση κηλίδων, από την «Οικία Β του ΒΔ λόφου».

α. Σταμνοειδές προχυτικό αγγείο με διακόσμηση, από το ανάκτορο. β. Χάλκινα εργαλεία, μετά από τη συντήρησή τους.

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2010
ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 165
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ε.Ε.»
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΙΝΑΚΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΕΣΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΔΡΟΒΙΚ

